

MOLLA MUSA CELÂLÎ (1938-2021) VE HADİS ÇALIŞMALARI

Abdulkadir CEYHAN

LİSANSÜSTÜ TEZİ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

AĞRI-2024

Her hakkı saklıdır.

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI HADİS BİLİM DALI	
---	--	---

Abdulkadir CEYHAN

MOLLA MUSA CELÂLİ (1938-2021) VE HADİS ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

AĞRI-2024

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ	
---	---	---

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

MOLLA MUSA CELÂLİ (1938-2021) VE HADİS ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Sedat YILDIRIM danışmanlığında, Abdulkadir CEYHAN tarafından hazırlanan bu çalışma, 26.08.2024 tarihinde aşağıda isimleri belirtilen jüri tarafından değerlendirilmiş olup Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT

İmza:

Üye : Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

İmza:

Üye : Doç. Dr. Mehmet Seyid GECİT

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve / numaralı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ	
---	---	---

TEZ BENZERLİK RAPORU FORMU		
Öğrenci Adı Soyadı	Abdulkadir CEYHAN	
Numarası	216051098	
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Bilim Dalı	Hadis	
Programı	Yüksek Lisans	
Danışman Unvanı Adı Soyadı	Doç. Dr. Sedat YILDIRIM	
Tez Başlığı	Molla Musa Celâli (1938-2021) ve Hadis Çalışmaları	
Bölümler	Turnitin Sonucu	En Yüksek Değer
Giriş	% 16	% 25
Kuramsal Temeller/Kavramsal Çerçeve	% 6	% 30
Materyal ve Yöntem	% 5	% 30
Araştırma Bulguları	% 10	% 20
Sonuç/Tartışma/Öneri	% 10	% 20
TEZ (GENEL)	% 20	% 25

26.08.2024

Yukarıda bilgileri yazılı tez çalışmasının benzerlik oranları Turnitin raporundan alındığı haliyle yazılmış olup tüm bilgilerin doğru olduğunu, aksi halde doğacak hukuki sorumlulukları kabul ve beyan ederiz.

Öğrenci

Abdulkadir CEYHAN

Danışman

Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ	
---	---	---

26.08.2024

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Molla Musa Celâli (1938-2021) ve Hadis Çalışmaları*” adlı yüksek lisans tezinin bilimsel ve etik kurallara riayet edilerek tarafımdan hazırlandığını taahhüt eder, tezimin basılı ve elektronik nüshalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına ve tamamının erişime açılmasına izin verdiğimi beyan ederim.

26.08.2024

Abdulkadir CEYHAN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY FORMU	iii
TEZ BENZERLİK RAPORU FORMU	iv
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xii
ÖNSÖZ.....	xiii
I. Çalışmanın Konusu ve Önemi	xv
II. Çalışmanın Amacı	xv
III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	xvi
IV. Molla Musa Celâli'ye Ait Hadis Çalışmalarının Kaynakları.....	xvii
GİRİŞ	1
1. MOLLA MUSA el-CELÂLÎ (1938-2021)'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE HOCALARI	1
1.1. Hayatı	1
1.2. İlmi Kişiliği	4
1.3. Hocaları	6
1.4. Molla Musa el-Celâli'yi Eser Yazmaya Sevk eden Sebepler	11
1.5. Eserleri	12
BİRİNCİ BÖLÜM	19
2. MECMUÂTU'L-ULUM / İLMU USÛLU'L-HADİS	19
2.1. Hadis ve Haber	19
2.1.1. Rivayetü'l-Hadis	20
2.1.2. Dirayetü'l-Hadis.....	21
2.2. Sahîh Hadis	22
2.3. Hasen Hadis	23
2.3.1. Hasen li-Zatihi.....	25
2.3.2. Hasen li-Gayrihi	26
2.3.3. Mütâbi	27
2.3.4. Şâhid.....	28

2.4. Zayıf Hadis.....	29
2.5. Merfû Hadis	31
2.6. Maktû Hadis	34
2.7. Müsned Hadis	35
2.8. Muttasıl Hadis	36
2.9. Müselsel Hadis	38
2.10. Azîz Hadis.....	40
2.11. Meşhûr Hadis	42
2.12. Mütevatir Hadis.....	44
2.12.1. Mütevatir Hadis'in Şartları	46
2.12.2. Lafzi Mütevatir.....	47
2.12.3. Manevî Mütevatir.....	47
2.13. Muan'an Hadis	48
2.14. Müen'en Hadis	49
2.15. Mübhem Hadis	50
2.16. Âlî ve Nâzil İsnad.....	52
2.17. Mevkûf Hadis.....	53
2.18. Mürsel Hadis	57
2.19. Garîb Hadis	58
2.20. Munkatı Hadis.....	60
2.21. Mu'dal Hadis.....	62
2.22. Müdelles Hadis	63
2.22.1. Tedlîsu'l-İsnad	64
2.22.2. Tedlîsu'ş-Şuyûh	65
2.23. Şâz Hadis.....	66
2.24. Maklûb Hadis	69
2.24.1. Senet Bakımından Maklûb Hadis.....	70
2.24.2. Metin Bakımından Maklûb Hadis.....	70
2.25. Ferd Hadis	72
2.25.1. Ferd-i Mutlak	72
2.25.2. Ferd-i Nısbî (Mukayyed).....	74
2.26. Muallel Hadis	76

2.27. Muztarib Hadis.....	77
2.28. Müdrec Hadis	79
2.28.1. Müdrecü'l-İsnâd	80
2.28.2. Müdrecü'l-Metn	81
2.29. Müdebbec Hadis.....	83
2.30. Müttefik ve Müfterik.....	84
2.31. Mü'telif ve Muhtelif.....	86
2.32. Münker Hadis.....	88
2.33. Metrûk Hadis.....	90
2.34. Mevzû Hadis	91
2.35. Cerh ve Ta'dîl	93
2.35.1. Cerh.....	94
2.35.2. Ta'dîl	96
2.36. Hadis Tahammül Yolları.....	97
2.36.1. Semâ.....	98
2.36.2. Kırâât.....	100
2.36.3. İcâzet	101
2.36.4. Münâvele.....	102
2.36.5. Kitâbet (Mükâtebe)	104
2.36.6. İ'lâm	105
2.36.7. Vasiyet.....	106
2.36.8. Vicâde	107
İKİNCİ BÖLÜM.....	108
3. MÜBEŞŞİRAT (MÜJDELEYİCİ) ve MÜNZİRAT (UYARICI) HADİSLER ..	108
3.1. MÜBEŞŞİRAT (MÜJDELEYİCİ) HADİSLER	108
3.1.1. Abdest	111
3.1.2. Namaz	115
3.1.3. Sıla-i Rahim (Akraba Ziyareti)	118
3.1.4. Gusûl	121
3.1.5. Sadaka	122
3.1.6. İyiliği Emretme Kötülükten Sakındırma.....	125
3.1.7. Allah'tan Korkmak.....	127

3.2. MÜNZİRAT (UYARICI) HADİSLER	129
3.2.1. Dedikodu	132
3.2.2. Haram Kazanç Yemek	133
3.2.3. Faiz	136
3.2.4. Kibir	137
3.2.5. Sözleriyle Eylemleri Çelişen Âlimler	139
3.2.6. Komşulara Eziyet Etmek	141
3.2.7. Allah (c.c.)’nın Emirlerine Uymayarak Kendi Arzularına Uyanlar..	143
4. BUHARİ’NİN SAHİH’İNDEN ALINAN BAZI HADİSLER	145
5. MÜSLİM’İN SAHİH’İNDEN ALINAN BAZI HADİSLER.....	157
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	149
6. “HADİS İNKÂRCILARINA CEVAPLAR” ADLI RİSALESİNDE GEÇEN BAZI HADİSLERLE ALAKALI YAPTIĞI AÇIKLAMALAR.....	149
6.1. Kadınların Kocalarına Secde Etmeleri İle İlgili Hadis-i Şerif	150
6.2. Uğursuzluk İle İlgili Hadis-i Şerif	155
6.3. Çoğu Kadınların Cehennemde Olduğuna Dair Hadis-i Şerif.....	160
6.4. Hz. Musa (a.s.) ve Azrail (a.s.) İle İlgili Hadis-i Şerif.....	164
6.5. Erkek Çocuğun İdrarı İle İlgili Hadis-i Şerif	169
6.6. “İsrailoğulları Olmasaydı Et Kokmazdı, Havva Olmasaydı Kadınlar İhanet Etmezdi” Hadis-i Şerifi	175
6.7. Hadislerin Yazılmasının Yasaklanması İle İlgili Hadis-i Şerif.....	179
6.8. Ashabım Yıldızlar Gibidir Hadis-i Şerifi.....	184
6.9. Sakal Emri İle İlgili Hadis-i Şerif	187
SONUÇ	188
KAYNAKÇA	192
EKLER.....	198
EK 1. Molla Musa el-Celâli’nin Resimleri	198
EK 2. el-Celâli ve Talebeleri.....	204
EK 3. el-Celâli’nin Hocaları	208
EK 4. el-Celâli’nin Kitapları	212

KISALTMALAR

b.:	İbn
bkz. :	Bakınız
c.:	Cilt
çev. :	Çeviren
DİA:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)
ed.:	Editör
h. :	Hicrî
H.z.:	Hazreti
krş. :	Karşılaştırınız
m.:	Miladi
Nşr. :	Neşreden
Nu:	Numara
ö. :	Ölüm Tarihi
s. :	Sayfa
s.a.v.:	Sallallahü aleyhi ve sellem
t.y. :	Tarih yok
thk. :	Tahkik eden
v. :	Varak
v.s.:	Vesaire
vb.:	Ve benzeri
y.y. :	Yayın yeri yok

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOLLA MUSA CELÂLİ (1938-2021) VE HADİS ÇALIŞMALARI

Abdulkadir Ceyhan

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

2024 sayfa: (XVII+215)

Jüri: Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT

Jüri: Doç. Dr. Sedat YILDIRIM

Jüri: Doç. Dr. Mehmet Seyid GECİT

Doğu Anadolu'nun yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olan Molla Musa Celâli, bölgede medreseler kurarak ve sayısız eser kaleme alarak İslami ilimlerin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Özellikle Kürt ve Türk halkına hitap eden çalışmalarıyla bu coğrafyada İslam bilincini canlı tutmuştur.

Muhtelif alanlarda birçok eser telif eden el-Celâli, içinde yaşamış olduğu toplum üzerinde derin izler bırakmış ve bırakmayada devam etmektedir. Nitekim o, şeriatın zahirine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve eserlerini bu minvalde kaleme almıştır. İşte bizde buradan yola çıkarak el-Celâli'nin hadis alanında kaleme aldığı ve çalışmamızın konusunu teşkil eden *“Mecmuâtu'l-Ulum”*, *“Mecmuâtu'l-Mekâsid”* ve *“Hadis İnkârcılarına Reddiyeler”* adlı kitaplarının içeriğini sizlere anlatacağız. Çalışmamızda, el-Celâli'nin veciz üslûbunun ve özverili gayretinin mahsülü olan bu eserler titizlikle çözümlenerek tahlil edilmiştir. Giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşan araştırmamızda müellifimiz hakkında bilgi verilmiş, eserleri etraflıca izah edilmiş, eserin içeriği diğer hadis kaynaklarından yararlanılarak desteklenmiştir. Bu çalışma yapılarak Molla Musa Celâli'nin hadis anlayışı, hadis problemlerine karşı etkili sunumu gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, el-Celâli, Mecmuâtu'l-Ulum, Mecmuâtu'l-Mekâsid, Hadis İnkârcılarına Cevaplar.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
MOLLA MUSA CELALI (1938-2021) AND HADITH STUDIES

Abdulkadir Ceyhan

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Sedat YILDIRIM

2024 pages: (XVII+215)

Jury: Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT

Jury: Assoc. Prof. Dr. Sedat YILDIRIM

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mehmet Seyid GECİT

Molla Musa Celali, one of the important scholars raised in Eastern Anatolia, made a great contribution to the spread of Islamic sciences by establishing madrasahs in the region and writing numerous works. He kept Islamic awareness alive in this geography with his works that especially appealed to the Kurdish and Turkish people.

el-Celali, who wrote many works in various fields, left deep marks on the society in which he lived and continues to do so. As a matter of fact, he strictly adhered to the outward form of the sharia and wrote his works in this vein. Starting from this point, we will tell you the content of the books “Mecmuâtü’l-Ulum”, “Mecmuâtü’l-Mekâsid” and “Refutations to Hadith Deniers” that al-Jalali wrote in the field of hadith and which constitute the subject of our study. In our study, these works, which are the product of al-Jalali’s concise style and devoted effort, have been meticulously analyzed and analyzed. In our research, which consists of an introduction, three sections and a conclusion, information about our author has been provided, his works have been explained in detail and the content of the work has been supported by using other hadith sources. By conducting this study, Molla Musa Jalali’s understanding of hadith and his effective presentation against hadith problems have been revealed.

Key Words: Hadith, al-Jalali, Majmuat al-Ulum, Majmuat al-Maqasid, Answers to Hadith Deniers.

ÖNSÖZ

Varlığımıza sebep olan, bizi yoktan var edip kendi varlığından haberdar kılan, bilmediklerimizi öğreten ve nimetlerin en büyüğü olan iman nimetini bahşeden Yüce Rabbimize sonsuz şükürler olsun.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen, en güzel örnek, rehberimiz ve efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.), ailenin fertlerine, ashabına salat ve selam olsun.

Evreni ve içindeki her şeyi kusursuz bir şekilde yaratan ve onları sadece kendisine kulluk etsinler diye var eden Yüce Allah (c.c.), insanın bu dünyada nasıl davranacağını ona yol göstermek için elçiler aracılığıyla vahiy göndermiştir. Yalnızca İslam'ı kabul edenlerin kurtuluşa ereceğini bildiren Allah (c.c.), bu dinini Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebi olmak üzere iki temel kaynağa dayandırmıştır. Kur'ân'ın kendi sözü olduğunu açıkça belirten Allah (c.c.), Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) itaat etmeyi de Kur'ân'da emretmiştir.

Allah'ın (c.c.) sözleri olan Kur'ân, emirlerini öz ve net bir şekilde sunar. Bu emirlerin nasıl yerine getirileceğini ise son peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) sözleri, uygulamaları ve onayladıklarıyla müminlere öğretmiştir. Sünnet ise Kur'ân'ın açıklaması ve uygulamadaki yol göstericisidir.

Kur'ân-ı Kerim, İslam'ın anayasası gibidir ve bize genel ilkeleri öğretir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sünneti ise bu anayasayı hayata geçiren yasalardır. Namaz ibadeti de bu duruma güzel bir örnektir. Kur'ân namaz kılmanın farz olduğunu söylerken, sünnet namazın nasıl kılınacağını gösterir. Bu sayede bizler, hem Kur'ân'ın emirlerine uymuş oluruz hem de Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sünnetine tabi olmuş oluruz.

Sünnetin aydınlatıcı rolü sadece namazda değil, tüm inanç, ibadet, günlük yaşam ve ahlakî kurallar alanlarında da geçerlidir. Sünnet olmadan, Kur'ân'ın emirlerini eksiksiz ve doğru bir şekilde yerine getirmek imkânsızdır.

İşte bizde buradan yola çıkarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin önde gelen âlimlerinden biri olan Molla Mûsâ el-Celâlî'nin hadis alanındaki çalışmalarını bu tezin konusu olarak belirleme ihtiyacı duyduk. Hadis aşığı ve hadissiz asla yol

yürümeyen bu değerli âlim, hayatını hadîsleri incelemeye ve hadîs inkârcılarına karşı doğruyu savunmaya adanmıştır. Bu çalışmada, Molla Mûsâ el-Celâlî'nin hadîs alanındaki özgün çalışmaları ve hadîs metodunu anlama ve aktarma konusundaki katkılarını ele alacağız.

Tezimizin başlığı **“Molla Musa Celâli ve Hadis Çalışmaları”** olarak belirlenmiş olup giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve metodundan bahsedilmiştir. Bunun yanında müellifin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgiler verilip eserleri ile son bulmuştur.

Birinci bölümde, el-Celâlî'nin **“Mecmuâtü'l-Ulum”** adlı kitabındaki **“Ulûmu'l-Hadis”** bölümünde yer alan hadîs literatürüne ait kavramların tanımları yapılmış, açıklanmış ve bu konu ile alakalı diğer kaynaklarla desteklenmiştir. İkinci bölümde de müellifin **“Mecmuâtü'l-Mekâsid”** adlı eserinde yer alan mübeşşirât (müjdeleyici) ve münzirât (uyarıcı) hadîsler başlığı altında ele aldığı hadîslerden bazıları bu bölümde tercüme edilmiş ve açıklanmıştır. Aynı şekilde müellifin **“Mecmuâtü'l-Mekâsid”** adlı eserinde bulunan Buhârî ve Müslim'in Sahihinde yer alan bazı Hadîslerin izahı ve tahliliyle ikinci bölümü sonlanmıştır. Üçüncü bölümde ise, **“Hadîs İnkârcılarına Cevaplar”** adlı kitabın içeriğinin de geçen; kadınların kocalarına secde etmeleri, uğursuz olmaları, çoğunun cehennemde olacağına dair dile getirilen hadîsler ve bunun gibi hadîs inkârcıları tarafından reddedilen birçok hadîs tahlil edilmiştir. Sonuç kısmında ise bu bölümlerle alakalı tespit ettiğimiz hususlar dile getirilmiş ve tezimize son verilmiştir.

Bu çalışma yapılırken gerek konu seçiminde gerek diğer konularda önemli katkıları ve bilgileriyle bize yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Sedat YILDIRIM hocama, çalışmanın konusunu belirleme evresinde ve kaynakları bulmamızda bize yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT hocama teşekkür borç bilir saygılarımı sunarım. Ayrıca kıymetli vakitlerini ayırıp tezimizi inceleyen ve bize yardımcı olan Arş Gör. Rıdvan YILMAZ hocama çok teşekkür ederim. Allah'ın elçilerine selam, her türlü övgü ise mutlak âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c)'ya aittir.

Abdulkadir CEYHAN

2024

I. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân'dan sonra İslam'ın ikinci temel kaynağı olan hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerini, fiillerini ve onayladıklarını aktararak bize rehberlik eder. Hadislerin önemini kavrayan Müslüman âlimler, asırlar boyunca bu değerli sözlerin korunması ve anlaşılması için büyük çaba göstermişlerdir.

Ancak bu süreçte, İslam'a karşı olanlar ve bazı yanlış yorumcular, sahih hadislere karşı itirazlar getirerek Sünnet'in dindeki yerini ve hadis kaynaklarının güvenilirliğini sorgulamaya çalışmışlardır.

Bu çalışmada, Molla Musa el-Celâli'nin hadislerle ilgili eserleri ele alınarak, bu alandaki önemli kavramlar ve hadislerin sınıflandırılması gibi konular incelenecektir. Ayrıca, Buhârî ve Müslim'in sahih hadis külliyatlarında yer alan, anlaşılması zor kelimeler müellifin kitaplarından istifade edilerek ele alınacak ve Molla Celâli'nin açıklamalarına yer verilecektir. Son olarak, hadis inkârcılarının öne sürdükleri gerekçeler çürütülerek sahih hadislerin savunusu yapılacaktır.

II. Çalışmanın Amacı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önde gelen âlimlerinden Molla Musa el-Celâli'nin hadis çalışmaları ışığında, hadiste kullanılan terimleri ve sınıflandırılmalarını incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca, Buhârî ve Müslim'in sahih hadis külliyatlarında yer alan ve anlaşılması zor bazı hadislerin açıklanması ve kapalılıklarının giderilmesi hedeflenmektedir. Son olarak, müellifin "*Hadis İnkârcılarına Reddiyeler*" adlı eserinde yer alan ve modernistler tarafından zayıf ve uydurma kabul edilen hadislerin bağlamı ve sahihlik durumları analiz edilecektir.

Dolayısıyla bu çalışma, Önemli bir İslam âlimi olan Molla Musa el-Celâli'nin hadis çalışmalarının daha derinlemesine incelenerek, onun hadis ilmine yaptığı katkıların ortaya konması hedeflenmektedir. Hadislerin daha doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı sağlayarak, İslam düşüncesinin temel kaynaklarından biri olan hadislerin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır. Modern dönemde hadislere yönelik yapılan eleştirilere, özellikle de hadislerin güvenilirliği konusunda ortaya atılan iddialara, akademik bir zeminde ve kapsamlı bir şekilde cevap vermeyi amaçlamaktadır.

III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu araştırma, sosyal bilimlerde kullanılan belgeler ve veri toplama tekniklerinden faydalanarak gerçekleştirilmiştir. İlk adımda eser Arapçadan Türkçeye çevrilmiş, ardından ise derinlemesine analiz ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu analiz ve değerlendirme sürecinde, yazarın diğer eserlerinde de görülen bütüncül bakış açısı göz önünde bulundurularak metnin iletmek istediği mesaj kavranmaya çalışılmıştır. Gerektiğinde ise konu ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Değerlendirmelerde, yazarın eserine sadık kalınması esası gözetilmiştir.

Bu minvalde giriş bölümüyle alakalı araştırma yapılırken çoğunlukla Molla Musa el-Celâli'nin hayatı ve ilmi kişiliğinden bahseden makale, tez ve bildirilere yoğunlaşılmıştır. Bu bağlamda, M. Salih Gecit'in *"Molla Musa Celâli ve Kürtçe Mevrit Üzerindeki Şerhi"* adlı bildirisi, Sedat Yıldırım'ın *"Cumhuriyet Dönemi Doğu Âlimlerinden Seyda Molla Musa Gecit'in (v. 2021) Hadis Usûlü Risâlesi"* adlı makalesi, Emrullah Bolat'ın *"Molla Musa el-Celâli'nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri"* adlı makalesi, Hüseyin Güler'in *"Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı"* adlı makalesi, Avin Ali'nin *"Molla Musa el-Celâli'nin Belağat İlmindeki Metodu"* adlı makalesi, Adnan Youssef'in *"Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları"* adlı makalesi gibi önemli eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca Youtube'da bulunan el-Celâli'nin *"Mecmuâtü'l-Ulum"* adlı eserinin içeriğinin anlatıldığı "Milad İslami ilimler Araştırma Merkezi" adlı kanaldan da istifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, Molla Musa el-Celâli'nin farklı yönlerini ele alan ve burada sayılmayan birçok kaynaktan da yararlanılmıştır.

Araştırmanın ana metni, Molla Musa el-Celâli'nin *"Mecmuâtü'l-Ulum"*, *"Mecmuâtü'l-Mekâsid"* ve *"Hadis İnkârcılarına Reddiyeler"* adlı eserlerinden alıntılar sunularak oluşturulmuştur. Bu eserler, Molla Musa el-Celâli'nin ilmi derinliğini ve farklı alanlardaki bilgisini gözler önüne sermektedir.

Araştırma boyunca, yukarıda bahsedilen kaynaklara ek olarak, ilgili makaleler, tezler ve diğer birçok kaynaktan da faydalanılmıştır. Bu sayede, Molla Musa el-Celâli'nin yaşamı ve eserleri hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunulmuştur.

IV. Molla Musa Celâli'ye Ait Hadis Çalışmalarının Kaynakları

Molla Musa Celâli'nin hadislerle ilgili görüşlerini öğrenebileceğimiz *Mecmûatu'l-Ulûm*, *Mecmûatu'l-Makâsid*, *Mecmûatu'r-Resâil*, *Mecmûatu'l-Fevâid*, *Mealist İddialara Cevaplar*, *Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar*, *Ateist İtirazlara Cevaplar*, *Uydurulmuş Dine Çağırın Adama Cevap* ve *Hadis İnkârcılarına Cevaplar* isimli birden çok eser kaleme almıştır.

Bu eserleri kaleme alırken istifade ettiği ve kendi özel kitaplığında muhafaza ettiği birçok kitabı bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını zikredecek olursak; Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri, Münziri'nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-Terhîb*'i, Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazılmış el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-Sârî*'si ile Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *eş-Şerhu'l-Müeyesser li Sahîhi'l-Buhârî* gibi şerhleri, ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh* üzerine Abdullah eş-Şerkâvî'nin yazdığı *Fethu'l-Mübdî bi Şerhi Muhtaşari'z-Zebîdî* haşiyesi, es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'us-Sagîr*'i, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzu'l-Kadîr*'i, el-Mansûr Ali Nâsîf'ın *Tâcu'l-Usûl*'ü, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Riyâzu's-Sâlihîn*'i vd bazı hadis eserleri bulunmaktadır.

Hadis problemleri ile ilgili olarak; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri, İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye* ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-Sagîr* gibi eserlerinden istifade etmiştir.

GİRİŞ

1. MOLLA MUSA el-CELÂLÎ (1938-2021)'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE HOCALARI

1.1. Hayatı

Ahmet (Keçel)¹ oğlu, İsmail oğlu, Ömer oğlu, Mahmut oğlu, Yusuf oğlu, Ubeyd oğlu, Hasan oğlu, Musa oğlu el-Celali, adıyla tanınan Molla Musa el-Celâli, 1938 yılında Doğubayazıt'ın bir köyü olan Telçeker (Sûbhan) köyünde hayata gözlerini açmıştır.²

Molla Mûsâ el-Celâli, ilköğrenim macerasına 1944 yılında adım atmış ve 1949 yılında bu ilk adımı tamamlamıştır. Daha sonrasında ise 1950 yılında, dini ilimlere gönül vererek Muş'un Bulanık ilçesindeki Tirtop (Günyurdu) köyünde, tanınmış Şeyh Molla Muhammed Sadık'ın biraderi Molla Reşit'in yanında medrese eğitimine başlamıştır. Bu sayede, dini ilimler alanında resmi eğitimine adım atmış ve bu alandaki bilgisini pekiştirmeye başlamıştır.³

1949-1950 eğitim döneminde Van Erciş'te bulunan Arnis Öğretmen Lisesi'ni kazanmış fakat yolun uzunluğu ve bu uzun olan mesafeyi yaya olarak yürütmesi sebebi ile gözleri kanlandığından, müdürün ileriki zamanlarda trahom

¹ Halk arasında bilinen rivayete göre Ahmet'in kel olması sebebiyle "Keçel" adı konulmuş kendisinden sonraki evlatlarına "Keçeli Aşireti" adı takılmıştır. Keçeliler de kendilerini Celali aşiretinin bir boyu olarak kabul etmektedir. Bu sebeple Hocamız Molla Musa el-Celâli olarak tanınmaktadır. M. Salih Geçit, "Molla Musa Celâli ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh" *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri* (20-21 Eylül 2014 Şırnak), Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, 157- 158. Ayrıca bkz. Hüseyin Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16.

² Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 16. Ve Emrullah Bolat, *Molla Musa el-Celâli'nin (Gecit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri*, Genç Mütefekkirler Dergisi, 4/4 (Aralık-2023), 118.

³ Bolat, *Molla Musa el-Celâli'nin (Gecit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri*, 118. Ayrıca bkz. Avin Ali, *Molla Musa el-Celâli'nin Belağat İlmindeki Metodu* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26

hastalığına⁴ yakalanması riskinin yüksek olmasını düşünmesi üzerine kaydı yapılmamıştır.⁵

Sonrasında ise 1951-1953 yıllarını kapsayan dönemde Iğdır'da bulunan ve şu sıralarda Hoşhaber Beldesi olan köyde Hoca İbrahim Bey'in divanında medrese eğitimi için gerekli olan sıradaki klasik kitaplarını tamamlamak için yola çıkmıştır.⁶

Eğitimine Siirt' in Baykan ilçesinde ikamet eden ve halk arasında meşhur olan Üstat Molla Muhyeddin el-Havili'nin yanında dört hak mezhebin fıkıh usulüne dair konularını içeren *Cem'u'l-Cevâmi*'nin⁷ bir bölümünü okuyarak ondan istifade etmiş, bazı anlamadığı ve anlaşılması zor noktalarda hocasına sorarak bilgi edinmiştir. Farklı bilim dallarında da düzenli bir çalışma planı uygulayarak kendini yetiştirmiştir.⁸

Bu serüven içerisinde, medresede eğitimi boyunca tamamlaması gereken silsile kitaplarını tamamladıktan hemen sonra memleketi olan Doğubayazıt'a dönerek 1957 yılında Neço (Uzunyazı), Çiftlik ve Nureşin (Buyuretti) Köylerinde fahri imâm-hatiplik görevini ifa etmesinin yanında bir de bir medrese kurup orada bulunan talebelere dersler verip yetiştirmeye başlamıştır.⁹

Sonrasında 1961 yılında Mardin de askerlik görevini yerine getirmiştir. Askerlik yaptığı süre boyunca ilimden bir an olsun uzaklaşmamış ve ilimle meşgul olmayı sürdürmüştür. el-Celali askerliği bitirdikten sonra 4 yıl Karacılı (Qaracılı), Gırık (Küçük Telçeker) ve Sarıçavuş (Girberan) köylerinde imâm-hatiplik yapmıştır.¹⁰ Bu köyde iken verdiği dersleri ve talebe yetiştirmedeki üstün başarısı nedeniyle “Mela Musaye Girberan” diye meşhur olmuş, daha sonra

⁴ Trahom iki gözde de meydana gelen enfeksiyon hastalığıdır. Bakteriyel enfeksiyondan kaynaklanan bir tür göz hastalığıdır. Bkz. <https://www.medicalpark.com.tr/trohom/hg-4685>. (Erişim: 27.08.2024.)

⁵ Molla Musa Celâli (Gecit), *Hz. Muâviye Müdafaası* (İstanbul: İtidal Yayınları, 2021), 5.

⁶ Adnan YOUSSEF, *Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1. Ayrıca bkz. Bolat, *Molla Musa el-Celâli'nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri*, 119.

⁷ Tâceddîn es-Sübkî adlı İslam âlimi tarafından yazılmıştır. Fıkıh usulü alanında klasikleşmiş eserlerden biridir. Kitap, farklı mezheplerin görüşlerini bir araya getirerek, bu alandaki tartışmaları daha iyi anlama imkanı sunar. Ayrıca, fıkıh usulü ilmine giriş yapmak isteyenler için de önemli bir kaynak niteliğindedir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “*Cem'u'l-Cevâmi*”, TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları; 7: 343-344).

⁸ Youssef, *Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları*, 2.

⁹ Ali, *Molla Musa el-Celâli'nin Belağat İlmindeki Metodu*, 26.

¹⁰ Youssef, *Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları*, 2.

birçok köyde müderrislik ve imâm-hatiplik yapmasına rağmen bazı yerlerde hala bu şekilde anılmıştır.¹¹ 1968 yılında Kars'ın Şaban (Şoban) köyünde imâm-hatiplik görevini üstlenmiş, 1969-1975 seneleri arasında doğduğu topraklara dönerek Zorava (Yaygınyurt) köyünde, 1975-1976 senelerinde Nureşin (Buyuretti) köyünde, 1977-1982 seneleri arasında ise Harık (Esnemez) köyünde medreseler açarak ilmin ışıklarını yakmış ve nesiller yetiştirmiştir. Doğubayazıt Merkez Camii'nde vaizlik ve 1982-1984 yılları arasında Merkez Kur'ân Kursunda Kur'ân-ı Kerim öğreticiliği görevini üstlenmiştir. 1986-1988 yılları arasında Eleşkirt'e bağlı Haydaroğlu köyünde imâmlık ve medresede öğrenci yetiştirme görevini birlikte yürütmüştür. Aynı zamanda Eleşkirt'e bağlı Şanezer (Körpeçayır) köyünde imâm-hatiplik görevini sürdürmüştür. Tekrar doğduğu memleket olan Doğubayazıt'a dönerek 1989-1991 yılları arasında Korım (Dalbahçe) köyünde imâmlık ve medrese kurma görevini üstlenmiş ve resmi imâm-hatiplik görevinden bu köyde emekliye ayrılmıştır. Ancak ilme olan sevgisinden dolayı emeklilikten sonra gönüllü bir şekilde tedrisat hayatını devam ettirmek amacıyla 1996 yılında Doğubayazıt'ta halkın desteğiyle bir medrese kurarak ilme hizmet etmeyi sürdürmüştür. Bu medrese sadece eğitim-öğretim faaliyetleri ile sınırlı kalmayıp, sosyal faaliyetlere de öncülük etmiştir.¹²

Altı erkek ve bir kız olmak üzere yedi evlada şefkatle kucak açan ve yetiştiren Molla Musa el-Celâlî, Arapça, Kürtçe, Türkçe ve Farsça dillerinde hâkimiyet kurmuş ve uzunca bir birikim edinmiş, bu dillerde hem dersler vermiş, hem de kitap yazarak ilmi çalışmalar yapmıştır.¹³

Vefâtına kadar öğrencilerine ders vermeyi sürdüren Molla Musa el-Celâlî kırktan fazla Arapça, Türkçe ve Kürtçe eser kaleme almıştır.¹⁴

el-Celâlî 30.11.2021 tarihinde saat: 15.30 civarında yakalanmış olduğu Covid 19 hastalığından dolayı yatırılmış olduğu Ağrı Araştırma ve Uygulama Hastanesinde dar'ul bekaya irtihal etmiştir. Binlerce sevenleri tarafından Doğubayazıt Asri Mezarlığında defnedilmiştir. Vefatının ardından birçok İslâm

¹¹ Oğlu Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT'in şifahen verdiği bilgi. (Tarih: 19.08.2024).

¹² Ali, *Molla Musa el-Celâlî'nin Belağat İlmindeki Metodu*, 26. Ayrıca bkz. Bolat, *Molla Musa el-Celâlî'nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri*, 119-120.

¹³ Ali, *Molla Musa el-Celâlî'nin Belağat İlmindeki Metodu*, 27.

¹⁴ Geçit, *Hizmetine Muaviye Müdafası*, 6.

Ülkesinden âlim ve ilim talebesi müteessir olmuştur. Ahmet Yesevi Medresesi'nde, ilim irfan ocağında yetiştirdiği talebeleri ve sevenlerinin dualarıyla uğurlanan bölgenin önde gelen âlimlerinden Seyda Molla Musa Celali kıldırılan cenaze namazının ardından gözyaşları ve dualarla ebediyete uğurlanmıştır. Allah-ü Teâlâ Molla Musa Celâli'ye rahmet eylesin, mekânını cennet ve makbul kılsın.¹⁵

1.2. İlmî Kişiliği

Molla Musa'nın ilk eğitim macerası 1944 yılında köyündeki ilkokulda başlamış ve ilkokulu başarılı bir eğitim görerek 1949 yılında tamamlamıştır. Daha sonra komşusundan aldığı eğitimle Kur'ân-ı Kerimi öğrenmiştir. Çok kısa sürede Kur'ân-ı öğrenmesinden dolayı komşusu tarafından takdir alan el-Celâlî komşusunun nasihati üzerine Kur'ân-ı Kerimi daha iyi öğrenmek için babasının haberi olmadan Muş'ta yaşayan nenesinin yanına giderek orada ki medreseye başlamıştır.¹⁶

Medrese eğitimi, 1950 senesinde Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Tirtop (Günyurdu) köyünde, Molla Reşit Hoca'nın rehberliğinde başlamıştır. Sarf ilminin temel kitabı olan "*İzzî*" ile ilk dersi başlayan bu eğitim, "*Şerhu'l-Muğni*"ye kadar uzanmıştır. Sonrasında 1949-1950 yıllarında öğretmenlik sınavlarına giren ve büyük bir başarı yakalayan Molla Musa, babasının bu alandaki tutkusunu öğretmenlik mesleğiyle taçlandırmasını istemesi sebebiyle onu öğretmenlik okuluna vermek istemiştir. Fakat kaderi, onu farklı bir yöne sürüklemiştir. Babasının isteğiyle Erciş Arnis Öğretmen Okulu'na kayıt olmak için yola çıkan Molla Musa, bu uzun yürüyüş sırasında gözlerinde kızarıklık ve tahriş olmuştur. Okul müdürü, Molla Musa'nın bu durumu göz önünde bulundurarak kayıt işlemini gerçekleştirememiştir. Bu talihsiz olay, Molla Musa'nın babsının öğretmenlik hayallerini sona erdirse de, Molla Musa'nın medreselerde verilen dini eğitim ve İslami ilimlerin peşindeki azmi ve kararlılığı onu farklı alanlarda başarıya taşımıştır.¹⁷

¹⁵ Geçit, Hz. Muaviye Müdafası, 6.

¹⁶ Geçit, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri, 158.

¹⁷ Geçit, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri, 158.

Medrese eğitimine devam eden Molla Musa el-Celâli 1951-1952 senelerini kapsayan dönemde Hoşhaber İmamı Halife İbrahim'in yanında medrese eğitimi için gerekli olan silsile kitaplarını tamamlamak ve eğitimini sürdürmek için Iğdır'a gitmiştir. Orada bulunduğu dönemde "*Şerhu'l-Muğni*"¹⁸ eserinden İmam Suyûtî'nin meşhur "*Behçetü'l Merdiyye*"¹⁹ sine kadar olan kitaplar bitirmiştir.²⁰ Sonrasında Baykan, Malazgirt, Bulanık, Karayazı gibi büyük âlimlerin bulunduğu yerlerde ilim öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi sürdürmüştür.²¹

Medrese eğitimini bu titizlikle ve ilim aşkıyla sürdürüp okuması gereken klasik medrese kitaplarını bitirdikten sonra memleketine ilmi sırtlanarak dönmüştür. Memleketinin farklı köylerinde imâm-hatiplik görevini yerine getirmekle birlikte medreseler kurup öğrenci yetiştirmiştir. Müderrislik ve imâm-hatiplik görevini devam ettirirken bunun yanında civardaki büyük âlimlerden haberleşmeyi bırakmayan el-Celali, karşılaştığı anlaşılması güç meseleleri zamanın en derin âlimlerine müracaat ederek öğrenmiştir. Ayrıca sadece bir alana bağlı kalmayıp ilgisini çeken her türlü ilimle alakalı olarak da düzenli ve sistemli bir yolla kendini yetiştirmeyi ihmal etmemiştir. Bundan dolayı Molla Sadrettin Yüksel ile Şeyh Muhyeddin el-Hâvîl hoca efendilerine vefâtlarına kadar müracaat etmiş ve onlardan çok faydalanmıştır.²² İcazetnamesini de Şeyh Muhyeddin el-Hâvîli den almıştır.²³

Vatani görevini Mardin de yapıp döndükten sonra memleketinin birçok yerinde imâm-hatiplik görevi yapmasının yanında medreseler kurup öğrenciler yetiştirmiştir. Sonrasında Doğubayazıt Merkez Camisinde vaizlik yapmasının

¹⁸ "*el-Muğni fî 'ilmi'n-nahv*" üzerine Muhammed b. Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî tarafından yapılan şerhtir. Hala günümüzde okutulan ve öğrenciler arasında rağbet gören bir kitaptır. Arap gramerine dair kaleme alınmış bir eserdir. Bkz. www.sifayavinevi.com.tr/shrh-almghny-serhul-mugni-arapca. (Erişim: 04.09.2024.)

¹⁹ İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair *el-Elfiyye* adlı eseri üzerine Suyûtî'nin (ö. 911/1505) yazdığı şerhtir. Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-behcetul-merdiyye>. (Erişim: 04.09.2024.)

²⁰ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 158. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 18.

²¹ Adnan YOUSSEF, *Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

²² Youssef, *Molla Musa el-Celâli'nin Nahiv ve Sarftaki Metotları*, 2.

²³ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 158. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 18.

ardından belirli bir dönem Merkez Kur'ân Kursunda Kur'ân-ı Kerim öğreticiliği görevini üstlenmiştir.²⁴

1989-1991 seneleri arasında imâm-hatipliğini Korım (Dalbahçe) köyünde sürdürmüş ve resmi görev süresinin bu köyde dolmasıyla emekliye ayrılmıştır. 1996'da kendi memleketi olan Doğubayazıt'ta İslam'a hizmet edecek güzel nesiller yetiştirmek için bir medrese kurmuş²⁵ ve vefatına kadar bu medresede talebe yetiştirmiştir.²⁶

Seyda Molla Musa 2021 yılında yakalanmış olduğu Covid 19 hastalığından dolayı vefât etmiştir.²⁷ Allah (c.c.) kendisine rahmet eylesin.

1.3. Hocaları

Molla Musa el-Celâli'nin eğitim görüp dersler aldığı hocalarıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Hocaları hakkında araştırdığımız kaynaklarda çok az bilgi bulunmasıyla birlikte bulabildiğimiz kadarıyla bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Seyda Molla Reşit

Muş'un Bulanık ilçesindeki Tirtop (Günyurdu) köyünde doğmuştur. Seyda Molla Reşit, halk tarafından tanınan ve ilmi konusunda şüphe bulunmayan Molla Muhammed Sadık'ın biraderi ve tanınmış Molla Reşit'in yanında okuyarak sarf ilminde İzzî kitabından Şerhu'l Muğni'ye kadar tüm eserleri bitirmiştir. Seyda Molla Reşit, halifelik icazetini Seyda Molla Yahyayê Çuğreşi'den almış ve daha sonra evini İzmir'e taşıyarak burada vefat etmiştir.²⁸ Allah (c.c.) rahmet eylesin.

2. Molla İbrahim İğdirî (İğdırılı)

Bilgi arayışı ve öğrenme tutkusu onu Cizre'ye taşımış ve bu şehirde senelerce ilim irfan peşinde koşmuş ve kendini yetiştirmiştir. Cizre'de edindiği bilgi ve birikimi ve yine oradan aldığı ilhamı İğdır'a taşıyarak orada bir medrese inşa etmiştir. Adeta bir eğitim köprüsü kurmuş ve birçok gencin gelişmesine katkı

²⁴ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 159. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 18.

²⁵ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 159.

²⁶ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 19.

²⁷ Geçit, *Hizmeti Muaviye Müdafası*, 6.

²⁸ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 22.

sağlamıştır. Bir müddet sonra evini Erzurum'a götürmüş ve oradan da İstanbul'a taşınmıştır ve orada vefat etmiştir.²⁹

3. Şeyh Abdurrahim Çoxreşi

1929 yılında dünyaya gelen Şeyh Abdurrahman Çoxreşi, Üstad Yahya el-Çokreşi'nin oğludur. Bu zat, 6 yaşında Kur'an öğrenmeye başlamış ve 21 yaşına kadar kesintisiz medrese eğitimi almıştır. Babasının yanında tasavvuf eğitimini tamamlayarak 26-27 yaşında irşat izni vermiştir.³⁰

Bölgesinde önemli bir din âlimi olarak kabul edilen kişi, İslam fıkına hâkimiyeti ve toplumsal barışa verdiği önemle tanınmıştır. Birçok kişisel, ailevi ve toplumsal sorunun çözümünde önemli rol oynamış, insanlara karşı şefkatli ve merhametli tavırlarıyla bilinmiştir.³¹

Yaşamı boyunca İslam'a, ilme ve toplumsal barışa hizmet etmiş ve yetiştirdiği öğrencilerle de bu mirası devam ettirmiştir. Mütevazı ve hoşgörülü kişiliğiyle çevresinde sevilen bir figür olmuştur.³²

4. Molla Abdurrahman Dürre (ö. 2012)

1934 yılında Malazgirt'e bağlı Gülağılı (Kêranlığ) Köyü'nde dünyaya gelmiştir. 1960 yılından itibaren imâm-hatiplik ve vaizlik görevlerinde çalışmıştır. Tutak, Digor, Malkara, Tekirdağ ve son olarak Sinop'ta müftülük yapmıştır. Norşin Medresesi'nde talebe yetiştirmiştir. 1974 ve 1977 yıllarında CHP milletvekili adayı olmuştur. Kürtname isimli şiiri ve divanı bulunmaktadır. 11 Ekim 2012 tarihinde Almanya'nın Köln şehrinde yaşamını yitirmiştir.³³

Ehmedê Xanî (1651-1707) “Divanı”: Bu Divan, ilâhî aşk, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vasıfları, dinî, ahlakî ve felsefî konuları içeren kasidelerden oluşmaktadır. Bu eseri büyük Kürt âlimi Abdurrahman Dürre “Şerha Divana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana” ismi ile şerh etmiştir. Dürre,

²⁹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 22.

³⁰ <https://gulzarihacegandergisi.com/component/k2/ustad-seyh-abdurrahim-el-cokresi-1.html>. (Erişim: 04.09.2024.)

³¹ <https://www.gulzarihacegandergisi.com/component/k2/seyda-seyh-abdurrahman-el-faruki-el-cokresi-ks.html>. (Erişim: 04.09.2024.)

³² <http://www.erzurumgazetesi.com.tr/yazar/Erzurum-un-Kandilleri-Seyh-Molla-Abdurrahim-El-Cokresi/4200/>. (Erişim: 04.09.2024.)

³³ <https://www.bitlishaber13.net/melle-abdurrahman-durre>. (Erişim: 04.09.2024.) Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 22.

Ehmedê Xani'nin hayatı ve felsefesi hakkında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Divan'ındaki kasideleri latinize etmiş ve daha sonra bu kasidelerde geçen kelimeleri Kürtçe ve Türkçe olarak açıklamış ve en sonunda bu kasidelerin anlamını topluca vermiştir. Bu şerhin son kısmına Arap alfabesiyle yazılmış olan Divan'ın orijinal metnini vermiştir. Bu eserin ikinci baskısı 2002 tarihinde Avesta yayınevi tarafından İstanbul'da yapılmıştır. Bu şerh toplam olarak 570 sayfadan ibarettir.³⁴

5. Seyyid Abdulvehhab Derizbinî (ö. 1967)

Seyyid Abdulvehhab Hoca Efendi, aslen Mardin ilinin Midyat ilçesinin Kartmin köyünden olup babası Molla Abdurrahman Hoca Efendi (ö. 1914), annesi Neslihan hanımdır. Derizbinî'nin babası Molla Abdurrahman, Diyarbakır ilinin Bismil ilçesinin “Melle Feyata” adlı köyünde imâm-hatip olarak hizmet verdiği esnada 1912 yılında Derizbinî dünyaya gelmiştir.³⁵

Şeyh Derizbinî, henüz iki yaşındayken babasını Birinci Dünya Savaşı'nda şehit vermiştir. Annesi ile birlikte Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Seko (Zeko) köyüne yerleşen Derizbinî, burada çocukluğunu geçirmiş ve medrese eğitimi almıştır. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Bismil civarındaki köylerde imâm-hatiplik ve müderrislik yapmış, daha sonra hayatının geri kalan kısmını Midyat'ın Derizbin köyünde geçirmiştir. İtikatta Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebine mensup olan Derizbinî, fetvâlarında da bu mezheplere bağlı kalmıştır. 1967 yılında siroz hastalığından vefat ederek Bismil'de toprağa verilmiştir.³⁶

6. Seyda Molla İbrahim Ağdadî

Gerek bilgisini gerekse tecrübesini birçok öğrenciye aktarmıştır. Arapça eğitiminde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Seyda Molla Musa da bu öğrencilerden biridir ve 1953-1954 yılları arasında ondan Arapça ders almıştır.³⁷

³⁴ chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.bingol.edu.tr/documents/Baz%C4%B1%20K%C3%BCrt%20Bilginlerin%20Yazd%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Eserlerin%20Tan%C4%B1%C4%B1m%C4%B1_(1).pdf. (Erişim: 04.09.2024.)

³⁵ İbrahim Halil Şimşek, *es-Seyyid Abdulvehhab ed-Derizbinî Fetvâlarının Tahlîli ve Redaksiyonu*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 11.

³⁶ Şimşek, *es-Seyyid Abdulvehhab ed-Derizbinî Fetvâlarının Tahlîli ve Redaksiyonu*, 11-12.

³⁷ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 23.

7. Seyda Molla Sadrettin Yüksel (ö. 2004)

Kürt bir ailenin çocuğu olan Molla Sadrettin Yüksel, aslen Bitlis'in Adilcevaz ilçesinin Erikbağı (Koçeri) köyündendir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar nedeniyle babası Tahir Efendi (ö. 1927) bir kısım akrabalarıyla beraber Konya'nın Sarayönü ilçesine göç etmek zorunda kalmıştır. Molla Sadrettin Yüksel de, 1336/1920 tarihinde Sarayönü ilçesinde doğmuştur. Kısa bir süre sonra, mütareke döneminin ardından aile memleketine dönmüştür. Henüz Sadrettin Yüksel yedi yaşında iken babası hastalanarak genç yaşta vefat etmiştir.³⁸

Molla Sadrettin, küçük yaşta dini eğitime başlamış ve çeşitli medreselerde öğrenim görmüş bir din âlimidir. Evlendikten sonra askerlik görevini tamamlayan Molla Sadrettin, müftülük sınavını kazanarak Siirt'in Baykan ilçesine atanmıştır. Bu görevdeyken *İşârâtü'l-İ'câz* tefsirinin yayımlanmasına öncülük etmiştir. Ancak kısa süre sonra müftülük görevinden ayrılarak Norşin medresesinde ders vermeye başlamıştır.³⁹

Daha sonra İstanbul'a yerleşen Molla Sadrettin, burada özel dersler vermiş ve Diyanet İşleri Başkanlığınca İstanbul Merkez vaizliğine atanmıştır. Ancak bazı olumsuzluklar nedeniyle bu görevinden de ayrılmak zorunda kalmıştır. Molla Sadrettin, hayatını dini bilgilere ve eğitime adanmış, yedi çocuk babasıdır. Arapça ve Farsça dillerine de hâkim olan Sadrettin Yüksel, 25 Aralık 2004 tarihinde vefat etmiş ve İstanbul'a defnedilmiştir.⁴⁰

el-Celâli, Sadrettin Yüksel'i “*O, Seydaların Seydasıydı*” diye nitelendirmiş ve zor problemlerde daima kendisine danışmıştır.⁴¹

³⁸ Mehmet Sadık Elçi, *Son Dönem Âlimlerinden Molla Sadrettin Yüksel ve Fetvâları*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2. Ayrıca bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid/issue/64402/957735>. (Erişim: 04.09.2024.)

³⁹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 23. Ayrıca bkz. Elçi, *Son Dönem Âlimlerinden Molla Sadrettin Yüksel ve Fetvâları*, 4-5. Ayrıca bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid/issue/64402/957735>. (Erişim: 04.09.2024.)

⁴⁰ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 23. Ayrıca bkz. Elçi, *Son Dönem Âlimlerinden Molla Sadrettin Yüksel ve Fetvâları*, 4-5. Ayrıca bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid/issue/64402/957735>. (Erişim: 04.09.2024.)

⁴¹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 23.

8. Seyda Molla Muhyeddin Hâvîli (ö. 1987)

1909 senesinde Siirt'e bağlı Bilvanis beldesinde dünyaya gelen Seyda Molla Muhyiddin-i Hâvîli, "Hazret" olarak tanınmış bilgili ve meşhur mutasavvıf Şeyh Diyaüddin'den ilk eğitimini almıştır. Sonrasında Baykan'da Molla Alaaddin, Norşin'de Hazret'in torunu Molla Cemaleddîn ve Kozluk'ta Molla Reşid-î Arıncî gibi âlimlerden dersler almıştır. 17 yaşında sonradan kayınpederi olacak olan Molla Alaaddin'den (ö. 1369/1949)⁴² icazet alarak eğitimini tamamlamıştır.⁴³

İcazetini aldıktan sonra kısa süre hocasının medresesinde ders vermiştir. Ve devamında Baykan'a bağlı Koh, Nare ve Havil köyleri ile Kozluk'a bağlı Şikeftan ve Ğarbelüs köylerinde imam hatiplik ve müderrislik yaparak talebe yetiştirmiştir.⁴⁴

87 senelik ömrünü İslam'a hizmet etmeye adanmış Seyda Molla Muhyiddin, 22 Aralık 1987 günü sabah namazı vaktinde namazını eda ederken seccadesinde kalp krizi geçirerek dar-ı bekaya irtihal etmiştir. Molla Musa el-Celâli, genel olarak İcazetini el-Hâvîli 'den almıştır.⁴⁵

Evet, burada adlarını zikrettiğimiz hocalardan yola çıkarak anlaşılıyor ki Molla Musa el Celâli ömrünü ilme adanmış, ilim için ümmete fayda sağlamak için ve iki günü aynı olan ziyandadır hadisinden yola çıkarak her türlü eziyetlere katlanarak bu yolda bu hocalardan dersler alarak kendini yetiştirmiştir.

Kendini ilme adayan Molla Musa el-Celâli bu yolda kırka yakın eser kaleme almıştır. Eserleri yazmasındaki sebepleri maddeler halinde sıralayıp sonrasın da eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz:

⁴² Şeyh Fethullah-i Verkanisi hazretlerinin oğludur. Şeyh Alaaddin-i Ohini diye şöhet bulmuştur. Şeyh Alaaddin, Nurşin'de (Güroymak/Çukur) Hicri; 1299 (Miladi 1881/1882) senesinde doğmuştur. İlk ilim üstadı Seyda-i Tağî olmuştur. Çocukluğunda kendisine lazım olan tüm bilgileri bu yüce zattan almış, ardından bir allame olan babası ve en nihayet babasından sonra Üstad Molla Abdülkerim'in yanında tedrisatını bitirmiştir. Şeyh Alaaddin Efendi kısa bir süre, Üstad Bediüzzaman'dan da dersler okumuştur. Rumi; 1365 senesinde eski hesaba göre Kanuni evvel (Aralık) ayının altıncı günü, Hicri; 28 Safer 1369 (1949) pazartesi günü 67 yaşında vefat etmiştir. Kabri şerifleri Ohin (Yukarı Koyunlu) köyündedir. Bkz. https://www.cevaplar.org/index.php?content_view=5277&ctgr_id=121. (Erişim: 04.09.2024.)

⁴³ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 24.

⁴⁴ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 24.

⁴⁵ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 24-25.

1.4. Molla Musa el-Celâli'yi Eser Yazmaya Sevk eden Sebepler

Molla Musa, 2003 yılında 65 yaşındayken kitap yazmaya başlamıştır. Bu girişimin arkasındaki sebepleri özetle şöyle sıralayabiliriz;

(1) Sadakayı Cariye: Hadislerde de vurgulandığı gibi, Molla Musa kitap yazmayı kalıcı bir sevap kaynağı olarak görmüştür.⁴⁶ Yazdığı eserlerin, vefatından sonra da insanları aydınlatmaya ve doğru yola iletmeye devam edeceğine inanmıştır.⁴⁷

(2) Eğitim Sisteminin Zorlukları: Bölgedeki geleneksel talebe yetiştirme sistemi zorlaşmaya başlamış ve ilim geleneğinin kopması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Molla Musa, bu durumu endişeyle karşılamış ve kitaplarının bu boşluğu doldurmasına katkıda bulunacağını ummuştur.⁴⁸

(3) Talebelerin Motivasyon Sorunu: Medreselerde yetişen bazı öğrenciler, belli bir eğitim seviyesine ulaştıktan sonra maddi geçimlerini sağlamak için farklı mesleklere yönelmişlerdir. Bu durum, medreselerde verilen emeğin boşa gitmesine ve ilimde derinleşmenin önüne geçmiştir. Molla Musa, kitaplarıyla bu soruna çözüm bulmayı ve talebelerin ilme olan bağlılıklarını artırmayı amaçlamıştır.⁴⁹

(4) Vefakâr Öğrenci Eksikliği: Eskisi gibi ilim ve amelle dolu, özveri sahibi öğrenciler bulmakta zorluk yaşanması, Molla Musa'yı derinden etkilemiştir. Bu durumun, ilmin yok olmasına ve dini değerlerin zayıflamasına yol açacağından endişe duymuştur. Kitaplarının, yeni nesil öğrencilere ilham kaynağı olarak hizmet etmeyi ve onları ilim ve amel yolunda teşvik etmeyi ummuştur.

(5) Medrese Eğitiminin Zorlukları: Günümüzde resmi eğitim kurumlarında verilen din eğitimi ile medreselerde okutulan bazı kitaplar ve ilimler arasında zorluk farkları oluşmuştur. Molla Musa, bu zorlukların giderilmesi ve her

⁴⁶ Sadakayı cariye ile ilgili bir hadis; *إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ*. "İnsan öldüğü zaman, onun (dünyadaki) ameli kesilir, ancak üç şey müstesnadır: Sürekli akıp giden bir sadaka, faydalanılan bir ilim veya kendisi için dua eden salih bir evlat." Bkz. Müslim, *Sahih-i Müslim*, 1631; Tirmizî, 1376.

⁴⁷ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 16.

⁴⁸ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 16.

⁴⁹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 16.

iki eğitim sisteminin de birbirini tamamlaması için kitaplarının önemli bir araç olacağına inanmıştır.⁵⁰

(6) Medrese Müfredatının Geliştirilmesi: Eski medrese sisteminde yer almayan bazı önemli ilimlerin medrese müfredatına eklenmesi gerektiğine dair bir ihtiyaç duyulmuştur. Molla Musa, kitaplarında bu eksiklikleri gidermeyi ve medrese eğitimini günümüzün ihtiyaçlarına göre güncellemeyi amaçlamıştır.⁵¹

(7) Münharif Akımlara Karşı Mücadele: Bölge ve ülkede bazı sapkın görüş ve hareketlerin yaygınlaşması, Ehl-i Sünnet inancının ve Kur'an-ı Kerim ile sünnetin bütünlüğünün savunulmasını gerekli kılmıştır. Molla Musa, kitaplarıyla bu mücadeleye katkıda bulunmayı ve doğru inancı korumaya yardımcı olmayı amaçlamıştır.⁵²

1.5. Eserleri

Dini ilimlere katkılarından dolayı, Molla Musa el-Celâli'nin eserleri sadece Türkiye'de değil, komşu ülkelerde de tanınmaktadır. Ayrıca bu eserler medreselerde ve dini bilginler arasında saygınlık kazanmıştır. Şimdi burada bu eserler hakkında kısaca bilgiler vereceğiz;

1. *Mecmûatu'l-ulûm*

Bu eser, medreselerde okutulan sarf, nahiv, mantık, vadî, akait, tasavvuf, fıkıh usulü, tefsir usulü, hadis usulü, tecvit, aruz ilmi, belağat, beyan, münazara, meânî ve bedî gibi on beş temel ilmin kısa ve öz bir şekilde aktarıldığı kapsamlı bir kaynaktır.⁵³

Eserin bir diğer önemli bölümü ise, İslam tarihindeki sekiz ana mezhep olarak bilinen Mu'tezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Ehl-i Sünnet mezhepleri hakkında detaylı bilgi içermektedir.⁵⁴

⁵⁰ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 17.

⁵¹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 17.

⁵² Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 17.

⁵³ Molla Musa el-Celâli, *Mecmûatu'r-resâil*, Sembol Yayınları, İstanbul, 2009, 345. Ayrıca bkz. Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 159.

⁵⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'r-resâil*, 345. Ayrıca bkz. Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı, 26.

2. *Mecmûatu'l-fevâid*

Bu eser, klasik ve modern konularda güncel ve detaylı bilgiler sunarak, öğrencilerin bilgi birikimlerini geliştirmeleri ve araştırma yapmalarına yardımcı olacak kapsamlı bir kaynaktır.⁵⁵

3. *Mecmûatu'l-kasâid*

Cahiliye Dönemi'nin en şöhretli eserlerinden biri olan ve Kâbe'nin duvarına asılan yedi kasidenin yer aldığı "*Muallakat-ı Seb'a*", Arap şiirinin altın çağını temsil eden eserler arasındadır. Bu eserler, İslam'ın ilk yıllarında da büyük ilgi görmüş ve Arap edebiyatının en önemli örnekleri olarak kabul edilmiştir. Bu eser, Arapça edebi kasideleri şerh eden bir eserdir.⁵⁶

4. *Mecmûatu'l-makâsıd*

Çeşitli vaazlarına yer veren bu kitap Buhârî, Müslim, *en-Nihâye* ve *el-Câmiu's-Sağır* gibi muteber hadis kitaplarında bulunan muğlak ve kapalı hadislerin, şerh ve haşiye yardımıyla açıklandığı kaynaklar, bu tür hadisleri anlamamıza yardımcı olan bir eserdir.⁵⁷

5. *Mecmûatu'r-resâil*

Adı geçen eser dört risaleden sağlanmaktadır. Bu risalelerde en fazla İslam âleminde eleştiri konusu olan sünnetin sağlam delil kabul edilir olma, dinden dönme, taşlama, nesh, sakal, ⁵⁸sürelî nikah, iskat, şefaat, kabir azabı, Mehdi meselesi, deccal, öldükten sonra kabirdeki azap gibi İslam geleneğini meşgul eden birbirinden farklı konuları sade ve anlamlı bir şekilde inceleyen bir eserdir.

6. *Hâşiyetün alâ işârâtı'l-i'câz*

Bediüzzaman Said Nursi'nin tefsir girişinde, Kur'ân'ın belagat ve i'caz yönlerini ele aldığı ve bu kapsamda zor ve müşkül kelimelerin açıklamasıyla ilgili

⁵⁵ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 27.

⁵⁶ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

⁵⁷ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

⁵⁸ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 161-162. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 28.

olarak yazdığı tefsir mukaddimesindeki zor ve anlaşılması zor olan kelimeleri açıkladığı eserdir.⁵⁹

7. *Mevlit ve Divan*

Mevlit kitabının sadeleştirilerek yeni bir tarzda yazıldığı eserdir.⁶⁰

8. *Şerhu kasâid-i İbn Farid*

Tanınan Arap edebiyatçısı ve şairi İbn Fariz'in şiirlerinin şerh edildiği bir kaynaktır.⁶¹

9. *Şerhu ebyâti târihi'l-hulefâ*

İmam Suyûtî tarafından kaleme alınan "*Târihi'l-Hulefâ*" adlı eser, İslam tarihi boyunca halifelik makamında bulunan kişilerin biyografilerini ve bu dönemde meydana gelen önemli olayları şiirsel olarak ele alır. Bu eser de kitapta yer alan şiirlerden anlaşılması zor olanların şerh edildiği bir eserdir.⁶²

10. *Şerhu ebyâti nûri'l-ebîsâr*

"*Nuru'l-Ebsâr*"⁶³ isimli kitap, Hz. Muhammed ve on iki Ehl-i Beyt imamının yaşamlarını konu alır. Eserde yer alan bazı şiirlerin anlaşılması zor olması sebebiyle, bu şiirlerin açıklamaları da ayrı bir çalışma olarak kaleme alınmıştır. Bu eser "*Nuru'l-Ebsâr*" adlı kitapta geçen ve anlaşılması zor şiirlerin şerh edildiği bir eserdir.⁶⁴

11. *Bazı şüphelere cevaplar*

Arapça'dan Türkçe 'ye tercüme edilmiş olan şuan ki ilahiyatçılar tarafından tartışılan bazı konuların ele alındığı bir risaledir.⁶⁵

⁵⁹ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 28.

⁶⁰ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 28.

⁶¹ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

⁶² Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

⁶³ Şeyh Şeblici tarafından kaleme alınan bu eser de, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ve dört halifenin siyer ve menkıbeleri incelenmiştir. On iki imam, dört mezhep imamı ve dört kutubun menkıbeleri serdedilmiştir. Ayrıca Ehl-i Beytin hanımlarının önde gelenleri de kitapta yer almaktadır. Bkz. <https://www.pamukyayincilik.com/p/nurul-ebzar-ehl-i-beyt-tasavvuf-022> (Erişim: 04.09.2024)

⁶⁴ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

⁶⁵ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160.

12. *Hâşiyetün alâ tefsiri'l-mühmel*

Arapça yazılmış ve tamamıyla noktasız harflerin kullanıldığı meşhur “*Tefsiri'l-Muhmel*” adlı Kur’ân tefsiri kitabının izaha muhtaç bölümlerinin açıklığa kavuşturulduğu eserdir.⁶⁶

13. *Kızıl i’câz şerhi*

Bediüzzaman Said Nursî’nin “*Süllem*” üzerine yazdığı haşiyedir. Tam ismi “*Kızıl Îcâz alâ Süllemi'l-Mantık*” şeklindedir. “*Kızıl Îcâz*” üzerinde Merhûm Molla Sadreddin Yüksel hoca bir takım ta’likler yazmış, bu ta’likleri merhumun oğlu Nedim Yüksel ve Müfid Yüksel’den temin eden Molla Musa Celâlî onları Abdülmecid Nursî’nin de şerhiyle birlikte bir araya getirerek “*Tâlikât alâ Kızıl Îcâz*” adıyla yeni bir haşiye kitabına dönüştürmüştür.

Kızıl Îcâz’ı Türkçeye çeviren Niyazi Beki şöyle demiştir: “*Kızıl Îcâz*, Mantık ilminde önemli bir yere sahip olan el-Ahdari’ye ait “*es-Süllem*” adlı eser için yazılmış bir şerh mahiyetindedir. O dönemde Bediüzzaman’ın muhatapları olan talebelerinin ileri seviyede zeki ve anlayışlı olmaları sebebiyle çok veciz bir tarzda yazılmıştır. Ayrıca zihin ve aklı çalıştırmakta gevşek davranan bazı hocaların tefekkür alanında daha dikkatli, daha derin düşünmelerini sağlamak için bu eserini özellikle çok ince elemiş ve aşırı derecede veciz ifadelerle işlemiştir. Nitekim eserin ismi olan “*Kızıl Îcâz*” da “aşırı veciz, kıpkızıl/çok zor anlaşılır bir îcâz ile yazılmış eser” manasına gelir. Bu sebeptendir ki, eskiden beri “*Kızıl Îcâz*” ismini duyanlar ondan uzak durmuş ve böyle çok zor bir eseri anlamaya ve açıklamaya yanaşmamışlardır. Bununla beraber, Abdülmecid Nûrsî, Sadreddin Yüksel, Şeyh Safvetullah ve Musa Celâlî gibi bazı mümtaz şahsiyetler kısmen şerh etmişlerdir. Allâh (c.c.) bu âlimleri meşkûr eylesin.”⁶⁷

⁶⁶ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 29.

⁶⁷ [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2784807](https://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2784807). (Erişim: 04.09.2024)

Mecmuâtu'l-fetâvâ

Bu eser, günümüzde sıkça tartışılan konularda farklı mezheplerin görüşlerini ve fetvalarını özetle sunarak klasik ve modern problemlere dair kapsamlı bir bakış açısı sunuyor.⁶⁸

14. İhsan Süreyya Sırma'ya reddiye

Bu kitap, Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma'nın "*Hilafetten Saltanata*" adlı eserindeki bazı fikirleri inceliyor ve eleştiriyor. Türkçe yazılmış bir kitaptır.⁶⁹

15. et-Ta'likât âlâ haşyeti'l-kızılci alâ tasrifi'l-Eşnevî

Eşnevî, Sarf ilmi üzerine yazdığı kitabında, talebelerin ve ilim adamlarının kitabı daha kolay anlamaları için, "*Kızılci Haşiye*" adında bir kaynak hazırlamıştır. İşte bu eser kaynakta ki, *Kızılci Haşiye'nin* kapalı ve zor yerlerini açıklayarak kitabı daha anlaşılır hale getirmiştir.⁷⁰

16. er-Risâletu'd-dâiyye ilâ muhabbeti Muâviye

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra İslam dünyasında ortaya çıkan ihtilaflar ve bu ihtilafların tohumlarını atan hadiseler bu eserde derinlemesine ele alınıyor. Özellikle Şia mezhebinin doğuşu ve temel prensipleri, bu ihtilafların merkezinde nasıl yer aldığı detaylı bir şekilde inceleniyor.⁷¹ Ayrıca günümüzde Hiz. Muaviye'ye yönelik eleştirel bakış açılarına karşı, Ehl-i Sünnet ulemasının eserlerinden ve tarihi kaynaklardan alıntılar sunularak Hiz. Muaviye'nin savunusu yapılıyor.⁷²

17. Nefyu'l-ciheti ve'l-hulul ve'l-ittihad ve'l-mekân anil'llâhi'l-Vahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân

Bu eser, İslam itikadının Tanrı'nın sıfatları konusundaki farklı mezhepler arasındaki tartışmaları, ilgili ayetler ve hadisler ışığında, Selef ve Halef âlimlerinin

⁶⁸ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 160. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 29-30.

⁶⁹ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 161.

⁷⁰ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 161. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 30.

⁷¹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 30.

⁷² Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 162.

görüşleri çerçevesinde incelemektedir. Özellikle hulul, ittihat, cihet ve mekân gibi kavramlar üzerinde durulmaktadır.⁷³

18. et-Ta'likât alâ'l-kitâbi'l-lezi yebhasu ani'llâh

Said Havva'nın Arapça dilinde kaleme aldığı "Allah" isimli eserin, Kur'an'ın anlaşılmasını zorlaştıran metinleri aydınlatmaya odaklanan bir şerh niteliğindeki kitaptır.⁷⁴

19. Senaü's-sakaleyn fi menakibi şeyheyn Ebubekir es-Sıddık ve Ömer el-Faruk

Müslümanlar için örnek teşkil, ahlak, ilim ve cesaretleriyle öne çıkan İslam tarihinin ilk iki halifesi olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in biyografilerini içeren bir çalışmadır.

20. Celâlu'l-Ayneyn fi menâkıb-i Osman zinnureyn ve Ali ebû es-sıbteyn

586 sayfalık bu eser, iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk 365 sayfada Hz. Osman'ın yaşam öyküsü ve yaşadığı olaylar, kalan sayfalarda ise Hz. Ali'nin hayatı ve Cemel ve Sıffin savaşları ele alınmaktadır.⁷⁵

21. el-Envâru's-satıa fi'l-ecvibet ani'l-i'tiradati'l-vârideti alâ'l-hulefâi'l-erbaati

Dört Halife'ye yönelik ortaya atılan isabetsiz görüşlere karşı olarak dört halifenin haklılığını ve yapılan eleştirilerin yanlışlığını anlatan eserdir.

22. Nuru'l-basar fi menâkıb-i'l-eimmeti'l-isnâ'aşer

Hız. Muhammed'in soyundan gelen ve Ehl-i Beyt olarak adlandırılan on iki imamın yaşamlarını ve Ehl-i Sünnet inancındaki önemlerini ele alan bir çalışmadır.⁷⁶

23. Mecmuâtu'l-fuyûzât

Bu eser, Mevlid, Nehcu'l-Enâm, Nevbihar ve Akide adlı eserlerin şerhlerini tek bir kitapta bir araya getirerek bu eserlerin önemini ve değerini vurgulamaktadır.

⁷³ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 162.

⁷⁴ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 162.

⁷⁵ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 162.

⁷⁶ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 32.

Bu şerhler, bu eserlerin içeriğini ve anlamını açıklamak ve okuyucuların onu daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için yazılmıştır.⁷⁷

24. *Haşiyetu câmiu'l-makâsıd alâ halli'l-meâkid şerhu'l-kavâid*

Üstad Ahmed b. Muhammed es-Sivasi tarafından kaleme alınan “*Halli'l-Meâkid*” adlı esere müellifin yazdığı bir haşiyedir. Sivasi'nin kaleminden fışkıran “*Halli'l-Meâkid*” isimli eser, yazarın kendi tarafından kaleme alınmış bir şerhidir. Bu şerh, eserin derinliklerine inerek okurlara rehberlik etmekte ve eserin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.⁷⁸

25. *Şerhu tefsîri'n-Nesefî*

Bu kitap, Nesefî Tefsiri'nin zorlayıcı kısımlarını sade ve anlaşılır bir dille açıklayarak, öğrencilerin ve üniversite hocalarının Kur'ân'ı daha iyi anlamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.⁷⁹

26. *Hâşiyetu şerhi'l-muğni*

Anlaşılması müşkil olan kısımları beyan etmeye amaçlayıp öğrencilerin bahsi geçen kitabı daha iyi anlamlandırıp öğrenmelerini sağlamaktır. Ayrıca bu kitap Nahiv ilminde yazılmış olan “*el-Muğni*” adlı kitabın şerhi olup halen medreselerde öğrenim kitabı olarak müfredatta yer alan “*Şerhu'l Muğni*” isimli kitap üzerine te'lif edilmiştir.⁸⁰

Müellifimizin yazdığı bu eserler onun ne kadar ilim aşığı bir insan olduğunu gösteriyor. İlmin bir sadaka olması ve ilmin dağılacağı ve unutulacağı endişesi kendisini 65 yaşında kitap yazmaya vesile kılmış ve bu yolda kırka yakın eser kaleme almıştır. İşte bu bir ilim aşığının yapabileceği bir şey olup sadece ilme adanmış bir ömrün sırtlanabileceği bir yükür. Allah kendisinden razı olsun.

⁷⁷ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 163.

⁷⁸ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 163. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 33.

⁷⁹ Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 33.

⁸⁰ Geçit, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri*, 163. Ayrıca bkz. Güler, *Molla Musa el Celâli'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. MECMUÂTU'L-ULUM / İLMU USÛLU'L-HADİS

Bu bölümde Molla Musa el-Celâli'nin *Mecmuâtu'l Ulum* eserindeki *Ulûmu'l Hadis* bölümünü inceleyerek, hadis kavramlarını (sahîh, hasen, mütâbi, şâhid, zayıf, merfû, maktû v.s.) nasıl ele aldığını, hangi kriterlere göre sınıflandırdığını ve her sınıfı nasıl incelediğini analiz edeceğiz. Bu sayede, Celâli'nin hadis bilimine özgün bakış açısını ve bu alandaki derin bilgisini keşfedeceğiz.

Müellifin fikirlerini, farklı kaynaklardan ve bakış açılarından gelen bilgilerle destekleyerek konunun daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağız. Şimdi Molla Musa el-Celâli'nin yaptığı hadis ve haber terimlerinin tanımı ile başlayacağız.

2.1. Hadis ve Haber

Molla Musa el-Celâli “hadis ve haber” kavramlarını tarif ederken daha önceki hadis kitaplarından faydalanarak şöyle bir tarifte bulunmuştur; Peygambere isnat edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardan olduğu şeklinde tarif etmiştir. İkisinin birbirinin müradifi olduğunu söylemiştir.⁸¹

el-Celâli'nin bu tanımının yanında âlimler arasında haber ve hadis kavramları hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları bu iki kavramın eş anlamlı olduğunu savunurken, kimileri de Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen sözlere hadis, diğerlerinden gelenlere ise haber demiştir. Bu ayrım, tarih gibi alanlarda çalışanlara ahhârî, hadislerle ilgilenenlere ise muhaddis denilmiştir. Bazı âlimler ise haber ve hadis arasında genel-özel ilişkisi olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre her hadis haberdir, fakat her haber hadis değildir.⁸²

⁸¹ Molla Musa el-celâli, *Mecmûatu'l-Ulûm*, tsh: Molla Abdüssamet el-Bicirmanî, (İhvan Neşriyat, İstanbul), 229.

⁸² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, çev. Tâlat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 22.

Bu konu ile alakalı yapılmış bir yoruma göre; hadis sözlükte üç anlama gelir; söz, haber ve yeni. Hadis terim olarak ise peygamberin söz, fiil, takrir ve ahlaki yaşantısını içine olan bir terimdir.⁸³

Diğer bir yorumda ise hadis; kelime anlamı olarak; kadimin tersi olan credit yani yeni demektir. Terim olarak ise, peygamberimizin söz, fiil ve takrirleri olduğunu söylemiştir.⁸⁴

Yukarıda, Musa el-Celâli başta olmak üzere farklı âlimlerin hadis ve haber kavramlarını nasıl tanımladığına dair çeşitli görüşler sunulmuştur. Bu tanımlar, genellikle Peygamber'e isnat edilen söz, fiil, takrir ve sıfatları merkeze almıştır. Bunun yanı sıra âlimler arasında hadis ve haber kavramlarının eş anlamlı olup olmadığı konusunda farklı görüşler olduğu belirtilmiştir. el-Celâli başta olmak üzere bazı alimler bu iki kavramı eş anlamlı olarak kullanırken, bazıları ise farklı anlamlara geldiğini ve hadisin daha özel bir kavram olduğunu savunmuşlardır.

Hadis ilmi, **rivayetü'l-hadis** ve **dirayetü'l-hadis** olmak üzere iki kısımdır:

2.1.1. Rivayetü'l-Hadis

el-Celâli, Rivayetü'l-Hadis'i tarif ederken, Hadisin rivayet ve nakledilmesini kapsayan bir ilim olduğunu söylemiştir.⁸⁵

Konusu Peygamber (s.a.s.)'in zatı şerifleridir. Kısacası peygamberlik vasfından dolayı kendi zatının ilmin konusu olmasıdır. Gaye olarak ise her iki cihanda mutluluğa ulaşip kurtuluşa ermektir.⁸⁶

Müellifin yaptığı bu tarifi yanında bazı âlimlere göre ise; Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) sözlerini, fiillerini, takrirlerini ve hallerini, bunların rivayet ve zapt edilme şekillerini inceleyen, senedi ve metniyle değerlendiren bir ilim dalıdır.⁸⁷

⁸³ Yavuz Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü* (Ankara: STS yayınları, 2019), 162.

⁸⁴ Tâlat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 10-11.

⁸⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 229.

⁸⁶ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 229.

⁸⁷ es-Suyûti, *Tedribü'r-Ravi, fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevi* (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 40. Ayrıca bkz. Zîşan Türcan (ed.), *Hadis* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 34.

Yani Rivayetü'l-Hadis olmadan, İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanması mümkün değildir. Bu ilim dalı, İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadislerin korunması ve aktarılması için hayati önem taşır.

2.1.2. Dirayetü'l-Hadis

Molla Musa'ya göre Dirayetü'l-Hadis, hadislerin sağlamlık derecesini ve rivayet zincirini inceleyen, bu sayede sahih, hasen veya zayıf olduklarını belirleyen bir ilim dalıdır. Bu ilmin konusu sadece hadislerin senedi ve metniyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda hadisi rivayet eden râvinin güvenilirliğini, rivayet edilen hadisin makbul olup olmadığını da inceler. Ayrıca bir hadis öğrencisinin hadis alma metodunu, yani hadisi yazma yoluyla mı, hocanın okuması yoluyla mı yoksa icazet ve elden verme şeklinde mi aldığını da ele alır. Dirayetü'l-Hadis, İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadislerin doğru anlaşılması ve korunması için hayati önem taşır. Bu ilmin ışığında, sahih hadisler zayıflardan ayırt edilir ve İslam'ın özüne uygun bir şekilde yorumlanması sağlanır.⁸⁸

Konusu, ravi ve mervidir. Yani rivayet eden ravi güvenilir mi, adalet ve zapt vasfına sahip mi veya bunlara engel bir kusuru var mı? Rivayet edilen hadis yani mervi sahih mi hasen mi zayıf mı? Bunları açıklayan ilimdir. Gayesi, hadislerin makbul olunanların ve reddedilenlerinin bilinmesidir.⁸⁹

Dirayetü'l-Hadis ile ilgili yapılmış bir açıklama şöyledir; Hadislerin sağlamlığını ve manalarını inceleyen, rivayet zincirlerini ve ravilere dair bilgileri değerlendiren, bu sayede sahih ve zayıf hadisleri ayırt eden bir ilim dalıdır.⁹⁰

Yani Dirayetü'l-hadis, İslam dininin temel kaynaklarından biri olan hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için son derece önemli bir ilim dalıdır. Bu ilmin sayesinde, hadislerin güvenilirliği ve istikrarı korunmakta, içerdiği mesajlar ve hükümler günümüz insanına aktarılabilir hale getirilmektedir.

Şimdi Molla Musa el Celâli'nin "*Mecmuatu'l Ulum*" eserindeki "*Ulûmü'l Hadis*" bölümünde yer alan hadis kavramlarını inceleyeceğiz. el Celâli'nin hadisleri

⁸⁸ el-Celâlî, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 230.

⁸⁹ el-Celâlî, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 230.

⁹⁰ İbnü'l-Efkânî, *İrşâd*, 160. Ayrıca bkz. Türcan, *Hadis*, 34.

sınıflandırma ve tanımlama biçimi, diğer kaynaklarla da karşılaştırılarak bütünlüklü bir bakış açısı sunulacaktır.

Bu sayede, el Celâli'nin hadis bilimine olan katkısı ve bu alandaki özgün görüşleri ortaya konacaktır.

2.2. Sahîh Hadis

Molla Musa'nın klasik kaynaklardan yararlanarak yaptığı tanıma göre sahîh hadis, senedi muttasıl olan metindir. Adalet vasfına sahip bir ravi tarafından rivayet edilen ve hadisi rivayet eden ravinin ezberle koruması gerektiği hadistir. Bundan kastedilen, ravi hocasından işitmiş olduğu rivayeti hafızasından doğru bir şekilde tespit ederek doğru şekilde aktarması ya da yazması demektir.⁹¹

Hocasından hadisi rivayet eden ravi, kendisine itibar edilen bir ravi tarafından söz konusu hadis aktarılincaya kadar o hadisi yazarak korumasıdır. O hadisi rivayet eden de hadisi alan gibi adalet ve zapt sıfatına sahip olması gerekir. Ayrıca hadisin sahîh olması için hadiste bir şazlık olmaması ve hadisin sıhhatine engel bir illetin bulunmaması gerekir.⁹²

Müellife göre sahîh olma bakımından hadislerde farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar hadisi rivayet eden ravilerin adalet ve zapt sıfatından kaynaklanmaktadır. Ezberi ile şöhret bulup meşhur olmaları bakımından ve takva sahibi olmaları yani hadisi alırken çok dikkatli olmaları bakımından farklılıkların olduğunu belirtmiştir.⁹³

el-Celâli'nin bu tanımının yanında İbn Hacer (ö. 852/1449) ise söz konusu kavram hakkında şöyle demiştir; Sahîh hadis, haber-i âhâd, şâz, illet gibi kusurlardan

⁹¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 230. El-Celâli'nin kitabının açıldığı youtube kanalı vardır. Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=tqhM9HW47wc&list=PLKklZDnLzXMTcKEQc_mOAK8o63ka_ybsfQ. (Erişim: 05.09.2024)

⁹² el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 230.

⁹³ Molla Musa el-Celâli'nin tercih ettiği ve âlimlerden aktardığı görüşe göre; **Buhârî (ö. 656/870)** ve **Müslim'in (ö. 261/875)** rivayet ettiği hadislerin en sahîh olanlar olduğu konusunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Bundan sonra sırasıyla imam Buhârî'nin tek başına rivayet ettiği hadisler daha sahîh sonra Müslim'in tek başına rivayet ettiği hadisler sahîh kabul edilmiştir. Bunların dışında âlimler **İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924)** yazmış olduğu sahihi, **İbn Hibbân'ın (ö. 854/965)** yazmış olduğu **Sahîh** eserinden daha muteber kabul edildiği, **İbn Hibbân'ın** yazmış olduğu **Sahîh** kitabının da imam **Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014)** yazmış olduğu **Müstedrek** eserinden daha sahîh olduğu konusunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Bkz. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 231.

arınmış, rivayet zinciri eksiksiz ve sağlam, adil kimseler tarafından nakledilen hadis türüdür.⁹⁴

Kutbu'l-eimme Ettafeyyiş (ö. 1332/1914) sahih hadisi, zapt ve adalet sahibi ravilerin, zapt ve adalet sahibi diğer ravilerden rivayet ettiği, şaz ve illetten uzak bir rivayet olarak tanımlamıştır.⁹⁵

Söz konusu hadis ile alakalı yapılan başka bir yorumda ise; sahih hadisler, adalet ve zabt sıfatının tam olduğu ve senette her hangi bir kopukluğun olmayıp kusurlu hadisler kategorisinde bulunan şaz ve muallel olmayan hadisler olduğunu söylenmiştir.⁹⁶

Diğer bir yorum da ise sahih hadis; li-zatihi sahih hadis demektir. Yani kendisi aslında sahih olduğu için bu başlık altında açıklanmıştır. Başka bir hadise ihtiyaç duymadan kendi başına sahihlik alameti bulunan hadistir. Sahihlik şartlarının ise; hadisin muttasıl, ravinin adil, zabt sahibi, hadisin şazz olmaması ve illetli olmaması şeklinde sıralamıştır.⁹⁷

İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadislerin, hukuk ve teolojideki önemi göz önüne alındığında, "sahih hadis" kavramı, hadis âlimlerinin en ince ayrıntısına kadar incelediği ve derinlemesine tartıştığı bir konudur. el-Celâli başta olmak üzere birçok âlimin yaptığı tanımlar, sahih hadisin genel özelliklerini ortaya koyarken, hadis ilminin karmaşık yapısını da gözler önüne sermiştir. Bir hadisin sahih olup olmadığının belirlenmesi için, hadis metninden ravinin biyografisine, senedinden içeriğine kadar pek çok faktör titizlikle değerlendirildiği görülmüştür.

2.3. Hasen Hadis

el-Celâli hasen hadisi şöyle tarif etmiştir; Hadisi rivayet eden ravilerin tanındığı ve bilindiği ravi türüdür. Hadisi nakleden bu raviler adalet ve zabt

⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 33,34.

⁹⁵ Ettafeyyiş, *Vefâü'd-Damâne bi-Edâi'l-Emâneti fî Fenni'l-Hadîs* (Maskat: Vizâretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1988), 7. Ayrıca bkz. Zîşan Türcan (ed.), *Hadis*, 675.

⁹⁶ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 32-36.

⁹⁷ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 277.

bakımından şöhret bulmuş ve tanınmış ravilerdir. Fakat onları rivayet eden raviler, şöhret bakımından sahih hadisi rivayet eden ravilerin seviyesine ulaşamamışlardır.⁹⁸

el-Celâli'nin eski klasik eserlerden istifade ederek yaptığı bu tanımın yanında yapılan başka tanımlar ve görüşler de bulunmaktadır.

Hadisleri ilk kez sahih, hasen ve zayıf şekilde bölümlere ayıran kişi el-Hattâbî (ö.388/998) dir.⁹⁹ Bu önemli ayırım, hadislerin güvenilirlik derecelerini sınıflandırmada ve İslam hukuku ve inanç sisteminin sağlam bir temel üzerine kurulmasına katkıda bulunmada büyük rol oynamıştır. el-Hattâbî'nin bu öncü çalışması, hadis ilminin gelişmesinde ve İslam âlimleri arasında hadislerin değerlendirilmesi konusunda bir standart oluşturulmasında önemli bir mihenk taşı olmuştur.¹⁰⁰

el-Hattâbî, hasen hadisi, kaynağı belli, rivayet edenleri tanınmış, çoğu âlim tarafından kabul görmüş, bütün fıkıhçılar tarafından kullanılan ve hadislerin çoğunluğunu oluşturan hadis türü olarak tanımlamıştır.¹⁰¹

et-Tirmizî (ö. 279/892) ye göre hasen hadis, senesinde yalancılıkla itham edilen bir ravi ve adalet yönünde kusuru bulunmayan, şâz olmamak suretiyle farklı taraflardan rivayet edilen her hadise hasen hadis ismi verileceğini söylemiştir.¹⁰²

İbn Salâh (ö. 643/1245), Hattâbî ve Tirmizî 'nin yaptığı tarifleri zikrederek bu tariflerin haseni sahihten ayıracak bir mahiyeti olmadığını söylemiştir. Ancak kendisi

⁹⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 231. Ayrıca bkz. Sedat Yıldırım, “Cumhuriyet Dönemi Doğu Âlimlerinden Seyda Molla Musa Gecit'in (v. 2021) Hadis Usûlü Risâlesi” Genç Mütefekkirler Dergisi, 4/4 (Aralık-2023), 29.

⁹⁹ Dedesi el-Hattâbî'ye dayanarak el-Hattâbî denilmiştir. Künyesi Ebu Süleyman Hamd İbn Muhammed İbn İbrahim İbnü'l-Hattâb el-Bustîdir. Ölümü H.388 yılındadır. Bk. ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffaz*, II. 1018-1020.

¹⁰⁰ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen (Mukaddime)*, 6. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 37.

¹⁰¹ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen (Mukaddime)*, 6. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39. ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 37.

¹⁰² Tirmizî' nin yaptığı bu tanım İbn Salâh ve İbn Hacer gibi hadis âlimleri tarafından eleştiriye maruz kalmış ve Tirmizî'nin hasen hadisi sahih hadisten ayıracak bir özeliği ortaya koymadığını dile getirmişlerdir. Bk. Et-Tirmizî, *Sünen*, V. 758. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 37.

de belirli bir tarife yer vermeden haseni iki kısma ayırarak bunların açıklamasını yapmıştır.¹⁰³

Birinci kısım, isnadındaki râviler, yalancılık suçlamasıyla itham edilmemiş veya yetersizlikleri açıkça bilinmeyen kimselerdir. Bu râviler, hadis rivayetlerinde çok fazla hata yapma eğiliminde olsalar da, kasıtlı olarak yalan söylemekle bilinmezler. Hadisin metni, başka rivayet zincirleri ile de teyit edilmiş ve şaz veya münker olmaktan uzaklaşmıştır. İbn Salâh bu açıklama ile Tirmizî 'nin tarif ettiği haseni ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁴

İkinci kısmı ise, rivayet eden kişi doğruluk ve dürüstlük bakımından bilinmekle birlikte, ezberleme yeteneği sahih hadis rivayet edenlerin seviyesine ulaşmamış hadistir. İbn Salâh'ın bu açıklaması da, Hattâbî'nin hasen tarifini tanıtmaktadır.¹⁰⁵ Buradan anlaşılıyor ki, hasen iki ayrı hadîs çeşidine delâlet edilmektedir. İbn Salâh, bu iki tarife istinaden haseni iki kısma ayırmıştır.

İbn Hacer ise, yukarıda İbn Salâh'ın yaptığı gibi hasen hadise müstakil bir tanım vermemiştir. O da İbn Salâh gibi hasen hadisi iki kısma ayırmıştır. İbn Salâh'ın ikinci kısımda açıklamasını yaptığı hasen çeşidine hasen li-zâtihi, birinci kısma da yaptığı açıklamaya da hasen li-gayrihi adını vermiştir.¹⁰⁶

Hasen hadisin iki çeşidi vardır;

2.3.1. Hasen li-Zatihi

Müellife göre hasen li-zatihi, hadisi rivayet eden râviler doğruluk ve adalet bakımından meşhur olmuşlardır fakat ezberde ve rivayeti gerçekleştirme konusunda sahih hadisi aktaran râvilerin seviyelerine ulaşamamış ve onlar kadar şöhret bulamamışlardır.¹⁰⁷

¹⁰³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/ 1986), 28. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 38.

¹⁰⁴ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 28. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 38.

¹⁰⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 28. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 38.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 39.

¹⁰⁷ el-Celâlî, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 231.

el-Celâli'nin tanımına ek olarak İbni Hacer'e göre **hasen li-zatihi**, adil fakat zabt yani rivayette kusurlu olan raviler tarafından kesintisiz (muttasıl) bir senetle nakledilen, hem şâz hem de mualllel olmayan hadislerdir.¹⁰⁸

İbn Salâh'a göre ise **hasen li-zatihi**, Rivayet zincirinin sağlam olmasının yanında ravi sıdk ve emanet yönünden meşhur olma derecesine ulaşmış fakat hıfz ve itkanında (sağlamlığında) kusurlar bulunan hadislerdir. Bu hadisler, sahih hadis ricalinin derecesine ulaşamamaktadır. Ancak rivayet ettiği hadiste yalnız (infirad) kalması sebebiyle hadisi münker olan kimselerden üstün derecede olan ve hadisi de, şâz, münker ve mualllel olmayan kimselerin rivayet ettiği hadislerdir.¹⁰⁹

el-Celâli'nin tanımı, hasen li-zâtihi hadisin genel bir çerçevesini çizmektedir. Ancak, İbn Hacer "zabt" yani rivayetteki kusuru vurgulamaktadır. Bu, hadisin isnadının kesintisiz olmasına rağmen, ravilerin rivayette hata yapma olasılığının olduğunu gösterir. İbn Salâh ise "hıfz ve itkan" yani ezberleme ve tam olarak aktarma yeteneğindeki eksikliğe odaklanmaktadır. Bu, ravilerin hadisi tam olarak ezberleyememiş veya aktaramamış olabileceği anlamına gelir.

2.3.2. Hasen li-Gayrihi

Molla Musa'ya göre hasen li-gayrihi, hadisi rivayet eden ravinin senette gizli olmasıdır. Bu gizlilik ravinin zatı ve hali bakımından olması gereken bir gizliliklerdir.¹¹⁰

Müellife göre ravinin mestur olduğu yani durumun ne olduğunun bilinmediği ravi bile olsa gaflet ve dalgınlık içinde olmadığı, ezberinde çok sıkıntının olmadığı ravidir. Bunun yanında ravi nakletmiş olduğu hadislerde çok hata yapan biri de değildir. İşte böyle bir hadis başka bir hadis ile destekleniyorsa veya mana bakımından başka bir metin ile destekleniyorsa bu tür zayıf rivayetler hasen li-gayrihi derecesine çıkacağını belirtmiştir.¹¹¹

Müellifin bu açıklamasının yanı sıra İbn Hacer'e göre ise hasen li-gayrihi, zayıf bir senedi olan, ancak başka rivayetlerle desteklenerek zayıflığı giderilen hadistir. Başka bir deyişle, senedi itibarıyla zayıf olsa da, başka rivayetlerle,

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerhi*, 39. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 41.

¹⁰⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 28. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 41.

¹¹⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 231.

¹¹¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 231.

sahabelerin uygulamalarıyla veya Kur'ân'ın genel prensipleriyle teyit edilerek zayıflığı giderilen hadislerdir.¹¹²

Hasen li-gayrihi hadislerin kabulünde İbn Hacer şu şartları göz önünde bulundurmuştur: Senetteki zayıflık çok fazla olmamalıdır. Hadisi destekleyen başka rivayetler olmalıdır. Hadisi destekleyen rivayetler senedi açısından daha sağlam olmalıdır. Hadisin içeriği Kur'ân'ın genel prensiplerine ve sahabelerin uygulamalarına aykırı olmamalıdır.¹¹³

İbn Salâh'a göre ise râvilerinin ehliyeti kesin olarak bilinmeyen, fakat rivayetlerinde fazla hata yapmayan ve yalancılık ile itham edilmemiş kişiler tarafından rivayet edilen hadislerdir. Bu tür hadisler, birden fazla yoldan nakledildiği takdirde şaz ve münker olmaktan kurtularak "hasen-i gayrihi" olarak nitelendirilir.¹¹⁴

Bu konu ile alakalı yapılan başka bir yoruma göre ise; hasen li-zatihi'nin kendisinin güzel olması ve dışarıdan bir destek almaması sebebiyle bu adı aldığını hasen li-gayrihi'nin ise dışarıdan gelen bir destekle hasen derecesine ulaştığını söylemiştir.¹¹⁵

el-Celâli, hasen hadisle amel etme ve delil getirme konusunda bütün fakihler ve muhaddis âlimlerin çoğunluğu tıpkı sahih hadis de olduğu gibi hasen hadisle de amel edilebileceğini ve delil getirilebileceğini söylemiştir.¹¹⁶

el-Celali kitabında hasen hadisin içerisinde Mütâbi ve şâhit kavramlarına da kısaca değinmiştir.

2.3.3. Mütâbi

el-Celâli mütâbi kavramını tarif ederken daha önceki kaynaklardan istifade ederek şöyle bir tanım yapmıştır: Rivayet edilen bir hadis başka bir senet ile

¹¹² İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39-41. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 39-42.

¹¹³ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 39-41. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 39-42.

¹¹⁴ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 28. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 41-42.

¹¹⁵ Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usulü*, 282-284.

¹¹⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 232.

destekleniyorsa bu hadise mütâbi denir. Yani zayıf hadisi başka bir senet ile destekleyen hadise mütâbi denir.¹¹⁷

Ferd olarak nitelendirilen bir hadisin, başka bir râvi tarafından da aktarılması sonucunda rivayet edilen ikinci hadis "mutabi hadis" olarak adlandırılır. Mutâbeat'ın farklı dereceleri mevcuttur. Eğer ikinci hadisi rivayet eden râvi, ilk hadisi rivayet eden râviden bizzat duymuşsa, bu "tam mutâbeat" olarak nitelendirilir. Eğer ikinci hadisi rivayet eden râvi, ilk hadisi rivayet eden râviden duymamışsa, fakat aynı metni rivayet eden bir râviden duymuşsa, bu "kısmi mutâbeat" olarak nitelendirilir. Bu durumda, ikinci râvi, ilk râvinin şeyhi veya üstündeki bir râviden duymuş olabilir.¹¹⁸

el-Celâli'nin yaptığı bu tanıma, İbn Hacer örnek olarak eş-Şâfi'nin Kitâbul Umm'da rivayet ettiği şu hadisi söylemiştir; *"Ay, yirmi dokuz gündür; fakat yine de ramazan hilalini görmedikçe oruca başlamayın. Aynı şekilde hilali görmedikçe iftarınızı açmayın. Eğer hava kapalı olur hilali göremezseniz, süreyi otuza tamamlayın."* Bu hadisi eş-Şâfi hocası Mâlik' ten rivayet etmiş ve aynı hadisi el-Ka'nebî'nin de hocası Mâlik'ten rivayet ettiği için mütâbi hadise örnek gösterilmiştir.¹¹⁹

2.3.4. Şâhid

el-Celâli'ye göre şâhid; zayıf bir hadisin metni anlamıyla rivayet edilir ve o anlam başka bir rivayette de geçerse, o zayıf hadisi manasıyla destekleyen rivayete "şâhid" denir.¹²⁰

İbn Hacer'e göre ise, bir sahabeden rivayet edilen hadis, hem lafız hem de mana bakımından, ya da sadece mana bakımından başka bir sahabeden rivayet edilen hadislerle benzerlik gösteriyorsa, bu duruma "şâhid" denir.¹²¹

¹¹⁷ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 45-46. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 46-47

¹¹⁹ İlk başta eş-Şâfi'nin hocası Malik' ten rivayet ettiği hadisi kendisinden başkasının rivayet etmediği düşünülmüştür. Fakat sonradan el-Ka'nebî'nin de rivayet ettiği görülmüş böylece mutabi hadis olmuştur. Bk. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 45-46. Ve es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, 155. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 46-47.

¹²⁰ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232.

¹²¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 46-47. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 48.

Mesela, Hammâd'ın rivayet ettiği bir hadis var. Bu hadis, senedinde tek bir râvi bulunan bir ferd hadis türüdür. Hadis zincirinde Hammâd, Eyüp'ten; Eyüp, İbni Sirin'den; İbni Sirin, Ebu Hureyre'den; Ebu Hureyre ise Hz. Muhammed'den (s.a.v.) rivayet etmiştir. Bu hadisin aslı olup olmadığını anlamak için "itibar" denilen bir araştırma yöntemi kullanılır. Bu araştırma, senedin tüm tabakaları boyunca yapılır. İlk olarak, Eyüp'ten başka güvenilir bir râvinin İbni Sirin'den bu hadisi rivayet edip etmediği araştırılır. Bulunamazsa, İbni Sirin'in başka bir râviden Ebu Hureyre'den rivayet edip etmediği araştırılır. Bu da sonuçsuz kalırsa, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) Ebu Hureyre'den başka bir sahâbînin rivayet edip etmediği araştırılır. Tüm bu araştırmalar da sonuç vermezse, hadisin manasını teyit edecek başka bir hadis olup olmadığı araştırılır. Eğer manaca teyit eden bir hadis bulunursa, bu hadis "şâhid" hadis olarak adlandırılır. Çünkü fert hadisin şahidi olur ve onun manasını teyit ederek güçlendirir. Şahit hadisin bulunmasıyla birlikte, fert hadisin bir aslı olduğu kabul edilir.¹²²

Bir rivayette yalnız kaldığı düşünülen hadisin, cami, sünen gibi farklı hadis kitaplarında yapılan incelemeler sonucunda mana yönünden benzer bir hadisin var olması, yalnız kaldığı düşünülen hadisin şâhid durumuna geçmesine sebep olur.¹²³

Yani şâhid hadis zayıf hadislerin manasını doğrulamaya yardımcı olur. Zayıf hadislerin anlamının farklı rivayetlerde de yer aldığını gösterir. Bu sayede zayıf hadislerin daha sağlam bir zemine oturmasını sağlar.

2.4. Zayıf Hadis

Müellife göre zayıf hadis, sahîh ve hasen hadis derecesine ulaşamayan, adalet ve zabt gibi hadiste bulunması gereken şartlardan en az bir tanesini taşımayan hadistir.¹²⁴

el-Celâli'nin tanımına ek olarak İbn Hacer'e göre ise zayıf hadis: Rivayet zinciri veya metnindeki bir kusur nedeniyle sahihlik mertebesine ulaşamamış hadistir. Bu kusurlar, ravide hafıza zayıflığı, yalancılık, bidat ehli olmak gibi

¹²² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 45-47. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 48.

¹²³ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 48.

¹²⁴ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232. Ayrıca bkz. Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Doğu Âlimlerinden Seyda Molla Musa Gecit'in (v. 2021) *Hadis Usûlü Risâlesi*", 29.

durumlarda olabileceği gibi, metinde çelişki, akıldışılık veya Kur'ân'a aykırılık gibi durumlar da zayıflık sebebi olabilir.¹²⁵

İbn Salâh, hadis usulünde önemli bir yere sahip olan zayıf hadisi şu şekilde tanımlamıştır: "Sahîh ve hasen hadis şartlarını taşımayan her türlü rivâyet."¹²⁶ Bu kapsamlı ve özlü tanım, hadislerin sıhhat derecelendirilmesinde önemli bir kriter olarak kabul görmüştür. İbn Salâh'ın bu tanımı, başta Nevevî (ö. 676/1278)¹²⁷ olmak üzere İbn Cemaâ (ö. 733/1333)¹²⁸, Tîbî (ö. 743/1342)¹²⁹, İbn Kesîr (ö. 774/1373)¹³⁰, İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401)¹³¹, Cürcânî (ö. 816/1413)¹³² gibi birçok önemli muhaddis tarafından benimsenmiştir. Bu da gösteriyor ki, İbn Salâh'ın tanımı, hadis ilminde geniş bir kabul görmüş ve zayıf hadislerin tasnifinde önemli bir araç haline gelmiştir.

el-Celâli klasik kitaplardan faydalananak sahîh ve hasen hadiste bulunupta zayıf hadiste bulunmayan birtakım şartlar sıralamıştır;

* Senedin muttasıl olmasıdır. Yani senedinde herhangi bir kopukluğun olmamasıdır.

* Hadisi aktaran ravilerin adalet ve zabt sıfatına sahip olmaları gerekir.

*Rivayetin şazz olmaması gerekir ve hadisin sıhhatine engel olacak herhangi bir illetin bulunmaması gerekir.¹³³

Zayıf hadisle amel etme konusunda bütün fakihler ve muhaddis âlimlerin çoğunluğu sadece terğîb ve terhîb dediğimiz fezâil konularda amel edilebileceğini

¹²⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 52-55.

¹²⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 14.

¹²⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref Nevevî, *Kitâbu İrşâdi Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rife Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefî (Medine: Mektebetü'l-İmân, ts.), 1: 153.

¹²⁸ Bedrüddin Muhammed b. İbrahim İbn Cemaâ, *el-Menhelu'r-Revî fî Muhtaser Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 38.

¹²⁹ Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah Tîbî, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Bağdad: Dîvânü'l-Evkâf, 1391), 44.

¹³⁰ Ebü'l-Fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *İhtisâr Ulûmi'l-Hadîs* (el-Ba'isü'l-Hasîs), thk. Ahmed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 44.

¹³¹ Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *et-Tezkira fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid (Ammân: Dâru Ammâr, 14008/ 1988), 14.

¹³² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Cürcânî, *el-Muhtaser fî Usûli'l-Hadîs*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed (İskenderiyye: Dâru'd-Da've, ts.), 47.

¹³³ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 232.

ancak zayıflığının çok şiddetli olması durumunda o konuda da amel edilemeyeceğini dile getirmiştir.¹³⁴

Yani fakihler ve muhaddis âlimlerin çoğunluğu, zayıf hadisle amel etmenin sadece teşvik ve tehdit içeren faziletler gibi konularda caiz olduğunu, ancak zayıflığın çok şiddetli olması durumunda bu konularda da amel edilemeyeceğini belirtmiştir. Zayıf hadisle amel etmenin; zayıflığın derecesinin çok şiddetli olmaması, amel edilen konunun fazilet veya mekruh gibi ahlaki bir konu olması, amel edilmesiyle bir menfaatin elde edilmesi, mahzurun ise bertaraf edilmesi ve zayıf hadisin başka delillerle teyit edilmesi şartlarıyla amel edilebileceğini dile getirmiştir.

2.5. Merfû Hadis

Molla Musa'ya göre merfû hadis, rivayetin son bulduğu kişi bakımından ele alındığı hadis grubuna girer. Merfû hadis, rivayet zinciri en son Peygamber Efendimize (s.a.v.) ulaşan, yani Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından söylendiği veya yapıldığı rivayet edilen hadis türüdür. Bu rivayet zinciri, sahabe, tabiîn veya onlardan sonra gelen nesillerden bir râvi aracılığıyla aktarılır.¹³⁵

el-Celâli'ye göre merfû hadislerin en önemli özelliği, Peygamber Efendimize (s.a.v.) isnat edilen söz, fiil ve tasvibin rivayet zinciri boyunca kesintisiz ve güvenilir kişiler tarafından aktarılmış olmasıdır. Bu sayede, bu hadislerin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) asıl sözlerine ve uygulamalarına en yakın kaynak olduğuna inanılır.¹³⁶

el-Celâli'nin bu tanımına ek olarak İbn-i Hacer, merfû hadisi şu şekilde tanımlar: "Senedinde kesinti olmaksızın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen söz, fiil veya takrirdir." Merfu hadisler, İslam'ın temel kaynaklarından biridir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini ve uygulamalarını doğrudan aktardıkları için büyük önem taşırlar. İbn-i Hacer, merfu hadisleri ikiye ayırır: **Sarahaten merfû hadisler:** Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "ben şöyle dedim", "ben şöyle yaptım" gibi açık ifadelerle söylediği veya yaptığı hadislerdir. **Hükmen merfû hadisler:** Sahabe veya

¹³⁴ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232. Ayrıca Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 318-320.

¹³⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232.

¹³⁶ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232.

tâbiînlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözünü veya uygulamasını ima eden ifadelerle aktardığı hadislerdir.¹³⁷

Hükmen merfu hadisler, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözlerini, fiillerini veya takrirlerini rivayet eden sahabelerin, o sözleri, fiilleri veya takrirleri kimden duyduklarını açıkça belirtmemeleri durumunda oluşan hadis türüdür. Bu hadislerde, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözlerini, fiillerini veya takrirlerini kimden duyduğu belirtilmese de, sahabelerin bu sözleri, fiilleri veya takrirleri Allah'ın Resulü'nden naklettikleri anlaşılır.

Merfû hadise örnek verecek olursak, **söz isnat edilmesi bakımından;** *Kim Allah için kırk gün ilim öğrenirse, Allah ona cennetin yolunu gösterir.*¹³⁸ Bu hadis Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in bizzat söylediğini ve bu şekilde rivayet edildiğini gösterir.

Fiil isnat edilmesi bakımından; *"Peygamber Efendimiz (s.a.v.) abdest alırken misvak kullanırdı."*¹³⁹ Bu hadis bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in yaptığı ve sahabenin de efendimizden görerek rivayet ettiği hadislere örnektir.

Diğer bir şekilde olması ise peygamber(s.a.v.) sahabelerin yaptığı şeylere bir şey dememesi yani onlara **takrirden bulunması bakımındandır**. Örnek olarak; *"bir gün peygamberimiz'in(s.a.v.) bulunduğu sofrada keler yenildi. Peygamberimiz de o sofrada bulunduğu halde o kelerden yemedi. O sofrada bulunan Halid b. Velid(r.a.) peygambere(s.a.v.) keler yemek haram mı diye sordu. Bunun üzerine peygamberimiz(s.a.v.) hayır diye cevap verdi ve ekledi; bu keler benim yaşadığım bölgede bulunan bir hayvan değil dolayısıyla bildiğim bir hayvan da değil bundan dolayı ben bu hayvanı yemekten hoşlanmıyorum dedi. Haram olmadığını duyan Halid b Velid yemek tabağını önüne çekerek onu yedi. Peygamberimiz de onu izledi."*¹⁴⁰ Yani bu demek oluyor ki peygamberimiz(s.a.v.) onay vermesi ya da onun hakkında olumsuz bir şey söylememesi de tasdik olarak kabul edilmiştir.

¹³⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 72-73.

¹³⁸ Tirmizî, *Sahih*, İlim, 19.

¹³⁹ Ebu Davud, *Sünen*, Vücut, 16.

¹⁴⁰ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 232. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, 2575; Müslim, *Sahih*, 1943.

Başka bir merfû hadis olmasının örneği de; peygamber (s.a.v.) beyaz tenli birisiydi, gözleri sürmeliydi, orta boyluydu şeklinde söylenmesidir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) fiziksel görünümüne dair rivayet edilen hadisler, O'nu daha iyi tanımamıza ve tasavvur etmemize yardımcı olur. Bu hadislerden biri de "beyaz tenli, sürmeli gözlü ve orta boylu" şeklinde geçen hadistir. Bu hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) temel fiziki özelliklerini açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴¹

Merfû hadis ile alakalı bir yorum da şöyledir; peygamber (s.a.v.)'e isnad edilen söz, fiil ve takrirlerdir. Munkatı isnadla da olsa muttasıl isnadla da olsa bütün rivayetlerin merfu olduğunu dile getirmiştir.¹⁴²

Merfû hadis ile alakalı yapılan başka bir yorumda da yukarıda ki gibi benzer bir tanım yapılmış fakat ek olarak sıfatlarını da tanıma eklemiştir. Buna ilaveten merfu hadisi açık ve hükmen merfu hadis şeklinde iki kısma ayırmıştır. **Açık merfû hadis**; adı üzere açık bir şekilde peygambere isnad edilen hadistir. **Hükmen hadis** ise; normalde mevkuf hadis olan ama sahabenin onu söylemesinin imkânsızlığından ötürü peygambere atfedilmesinden dolayı hükmen merfû olan hadistir.¹⁴³

Hükmen merfû hadis, normalde mevkuf hadis kategorisine giren ancak sahabenin o sözü söylemesinin imkânsızlığından dolayı hükmen Hz. Muhammed'e (s.a.v.) isnat edilen hadislerdir. Örneğin, bir sahâbînin "*Böyle yapmamızı emretti*" şeklinde rivayet ettiği bir hadis, o sahâbînin emri vermesi mümkün olmadığından hükmen merfu kabul edilir.

Hükmen merfu hadis, sahabenin veya tabiinin Peygamber Efendimiz'den (s.a.s.) duymadığı fakat onun onayladığı veya uygulamasına izin verdiği düşünülen söz ve fiillerini rivayet ettiği hadis türüdür. Bu tür hadisler, rivayet zincirinde "Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu" ifadesi geçmez, ancak sahabenin veya tabiinin söz ve fiillerinin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bilgisi ve onayı dâhilinde olduğu kabul edilir.

Hükmen merfu hadisin oluşmasına sebep olan durumlar; **sahabenin veya tabiinin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) söz veya fiillerini görerek rivayet**

¹⁴¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 232-233

¹⁴² Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 160.

¹⁴³ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 271-273.

etmesidir. Bu durumda, sahabenin veya tabiinin rivayet ettiği söz veya fiilin, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) onayladığı veya uygulamasına izin verdiği düşünülür. **Sahabenin veya tabiinin, bir konuda Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) görüşünü veya uygulamasını bilmeden kendi içtihatlarıyla bir karar vermesi durumudur.** Bu durumda, sahabenin veya tabiinin verdiği kararın, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) genel prensiplerine ve uygulamalarına uygun olması ve daha sonra Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) tarafından onaylanması veya uygulamasına izin verilmesi gerekir. **Sahabenin veya tabiinin, bir konuda Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) açık bir söz veya fiilinin olmasa da, genel prensiplerinden ve uygulamalarından yola çıkarak bir yorum yapmasıdır.** Bu durumda, sahabenin veya tabiinin yorumunun, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) genel maksadına ve ruhuna uygun olması gerekir.¹⁴⁴

Yani hükmen merfu hadisler, İslam'da önemli bir yere sahip olan hadis çeşitlerinden biridir. Bu hadisler, sahabelerin Hz. Muhammed'den (s.a.v.) duymadıkları ancak onun sözlerine ve uygulamalarına dayanarak söyledikleri veya yaptıkları söz ve fiilleri içerir.

el-Celâli'nin bu görüşleri, hadis ilmindeki genel kabul gören merfû hadis tanımına uymaktadır. Hadis âlimleri, merfû hadisleri değerlendirirken, öncelikle rivayet zincirinin incelenmesi gerektiği konusunda hemfıkirdirler. Rivayet zincirinin sağlam olması, hadisin sahih olma ihtimalini artırır.

2.6. Maktû Hadis

el-Celâli'ye göre maktû hadis, tabiin ve ondan sonra gelenlere söz ve fiil olarak izafe edilen fiil ve eylemlerdir.¹⁴⁵

Müellifin bu tanımına ek olarak İbn Hacer'e göre ise maktû hadis; Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ulaşmayan, ancak bir tâbiî'ye kadar uzanan rivayetlere denir. Bu rivayetler ister senedi sağlam ister kopuk olsun fark etmez. Tâbiî'den sonra gelen

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 72-75.

¹⁴⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 233.

tebe-i tâbiîn' ve daha sonraki tabakalar da olsa yine **maktû hadis** adını alır. Bu da senedin sağlamlığına veya kopukluğuna bağlı değildir.¹⁴⁶

Maktû hadis ile alakalı bir yorum da ise, tabiiye veya tebe-i tabiiye isnat edilen söz, fiil ve takrirler olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak maktu hadisın delil olmadığı da dile getirilmiştir.¹⁴⁷

Bu konu ile alakalı başka bir yorum da ise, isnad zincirinin tâbiun da son bulduğu ve tabiunun söz ve fiillerini içeren kavram olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁸

İmam Şâfi'î (ö. 204/820) ve Taberânî (ö. 360/971)'ye göre maktu kelimesi bir veya birden fazla ravinin düştüğü hadisler için kullanılır. Yani ravi zincirinin muttasıl olduğu yani kopukluk bulunmayan hadisler için kullanılmadığını dile getirmiştir.¹⁴⁹

el-Celâli ve ibn Hacer maktû hadis ile alakalı benzer yorumlar yapmıştır. İmam Şâfi'î ve Taberânî, bu terimi biraz daha farklı bir şekilde kullanmışlardır. Onlara göre maktû hadis, isnadında bir veya birden fazla ravinin düştüğü hadisler için kullanılır. Yani ravi zinciri muttasıl değildir. İsnadın da bir veya birden fazla ravi düşmüştür. Bu düşen raviler, hadisın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar uzanan isnadını zayıflatır. Zira eksik halkalar, hadisın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar ne kadar güvenilir bir şekilde aktarıldığı konusunda şüphe uyandırır.

2.7. Müsned Hadis

Molla Musa'ya göre müsned hadis, hadisi rivayet eden kişiden itibaren Peygamber'e (s.a.v.) kadar senedi muttasıl olan ve senedinde kopukluk olmayan hadistir. Örnek olarak ise müellif; imam Malik'in Nâfi'den, Nafi'nin ibn Ömer'den Ömer'inde Peygamber (s.a.v.)'den aldığı hadisleri dile getirmiştir.¹⁵⁰

el-Celâli'nin yorumuna ek olarak İbn Hacer'e göre ise müsned hadis, râvilerin isnad zincirine göre sıralanan, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilen hadislerin tümüdür. Bu sıralanışta râvilerin sıhhat ve zayıflık durumuna göre bir tertip

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 77-78.

¹⁴⁷ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 275-276.

¹⁴⁸ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 163.

¹⁴⁹ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 117. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 163.

¹⁵⁰ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 233.

gözetilmez. Müsned hadislerde râvi zincirinin her halkası zikredilir ve râvilerin sıfatları belirtilir.”¹⁵¹

el-Hâkim Ebu Abdullah (ö. 405/1014)’ın müsnedle ilgili açıklaması ise; “muhaddisin yaşı dolayısıyla işittiği açık olan şeyhinden rivayet etmesi ve bu şekilde isnadın Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmasıdır.”¹⁵²

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise müsned hadis için şöyle bir tarif kullanmıştır; ravinin kendi şeyhinden işitmesi şeklinde başlayan ve bütün zincirin böyle devam etmesi sonucunda oluşan hadistir.¹⁵³

İbn Abdülber en-Nemerî (Ö. 463/1071) ise; senedi ister muttasıl olsun ister munkatı olsun peygambere ulaşan hadise müsned denir demiştir.¹⁵⁴

Müsned hadisin olabilmesi için mevkuf olmaması lazım yani sahabe tarafından rivayet edilen hadis olmaması gerekir. Aynı zamanda rivayet edilen senette şüphe uyandıracak tarzda bilgilerin olmaması gerekir. Örnek verecek olursak, “*bana falan kişiden haber geldi, bana falan kişiden ulaştı, falan kişiden rivayet ettim*” şeklinde belirsizlikler müsned hadiste olamaz. Müsned hadis olabilmesi için bunların kullanılmaması gerekir.¹⁵⁵

el-Celâli ve diğer alimlerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak müsned hadîs, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerini ve fiillerini en doğru şekilde aktarmamızı sağlarlar. İslam dininin temelini oluşturan inanç ve ahlak ilkelerini öğrenmemize yardımcı olurlar. Peygamberimizin (s.a.v.) günlük hayatındaki uygulamalar hakkında bilgi verirler. Farklı konularda İslami hüküm çıkarmamıza kaynaklık ederler.

2.8. Muttasıl Hadis

el-Celâli başta olmak üzere birçok âlim muttasıl hadisi şöyle açıklamışlardır; rivayet zincirinde kopukluk olmayan ve her bir râvinin (nakledenin) rivayeti bir

¹⁵¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79.

¹⁵² el-Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-Hadis*, 17. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 163.

¹⁵³ el-Hatib, *el-Kifâye*, 21. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 165.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 165.

¹⁵⁵ el Hâkim, *Ma'rifet Ulumi'l-Hadis*, 17-19. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 164.

önceki râviden bizzat duymuş olarak aktardığı hadistir. Bu hadis türünde, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kadar uzanan râvi silsilesi eksiksizdir. Her râvi, rivayeti güvenilir bir şekilde bir sonraki nesle aktarmıştır. Muttasıl hadis, hem merfu yani Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ait hem de mevkuf yani sahabeye ait rivayetler için kullanılabilir. Bu nedenle, muttasıl hadislerin kapsamı oldukça geniştir ve İslam'ın temel kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Muttasıl hadis için kullanılan diğer iki terim ise mevsül ve müselseldir. Mevsül, râvilerin birbirini görmüş ve rivayeti bizzat duymuş olması anlamına gelirken, müselsel ise râvilerin birbirini görmeden rivayeti aktarabilmeleri durumunu ifade eder. Her iki durumda da râvi silsilesinde kopukluk olmaması esastır.¹⁵⁶

Müselsel hadis ve muttasıl hadis terimleri, hadislerin senedi yani rivayet zinciri ile ilgili kullanılan kavramlardır. Her ikisi de senedi sağlam ve güvenilir olan hadisleri ifade etse de aralarında bazı ufak nüanslar bulunur: Muttasıl hadis; senedinde hiçbir râvi düşmeden, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kadar uzanan bir rivayet zinciri olan hadistir. Bu râvilerin hepsi adil, güvenilir ve birbiriyle görüşmüş kişiler olmalıdır. Muttasıl hadisler, senedi en sağlam ve güvenilir hadis türü olarak kabul edilir. Müselsel hadis ise; senedinde bir veya birden fazla râvi ismi zikredilmeden, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kadar uzanan bir rivayet zinciri olan hadistir. Bu râvilerin adil ve güvenilir olması gerekir, fakat her birinin birbiriyle görüşüp görüşmediği kesin olarak bilinmez. Müselsel hadisler, muttasıl hadislere göre biraz daha zayıf kabul edilir.¹⁵⁷

el-Celâli'nin klasik kaynaklardan istifade ederek yaptığı tanıma ilaveten birçok âlim de bu konuda belli başlı tanımlar yapmıştır.

İmam Buhârî (ö. 656) muttasıl hadisi şu şekilde tanımlamıştır: "Senedinde kopukluk bulunmayan ve her bir râvinin bir sonrakinden hadisi işitip rivayet ettiği hadistir."¹⁵⁸

¹⁵⁶ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 233. Ayrıca bkz. İbn Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 275.

¹⁵⁷ İbn Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 275.

¹⁵⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Muhtasar Tehzîb, 1/75. Ayrıca bkz. *Sahih-i Buhârî*, Mukaddime, 1, *Sahih-i Buhârî*, Kitabü'l-İlim, Bab 1, *Sahih-i Buhârî*, Kitabü'l-Ankâb, Bab 1.

İbn Hacer ise muttasıl hadisi şu şekilde tanımlar: "Senedinde râvilerin her birinin bir üstünden semâ veya başka bir muteber öğrenme yoluyla alıp rivayet ettiği hadistir."¹⁵⁹

el-Celâli başta olmak üzere yapılan tüm tanım ve yorumlardan anlaşılıyor ki muttasıl hadis, senedi kesintisiz bir şekilde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar uzanan hadis türüdür. Başka bir deyişle, rivayet zinciri boyunca her bir râvi, hadisi bir öncekinden duymuş ve rivayet etmiştir. Bu sayede hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğundan emin olunabilir. Sonuç olarak ise muttasıl hadisler, İslam dinini anlamak ve yaşamak için en önemli kaynaklardan biridir.

2.9. Müselsel Hadis

Molla Musa el-Celâli ve birçok âlim müselsel hadisi şu şekilde açıklamıştır; Hadis ravilerinin hadisleri belli bir vasfa göre rivayet ettikleri hadistir.¹⁶⁰ el-Celâli müselsel hadisin belli durumlarda gelebileceğini belirtmiştir. Bu sözlü olan bir vasıf olabilir. Örneğin; Peygamber'in (s.a.v.) Muaz (r.a.) için kullandığı şu ifade: *"seni çok seviyorum her namazdan sonra zikrim de, şükürüm de yalnız sanadır de"* sözünü rivayet eden sahabelerin hepsi *"şüphesiz seni seviyorum de"* şeklinde hadise ekleyerek rivayet etmişlerdir. Çünkü bunu Hz. Muhammed (s.a.v.) bu şekilde söylemiştir. Bu sözlü müselsele örnektir.¹⁶¹

Bu fiili bir vasıf da olabilir. Peygamber (s.a.v.) bir eylemde bulunmuş ve her ravide peygamberin yaptığı bu eylemi tekrarlayarak rivayette bulunmuştur. Örnek olarak Ebu Hureyre'nin şu sözü gibi; *"Peygamber (s.a.v.) parmaklarını benim parmaklarımdan geçirerek bana şu hadisi söyledi:" " Allah (c.c.) yeri yedi günde yarattı..."* şeklinde devam eden hadisi nakletti. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bu hadisi rivayet eden diğer sahabeler de aynı şekilde parmaklarını parmaklarından geçirerek şöyle dedi şeklinde rivayet etmişlerdir.¹⁶²

¹⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Şalâh*, nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr, (Medine: 1404/1984), I, 480, 510.

¹⁶⁰ es-Suyûtî, İbn Hacer'e atıfta bulunarak, dünyada en sahih müselselin saf suresinin okunması ile ilgili rivayet olduğunu nakleder. Bk. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 381. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 231.

¹⁶¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 233.

¹⁶² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 233-334.

Bir de hem kavli hem de fiili vasfın birlikte kullanıldığı hadisler vardır. Enes b. Malik'in (r.a.) Peygamberimizden (s.a.v.) rivayet ettiği “ *hayrın ve şerrin Allah tan olduğuna ve kadere inanmayan imanın tadını alamaz...* ” şeklinde devam eden hadisi söylerken peygamberimiz (s.a.v.) sakalını tutmuş ve hadisin sonunda da amentü duasını okumuştur. İşte bu hadisi nakleden tüm raviler sakalı tutularak ve sonunda amentü eklenerek nakletmiştir.¹⁶³

İbn Hacer'e göre müselsel hadis, râvilerin her hangi bir isnat da "*Semitu fulânen kale:*" (Şöyle dediğini duydum: Falan kişi şöyle dedi) yahut "*Haddesenâ fulânun kale:*" (Bize şöyle dedi: Falan kişi şöyle dedi) ve bunun gibi rivayet sîgaları üzerinde yahut "*Eşhedu billahi lekad haddesenî fulânun*" (Allah'a yemin ederim ki falan kişi bana şöyle dedi) gibi kavli yahut "*Dahalnâ alâ fulânun fe-etamenâ temren*" (Falan kişiye gittik ve bize şöyle bir ders verdi) gibi fiilî, yahutta "*Haddesenî fulânun ve âhızun bi-lihyetihî kâle: Âmentu bi'l-kaderi...*" (Falan bana rivayet ederken sakalını tuttu ve dedi ki: Kadere iman ettim...) gibi hem kavli hem fiilî hallerde ittifak ederlerse, bu çeşit rivayetlere müselsel adı verilir.¹⁶⁴

el-Celâli'nin tespitlerine ve diğer yorumlara dayanarak, müselsel hadisi şu şekilde tanımlayabiliriz: Bir hadisin rivayet zinciri boyunca yer alan tüm râvilerin, hadisin hem sözlü içeriğini hem de rivayet ederken kullandıkları ifadeleri ve hatta bazen fiziksel hareketlerini tam olarak aynı şekilde tekrarlamasıyla ortaya çıkan özel bir hadis türüdür. Bu tam bir uyum ve ittifak, müselsel hadisin temel özelliğidir. Eğer râvilerden biri bu tam uyumu bozar ve farklı bir ifade veya hareket kullanırsa, hadis artık "müselsel" olarak kabul edilemez.

el-Celâli "*Mecmuatu'l-Ulum*" eserindeki "*Ulûmü'l-Hadis*" bölümünde Müselsel Hadis'in müselseli evveliyeye diye bir çeşidi olduğunu dile getirmiştir. Şimdi ona kısaca değinelim:

¹⁶³ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 234. Hadis için bkz. el-Hâkim, *Müstedrek*, 5282

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86.

Müselseli Evveliyye

el-Celâli bu isimle anılmasının sebebini şöyle açıklamıştır; bu hadisi rivayet eden kişinin bugüne kadar hiç rivayet etmediği hocasından ilk defa rivayet ettiği için böyle isimlendirilmiştir.¹⁶⁵

İbn Hacer ise evveliyetle müselsel olan hadîsten maksat, rivayet olunan hadisin, onu rivayet eden râvilerden her birinin şeyhinden işittiği ilk hadîs olmasıdır” demiştir.¹⁶⁶

el-Celâli örnek olarak ise şu hadisi dile getirmiştir; Hz. Muhammed (s.a.v.) buyuruyor ki: *“şefkatli ve merhametli olan kişilere Allah (c.c.) merhamet etmektedir. Siz yeryüzünde olan kişilere merhamet edin ki semada bulunanlar da size merhamette bulunsunlar”* şeklinde ki hadistir. Ravi diyor ki; Bu hadisi, İslam'ın ilk hocalarından (müselseli evveliyye) olan birinden duydum. Bu rahmet dolu hadis, şeyhimden duyduğum ilk hadistir. Bu şekilde, hadis rivayet zinciri Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar uzanmaktadır.¹⁶⁷

el-Celâli ve diğer alimlerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak diyebiliriz ki Müselsel-i evveliyye hadisleri, rivayet zincirinin ilk halkasını açıkça belirterek senedin sağlamlığını ve Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar uzanan doğruluğunu teyit eden hadislerdir. Bu sayede, İslam'ın ilk hocalarından birinden duyulan bu hadis de güvenilir bir kaynak olarak kabul edilir.

2.10. Azîz Hadis

el-Celâli, azîz hadisi tarif ederken eski hadis kitaplarından faydalananak şöyle bir tanımda bulunmuştur; senedi her tabakada en az iki râvi tarafından rivayet edilen, fakat mütevatir veya meşhur hadis mertebesine ulaşamamış hadislerle verilen isimdir. Bu tür hadislerle "azîz" denilmesinin sebebi, nadir bulunmaları veya diğer yollarla teyit edilmeleri anlamına gelen "azîz" kelimesinden gelmektedir. “Azîz” kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup iki farklı şekilden oluşmaktadır. **Birincisi;** “عَزَّ – يَعْزُّ” şeklinde olmasıdır. Yani “*ayn*” harfinin muzaride kesralı şekilde olmasıdır. **İkincisi**

¹⁶⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 234.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86.

¹⁶⁷ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 234. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86.

ise; “عَرَّ – يَعُرُّ” şeklinde olandır. Bu da muzarisinde ayn harfinin fethalı olması şeklindedir.¹⁶⁸

İbn-i Salâh (ö. 643/1245)'a göre ise azîz hadis, senedin her bir tabakasından en az iki râvi tarafından rivayet edilen hadistir. Başka bir deyişle, râvi sayısının herhangi bir tabakada ikiye düşmediği hadisler azîz hadis denir. Bu tanıma göre, ez-Zührî ve Katâde gibi meşhur hadis imamlarından bir tek râvi tarafından rivayet edilen hadisler "garîb", iki veya üç râvi tarafından rivayet edilen hadisler ise "azîz" adı verilir. İbn-i Salâh'ın bu tanımı, Nevevî (ö. 676/1277) ve diğer birçok hadis usulü âlimi tarafından da benimsenmiştir.¹⁶⁹

İbn Hacer el-Askalânî ve Kastallânî (ö. 923/1517) gibi bazı âlimler, azîz hadisi her tabakada râvi sayısının en az iki olduğu şekilde değil, her dönemde râvi sayısının en az iki olduğu şekilde tanımlamışlardır.¹⁷⁰

İbn Hibbân (354/965)'a göre Azîz hadis, senedi her tabakada yalnızca iki kişinin iki kişiden rivayet ettiği hadistir.¹⁷¹

Aziz hadise örnek verecek olursak Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği hadis şöyledir: “لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدَيْهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ” “siz den biriniz ben kendinize ana babasından, çocuk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça tam manasıyla iman etmiş olmaz.”¹⁷² Bu hadisi en az iki kişi rivayet ettiği için aziz hadis olarak kabul edilmiştir.¹⁷³

el-Celâli ve diğer alimlerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki aziz hadis, senedinin râvi sayısı başından sonuna kadar her tabakada en az iki olan hadisler için kullanılan terimdir. Başka bir deyişle, her bir rivayet zincirinde en az iki kişinin aktardığı hadisler aziz hadis denir. Bazı âlimler ise aziz hadisin her tabakada en az iki veya üç râvisi olan hadis olduğunu savunmuştur.

¹⁶⁸ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Ulum*, 234.

¹⁶⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 243. Ayrıca bkz. en-Nevevî, *et-Takrib ve't-teysîr*, 375, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 26-27, Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 25.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 26. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 25.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 26. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 25.

¹⁷² *Sahih-i Buhari*, Kitabü'l-Îman, Bab 24, Hadis 66 ve *Sahih-i Müslim*, Kitabü'l-Îman, Bab 54, Hadis 44

¹⁷³ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 28. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 26 ve Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usulü*, 265-266.

2.11. Meşhûr Hadis

el-Celâli meşhûr hadisi şöyle tanımlamıştır; iki veya daha fazla ravi tarafından rivayet edilen, fakat mütevatir hadis derecesine ulaşamayan hadistir. Hadis âlimleri tarafından bilinir ve sohbetlerde sıkça kullanılır. Meşhur hadislerin en önemli özelliği, rivayet zincirlerinin ve râvilerin belli oranda bilinmesidir. Bu durum, hadisin sıhhat durumu hakkında genel bir kabul oluşmasına zemin hazırlar.¹⁷⁴

İbn Hacer'e göre meşhur hadis, senedi ve ravileri bilinmemekle birlikte, halk arasında yaygın olarak bilinen ve kullanılan hadistir.¹⁷⁵

Hadisçilere göre meşhur hadis, rivayet zinciri boyunca her tabakada en az üç kişi tarafından veya en az üç farklı yoldan nakledilmiş, fakat tevatür hadis kadar sağlam bir isnat zincirine ulaşmamış hadislerdir.¹⁷⁶

Yani meşhûr hadis, bir sahâbî veya birkaç sahâbî tarafından rivayet edilip daha sonra tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde yaygın kabul gören haberlerdir. Bu hadisler, sened bakımından zayıf sayılsa da, fıkıh ve akait gibi alanlarda önemli bir yere sahiptir.

el-Celâli kitabında verdiği bilgilere göre bazı fıkıh âlimleri, meşhur hadisi, müstefiz hadis olarak da kabul etmiştir. Müstefiz hadislerin yaygınlaşması ve bilinmesi, bu isimle anılmalarının hikmetini oluşturmuştur. Ancak bazı âlimler, müstefiz hadis ile meşhur hadis arasında ayrım yaparak, her ikisini de farklı kategorilerde değerlendirmişlerdir. Bu ayrımın temelinde ise her iki hadis türünün senedindeki râvi sayısının dağılımı yer alır. Müstefiz hadislerde, senedin başında ve sonunda yer alan râvi sayıları eşittir. Yani bir hadisin senedinde ilk etapta üç râvi zikrediliyorsa, sonuna kadar da bu sayı üçten azalmamalıdır. Meşhur hadisler ise müstefiz hadislerle nazaran daha geniş bir kapsamdadır. Bu hadislerde, senedin başı

¹⁷⁴ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 234. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, s. 225 ve Es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, s. 368. ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 24.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 25-26.

¹⁷⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, 173. Ayrıca bkz. Türcan, *Hadis*, 292.

ile sonu arasında râvi sayısında farklılıklar olabilir. Örneğin, senedin başında bir râvi zikredilirken, sonuna doğru râvi sayısı artabilir.¹⁷⁷

Yapılan yorumlar ve el-Celâli'nin düşünceleri bize meşhur ve müstefiz hadisler arasındaki temel farkın senedindeki râvi sayısının dağılımı ile ilgili olduğunu gösteriyor. Müstefiz hadislerde râvi sayısı senedin başından sonuna kadar eşit iken, meşhur hadislerde bu durum farklılık gösterebilir.

Molla Musa el-Celâli kitabında meşhur ve aziz hadisle ilgili bir takım bilgileri **“Faydalar”** başlığı altında vermiştir. Biz de bu bilgileri kısaca özetleyelim.

Meşhûr ve Azîz Hadîs ile İlgili Faydalı Bilgiler

Bir hadis hem azîz hem de meşhûr olabilir. Yani bir hadisi sahabe tabakasından iki kişinin rivayet etmesi onun azîz hadis olduğunun göstergesidir. Ondan sonra ki tâbiun ve tebe-i tabi'unun tabakasından üçten fazla kişinin rivayet etmesi onun meşhur hadis olmasını sağlar.¹⁷⁸

Bir hadisin azîz olması, garîb olması ve meşhûr olması o hadisin sahih veya zayıf olmasına engel değildir. Fakat bir hadisin garîb olması o hadisin daha çok zayıf olduğuna delalet eder.¹⁷⁹

Çünkü garîb hadîs, sadece tek bir râvi tarafından rivayet edilen hadistir. Azîz hadisten farklı olarak, garîblikte râvi sayısı bir ile sınırlıdır. Bu durum, senedin zayıflığına dair bir işaret olabilir. Zira birden fazla râvi tarafından rivayet edilmeyen bir hadisin, rivayet zinciri boyunca oluşan hatalardan etkilenme ihtimali daha yüksektir. Bu râvi, güvenilir olsa bile, hadisin sıhhati hakkında tereddüt oluşturabilir. Zira tek bir râvinin rivayeti, hadisin Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaştığının kesin bir teyidi sayılmaz. Bu sebeple garîb hadisin daha çok zayıf olduğuna delalet edilir.

el-Celâli, kitabında hadis âlimlerinin hadisi, meşhûrluk derecesine göre meşhûr olup olmamaları bakımından iki gruba ayırdığını belirtmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 235. Ayrıca bkz. 25-26, Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 24-25 ve Türçan, *Hadis*, 292-294.

¹⁷⁸ Meşhur hadis, hem mütevatir hem de mütevatirin dışında ki rivayetler için kullanılan genel bir ifadedir. Her mütevatir hadis meşhurdur. Ancak her meşhur hadis mütevatir değildir. Her ne kadar meşhur hadis mütevatir dışında ki garip, aziz gibi rivayetlerde kullanılsa da mütevatirde de kullanılabilir. Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 236.

¹⁷⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 235.

Meşhur olan hadisler; Sahabeler, Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn gibi ilk nesil Müslümanlar tarafından rivayet edilmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Hem hadis âlimleri hem de diğer âlimler tarafından meşhur olduğu bilinen hadislerdir. Bu hadisler, fıkıh kitaplarında, hadis külliyatlarında ve diğer İslami eserlerde sıklıkla zikredilmiş ve delil olarak kullanılmıştır. Meşhur olan hadise örnek olarak; *“Müslüman başka bir Müslümanın elinden ve dilinden güvenilir olduğu kimsedir”* şeklindeki bu hadis hem hadis âlimleri tarafından hem de diğer âlimler tarafından meşhur olduğu bilinen bir hadistir.¹⁸¹

Meşhur olmayan hadisler; daha az sayıda kişi tarafından rivayet edilmiştir. Bu hadisler, genellikle belirli bir râvi zinciriyle rivayet edilmiş ve geniş kitlelere ulaşmamıştır. Bazı âlimlerce meşhur olduğu düşünülen hadislerdir. Bu hadisler, fıkıh kitaplarında ve hadis külliyatlarında yer alabilir, ancak meşhur hadisler kadar yaygın değildir. Örnek olarak, sadece hadisçiler tarafından meşhur olduğu bilinen hadisler vardır. Onlardan biri Enes b. Malik (r.a.) tarafından rivayet edilen şu hadistir; *“Peygamber (s.a.v.) bir ay boyunca rükûdan sonra konut duasını okumak suretiyle ril ve zekvan kabilelerine beddua etmiştir.”* Bu hadiste sadece hadis âlimlerince meşhur olduğu bilinen bir hadistir.¹⁸²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği ve âlimlerin söylediği yorumlardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki meşhur hadislerin ve meşhur olmayan hadislerin her ikisinin de İslam'da önemli bir yeri vardır. Meşhur hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerini ve fiillerini daha geniş kitlelere ulaştırmada önemli rol oynamıştır. Meşhur olmayan hadisler ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) farklı konulardaki görüşlerini ve tavsiyelerini öğrenmemize imkân sağlamıştır.

2.12. Mütevatir Hadis

el-Celâli Mütevatir¹⁸³ hadisi şöyle tanımlamıştır; yalan üzere birleşmeleri aklen veya örfen imkânsız sayılacak kadar çok sayıda râvi tarafından, her bir

¹⁸⁰ Yani geniş bir kitle tarafından rivayet edilmesi ve hadis âlimleri ile birlikte diğer âlimler tarafından meşhur olduğu bilinmesi bakımından ayırım yapılmıştır. Bkz. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236.

¹⁸¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236. Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6484; Müslim, 40.

¹⁸² el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236. Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 4090; Müslim, 677.

¹⁸³ Tevatür kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir ve "tetâbu" fiilinden türemiştir. Bu fiil "arkasını kesmeden takip etmek, birbirinin peşinden gelmek" anlamına gelir. Tevatür ise bu fiilden türeyen isimdir ve "mütevâtir" sıfatı da bu isimden türemiştir. Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 22-23.

tabakada aynı lafız veya manayla rivayet edilen haberdır. Râvi zincirinin her halkasında, yalan söylemeleri mümkün olmayan adalet ve zabt sahibi kişilerden oluşması esastır. Bu tür hadislerle mütevatir¹⁸⁴ hadis denir.¹⁸⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, sahih olan görüşe göre, mütevatir hadisi rivayet edenlerin sayısı belirli bir rakamla sınırlandırılmamıştır. Fakat bazı âlimler bu görüşe karşı çıkararak farklı sayılar öne sürmüşlerdir. Âlimlerin bazılarına göre bir hadisin mütevatir olabilmesi için en az dört sahabe tarafından rivayet edilmesi gerekir. Kimi âlim beş, kimisi yedi, kimileri ise sırayla on, on iki, kırk, yetmiş ravi şeklinde sayılar belirtmişlerdir. Her bir âlim, bu sayıları belirlerken farklı deliller kullanmıştır. Bu deliller genellikle Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözleri ve sahabelerin rivayetleridir.¹⁸⁶

İbn Salâh, "*el-Mukaddime fî 'Ulûmi'l-Hadîs*" adlı eserinde mütevatir hadisi şu şekilde tanımlamıştır: "Kesin bilgi ifade eden, ümmetin ittifak ettiği, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluk tarafından rivayet edilen haberdır."¹⁸⁷

el-Celâli, örnek olarak "*kim kasıtlı bir şekilde bana yalan isnat ederse o şimdiden cehennemdeki yerini hazırlasın*"¹⁸⁸ hadisini vermiştir. Bu hadis neden mütevatirdir? Çünkü bu hadisi şerifi cennetle müjdelenen on sahabeyle birlikte yüz iki sahabe rivayet etmiştir. Başka bir örnekte ise "*namazda ellerin kaldırılması*" ile ilgili hadistir. Bu hadisi de cennetle müjdelenen on sahabe ile birlikte elli sahabede rivayet etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Kısa bir bilgi vermek gerekirse; Mütevatir hadisler, taşıdıkları kesinlik ve bağlayıcılık nedeniyle, fıkıh ve usul ilimleri gibi alanlarda ele alınır ve isnad ilimlerinin kapsamına dâhil edilmezler. Bu özel statü, bu hadislerin İslam hukuku ve inancı açısından taşıdığı önemi ve güvenilirliğini gösterir. Bkz. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 247.

¹⁸⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236.

¹⁸⁶ Nisâ Suresi 14. ayette geçen "*kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört kişiyi şahid gösterin*" ifadesine ve Mâide Suresi 13. ayette geçen "*Allah İsrail oğullarından Misak almıştı. Biz onlardan 12 reis tayin ettik*" ifadesine dayanarak, bazı âlimler mütevatir hadisin şartlarından biri olarak her tabakadaki râvinin en az 4 kişi tarafından rivayet etmesini ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise "on iki reis" kelimesine dayanarak 12 rakamını mütevatir hadisin şartı olarak ileri sürmüşlerdir. Bkz. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 22-23. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 15-16.

¹⁸⁷ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 242

¹⁸⁸ Hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1291;106;107.

¹⁸⁹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Ulum*, 236.

Molla Musa el-Celâli'nin ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlar ve verilen örneklerden yola çıkarak mütevatir hadis, yalan üzere birleşmeleri aklen veya örfen imkânsız sayıda adil râviler tarafından rivayet edilen hadistir. Bu hadislerin doğruluğunda şüphe yoktur ve İslam'da en sağlam bilgi kaynağı olarak kabul edilirler.

2.12.1. Mütevatir Hadis'in Şartları¹⁹⁰

Sayınca fazla bir insan topluluğu tarafından aktarılmalıdır. Rivayet edenlerin sayısı, yalan üzerinde anlaşmaları imkânsız olacak kadar fazla olmalıdır. Kesin bir sayı sınırı olmamakla birlikte, fıkıh âlimleri bu sayıyı 4 veya 7 olarak kabul etmişlerdir.

Bu kalabalığın asla yalan üzerine birleşme ihtimali olmamalıdır. Rivayet edenlerin dürüst ve güvenilir kişiler olması, yalan söyleme ihtimallerinin olmaması gerekir.

Bu rivayet eden kalabalığın herhangi bir dönemde azalma durumu olmamalıdır. Rivayet edenlerin sayısı her aşamada aynı veya daha fazla kalmalıdır. Azalma durumu mütevatirliği bozar.

Yapılan rivayetlerin görme ve işitime cinsinden olması gerekmektedir. Rivayet edenler, rivayet ettikleri hadiseyi bizzat Hz. Muhammed'den (s.a.s.) görerek veya işiterek almış olmalıdırlar.

Eğer bir hadis bu 4 şartı da taşıyorsa, o hadis mütevatir hadis olarak kabul edilir ve Hz. Muhammed'den (s.a.s.) nakledildiğine dair kesinlik arz eder. Bu tür hadisler, İslam dininin temelini oluşturan ve inanç, ibadet ve ahlak konularında rehberlik eden en önemli kaynaklardan biridir.

Usûlcüler, rivayet edilen haberlerin kesinlik derecesine göre tasniflerinde mütevatir hadisi de ikiye ayırmışlardır:

¹⁹⁰ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 17.

2.12.2.Lafzi Mütevatir

Bu tür hadislerde, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) söylediği sözlerin aynen, kelime kelime nakledilmiş olması esastır. Yani, her bir rivayet katmanındaki râviler, hadisi aynı lafızlarla rivayet etmelidir. Bu tür hadislere örnek olarak, "*Kim Allah rızası için bir cami yaparsa Allah da ona Cennet'te bir ev hazırlar*"¹⁹¹ hadisi örnek gösterilebilir.¹⁹²

2.12.3.Manevî Mütevatir

Manevî mütevatir hadislerde ise, rivayet edilen farklı lafızların ortak bir anlamı ifade etmesi esastır. Yani, râviler hadisi farklı kelimelerle nakletseler bile, rivayetlerin ortak bir anlamı olmalı ve bu anlamda bir mutabakat (birleşme) olmalıdır. Yukarıdaki tasadduk örneğinde olduğu gibi, rivayetlerde farklı hayvanlardan bahsedilse de, asıl önemli olan tasadduk etme fiilidir ve bu fiil üzerinde bir mutabakat vardır.¹⁹³

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen hadislerin çok büyük bir kısmı manevî mütevatir hadisler kategorisine girmektedir. Bu tür hadislerin sayısının çok fazla olması, İslam dininin temel prensiplerinin ve ahlaki değerlerinin sağlam bir şekilde teyit edildiğinin göstergesidir.

el-Celâlî'nin değerli eserinde de belirtildiği üzere, mütevatir hadisler dinî hükümler¹⁹⁴ noktasında kesin bir delil niteliğindedir. Bu tür hadisler, Peygamber Efendimiz'in sözleri olduğunda hiçbir şüpheyi yer bırakmaz. Dolayısıyla, bir

¹⁹¹ 20 sahabe tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. es-Suyûtî, *Tedribü'r-Ravi*, 374. Ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 20

¹⁹² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 25. Ayrıca bu konu ile alakalı istifade edilebilecek diğer kaynaklar; İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 227, es-Suyûtî, *Tedribü'r-Ravi*, 374. Ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 20.

¹⁹³ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 25. Ayrıca bu konu ile alakalı istifade edilebilecek diğer kaynaklar; es-Suyûtî, *Tedribü'r-Ravi*, 375. Ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 21.

¹⁹⁴ Şerhu'l Akaid ışığında cumhura (Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin çoğunluğu ile bazı Selefî âlimlere) göre, mütevatir hadisi inkâr eden kişi kâfir, meşhur hadisi inkâr eden kişi fasık ve ahad hadisi inkâr eden kişinin de günahkâr olur. Mu'tezile âlimlere göre mütevatir hadisi inkâr eden kişinin sapık olduğunu savunmaktadır. Bazı âlimler ise orta bir görüş benimseyerek, küfürde olduklarını ancak tevbe etmeleri halinde küfürden çıkabileceklerini savunmuşlardır. Bkz. el-Celâlî, *Mecmuatü'l-Ulum*, 256.

Müslüman için mütevatir bir hadisi kesin bir emir veya yasak olarak kabul etmek ve buna göre davranmak imanın bir gereğidir.¹⁹⁵

2.13. Muan'an Hadis

el-Celâli muan'an kavramını şöyle tarif etmiştir; ravinin “عن” edatını kullanmak suretiyle “قال لنا” bize söyledi”, “ذكر لنا” “bize zikretti” vb. ifadeler kullanmadan sadece “عن سعيد” gibi kalıplarla rivayet ettiği hadislerle muan'an hadis denir.¹⁹⁶

Müellifin yaptığı bu tanıma ek olarak ibn-i Salâh'a göre ise muan'an hadis, senedinde en az bir kez " عن " edatıyla rivayet edilen hadistir. Bu edat, rivayet zincirinde bir râvinin hadisi başka bir râviden duyduğunu ve ondan aldığını ifade eder.¹⁹⁷

Muan'an hadis ile alakalı başka bir yorum ise şöyledir; tahdîs, ihbâr veya semâ'a delalet ettiğini açıklamaksızın senedinin herhangi bir yerinde “عن فلان” “falandan nakledilmiştir” şeklinde rivayet edilen hadistir.¹⁹⁸

el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlar ışığında muan'an hadis, senedinde en az bir yerinde " عن " edatı kullanılarak rivayet edilen hadistir. " عن " edatı, "falan kişiden nakledilmiştir" anlamına gelir. Bu edat, hadisin kimden duyulduğunun bilinmediği veya rivayet zincirinin bir halkasının belirsiz olduğu durumlarda kullanılır.

Muan'an hadisin hükmü konusunda ise el-Celâli âlimlerin ihtilafa düştüklerini söylemiştir. Hadisçilerin, usul ve fukahacıların çoğunluğu tarafından sahih kabul edilen görüşe göre muan'an hadis muttasıl hadisten sayılmıştır. Ancak senedin de tedlis¹⁹⁹ olmaması şartı koşulmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 256, Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 250.

¹⁹⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237.

¹⁹⁷ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 61. Ayrıca bkz. Abdullah Çelik, “Mütekaddimûn Hadisçilere Göre Muan'an ve Müen'en Hadisin Değeri”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.5/s.10 (Aralık 2017): 116.

¹⁹⁸ Hızır Yağcı, “Muan'an Hadisin ittisâl ve 'an Sigasının Senette Kullanım şekli”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* (Aralık 2020): 98.

¹⁹⁹ Ravinin, şeyhinden duymadığı bir hadisi ondan iştirak gibi rivayet etmesine denir. Bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 78-84.

2.14. Müen'en Hadis

el-Celâli'ye göre müen'en hadiste tıpkı muan'an hadis gibidir. Ravinin “أن” edatı kullanarak rivayet ettiği, hemzenin fethası ve nünün şeddesiyle oluşan hadise müen'en hadis denir. Örnek olarak ise “أَنَّ فُلَانًا قَالَ كَذَا” şeklinde olan hadistir. Ulemanın çoğunluğu ikisinin aynı şey olduğuna dair hüküm vermişlerdir.²⁰¹

İbn Salâh müen'en kelimesini, “senesinde “أن” edatı veya “أَنَّ فُلَانًا قَالَ” sigası kullanılarak nakledilen hadis olarak” tanımlamıştır.²⁰²

Hafız Yakup b. Şeybe (ö. 262/875) müen'en hadisin hükmü ile alakalı şöyle demiştir; Muan'an hadisin hükmü muttasıl iken müen'en hadisin hükmü ise mürseldir.²⁰³ Örnek olarak ise el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, ibn Zübeyr'in ibn Hanifiyye'den onun da Ammar'dan “عن” şeklinde rivayet ettiği ve muttasıl olduğuna dair hüküm verdiği şu hadistir; “رواية ابن زبير عن محمد ابن الحنفية عن عمار قال : اتيت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي”. Bu hadise muttasıl hükmünü vermesinin sebebi, senedin “عن” edatıyla başlaması ve hadise “عن عمارا” şeklinde giriş yapılmasıdır.²⁰⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, Kays b. Sad tarıkıyla ibn Hanifiyye'den almış olduğu ve ona da mürsel hükmünü vermiş olduğu hadis de şöyledir; “رواية قيس أن عمارا”. Bu hadise “أن عمارا” şeklinde başlamasından dolayı mürsel hükmünü vermiştir. Eğer hadise “عن عمارا” şeklinde başlanmış olsaydı muttasıl hükmü verilmiş olacaktı.²⁰⁵

el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak müen'en hadisler, senesinde kopukluk bulunan hadislerdir. Bu hadislerin kabulünde ihtilaf vardır ve değerlendirilmesinde çeşitli faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Hafız

²⁰⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237. Ayrıca bkz. Müslim, *Mukaddime*, 6. Ve Çelik, “*Mütekaddimûn Hadisçilere Göre Muan'an ve Müen'en Hadisin Değeri*”, 117.

²⁰¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237.

²⁰² İbn Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 62. Ayrıca bkz. Çelik, “*Mütekaddimûn Hadisçilere Göre Muan'an ve Müen'en Hadisin Değeri*”, 120.

²⁰³ Hafız Yakup b. Şeybe 'nin muan'an hadisin hükmünü muttasıla, müen'en hadisin hükmünü ise mürsel benzemesinin sebebi şudur: Muan'an hadiste: Rivayet eden kişi, sözü duyduğu kişiyi zikretme de, en azından bir aracı zikretmektedir. Bu sayede isnat zayıflasa da kopukluk oluşmamaktadır. Müen'en hadiste ise: Rivayet eden kişi, sözü duyduğu kişiyi de zikretmemektedir. Bu durum isnatta kopukluğa yol açmaktadır. Mürsel hadislerde de isnatta kopukluk olduğu için müen'en hadis mürsel benzetilmiştir.

²⁰⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237.

²⁰⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237.

Yakup b. Şeybe ‘nin sözü, muan'an ve müen'en hadislerin isnatlarının durumu ve bu durumun hüküm vermedeki etkisi hakkında genel bir çerçeve sunmaktadır.

2.15. Mübhem Hadis

el-Celâli'ye göre isnadında veya metninde adı açıkça zikredilmeyen bir râvinin bulunduğu hadistir. Örnek olarak Hz. Âişe (r.a.) yoluyla Buhârî ve Müslim'in nakletmiş olduğu hadis buna örnektir; "خذي" *أن امرأة سألت النبي ﷺ عن غسلها في الحيض قال: "خذي...فرصة من المسك فتطهري بها Bir kadın, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hayız halinde nasıl yıkanacağını sordu. Hz. Muhammed ona, "Bir parça pamuk al, üzerine misk koy ve onunla temizlen"*²⁰⁶ şeklinde söylediği hadistir. Metinde zikredilen "امرأة"²⁰⁷ (kadın) kelimesi, bahsi geçen kadının kim olduğunu açıkça belirtmediği için belirsizlik içerir. Bu belirsizlikten dolayı hadis mübhem olarak isimlendirilmiştir.²⁰⁸

Senedinde kapalılık olan hadislerde, rivayet zincirinde ismi belirtilmemiş bir veya birden fazla râvi bulunur. Bu râvilerin kim olduğu ve güvenilirlikleri bilinmediği için bu hadislere de mübhem hadis denir. Bu konu ile alakalı Abdullah ibn Abbas (r.a.) tarafından rivayet edilen Ebû Dâvûd da geçen hadiste; *عن ابن عباس، أن رجلاً قال: يا رسول الله، أكل عام حجة واجبة؟ قال: لا، ولكن إن جعلته فرضاً على نفسك وجبت عليك كل عام. "Bir adam Rasulullah'a (s.a.v.) gelerek: 'Ya Resûlullah! Her yıl haccetmek gerekir mi?' diye sordu. Resûlullah (s.a.s.): 'Hayır, her yıl haccetmek gerekmez. Fakat haccetmeyi farz kıalarsan her yıl haccetmen gerekir.' buyurdu."*²⁰⁹ Bu hadiste geçen *رجل*²¹⁰ kelimesi senette belirsizliğe yol açtığı için mübhem hadis olmuştur.²¹¹

İbn Hacer mübhem hadis ile ilgili şöyle demiştir; rivayet zincirinde veya metninde ismi açıkça belirtilmeyen bir veya birden fazla râvinin bulunduğu hadistir.

²⁰⁶ Buhari, *Sahîh-i Buhârî*, Kitabu'l-Gusl, 290. Ve Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitabu'l-Hayz, 145.

²⁰⁷ Bu hadiste geçen kadının Ensar'dan Esma bint Yezid olduğu bilinmektedir. Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238.

²⁰⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 237-238.

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Kitabu'l-Hac, 1, 1707.

²¹⁰ Bu kişinin sahabelerden Akra' b. Hâbis olduğu bilinmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, "el-Menâsik", 1, İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Ebvâbu'l-Menâsik", 2 ve en-Nesâî, *Sünen-ü Nesâî*, "Menâsiku'l-Hacc", 1.

²¹¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995-2001.), 4/471.

Bu râviler isimsiz olarak "*bir adam*", "*bir kadın*", "*bir grup insan*" gibi ifadelerle anılır.²¹²

el-Celâli'nin kitabında belirttiği ve diğer bazı kaynaklarda geçtiğine göre mübhem hadisin hükmü, mübhemliğin türüne ve derecesine göre değişir. Hadisteki mübhemlik metinde mi, senette mi, yoksa her ikisinde mi bulunduğuna göre farklı durumlar ortaya çıkar:

Mübhemlik metinde ise, anlamı tam olarak anlaşılmıyorsa da, maksadın genel çerçevesi anlaşılabiliriyorsa, hadis delil olarak kabul edilir. Bu durumda, mübhem unsurun açıklığa kavuşturulması için ilim sahibi kişilere danışılması ve sahih rivayetlere göre yorum yapılması gerekir. Ancak, anlamı belirsiz ve maksadın anlaşılması imkânsızsa, hadis delil olarak kabul edilmez. Bu tür hadisler, terkedilir ve hüküm çıkarılmak için kullanılmaz.²¹³

Mübhemlik senette ise, eğer ravi 'nin kimliği ve güvenilirliği bilinmiyorsa, hadis zayıf kabul edilir. Çünkü hadislerin doğruluğunu tespit etmek için râvilerin adalet ve zabtı hakkında birçok araştırma yapılır. Ancak kendisi tanınmayan bir kişinin adalet ve zabtının bilinmesi mümkün değildir. Bu durumda, ravilerin tenkit edilmesi ve güvenilirlikleri araştırılması gerekir. Eğer hadisin isnadında kopukluk varsa, hadis mürsel kabul edilir. Mürsel hadislerin hüküm için kullanılmasında ise farklı görüşler vardır. Bazı âlimlere göre mürsel hadis delil olarak kullanılabilirken, bazı âlimlere göre delil olarak kullanılamaz.²¹⁴

Mübhemlik hem metinde hem de senette ise, hem metinde hem de senette mübhemlik bulunan hadisler, en zayıf hadis kategorisine girer. Bu tür hadisler delil olarak kullanılmaz ve hüküm çıkarılmak için dikkate alınmaz.²¹⁵

Yani el-Celâli ve diğer bazı âlimlerin ifade ettiğine göre mübhem hadisler, isnat zincirinde veya metninde belirsizlik içeren hadislerdir. Bu tür hadislerin hükmü,

²¹² İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 1. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2014) 115.

²¹³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 116; 5 Irâkî, *el-Müstefâd min mübhemâti'l-metn ve'l-isnâd* 1/18; Aşıkkutlu, "Mübhem", 31/436.

²¹⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 116.

²¹⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker*, 116.

isnat zincirindeki belirsiz râvinin güvenilirliği ve hadis metninin açıklığı gibi unsurlara göre değerlendirilir. Hadis uzmanları, mübhem hadisleri değerlendirirken titiz bir inceleme yaparlar ve her bir hadisi ayrı ayrı ele alırlar.

2.16. Âlî ve Nâzil İsnad

el-Celâli'ye göre **âlî isnad**, bir hadisin râvisi ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki isnad zincirini meydana getiren güvenilir râvi sayısının en az olmasını ifade eder. Bir başka deyişle, bir hadisin en az sayıda râvi ile Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşan senedine âlî isnad denir. Müellife göre **nâzil isnad** ise bunun tam tersidir. Bir hadisin râvisi ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki isnad zincirini meydana getiren güvenilir râvi sayısının çok olmasını ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) uzaklığını ifade eder.²¹⁶ Yani senetteki ravi sayısı çok olan hadise ise nâzil isnad denir.

el-Celâli'nin yorumuna ilaveten İbn Hacer'e göre ise **âlî isnad**; Bir hadis rivayetinin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaşana kadar râvi zincirinde yer alan râvi sayısının az olması durumudur. **Nâzil isnad** ise; Bir hadis rivayetinin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşana kadar râvi zincirinde yer alan râvi sayısının fazla olması durumudur.²¹⁷

Muhammed İbn Eslem et-Tûsî (ö. 242/856), âlî ve nâzil isnattan bahsederken isnadın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yakınlığı ve güvenilirliği ile ilgili olarak şunları dile getirmiştir; isnat zincirinin sağlamlığı ve güvenilirliği, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan yakınlığa benzemektedir. Bu benzetmenin temelinde yatan inanç, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi ve sözcüsü olması ve O'nun sözlerinin ilahi vahyi temsil etmesidir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar uzanan sağlam bir isnad zinciri, adeta O'nun nurlu varlığına ve ilahi kelama yakınlaşmak anlamına gelmektedir.²¹⁸

Bu konu ile alakalı yapılan başka bir yorum da ise, **âli isnad**; kısa yoldan rivayet edilen hadisin Peygamber (s.a.v.)'e ulaşmasıdır. Yani ravi zincirinin

²¹⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238.

²¹⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 79-80.

²¹⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 231-232. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 153.

peygambere daha kısa yoldan gitmesidir. **Nazil isnad** ise; peygambere ulaşması gereken hadisin uzun bir ravi zincirinden sonra peygambere ulaşmasıdır.²¹⁹

Âlî ve nâzil isnad usulleri, İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadislerin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) en yakın ve eksiksiz şekilde ulaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu usuller sayesinde, İslam'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşanması için gerekli olan sahih ve güvenilir bilgiye erişim mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda, Rivayet zinciri ne kadar kısa olursa, hadisin sahih olma ihtimali de o kadar yüksek kabul edilmiş olur. Bunun sebebi, her bir râvinin hataya veya kusura açık olması ve rivayet ettiği bilginin doğruluğunun kendi hafızasına ve dürüstlüğüne bağlı olmasıdır. Ancak bu durum her zaman geçerli değildir. Bazı istisnai durumlar da mevcuttur. Örneğin, bir hadisin senedindeki râvi sayısı fazla olsa da, bu râvilerin hepsi güvenilir, hafızaları kuvvetli ve fıkhu'l-hadis ilminde yetkin kişilerden oluşuyorsa, o hadis yine de sahih kabul edilebilir. Hatta bu tür senetler, râvi sayısı az olan senetlere nazaran daha da üstün sayılabilir. Sonuç olarak, İslam'ın temelini oluşturan sünnetin korunması ve aktarılması için hayati önem taşıyan bir süreçtir. Bu süreçte, râvilerin güvenilirliği, hafızaları ve fıkhu'l-hadis ilmindeki yetkinlikleri gibi unsurlar, rivayet edilen hadisin sahihlik derecesini belirlemede önemli rol oynamaktadır.²²⁰

el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak diyebiliriz ki **âli isnad**; bir hadisin az sayıda râvi ile Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ulaşması durumudur. Yani hadis, daha kısa ve kesintisiz bir zincirle Peygamber'e kadar uzanır. Bu durum, hadisin daha güvenilir olduğu şeklinde yorumlanır. **Nâzil isnad** ise; bir hadisin çok sayıda râvi ile Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ulaşması durumudur. Hadis, daha uzun ve dallanmış bir zincir üzerinden aktarılır. Bu durum, hadisin güvenilirliği konusunda bazı soru işaretleri doğurabilir.

2.17. Mevkûf Hadis

el-Celâli'ye göre mevkûf hadis, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) atfedilmeyen, sahabelere nispet edilen ve onların sözlerini, fiillerini veya onaylamalarını içeren

²¹⁹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 151-159.

²²⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238.

rivayetlere mevkûf hadis denir. Bu rivayetlerin senedi, sahabeye kadar uzanan bir râvi zinciriyle muttasıl veya munkatı olabilir.²²¹

Müellifin yaptığı yorumun yanında İbn Hacer'e göre ise mevkûf hadis, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşmadan bir sahabeye nispet edilen sözdür. Bu söz, o sahâbînin kendi görüşü, rivayeti veya yorumu olabilir. İbn Hacer, mevkuf hadisin mertebesinin râvinin güvenilirliğine ve sözün Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşma ihtimaline göre değişebileceğini savunmuştur. Güvenilir bir râvi tarafından rivayet edilen ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşma ihtimali yüksek olan mevkuf hadisler, fıkıh ve itikatta delil olarak kullanılabilir. Güvenilirliği zayıf olan veya Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşma ihtimali düşük olan mevkuf hadisler, ise ihtiyata dayalı olarak kullanılabilir veya tamamen reddedilebilir.²²²

Hâkim en-Nîsâbü'rî ise mevkûf hadisi, "senedi sahih olan, fakat ravilerin Rasulullah 'tan (s.a.v.) rivayet etmediğini, bilahare kendisinden rivayet etmiş bir kişiden aldığını beyan eden hadistir"²²³ şeklinde tanımlamıştır.

Mevkûf hadislerin sahabeye kadar muttasıl bir senetle gelmesi şart koşulmamış olmasına rağmen en-Nîsâbü'rî tarafından; mevkûf hadisin sahih olabilmesi için senedin râvilerinden her birinin söz konusu sözü doğrudan bir öncekinden işiterek (i'dal) ve bir yazılı kaynaktan alarak (irsal) rivayet etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, mevkûf hadisin isnadında kopukluk olmamalı ve râvilerin her biri söz konusu rivayeti sahih bir şekilde nakletmiş olmalıdır.²²⁴ Ancak el-Hâkim tarafından söylenen bu görüş çoğunluk tarafından kabul görmemiştir.²²⁵

Mevkûf hadislerin bir kısmı hükmen merfu hadis olabilir. Hükmen merfu hadisler, senedi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar ulaşmasa da, rivayet edilen söz veya fiilin Hz. Peygamber'in bilgisi ve onayı dâhilinde olduğu düşünülen mevkuf hadislerdir. Bir mevkuf hadisin hükmen merfu sayılabilmesi için; söz konusu

²²¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 238.

²²² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 75-76.

²²³ el-Hâkim, *Ma'rifet Ulûmi'l-Hadis*, 18-19.

²²⁴ Ancak bu tanım çoğunluk tarafında kabul görmeyerek muttasıl olma şartının mevkuf hadiste olmadığını dile getirilmişlerdir. Bkz. el-Hâkim, *Ma'rifet Ulumi'l-Hadis*, s. 19, el-Ceza'iri, *Tevcihu'n-Nazar*, s. 67 ve bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 162-163.

²²⁵ el-Cezâ'irî, *Tevcihu'n-Nazar*, 67. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 163.

rivayetin sahih olması, sahâbinin sözünün, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözünü aktardığına dair bir karine olması, rivayet edilen söz veya fiilin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zamanında ve onun onayıyla yapılmış olması gerekir. Mesela "*Biz Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında şöyle söz alırdık*" şeklinde bir ifadenin kullanılması, bu şartlardan ikisini de taşıdığı için hükmen merfu hadislere örnek olarak gösterilebilir. Sahâbî, bu sözle Hz. Peygamber zamanında uygulanan bir uygulamayı aktarmakta ve bu uygulamanın Hz. Peygamber'in bilgisi ve onayı dâhilinde olduğuna işaret etmektedir.²²⁶

el-Celâli'nin kitabında zikrettiğine göre bazı Şâfiî fıkıh âlimleri, rivayet edilen sözlerin kaynağına göre farklı terimler kullanmışlardır. Bu kullanımdaki temel amaç, rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mi yoksa bir sahabeye veya tabîye mi ait olduğunu net bir şekilde belirtmektir. "**Eser**" terimi Şâfiî fıkıh usulünde sahabe veya tabîinin sözleri için kullanılmıştır. Rivayet edilen sözün Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olmadığı, ancak bir sahabe veya tabîinin görüşü olduğu belirtilmiştir. "**Haber**" terimi ise, Şâfiî fıkıh usulünde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetler için kullanılmıştır. Yani, rivayet edilen sözün Hz. Peygamber'in sözü, fiili veya takrirî olduğu ifade edilmiştir.²²⁷

el-Celâli kitabında verdiği bilgilere göre mevkûf hadislerde sahabeler, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) duydukları hadisleri rivayet ederken, genellikle "*Rasulullah şöyle buyurdu*" veya "*Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi*" gibi ifadeler kullanarak rivayetin kaynağını açıkça belirtmişlerdir. Bu nedenle, mevkûf bir hadisi rivayet eden sahabeyi zikretmek, o hadisin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ait olduğunu teyit etmek için ek bir bilgiye ihtiyaç duyulmadığı için genellikle gerekli görülmemiştir. Ancak, tâbiîn ve sonraki nesiller için durum farklıdır. Onlar, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) görmemiş ve ondan rivayet dinlememişlerdir. Bu nedenle, mevkûf bir hadisi rivayet ederken, rivayetin hangi sahabeden aktarıldığını belirtmek, o hadisin isnadını ve güvenilirliğini teyit etmek için önemli hale gelmiştir.²²⁸

²²⁶ Koçyiğit, *Hadîs Usûlû*, 162-163. Ayrıca bkz. Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. Y. Kandemir, Ankara 1973, 182. Ve Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980), 218.

²²⁷ Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239.

²²⁸ Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239.

el-Celâli'ye göre sahabeye isnat edilen bir rivayetin mevkûf olması, o konuda farklı görüşlerin ve yorumların ortaya çıkmasına imkân tanır. Bir rivayetin mevkûf olarak kabul edilebilmesi için, o rivayette yer alan bilginin içtihat ve yorum yoluyla da elde edilebilecek olması gerekir. Yani, o bilgiye açık ve kesin bir delil olmasa da, akıl yürütme ve analitik düşünme yoluyla da ulaşılabilmelidir. Eğer bilgiye kesin bir delil yoluyla ulaşamıyorsa ve içtihatla da bilinebilecek bir durum değilse, o zaman o hadis merfudur ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) isnad edilir. Mesela; Buhârî'deki bir rivayet bu konuyu çok güzel açıklıyor. Rivayette Hz. Ömer ve Hz. İbn Abbas'ın, ikamet ettikleri yerden 4 berit uzaklaştıklarında (yaklaşık 90 km) oruçlarını bozup namazlarını da 4 rekât yerine 2 rekât olarak kıldıkları belirtiliyor. Bu durum, açık bir nas ile sabit değildir ve içtihat yoluyla da kesin olarak bilinemez. Dolayısıyla bu rivayet mevkûf kabul edilir ve bu konuda farklı görüşlerin ve yorumların ortaya çıkmasına imkân tanır.²²⁹

Mevkûf hadislerin delil olarak kabul edilip edilmemesi konusunda el-Celâli'nin verdiği bilgilere göre islam âlimleri arasında farklı görüşler mevcuttur. Bu konudaki temel ihtilaf, mevkûf hadisin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mi yoksa rivayet eden sahâbiden mi duyulduğuna dair tereddütten kaynaklanmaktadır. Hanefî mezhebi âlimlerinden Râzî ve Serahsî mevkûf hadislerin de birer rivayet olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerine yakın olması bakımından delil olarak kabul edilebileceğini savunmuşlardır. İmam Mâlik ve İbn Hanbel de mevkûf hadislerin delil olarak kabul edilebileceğini savunan âlimler arasındadır. Bazı Hanefî ve Şâfiî âlimleri mevkûf hadislerin sahîh ve zayıf olmak üzere tasnif edilebileceğini ve sahîh olanların delil olarak kabul edilebileceğini savunmuşlardır.²³⁰

Yani el-Celâli ve diğer âlimler tarafından ifade edildiğine göre mevkûf hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahabelerle olan etkileşimini ve sahabelerin dini anlayışlarını anlamak için önemli bir kaynaktır. Bu hadisler, İslam ahlakı ve fıkhi hakkında da bilgiler verir. Ancak, mevkûf hadislerin zayıf hadis kategorisine girdiğini ve ihtiyaten amel edilebilecek deliller olduğunu unutmamak gerekir. Bu tür hadisleri yorumlarken ve uygulamaya koyarken dikkatli olmak ve sağlam kaynaklara başvurmak önemlidir.

²²⁹ Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239.

²³⁰ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 275.

2.18. Mürsel Hadis

el-Celâli'nin klasik hadis kitaplarından faydalananarak yaptığı tanıma göre mürsel hadis; senedin de bir veya birden fazla râvinin zikredilmediği ve atlanıldığı hadis türüdür. Bu râviler genellikle sahabelerdir. Yani tabii 'nin sahabeyi düşürerek direkt Peygamber(s.a.v.)'e isnad ederek aktardığı hadislerle **Mürsel hadis**.²³¹

el-Celâli'nin yaptığı tanıma ek olarak İbn Hacer ve diğer Hadisçilere göre mürsel hadis, rivayet zincirinde bir eksiklik barındıran hadistir. Bu eksiklik, senedin sonunda yer alan tâbiîden sonraki râvinin isminin atlanması veya belirtilmemesinden kaynaklanır. Başka bir deyişle, bir tâbiî, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) duyduğu bir sözü veya uygulamayı aktarırken, aradaki râviyi zikretmeden "*Peygamber şöyle buyurdu*", "*böyle yaptı*" veya "*huzurunda şöyle gerçekleşti*" şeklinde rivayet etmişse, bu hadis mürsel olarak nitelendirilir.²³²

Usûlcüler ve fıkıh uleması, mürsel hadisin kelime anlamından yola çıkarak mürsel, munkatı ve mu'dal kelimeleri arasında bir fark görmemişlerdir. Hepsinin haber-i vahid kategorisine girdiğini kabul etmişlerdir.²³³

el-Hatîb, mürsel hadisi tanımlarken, Usûlcüler ve fıkıh uleması gibi düşünmüştür. Sadece Tâbi'un'un sahabeden rivayet ettiği hadislerle sınırlı kalmayıp, daha sonraki tabakalarda bulunan râvilerin de aynı şekilde rivayet ettiği hadisleri de mürsel kapsamına dâhil etmiştir. Bu bakış açısına göre, mürsel hadisi şu şekilde tanımlamıştır; rivayet zincirinde, râvilerden bir veya birden fazlasının isminin zikredilmediği, atlanmış veya bilinmediği hadistir. Bu râviler, Tabi'un olabileceği gibi, Tâbi'un'dan sonra gelen tâbiîn veya etba-üt-tâbiîn gibi daha sonraki tabakalardan da olabilir.²³⁴

Mürsel hadisle hüküm verme konusun da İmam Nevevî de dâhil olmak üzere birçok hadisçi ve fıkıh âlimi, Mürsel hadislerin zayıf olduğunu ve hüküm vermede

²³¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, s. 118.

²³² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 53. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 68.

²³³ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 53. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 118 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 68.

²³⁴ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, s. 117. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 53. Ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 69.

delil olarak kullanılamayacağını savunmuştur. Bu görüş, Müslim'in *Sahîh*'inin mukaddimesinde de yer almaktadır.²³⁵

İmam Şâfiî de mürsel hadisleri zayıf kabul eden âlimlerden biridir. Fakat Şâfiî, bazı istisnalar da kabul etmiştir. Örneğin, eğer Mürsel hadis, başka sahîh veya hasen hadislerle teyit edilebiliyorsa, Şâfiî bu hadisten hüküm vermeyi caiz görmüştür.²³⁶

Müslim, *Sahîh*'inin mukaddimesinde Mürsel hadislerin zayıf olduğunu ve hüküm vermede delil olarak kullanılamayacağını açıkça belirtmiştir. Müslim'e göre Mürsel hadislerin senedi tam olarak bilinmediği için güvenilirliği şüphelidir.²³⁷

İmam Mâlik, Ahmet b. Hanbel, Ebu Hanife ve onlara tabi olan fakihler, usul âlimleri ve hadisçiler mürsel hadis ile amel etmeyi tercih etmişlerdir. Feri hükümlerde ve itikadî konularda bu tür hadislerle amel etmişlerdir.²³⁸

Yani el-Celâli ve diğer âlimlere göre mürsel hadis, râvi zincirinde bir eksiklik içeren, tâbiînin Hz. Muhammed (s.a.v.)'den duyduğu bir bilgiyi aradaki râviyi zikretmeden aktardığı hadistir. Mezhepler ve hadisçiler mürsel hadislere dair farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Mürsel hadislerin değerlendirilmesinde senedi, meşhurluğu ve içeriği gibi unsurlar göz önünde tutulmuştur.

2.19. Garîb Hadis

el-Celâli'ye göre garîb hadis, senedi veya metni bakımından tek kalmış, yani diğer raviler tarafından rivayet edilmemiş hadislere verilen isimdir. Bu isimlendirmenin sebebi, tıpkı vatanından ayrılıp tek başına kalan bir kişiye "garîb" denilmesi gibi, bu hadise de diğerlerinden ayrılmış ve tek başına kalmış olmasından dolayı bu isim verilmiştir.²³⁹

²³⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 54. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 119 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 69.

²³⁶ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 464-465. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 69-72.

²³⁷ Müslim, *Sahîh'i-Müslim*, 30. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 69-70.

²³⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 119. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 69-70.

²³⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 239-240.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bilgiye göre garîb hadis, sened veya metin yönünden tek kalmış, başka râviler tarafından rivayet edilmemiş hadis türüdür. Örnek olarak; *vela hakkının satılmasının ve hibe edilmesinin yasaklandığı hadis verilebilir.*²⁴⁰ Bu hadisi sadece Tâbiîn tabakasından olan Abdullah b. Dinar tarafından İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Bu nedenle, sened yönünden garîb hadis olarak nitelendirilmiştir.²⁴¹

el-Celâli'nin kitabında verdiği bilgiye göre Tirmizî, İmam Malîk'in rivayet ettiği fitre zekâtı ile ilgili hadisin son bölümünde yer alan “من المسلمين”²⁴² kelimesini sadece İmam Malîk rivayet ettiği için bu hadisi garîb hadis olarak değerlendirmiştir.²⁴³

Bu konu ile alakalı yapılan bir yorumda garîb hadis, ferd-i mutlak ve ferd-i nisbi şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Ferd-i mutlak hadiste, teferrüd senedin başlangıcında, yani sahabe veya tâbiîn seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda, o hadisi o sahâbiden/tâbiînden sadece bir râvi rivayet etmiştir. Örnek olarak ise “*ameller niyetlere göredir*”²⁴⁴ hadisi örnek verilmiştir. Hz. Ömer bu hadisin rivayetinde tek kalmıştır. Hz. Ömer'den nakleden Alkame de bu hadiste yalnız kalmıştır. Ferd-i nisbi ise; Senedin ortasında râvi sayısının azaldığı hadislerdir. Teferrüd, senedin daha sonraki halkalarında yer aldığı için ferd-i mutlaka nazaran daha az dikkat çekicidir. Yani ravi sayısı başlarda çokken sonlarda tek bir kişinin rivayet etmesiyle garip hadis olmuştur.²⁴⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bilgilere göre garîb hadisler sahîh de, zayıf da olabilir. Yani bir hadisin senedinde veya metninde gariplik olsa da, başka rivayetler ve delillerle sahihliği teyit edilebilir. Ebu Hureyre'den rivayet edilen “السفر قطعة من العذاب”²⁴⁶ “*yolculuk azaptan bir parçadır*” hadisi, garîb olarak nitelendirilse de, sahîh kabul edilmiş bir örnektir. Bu hadisin garipliği, sened zincirindeki bir

²⁴⁰ Buhârî, *Sahîh*, III. 120; Müslim, *Sahîh*, II. 63.,

²⁴¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240.

²⁴² İmam Malîk'in rivayet ettiği hadis; “Rasulullah (s.a.v.) ramazanda verilecek fitre zekâtını hurmadan dört avuç, arpadan dört avuç Müslüman olanlardan büyüğe, küçüğe, kadına, erkeğe, hür olana ve köle olana verilmesini farz kılmıştır.” Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240.

²⁴³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240.

²⁴⁴ Buhârî, *İman*, 41.

²⁴⁵ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 262-263.

²⁴⁶ Buhârî, *Sahîh*, Kitabü'l-Cihad: b.13, 2796; Müslim, *Sahîh*, Kitabü'l-Cihad: B. 17, 2888.

râvinin tek başına rivayet etmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat hadisın içeriği ve diğer rivayetlerle olan tutarlılığı, hadis âlimlerinin onu sahih kabul etmesine imkân vermiştir. Ancak, sahih olmayan garip hadisler de oldukça fazladır. Bu hadisler, senetlerinde veya metinlerinde önemli kusurlar barındırdıkları için zayıf kabul edilmişlerdir. Bu zayıflıklar, râvilerin güvenilirliğinden, rivayet zincirindeki kopukluklardan veya hadisın içeriğinin Kur'ân ve diğer sahih hadislerle çelişmesinden kaynaklanmaktadır.²⁴⁷

Garîb hadisın hükmü, senet ve metnindeki durumuna göre değişir. **Sened yönünden garîb hadisler**, sadece bir râvî tarafından rivayet edilen ve başka râviler tarafından te'yid edilmeyen hadistir. Bu tür hadislerin sıhhati, râvinin güvenilirliğine ve rivayetin sağlamlığına bağlıdır. Râvî güvenilir ve rivayet sağlamsa, garîb hadis hasen kabul edilebilir. Râvîde zayıflık varsa veya rivayette kusur varsa, garîb hadis zayıf kabul edilir. **Metin yönünden garîb hadislerde ise**, diğer rivayetlerle çelişen veya ilk bakışta anlaşılması zor olan hadistir. Bu tür hadislerin izahı ve te'vili için âlimlerin görüşlerine başvurmak gerekir. Metnin açıklaması mümkünse ve diğer rivayetlerle telifi mümkünse, garîb hadis kabul edilebilir. Metnin açıklaması mümkün değilse veya diğer rivayetlerle telifi mümkün değilse, garîb hadis reddedilir.²⁴⁸

Yani el-Celâli ve diğer âlimlerin verdiği bilgiler ışığında diyebiliriz ki senedi veya metni bakımından tek kalmış, garîb bir hadisın sıhhati veya zayıflığı kesin olarak bilinmez. Bu tür hadislerin değerlendirilmesi için senet ve metninin detaylı bir şekilde tahlil edilmesi ve âlimlerin görüşlerinin dikkate alınması gerekir.

2.20. Munkatı Hadis

el-Celâli'nin eski hadis kaynaklarından istifade ederek yaptığı tanıma göre munkatı hadis, senedinde sahabe dışındaki bir veya birden fazla râvinin atlanmasıyla oluşan zayıf hadis türüdür. Bu atlama, senedin başında, ortasında veya sonunda

²⁴⁷ Garîb hadislerle ilgili kısa bir not vermek gerekirse; Ahmed ibn Hanbel; “ bu garip hadisleri yazmayınız; çünkü onlar menakirdir ve çoğu zayıf râvilerden gelmiştir. Malik ibn Enes; “ilmin şerrinin garip, hayrının da halk tarafından rivayet edilen zahir olduğunu” söylemiştir. Bu şekilde söyleyen birden çok âlim vardır. Bkz. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240. Ayrıca. Bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 27.

²⁴⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 270-271. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravî*, 356. Ve Hatîb, el-*Kifâye*, 141.

meydana gelebilir. Senedin birçok yerinde düşme söz konusu olur ise bu durum birçok açıdan munkatı olduğunun göstergesidir.²⁴⁹

el-Celâli'nin yaptığı tanıma ek olarak, mütekaddimin âlimler ve müteahhirun âlimler hadisleri farklı kriterlere göre sınıflandırmışlardır. Bu bağlamda Mütekaddimin âlimler, senedinde herhangi bir düşme veya zaaf bulunan her hadisi munkatı olarak kabul etmiştir. Bu katı bakış açısına göre, senedi eksik veya zayıf olan bir hadisin sahih olması mümkün değildir. Bu yaklaşımın savunucuları, hadislerin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar uzanan sağlam bir rivayet zinciri ile aktarılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Müteahhirun âlimler ise, mütekaddimin âlimlerin katı yaklaşımına karşı daha nüanslı bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Bu âlimler, senedi zayıf olsa da içeriği sağlam olabilecek hadislerin varlığını kabul etmişlerdir. Bu bağlamda, müteahhirun âlimleri, hadisleri senedindeki zaafı ve rivayet şekline göre mürsel, mu'dal gibi farklı sınıflara ayırmışlardır.²⁵⁰

İbn Hacer ise munkatı hadisi, senette ki kopukluk durumuna ve atlanan ravilerin kimliklerinin bilinip bilinmemesine göre sınıflandırmıştır. **Senetteki kopukluk bakımından sınıflandırmasında eğer**, senette birden fazla ravinin birbirini takip etmeksizin, yani ayrı ayrı düşmesi halinde hadisin munkatı olduğunu savunmuştur. Eğer senette ki kopukluk peş peşe gerçekleşiyorsa, bu duruma "**mu'dal**" hadis denilmesi gerektiğini belirtmiştir. **Atlanan ravilerin kimliklerinin bilinip bilinmemesine göre sınıflandırmasında ise**, zincirden kopan ravi açık ve herkes tarafından bilinebiliyorsa bu hadisin munkatı olduğunu fakat düşen ravi gizli ve diğer raviler tarafından bilinmiyorsa buna da müdelles denilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁵¹

Hâkim en-Nîsâbü'rî ise munkatı hadis ile alakalı olarak şöyle demiştir; isnadında bir veya birden fazla râvinin isminin bilinmediği veya zikredilmediği hadis türüdür. Bu durumda, hadisin isnadında kopukluklar olduğu ve rivayet zincirinin tam

²⁴⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240.

²⁵⁰ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 292.

²⁵¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 56. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 77-78.

olarak bilinmediği görülmektedir. İbn Salâh da el-Hâkim'in görüşünü benimsemiş ve aynı şekilde munkatı hadisi tanımlamıştır.²⁵²

Celâli başta olmak üzere munkatı hadis ile alakalı yapılan yorumlardan yola çıkarak bizimde munkatı hadisle alakalı söyleyebileceğimiz şey şudur, senedinde kopukluk bulunan, yani rivayet zinciri içerisinde bir veya birden fazla râvinin atlanmış olduğu hadis türüdür. Bu râviler, Sahabi'den sonra gelen râvilerden olabileceği gibi, senedin başından da olabilirler.

2.21. Mu'dal Hadis

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği ve bir çok âlim tarafından da benimsenen tanıma göre mu'dal hadis; hadis zincirinde arka arkaya iki ravinin düşmesine denir. Bazı âlimlere göre ise iki veya daha fazla ravinin düşmesi de bu kapsamdadır. Ravi, isnadın herhangi bir yerinden düşebilir. Bu, sahabe ve tâbiun'dan biri veya tâbiun ve tebe-i tâbiun'dan biri olabilir. Aralarına hiçbir fark yoktur.²⁵³

İbn Hacer'e göre ise mu'dal hadis, senedinde birbiri ardınca iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadistir. Bu râviler, senedin herhangi bir yerinde yer alabilir.²⁵⁴

Örnek olarak; "قال رسول الله ﷺ: "من مات على حب رسول الله ﷺ دخل الجنة" Hz. Muhammed (s.a.v.) buyurdu: "Kim Allah'ın Rasülü'ne olan sevgisiyle ölürse cennete girer." Bu hadis, A'meş -> Şa'bî -> Hz. Muhammed (s.a.v.) şeklinde bir senetle rivayet edilmiştir. Bu hadis mu'daldir çünkü senedinde art arda iki râvi düşmüştür. Düşen râviler A'meş'in hocaları olan Ebû'l-Gılaî ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'dir.²⁵⁵

Bazı âlimler ise, tanınmış bir hadis derleyicisinin isnadın tamamını atlayarak "Rasulullah şöyle buyurdu" diyerek rivayet ettiği hadislere de "mu'dal" denilebileceğini savunmuştur.²⁵⁶

²⁵² el-Hâkim, *Ma'rifet Ulûmi'l-Hadis*, 27-28. Ve İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 52-53.

²⁵³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 240. Ayrıca bu zikredeceğim kaynaklarda da benzer şekilde tanım ve bilgiler geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 52, es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, s. 129. ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 75.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 55.

²⁵⁵ Müslim, *Sahih*, 2280. ve el-Hâkim, *Ma'rifet ulûmi'l-Hadis*, 38-39.

²⁵⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 52. ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 75.

Mu'dal ve muallak hadisler, senetlerinde kopukluk olması bakımından benzerlik gösterebilir de, bu kopukluğun yeri onları birbirinden ayırmaktadır. Mu'dal Hadis, senedinde arka arkaya iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadistir. Bu düşme, senedin herhangi bir yerinde olabilir. Muallak Hadis, senedinin en başında bir veya birden fazla râvinin düştüğü hadistir. Bu râviler, genellikle tabiin veya tebe-i tabiîn seviyesindedir.²⁵⁷

Genel olarak, âlimler mu'dal hadisin zayıf olduğunu kabul etmişlerdir. Mürsel ve munkatı hadisten bile daha zayıf sayılır. Bunun sebebi şudur; Senedin eksikliğidir. Yani Mu'dal hadiste, senedin önemli bir kısmı kaybolmuştur. Bu da hadisin rivayet zincirinin güvenilirliğini zayıflatır. Diğer ise, bilginin kesilmesidir. Düşen râviler, hadisin Peygamber'den (s.a.v.) nasıl ve ne şekilde nakledildiğine dair önemli bilgiler taşıyabilir. Bu bilgilerin eksikliği, hadisin anlamının tam olarak anlaşılmasını zorlaştırır.²⁵⁸

Bazı hadis âlimlerine göre, mu'dal hadisler, isnatlarından düşürülen ravilerin kimlikleri bilinmedikçe ve adalet ve zapt yönünden halleri tespit edilmedikçe merdud hadislerden sayılırlar. Bu görüşe göre, isnattan düşen ravilerin durumu bilinmediği sürece hadisin zayıflık sebebinin ne olduğu ve ne kadar zayıf olduğu net bir şekilde anlaşılamaz.²⁵⁹

Genel olarak el-Celâli ve yorum yapan diğer âlimler ışığında mu'dal hadisler, senedi zayıf hadisler kategorisine girerler. Bazı âlimlere göre isnatlarından düşürülen ravilerin kimlikleri bilinmedikçe ve adalet ve zapt yönünden halleri tespit edilmedikçe merdud hadislerden sayılırlar.

2.22. Müdelles Hadis

Müdelles hadis, bir râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamına gelir. Bu durumda râvi, hadisin rivayet zincirinden bir veya birden fazla vasıtayı gizler ve sanki hadisi hocadan bizzat işitmiş gibi gösterir.²⁶⁰

²⁵⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 52, Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 293. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 75.

²⁵⁸ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 293.

²⁵⁹ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 75.

²⁶⁰ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 78.

İbn Hacer müdelles hadisi; bir râvinin, şeyhinden bizzat işitmediği bir hadisi, ondan duymuş gibi rivayet etmesi olarak tanımlamıştır. Bu rivayette râvi, şeyhi ile olan râvi zincirini gizleyerek veya zayıflatarak, hadisin sanki şeyhinden bizzat duyduğuna dair bir izlenim oluşturmaya çalışmıştır.²⁶¹

İbn Salâh müdelles hadisi şöyle tarif etmiştir; “Râvinin, mülâki olduğu kimseden işitmediği hadîsi rivayet etmesi ve işittiği vehmini uyandırmasıdır. Yahut muâsırı olupta mülâki olmadığı kimseden rivayetle, mülâki olduğu ve ondan işittiği vehmini vermesidir.”²⁶²

en-Nevevî (ö. 676), müdelles hadisleri şu şekilde tanımlamıştır: "Bir râvinin, mülâkiye (sened) vasıtasıyla kendisine ulaşmayan, fakat muâsırı olduğu bir kimseden işitmediği bir hadisi rivayet etmesidir."²⁶³

Bu tanıma göre, müdelles hadiste râvi, rivayet ettiği hadisi kendisine isnâd ettiği kişiden bizzat duymamış, fakat onunla aynı dönemde yaşamış ve ondan duyma ihtimali bulunan birisinden işitmiştir.

Yani genel olarak müdelles hadis, bir râvinin, hocasından duymadığı bir hadisi ondan duymuş gibi rivayet etmesidir. Bu rivayette râvi, kusurunu gizleyerek sanki hadisi hocasından duymuş gibi bir izlenim uyandırır.

el-Celâli kitabında müdelles hadisi iki kısma ayırarak konuya giriş yapmıştır. Bizde burada müdelles hadisin müellif tarafından zikredilen kısımlarını açılmaya çalışacağız.

2.22.1. Tedlîsu'l-İsnad

el-Celâli'nin klasik kaynaklardan yararlanarak yaptığı tanıma göre **tedlîsu'l-isnad**, hadis rivayetinde, râvi tarafından kasıtlı olarak senette bir değişiklik yapılarak, işitmediği veya görmediği bir hadisin, işittiği veya gördüğü bir hocadan rivayet

²⁶¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 55. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 78.

²⁶² İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, 66. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 55-56. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 78-79.

²⁶³ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teyisir*, 140. Ayrıca bkz. es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, 140; İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 55; İbnu's-Salah, *Ulumu'l-hadis*, 66. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 78-79.

edildiği şeklinde gösterilmesine denir. Bu durum, senette bir zaafiyet oluşturarak hadisin sıhhatini zedeler.²⁶⁴

Tedlîsu'l-isnad ile alakalı yapılan başka bir yorum ise şöyledir; bir râvinin, mülâki olduğu şeyhten doğrudan duymadığı bir hadisi, aradaki vasıtayı zikretmeden sanki ondan işitmiş gibi rivayet etmesidir.²⁶⁵

Bazı hadisçiler, tedlîsu'l-isnad yapan râvilere karşı oldukça sert bir tutum sergilemişlerdir. Bu hadisçilerden biri eş-Şâfiî'dir. eş-Şâfiî, Şu'be ibnu'l-Haccâc'dan rivayet edilen bir sözde, *"zina işlemenin, rivayette tedlis yapmaktan daha kötü olmadığını dile getirmiştir."* Bu söz, tedlîsu'l-isnad yapan râvinin ne kadar tehlikeli olabileceğini ve rivayet ettiği hadislerin ne kadar güvenilmez olabileceğini açıkça göstermektedir. eş-Şâfiî'nin bu sözü, tedlîsu'l-isnad yapan râvilere karşı ne kadar sert bir tutum sergilediğini de gösteren bir örnektir. Bunun yanında Şu'be, *"Tedlis, yalanın kardeşidir."* sözü de bu konudaki hassasiyetin ve endişenin dile getirilmiş halidir. Çünkü tedlis, aldatma ve hile içermektedir.²⁶⁶

Yani el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlara göre tedlîsu'l-isnad, hadis usulünde en ağır tedlîs türlerinden biridir. eş-Şâfiî ve Şu'be gibi bazı hadisçiler, tedlîsu'l-isnad yapan râvilere karşı oldukça sert bir tutum sergilemişlerdir. Tedlîsu'l-isnad, hadislerin sıhhatini ve güvenilirliğini doğrudan etkileyen bir durumdur.

2.22.2. Tedlîsu's-Şuyûh

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği tanıma göre tedlîsu's-şuyûh, bir râvinin, rivayet ettiği şeyhini senetten düşürmeksizin, onu meşhur olduğu vasıf ile değil, meşhur olmadığı veya tanınmadığı bir vasıf ile zikretmesine verilen isimdir. Bu durum, râvinin, zayıf bir râviyi gizlemek veya hadisin senedini kuvvetli göstermek için yaptığı bir hile olarak kabul edilmiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 241.

²⁶⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 67. Ayrıca bkz. el-Hatîb, *el-Kifâye*, 355-356. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 79-80.

²⁶⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 67. Ayrıca bkz. el-Hatîb, *el-Kifâye*, 355-356. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 79-80

²⁶⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 241.

Yani şeyhinin künyesi, lakabı, kabile nisbesi veya meşhur olmayan vasıflarının zikredilmesiyle oluşur. el-Celâli'nin kitabında zikrettiği belirsiz şeyh isnadına örnek olarak "حدثنا عبد الله بن أبي عبد الله" zikri verilebilir. Bu rivayette Ebubekir b. Mücahit, Abdullah b. Ebu Davud es-Sicistani'nin oğlundan aldığı raviyi "Abdullah b. Abdullah" şeklinde zikretmiştir. Bu durumda, hangi Abdullah'ın kastedildiği net değildir. Rivayet edilen şeyhin meşhur olan vasıfları zikredilmediği için bu hadis türüne örnek olmuştur.²⁶⁸

Tedlîsu's-Şuyûh yapan râvi, eğer zayıf bir şeyhten rivayet ettiğini gizlemek için bu yolu seçmiş olursa kötü bir iş yapmış sayılır. Çünkü bu durumda râvi, dinleyicileri aldatmaya ve zayıf bir hadisi sağlam bir hadis olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu durum, hem dinin temel ilkelerine aykırıdır hem de hadis rivayetinin güvenilirliğini zedeler. Bununla beraber, râvinin kendisinden küçük bir şeyhten hadis rivayet ettiğini gizlemek, yahu hadis rivayet ettiği şeylerin çokluğunu göstermek yahut da rivayet diye hadisleri hep aynı şeyden almadığını ispat etmek gayesi ile bu tarz tedlîs yaparsa elbette bunun tedlîsu'l-isnâd kadar zararı yoktur. Bu gibi durumlarda râvinin niyeti aldatmak değil, rivayet ettiği hadislerin çeşitliliğini ve güvenilirliğini göstermektir.²⁶⁹

el-Celâli'nin ve diğer âlimlerin yaptığı tanım ve örnekler bize gösteriyor ki bir râvinin, hocasının ismini veya sıfatlarını tam olarak belirtmeyerek rivayet ettiği hadis olan tedlîsu's-şuyûh, her ne kadar her zaman kötü bir niyetle yapılmasa da, hadis rivayetinin güvenilirliğini zedeleyen bir davranış olmuştur. Râvilerin, rivayet ettikleri hadislerin isnadını tam ve bilindik şekilde belirtmeleri, tedlîsu's-şuyûhtan kaçınmanın en önemli yoludur.

2.23. Şâz²⁷⁰ Hadis

Molla Musa el-Celâli'ye göre şâz hadis; güvenilir bir ravinin, güvenilir olan bir topluluğa karşı rivayet ettiği hadistir. Bu rivayette, senette veya metinde bir ilave

²⁶⁸ Abdullah'ın babası olarak belirtilen Ebû Abdillâh, *Sünen* Musannifi Ebû Dâvûd'un oğlu Ebû Bekr İbn Ebû Dâvûd 'tur. Bu künye ile meşhûrdur. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 241. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravi*, 145. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 81.

²⁶⁹ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 82.

²⁷⁰ Bu terimi ilk kullanan kişi Şu'be b. Haccac ve Abdurrahman b. Mehdidir. Bk. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 315.

veya eksiklik söz konusu olur. Başka bir deyişle, şâz hadis, sika bir râvinin, diğer sika ravilerin rivayet ettiği hadislere senet veya metin bakımından aykırı olarak rivayet ettiği hadistir.²⁷¹

İmam Şâfiî'ye göre şâz hadis, sika bir râvinin, kendisinden daha sika olan bir râvinin rivayet ettiği hadisle muhalefet ettiği hadistir. İmam Şâfiî, tereddüt anlamının da şâz hadis için kullanılabileceğini dile getirmiştir. Bir râvinin, rivayet ettiği bir hadisin metninden emin olmaması veya rivayetinin doğruluğuna dair tereddütleri olması durumunda, bu hadis de şâz hadis olarak değerlendirilir demiştir.²⁷²

İbn Hacer şâz hadis için daha anlaşılır bir açıklama yapmış ve şöyle demiştir; Bir hadisin senedi veya metni, rivayet zinciri içerisinde kendisinden daha üstün sayılan bir başka râvinin rivayet ettiği hadisten farklılık gösteriyorsa, bu duruma hadis ilminde "muhalefet" denir. Bu muhalefet, zabt fazlalığı, rivayet âdetinin çokluğu veya diğer tercih sebeplerinden biriyle ortaya çıkabilir. Muhalefet durumunda, senedi veya metni daha sağlam olan râvinin rivayet ettiği hadise "mahfuz", diğer râvinin rivayet ettiği hadise ise "şâz" denir²⁷³ demiştir.

İbn Salâh, şâz hadis hakkında iki farklı görüş ortaya koymuştur; **Birinci görüşe göre;** Ravinin kendisinden daha üstün sayılan ravilere muhalif rivayette bulunmasıdır. Bu durumda İbn Salâh, şâz hadisin merdûd olduğunu, yani kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Çünkü daha üstün sayılan ravilerin rivayeti, daha az rivayet eden ravilere göre daha güvenilirdir. Bu nedenle, bir ravinin bu üstün ravilere muhalif rivayette bulunması, rivayetinin hatalı olma ihtimalini arttırmıştır. **İkinci görüşe göre ise,** adil, hafız ve zâbıt olan bir ravinin muhalefet söz konusu olmaksızın tek başına rivayet ettiği hadistir. Bu durumda ise, şâz hadisin makbul ve sahih hadis hükmünde olduğunu, yani kabul edilebilir ve güvenilir olduğunu savunmuştur. Çünkü İbn Salâh, adil, hafız ve zâbıt olan bir ravinin rivayeti, muhalefet olmadığı sürece güvenilir olduğunu savunmuş ve bu tür ravilerin, rivayet

²⁷¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 241.

²⁷² İbn Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 68. Ayrıca bkz. el-Hâkim, *Ma'rifet ulûmi'l-Hadis*, 38-39, Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 316 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 120-121.

²⁷³ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 43-44. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 122 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 316.

ettikleri hadisleri titizlikle ezberleme ve nakletme yeteneğine sahip olduklarına inanmıştır.²⁷⁴

Ebû Ya'la el-Halili (ö. 446/1055) ve el Hâkim (ö. 405/1014) de bu konu ile alakalı birbirlerine yakın bir tarifte bulunmuşlardır; sika olan bir ravinin yapmış olduğu rivayette yalnız kalmasına şazz denildiğini söylemişlerdir.²⁷⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, hadis senedinde gerçekleşen şâz hadis ile ilgili örnek verecek olursak; “حدثنا محمد بن بشار حدثنا عبد الرحمن بن مهدي عن سفيان بن عيينة عن عمرو بن دينار عن عوسجة عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مات رجل في عهد النبي ﷺ فلم يترك وارثا إلا مولى هو اعتقه.” *“Hazreti Peygamber (s.a.v.) devrinde bir adam vefat etmiş ve âzâd ettiği bir köleden başka vâris bırakmamıştır...”*²⁷⁶ Üç Sünen sahibinin de (et-Tirmizî, en-Nesâ'î ve İbn Mâce) rivayet ettiği bu hadisi İbn Uyeyne İbn Abbas tarıkı ile bize aktarmıştır. Hammad b. Zeyd de bu hadisi güvenilir ravilere muhalefet ederek onların hadis senedinde zikrettikleri İbn Abbas'ı zikretmeden aktarmıştır. Bundan dolayı bu hadis mürsel hadis durumuna düşmüştür. İbn Hâtime göre; İbn Uyeyne'nin İbn Abbas'ı zikrederek rivayet ettiği hadis mahfuz hadistir. Hammad b. Zeyd hakkında da her ne kadar adalet ve zabt yönünden bir kusur bulunmasa da İbn Uyeyne'nin hadisini tercih ettiğini dile getirmiştir.²⁷⁷

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadis metnin de gerçekleşen şâz hadis ile ilgili örnek verecek olursak; “إِنَّ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ” *“teşrik günleri oruç günleri değil yeme ve içme günleridir.”*²⁷⁸ Bu rivayetin bütün tarıkları metni bu şekilde rivayet etmiştir. “Arefe Günü” diye bir ifade metinde kullanılmamıştır. Arefe günü şeklinde ilave ederek aktaran kişi Musa b. Ubeyd dir. Musa b. Ubeyd'in aktardığı hadis şâzdır. Fakat İbn Hibban ve el-Hâkim gibi âlimler bu rivayeti de sahîh kabul etmişlerdir. Çünkü “Arefe Günü” ibaresinin elenerek aktarılması yorumlanmak suretiyle kabul edilme gibi bir imkânı vardır. Yani arefede

²⁷⁴ İbn Salah, *Ulumu'l-hadis*, 70-71. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 43-44 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 121-122.

²⁷⁵ İbn Salah, *Ulumu'l-hadis*, 69. Ayrıca bkz. el-Hâkim, *Ma'rifet ulûmi'l-Hadis*, 119 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 121.

²⁷⁶ Bazı hadislerde “مملوكا له” şeklinde rivayet edilmiştir. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, (Mısır 1371-1952), II. 112; İbn Mâce, *Sünen*, II. 167.

²⁷⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 242. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 43-44 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 122.

²⁷⁸ Müslim, *Sahih-i Müslim*, Oruç Bölümü, 2677; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Oruç bölümü, 49.

bulunan kişiler teşrik günlerinde oruç tutmazlar yerler ve içerler şeklinde hac da olan kişiler için yorumlanmıştır. Eğer bu şekilde yorumlanırsa sahîh kabul edilir demişlerdir.²⁷⁹

el-Celâli ve diğer alimlerin yaptığı yorumlar ve verdikleri örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki, güvenilir bir râvinin, kendisinden daha güvenilir olan râviye aykırı olarak rivayet ettiği şâz hadis, İslam âlimleri arasında farklı değerlendirmelere tabi olan bir hadis türüdür. Her bir şâz hadis, kendi rivayet zinciri, metni ve fikhî delil olma potansiyeli açısından değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme sonucunda, şâz hadisin kabul edilip edilmeyeceğine karar verilmiş olur.

2.24. Maklûb Hadis

Molla Musa'nın kitabında zikrettiği ve başka âlimler tarafından da benimsenmiş olan tanıma göre bir hadiste, rivayet silsilesindeki veya metnindeki kelime yerlerinin öne veya arkaya geçmek suretiyle değiştirilmesi veya metnin farklı kelimelerle ifade edilmesi durumuna maklûb hadis denir.²⁸⁰

Suyûtî'ye göre maklûb hadis, “isnadında veya metninde kelimelerin yerlerinin değiştirilerek rivayet edilen hadistir. Bu değişiklik, râvinin unutkanlığı veya cehaleti sebebiyle olabilir” demiştir.²⁸¹

İbn Hacer ise Suyûtî ile benzer bir tanım yapmış ve şöyle demiştir; “maklûb hadis, isnadında veya metninde kelimelerin yerlerinin değiştirilerek rivayet edilen hadistir. Bu değişiklik kasıtlı veya kasıtsız olabilir.”²⁸²

el-Celâli'nin ve diğer âlimlerin yaptığı yorumlara baktığımızda genel olarak maklûb hadis, isnadında veya metninde kelimelerin yerlerinin değiştirilerek rivayet edildiği hadistir.

el-Celâli kitabında maklûb hadisi iki kısma ayırmıştır:

²⁷⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 242.

²⁸⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 242. Ayrıca bkz. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 310. Ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 133.

²⁸¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 246-250.

²⁸² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 92.

2.24.1.Senet Bakımından Maklûb Hadis

el-Celâli'ye göre, bir hadis rivayetinde, senette yer alan meşhur bir râvinin, aynı tabakada bulunan fakat daha az tanınan bir râvi ile yer değiştirmesi sonucu oluşan hadis çeşidine maklûb hadis denir. Bu tür bir değişiklik, meşhur râvinin rivayetine nazaran garip ve şaşırtıcı olarak algılanır. Örnek olarak; “*müşriklerle karşılaştığınız zaman öncelikli olarak siz selam vermeyin*”²⁸³ hadisini söyleyebiliriz. Bu hadisin sahih olan kaynağında Süheyl b. Ebu Salih hadisi babası Ebu Salih'ten oda Ebu Hureyre'den merfû olarak rivayet etmiştir. Fakat zayıf olan; “*حماد بن عمرو*.” Hadisin senedinde ise Hammad b Amr tarafından Ağmaş tarıkıyla nakledilmiştir. Ancak Süheyl tarıkıyla nakledilmemiştir. Bu hadis Ağmaş tarıkıyla bilinmediği için maklûb hadis olmuştur.²⁸⁴

İbn Hacer'e göre, isnad zincirindeki râvilerin isim veya neseplerinin yerlerinin değiştirilmesi durumuna sened bakımından maklûb hadis denir. Bu konuya örnek olarak; “*Ka'b ibn Murre dedi ki...*” şeklinde rivayet edilmesini gereken bir hadis “*Murre ibn Ka'b dedi ki...*” şeklinde rivayet edilmesi bu duruma örnektir. Yani böyle bir değişiklik, ravi isminin baba, baba isminin de ravi ismi olarak değiştirilmesi ile gerçekleşir. Bu tür bir değişiklik, hadisin metninde anlam değişikliğine yol açmamış olsa bile, isnadın güvenilirliği açısından problem teşkil etmiştir.²⁸⁵

el-Celâli ve diğer alimlerin yaptığı yorum ve verdikleri örnekler bize gösteriyor ki sened bakımından maklûb hadis, bir hadisin senedinde râvilerin yerlerinin değiştirilerek rivayet edildiği hadis türüdür. Bu değişiklik kasıtlı veya hata sonucu olabilir.

2.24.2.Metin Bakımından Maklûb Hadis

el-Celâli, metin bakımından maklûb hadisi, metindeki kelimelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadis şeklinde tanımlamıştır. el-Celâli kitabında

²⁸³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitabu's-Salat, 5194; Tirmizî, *Şemaili*, Kitabu's-Salat, 1017.

²⁸⁴ el-Celâli, *Mecmuatü'l-Ulum*, 242-243. Ayrıca bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 193-194 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 134.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 62. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 133 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 310.

zikrettiğine göre hadis âlimleri, hadis ezberini sınamak amacıyla metni başka bir metne dönüştürerek maktûb hadis üretebilirler. Bu sayede, ezberleyen kişinin metni ne kadar iyi anladığını ve ezberlediğini test etmiş olurlar.²⁸⁶

Örnek olarak; Hz. Muhammed (s.a.v.), kıyamet günü yedi sınıf insanın Cenab-ı Hakk'ın arşının gölgesinde barınacağını bildiren bir hadiste, altıncı sınıfı şöyle tarif etmiştir: "Sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek kadar sadakasını gizli veren kimse..."²⁸⁷ Bu hadis-i şerif, Müslim râvilerinden biri tarafından şu şekilde rivayet edilmiştir: "Sol elinin verdiği sağ eli bilmeyecek kadar sadakasını gizleyen kimse..."²⁸⁸ Bu farklı rivayette kelimelerin yerleri değişmesinden dolayı, bu hadis maktub hadis olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁹

Başka bir örnekte ise, İbn Ömer ve Hz. Âişe'den meşhur olan " أن بلال يؤذن " *Bilal geceleri ezan okur, o okuduğu zaman yiyip için; tâ ki İbn Ümmi Mektûm okuyuncaya kadar*"²⁹⁰ şeklindeki hadis, oruçluların iftar vaktinin ne zaman olduğunu bildirmektedir. Bu hadis, Buhârî ve Müslim gibi sahîh hadis külliyyatlarında da yer almaktadır. Ancak, Üneyse adlı bir râvi tarafından bu hadis farklı bir şekilde rivayet edilmiştir: " إذا أذن ابن أم مكتوم فكلوا " *İbn Ümmi Mektûm ezan okuduğu zaman yiyip için; Bilal ezan okuduğu zaman da yiyip içmeyin.*" Üneyse' nin rivayeti, meşhur olan hadisin metninde değişiklik yapmaktadır. Meşhur hadiste iftar vaktinin Bilal'in ezan okumasıyla başladığı, Üneyse' nin rivayetinde ise İbn Ümmi Mektûm' un ezan okumasıyla başladığı ifade edilmektedir. Bu metinsel değişiklik, Üneyse' nin rivayetinin maktûb hadis olduğunu göstermektedir.²⁹¹

el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptıkları yorumlar ve verdikleri örnekler bize gösteriyor ki metindeki kelime veya ibarelerin yerinin değiştirilmesi suretiyle rivayet edilen hadislere "maktûb hadis" denilmektedir. Bu tür hadisler, hadis metninin anlamını ve dolayısıyla da hükmünü etkileme potansiyeline sahip olmaları sebebiyle

²⁸⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243.

²⁸⁷ Hadisin doğru rivayeti için bkz. el-Buhârî, *Sahîh*, II. 116

²⁸⁸ Maktûb olan bu rivayet için bkz. Müslim, *Sahîh*, II. 715, hadîs No. 91.

²⁸⁹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 62-63. Ayrıca bkz. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 310-311. Ve Türkan, *Hadis*, 262.

²⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*, Oruç, 44; Müslim, *Sahîh*, Oruç, 174.

²⁹¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 191 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 133.

zayıf hadisler kategorisinde değerlendirilir. Maklûb hadislerin zayıf sayılmasının temel gerekçesi, rivayet zincirinde yer alan râvilerin metni kasıtlı veya kasıtsız olarak tahrif etmiş olabilme ihtimalidir. Bu durum, hadisin asıl manasının tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmakta ve fikhî açıdan yanlış yorumlamalara yol açabilmektedir. Bu örneklerde görüldüğü üzere hadislerde ki bu metinsel değişiklikler sebebiyle, rivayet edilen hadisler, "maklûb hadis" olarak kategorize edilmektedir. Maklûb hadisler, hadis metninde yer alan kelimelerin veya ibarelerin yerinin değiştirilmesiyle rivayet edilen zayıf hadis kategorisine girmektedir.

2.25. Ferd Hadis

Hadis rivayetinde tek kalan ve rivayet edilen hadisin benzerinin rivayet edilmediği hadise ferd hadis denir²⁹²

Ferd hadis ile alakalı başka bir yorum ise şöyledir; senedi herhangi bir tabakada teke düşen veya sadece bir râvi tarafından nakledilen hadislere ferd hadis denir.²⁹³

Bazı hadis âlimleri ise, ferd ve garîb hadisleri "metin veya sened yönünden tek kalmış ve benzeri rivayetlerle teyîd edilmemiş hadisler" olarak tanımlamış ve bu iki terimi müteradif anlamlı saymışlardır. Bu bakış açısına göre, her iki hadis türü de râvî zincirinde veya metninde bir farklılık göstererek diğer rivayetlerden ayrılmış ve bu farklılık onları garîb kılmıştır.²⁹⁴

Molla Musa el-Celâli kitabında ferd hadisi iki kısma ayırmıştır;

2.25.1.Ferd-i Mutlak

el-Celâli'ye göre ferd-i mutlak, hadis usulünde yalnızca bir râvi kanalıyla rivayet edilen hadisleri ifade eder. Yani isnadın herhangi bir yerinde râvisi tek kalmış hadistir. Bu râvi, sahâbî olabilir. Bu durumda, ferd-i mutlak, senedin sahâbî tarafında teferrüd etmiş hadistir.²⁹⁵

²⁹² Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 26.

²⁹³ Türcan, *Hadis*, 296.

²⁹⁴ Türcan, *Hadis*, 296.

²⁹⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243.

İbn Hacer'e göre ferd-i mutlak; hadis usulünde senedin ilk halkasında, yani sahâbî tabakasında teferrüdün (yalnız rivayet edilmenin) meydana geldiği hadis türüdür. Başka bir deyişle, bir hadisi sadece bir sahâbî rivayet etmiş ve bu rivayet başka bir yolla teyit edilmemişse o hadise ferd-i mutlak denir.²⁹⁶

Başka bir yoruma göre ise, ferd-i mutlak hadis, senedin aslında, yani sahabe veya sahâbinin rivayet ettiği tabakada tek bir râvi tarafından rivayet edilen hadistir. Bu râvi, o hadisi doğrudan Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) duymuş ve tek başına rivayet etmiştir. Ferd-i mutlak hadislerin diğer bir ismi de garîb-i mutlak'tır. Bu tür hadisler, râvi sayısının azlığı nedeniyle zayıf kabul edilir. Ancak, bu durum her zaman zayıflık anlamına gelmez. Hadisin râvisi, güvenilir ve zaptı sahih bir kimse ise, ferd-i mutlak olması o hadisin sıhhatini zedelemmez.²⁹⁷

Ferd-i mutlak hadise örnek verecek olursak, garîb hadis bölümünde de zikrettiğimiz “*ameller niyetlere göredir*”²⁹⁸ hadisi verilebilir. Hz. Ömer bu hadisin rivayetinde tek kalmıştır. Hz. Ömer'den nakleden Alkame de bu hadiste yalnız kalmıştır. Yani “*ameller niyetlere göredir*” hadisi, senedin isnadında Hz. Ömer ve Alkame' nin tek başına rivayet etmesi sebebiyle ferd-i mutlak hadis olarak kabul edilmiştir.²⁹⁹

Bu konu ile alakalı başka bir örnekte ise, Buhârî ve Müslim'de İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste velâ'nın (köle azadından doğan miras hakkının) satışının ve hibe edilmesinin yasaklandığı belirtilmektedir. Bu hadis; “*عبد الله بن دينار قال: سمعت ابن عمر يقول: نهى رسول الله ﷺ عن بيع الولاء و عن هبته*” “*Hazreti Peygamber, köle âzâd eden kimsenin müstehak olduğu mirasın satış ve hibesini nehyetmiştir*”³⁰⁰ Bu hadisi sadece İbn Dinar, İbn Ömer'den rivayet etmiştir. Bu tek kalma senedin başında gerçekleştiği için ferd-i mutlak olmuştur.³⁰¹

²⁹⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31-32. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 28. ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 262.

²⁹⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31-32. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 28. ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 262.

²⁹⁸ Buhârî, *İman*, 41.

²⁹⁹ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 262.

³⁰⁰ el-Buhârî, *Sahîh*, III. 120, Müslim, *Sahîh*, II. 1145.

³⁰¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 28-29, Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 262-263 ve Türcan, *Hadis*, 296-297.

el-Celâli'ye göre, bir hadis zabt sahibi bir kişi tarafından rivayet edilmesi durumunda bu hadis sahih kabul edilir. Eğer bu hadisi rivayet eden kişi oldukça güvenilir (zabtı tama yakınsa) ise hadis hasen sayılır. Ancak hadisi rivayet eden kişinin güvenilirliği konusunda şüpheler varsa (zabtı zayıfsa) bu hadis şâz olarak değerlendirilir.³⁰²

Yukarıda el-Celâli'nin ifade ettiği görüşler başta olmak üzere verdiğimiz yorum ve örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki; ferd-i mutlak hadis, sened zincirinin herhangi bir tabakasinda özellikle senedin başında sadece bir râvinin rivayet etmiş olduğu hadistir. Bu râvinin üstündeki râvilerden tek başına rivayet etmesi sebebiyle "ferd" olarak adlandırılmıştır.

2.25.2.Ferd-i Nısbî (Mukayyed)

el-Celâli, eserinde, "ferd-i nısbî" yerine "ferd-i mukayyed" terminolojisini tercih etmiş ve bu kavramı şu şekilde tanımlamıştır: Tek bir güvenilir ravi tarafından nakledilen hadisler "ferd-i mukayyed" denir. el-Celâli, bu durumu örneklendirmek için şu hadisi zikreder: *"Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Kurban ve Ramazan bayramlarında Kaf ve Kıyamet surelerini okurdu."*³⁰³ Bu hadis, güvenilir ravilerden sadece Zamra b. Sâid el-Mâzîni tarafından rivayet edilmiştir.³⁰⁴

el-Celâli, belirli bir şehirle özdeşleşmiş veya o şehre has bir şekilde nakledilen hadisleri 'ferd-i mukayyed' olarak nitelendirmiştir. Bu kavram, hadisin belirli bir coğrafi bölgeye veya topluluğa özgü bir şekilde rivayet edilmesi durumunu ifade eder. Örneğin, el-Hakîm tarafından rivayet edilen Abdullah bin Zeyd'in Peygamber Efendimizin (s.a.v.) abdest alma şeklini anlatan hadisi, bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. *"Peygamber (s.a.v.) başını elinden arta kalan su ile değil başka bir su ile mesh etti."*³⁰⁵ Bu hadisin sadece Mısır âlimleri tarafından rivayet edilmesi, hadisin 'ferd-i mukayyed' türüne girdiğini göstermektedir.³⁰⁶

el-Celâli, eserinde "mukayyed hadis" tanımını, *"falanca kimseden yalnızca falanca kişi rivayet etti"* yani sadece belirli bir ravi tarafından nakledilen hadisler

³⁰² el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243.

³⁰³ Müslim, *Sahih-i Müslim*, 891; İbnu'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 5/82.

³⁰⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243.

³⁰⁵ Müslim, *Sahih-i Müslim*, 236; Ebû Dâvûd, 120; Tirmizî, 35.

³⁰⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243.

için de kullandığını belirtmektedir. Bu tür hadislerde, bir olayı aktarma zinciri, belirli bir şahsa indirgenir. Verdiği örnekte, Enes'ten rivayet edilen "*Hz. Safiyye'nin hurma ve helvadan bir düğün yemeği hazırladığı*"³⁰⁷ hadisini ele almaktadır. Ebu'l-Fazl b. Tâhir, bu hadisin isnad zincirinin oldukça dar olduğunu, yani hadisin sadece Bekir'den babası Vâil tarafından, Vâil'den de sadece ibn Uyeyne tarafından rivayet edildiğini ifade etmektedir.³⁰⁸

el-Celâli'nin yaptığı tanımlar ve örneklerin yanında bazı âlimler ise ferd-i mukayyed yerine ferd-i nisbî kavramını kullanmış ve şöyle açıklamalar yapmışlardır;

Rivayette tek kalmanın senedin ortasında olması halinde ortaya çıkan duruma ferd-i nisbî denir.³⁰⁹

Ferd-i nisbî ile ilgili âlimlerin yorumları genel olarak benzerlik göstermektedir. Birçok âlim, ferd-i nisbînin senediyle rivayet edilen bir hadisin râvisinin, senedin bir kısmında tek kalması olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, hadisin senedi boyunca veya senedin bir kısmında görülebilir.³¹⁰

Bu tür hadislerin nisbî olarak nitelendirilmesinin sebebi, teferrüdün, yani o hadisin sadece o kişiye veya olaya ait olmasının, o hadisin meşhur olmasıyla bağlantılı olmamasıdır. Başka bir deyişle, bir hadisin meşhur olması, o hadisin teferrüdünü, yani sadece o kişiye veya olaya ait olmasını etkilemez. Bir hadis, meşhur olsa bile, teferrüd özelliğini korur.³¹¹

Örnek olarak; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerini aktaran bir rivayet zinciri ele alalım. Bu zincirde, Mâlik, Nâfi'den, Nâfi ise Hz. İbn-i Ömer'den bir hadis rivayet ediyor olsun. Mâlik'ten bu hadisi rivayet eden tek bir râvi kalsın ve hem Nâfi'den hem de bu tek râviden rivayet edenler bir topluluk oluştursun. Bu durumda, hadis, Mâlik'ten rivayet eden tek râviye göre "ferd", fakat Nâfi'den ve diğer râvilerden rivayet eden topluluklara göre "meşhur" olarak nitelendirilir.³¹²

³⁰⁷ Ebû Dâvûd, 3744; İbn Mâce, 1909; Tirmizî, 1095.

³⁰⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 243-244.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31-32. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 28.

³¹⁰ Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 263 ve Türçan, *Hadis*, 297.

³¹¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31-32. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 29.

³¹² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 31-32. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 29.

Yani bir hadisin meşhur olması, o hadisin sadece o kişiye veya olaya ait olmasını etkilemez. Bir hadis, meşhur olsa bile, teferrüd özelliğini korur.

2.26. Muallal Hadis

el-Celâli'nin kitabında yaptığı tanıma göre muallal hadis, görünüşte sıhhatli kabul edilen, fakat müteaddit hadis âlimleri ve işin uzmanları tarafından yapılan derin analizler sonucunda râvisinin sıhhatini zedeleyen bir kusur tespit edilen hadislerdir.³¹³

Müellifin tanımına ek olarak İbn Hacer'e göre ise muallal hadis, sened veya metninde ilk bakışta fark edilemeyen, ancak detaylı incelemeyle ortaya çıkan gizli bir kusura sahip olan hadistir. Bu kusur, hadisin sıhhatini zayıflatır ve onu sahih hadislerden ayırır.³¹⁴

İbn Salâh'a göre muallal hadis, ilk bakışta sağlam ve kusursuz gibi görünse de, daha derin incelemelerde güvenilirliğini zedeleyen bir kusurun olduğu ortaya çıkan hadistir.³¹⁵

Bu konu ile alakalı başka bir yorum ise şöyledir; muallal hadisler, ilk bakışta sahih gibi görünseler de, gizli bir kusur barındıran ve bu kusur sıkı bir inceleme sonucu ortaya çıkan hadislerdir.³¹⁶

Muallal hadisler, hadis ilminin en çetin ve incelikli alanlarından biridir. Bu alanda derinleşmek, ancak Allah (c.c.)'nin lütfettiği parlak bir zekâ, geniş bir hafıza, râvilerin durumları hakkında tam bir bilgi ve isnad ve metinler konusunda güçlü bir yeteneğe sahip olmakla mümkündür. Bu nedenle, hadisçiler arasında bu alanda ün kazanmış çok az kişi vardır. Bu hususta öne çıkan isimlerden bazıları şunlardır: Alî ibnül-Medîni, Ahmed ibn Hanbel, el-Buhârî, Ya'kub ibn Şeybe, Ebû Hâtım er-Râzî, Ebû Zur'a ve ed Dârakutnî. Bu âlimler, muallal hadislerin inceliklerini

³¹³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 244.

³¹⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 60.

³¹⁵ İbn Salâh, *Ulumu'l-hadis*, 81. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 60.

³¹⁶ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 125-126. Ayrıca bkz. Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 307-308 ve Türcan, *Hadîs*, 258-259.

kavrayabilmeleri ve bu alandaki uzmanlıklarıyla öne çıkmalarıyla bilinmektedirler.³¹⁷

el-Celâli ve diğer âlimler tarafından verilen bilgiler ışığında genel olarak muallal hadisler, ilk bakışta sağlam görünse de, detaylı incelemelerde ortaya çıkan kusurlara sahip olan ve sıhhati zayıf olan hadislerdir. Hadislerin sıhhatini değerlendirmek için sened ve metin kusurlarını incelemek ve "İlelü'l-Hadis" ilmine vakıf olmak önemlidir.

2.27. Muztarib Hadis

el-Celâli kitabında ifade ettiğine göre, muztarib hadisin senette bulunması durumu, rivayet zinciri üzerindeki tutarlılığın bozulması olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, hadis senedinin bazen kesintisiz (muttasıl) bir şekilde, bazen ise kopuk bir şekilde aktarıldığı, ya da senetteki bir ravi hakkında farklı nesep bilgileri (baba veya dede olarak) verildiği, hatta aynı ravi hakkında farklı topluluklar tarafından farklı sıfatlarla bahsedildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu tür farklılıkların senette bulunması durumuna senette muztarib hadis denir³¹⁸

el-Celâli'ye göre, metinde muztarib hadis, bir hadiste bulunun bir kelimenin başka bir rivayette lafız veya mana yönünden farklılık oluşturmaya denir. Bu durum, bir hadiste geçen bir kelimenin farklı rivayetlerde farklı şekilde okunması veya farklı anlamlara gelmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Önemli olan nokta, bu farklı rivayetlerin her ikisinin de sıhhat açısından birbirine denk olması ve aralarında bir çelişki bulunmasıdır. Yani, bir rivayet diğerinden daha güçlü veya daha güvenilir görülmemektedir. Bu tür hadisler, farklı rivayetlerin uzlaştırılması konusunda zorluklar yarattığı için metinde muztarib olarak nitelendirilir.³¹⁹

İbn Hacer, muztarib hadisi, farklı râviler tarafından rivayet edilen ve hangisinin doğru olduğu kesin olarak bilinemeyen bir hadis türü olarak tanımlamıştır.

³¹⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 60. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 126, Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 308 ve Türkan, *Hadis*, 259.

³¹⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 244.

³¹⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 244.

Bu tür hadislerin genellikle rivayet zincirindeki hatalardan kaynaklanan ve güvenilirlikleri zayıf olan hadisler olduğunu söylemiştir.³²⁰

Bu konu ile alakalı yapılan başka bir yorum ise şöyledir; Sened veya metninde ihtilafa düşülen ve bu ihtilaftan dolayı hangisinin tercih edilmesi gerektiğine dair kesin bir bilgi bulunmayan hadislere muztarib hadis denilmiştir. Bu tür hadislerde, ravilerin hafızaları, sima-i adil olmaları ve Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) yakınlık dereceleri gibi tercih sebepleri belirsizdir ve bu nedenle hangi rivayetin daha sahih olduğuna dair net bir hüküm verilememiştir.³²¹

Muztarib hadisin senette olmasına örnek olarak; Hz. Ebubekir'in “ يا رسول الله، ” اراك شبت؟ قال: شيبتني هود واخواتها ” *Ya Resûlullah, seni yaşlanmış görüyorum*” sözüne Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Beni Hûd ve benzeri sureler ihtiyarlattı”³²² şeklinde cevap verdiği hadis, İslam'da muztarib kabul edilen hadislere örnek olarak gösterilmiştir. Ebû İshak es-Sebî'î tarafından rivayet edilen bu hadisin isnadında farklı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin bazısın da hadis mürsel olarak aktarılmış, bazılarında Hz. Ebubekir'den, bazılarında Sa'd İbni Vakkas dan, bazılarında ise Hz. Âişe'den müsned olarak gelmiştir. Bütün raviler güvenilir olmaları itibariyle, isnatlardan her hangi birini tercih etmek mümkün olmamıştır. Bu bakımdan hadis, muztarib olarak değerlendirilmiştir.³²³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği muztarib hadisin metinde olmasına örnek olarak; Fatima bint Kaysın rivayet ettiği hadis; “ سنل النبي (صلّم) عن الزكاة فقال: أن في ” المال لحقا سوى الزكاة ” *Hz. Peygambere zekât hakkında sorulduğu zaman: Müslümanın malında zekâttan başka da hak vardır.*”³²⁴ Bu hadisi Tirmizî, Şerîk yoluyla Ebû Hamza'dan, o eş-Şa'bi'den, o da Fâtıma'dan bu şekilde rivayet etmiştir. İbn Mâce ise bu hadisi farklı bir şekilde rivayet etmiştir; “ ليس في المال حق سوى الزكاة ” *Malda, zekâttan başka bir hâk yoktur.*”³²⁵ Bu rivayette Fâtıma Bint Kays'tan gelmektedir. Ancak, iki rivayet metni arasında ki farklılık göze çarpmaktadır. et-Tirmizî'deki

³²⁰ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 63.

³²¹ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 139.

³²² Tirmizî, *Sünen*, 402.

³²³ es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 172. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 63 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 140.

³²⁴ Tirmizî, *el-Camiu's-Sahîh*, III. 48.

³²⁵ İbn Mâce, *Sünen*, I. 546.

rivayette "*malda zekât dışında da bir hak vardır*" ifadesi kullanılırken, İbn Mace'de "*malda zekât dışında başka bir hak yoktur*" şeklinde bir ifade yer alır. Bu metinsel farklılık, hadisin anlamı ve yorumu açısından önemli bir ayrım yaratmaktadır. Bu durum da her iki ravinin de güvenilir olması nedeniyle, metindeki bu farklılıktan dolayı hangisinin tercih edileceği konusunda kesin bir hüküm vermek zordur. Bu nedenle hadis metin yönünden muztarib olarak kabul edilmiştir.³²⁶

el-Celâli başta olmak üzere âlimler tarafından yapılan yorumlar ve verilen örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki muztarib hadis, senette ve metinde farklılık bulunan ve bu farklılıklardan dolayı hangisinin doğru olduğu kesin olarak bilinmeyen hadistir.

2.28. Müdrec Hadis

el-Celâli'nin klasik hadis kitaplarından yararlanarak yaptığı tanıma göre müdrec hadis, senede veya metne sonradan eklenen ve genellikle Hz. Muhammed'e (s.a.v.) veya sahabelere atfedilen sözlerden oluşan bir hadis türüdür. Bu eklemeler eğer metin de ise, bu metnin başında, ortasında veya sonunda olabilir, ancak en yaygın olarak metnin sonuna yerleştirilir. Müdrec hadis, bir cümlemin diğerine bağlanması veya sahabe ve onlardan sonra gelen kişilerin sözlerinin, herhangi bir bağlantı olmadan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerine atfedilmesi yoluyla gerçekleşir.³²⁷

Bu konu ile alakalı başka bir yoruma göre müdrec hadis, râvisi tarafından senedine veya metnine asıl metinde bulunmayan bazı sözlerin eklenmesi sonucu oluşan bir hadis türüdür.³²⁸

Diğer bir yorum da ise, Müdrec hadis, senedinde veya metninde asıl metne ait olmayan fazlalıklar içeren hadis türüdür. Bu fazlalıklar, hadisi rivayet eden râvi tarafından kasıtlı olarak eklenmiş olabileceği gibi, râvinin rivayeti anlama veya hafıza hatası sonucu da ortaya çıkmış olabilir. Müdrec hadislerin oluşmasında,

³²⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 245. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 172, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 63 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 142.

³²⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 245.

³²⁸ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 128.

râvinin hadisi tefsir ederken yaptığı açıklamaların metnin bir parçası olarak algılanması ve rivayete dâhil edilmesi de rol oynamıştır.³²⁹

el-Celâli ve İbn Hacer gibi birçok âlim müdrec hadisi, müdrecü'l-isnâd ve müdrecü'l-metn olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

2.28.1. Müdrecü'l-İsnâd

el-Celâli ve İbn Hacer gibi birçok âlime göre müdrecü'l-isnâd, isnadın sevk edilmesi sırasında meydana gelen ve hadisin içeriğini değiştiren bir değişiklik türüdür. Bu değişiklik, genellikle bir rivayetçinin isnadın bir kısmını eklemesi, çıkarması veya değiştirmesi şeklinde oluşur. Müdrecü'l-isnâd yapan rivayetçi, bu değişikliği kasıtlı olarak veya farkında olmadan yapabilir.³³⁰

Müdrecü'l-isnâd'ın farklı kısımları vardır;

Birincisi: Bir hadis rivayetinin farklı isnatlarla nakledildiği durumlarda, râvinin tüm isnatları tek bir isnatta toplayıp, isnatlar arasındaki farkları belirtmemesi durumu "müdrecü'l-isnâd" olarak adlandırılır.³³¹

Örnek olarak ise, et-Tirmizî tarafından rivayet edilen ve Abdullah İbn Mes'ûd'a isnâd edilen hadis verilebilir; “عن بNDAR عن أبي مهدي عن سفيان الثوري عن واصل و منصور والاعمش عن أبي وائل عن عمرو بن شرحبيل عن عبد الله بن مسعود قال: قلت: يا رسول الله، أي الذنب أعظم؟ قال: أن تجعل الله ندا وهو خلقك.” *“İbn Mesud ya Rasullullah, hangi günah daha büyüktür? Diye sordum; Hazreti Peygamber (s.a.v.): Seni yaratan Allah'a şirk koşmandır, buyurdu.”*³³² et-Tirmizî bu hadisi, Bundâr'dan, İbn Mehdi'den, Süfyân es-Sevri'den, Vâsıl ve Mansûr'dan, el-A'meş'ten, Ebû Vâ'il'den, Amr İbn Şurahbil'den ve Abdullah İbn Mes'ud'dan oluşan bir isnâd zinciriyle rivayet etmiştir. Bu isnatta Vâsıl'ın rivayeti, Mansûr ve el-A'meş'in rivayetlerine eklenmiştir. Çünkü Buharî'nin rivayetinden anlaşıldığı üzere Vâsıl'ın rivayet ettiği hadis; “قال يحيى: وحدنا سفيان حدثني “واصل عن أبي وائل عن عبد الله بن مسعود حدثنا عمرو بن علي حدثنا “

³²⁹ Yavuz Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 311.

³³⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 245. Ve İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 61.

³³¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 61. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 128.

³³² et-Tirmizî, *Sünen*, V. 337.

(s.a.v.) sözleriyle birleştirerek rivayet etmeye başlamışlardır. Bu durum, hadisin metnine bir ekleme ve anlamına dair bir değişime yol açmıştır.³⁴³

el-Celâli ve diğer âlimlerin verdiği örneklerden yola çıkarak söyleyebiliriz ki; müdrec hadis, senedinde veya metninde aslından olmayan bir fazlalık içeren hadistir.

2.29. Müdebbec Hadis

el-Celâli'ye göre müdebbec hadis, sahabenin veya tabiînin kendi yaşlılarından rivayet ettiği hadislerle "müdebbec hadis" denilmektedir. Bu terim, yaşları veya aynı hocalardan hadis almaları sebebiyle akran kabul edilen râvilerin karşılıklı olarak birbirinden rivayet ettikleri hadisleri tanımlamak için kullanılır.³⁴⁴

İbn Hacer'e göre müdebbec hadis, akran sayılan râvi ile şeyhinin birbirlerinden rivayette bulunmasına denir.³⁴⁵

İbn Salâh'a göre müdebbec hadis, aynı yaş grubunda yer alan iki râvinin birbirlerinden rivayet ettikleri hadislerdir. Bu râviler, hadisleri doğrudan birbirlerinden almış veya ortak bir kaynaktan almış olabilirler. İbn Salah, müdebbec kavramını sahabeden, tabi 'inden, etba'ut-tâbi'inden ve daha sonraki dönemlerden örneklerle açıklamıştır.³⁴⁶

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği örneğe göre, sahabeden bazen Hz. Âişe Ebû Hureyre'den, bazen de Ebû Hureyre Hz. Âişe'den rivayet etmiştir. Tâbi'inden ez-Zührî ve Ömer İbn Abdü'l-Aziz birbirlerinden rivayet etmişlerdir. Etba'ut-tâbi'inden, Mâlik ve el-Evzai'nin birbirlerinden ettikleri rivayetler ve daha sonrakilerden Ahmed İbn Hanbel ve Ali İbnu'l-Medinî'nin birbirlerinden ettikleri rivayetler müdebbec hadise örnektir.³⁴⁷

el-Celâli'nin yaptığı yorum ve verdiği örneklerden yola çıkarak müdebbec hadis, aynı yaşlarda veya aynı hocalardan hadis almaları dolayısıyla akran olan

³⁴³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 246. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 130.

³⁴⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 246.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 82.

³⁴⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 278. Ayrıca Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 82 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 222.

³⁴⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 246-247. Ayrıca bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 278, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 82 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 222.

râvilerin birbirlerinden hadis rivayet etmesi anlamına gelen bir terimdir. Bu râviler, birbirlerinden duydukları hadisleri rivayet etmişlerdir.

2.30. Müttetik ve Müfterik

el-Celâli, eski hadis kaynaklarından istifade ederek yaptığı tanıma göre müttetik ve müfterik; isimleri, baba adları, dede adları, künyeleri veya nisbeleri hem yazılış hem de okunuş bakımından aynı olan, fakat farklı şahıslara işaret eden râvileri ifade eden kavramlardır.³⁴⁸

İbn Hacer, aynı isme sahip, fakat farklı kişiler olan hadis rivayetçilerini "müttetik ve müfterik" olarak adlandırır. Bu râviler, isim, baba adı, dede adı ve hatta daha geriye giden atalarının isimlerinde bile tam bir benzerlik gösterebilirler. Bu benzerlik ister iki râvi arasında ister daha fazla sayıda râvi arasında olsun, ister isimleri ister künyeleri aynı olsun fark etmez. Hepsi müttetik ve müfterik kapsamına girer.³⁴⁹

el-Celâli, kitabında bu hadis türlerinin bazı kısımlara ayrıldığını belirtmiştir. Şimdi bu kısımları açıklamaya çalışalım:

Birincisi; İsimleri babalarının isimleriyle aynı olanlardır. Örnek olarak; el-Halîl İbn Ahmed gibi. Bu isimde altı³⁵⁰ farklı raviden bahsedilir.³⁵¹

İkincisi; İsimleri babalarının ve dedelerinin isimleriyle aynı olanlardır. Örnek olarak; Ahmed b. Cafer b. Hamdan. Bunun gibi dört³⁵² tane daha isim bulunmaktadır.³⁵³

³⁴⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247.

³⁴⁹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 209.

³⁵⁰ Altı zat; Şibeveyhi şeyhi Halil b. Ahmed, Ebu Bişr el-Muzeni el-Basri, el-Halil ibn Ahmed el-İsbahani, Ebu Said es-Siczi el-Hanefi, Ebu Said el-Busti, Ebu Said el-Busti eş-Şafii dir. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 209.

³⁵¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 209.

³⁵² Dört isim ise şunlardır: el-Kati'i Ebu Bekr el-Bağdadi, es-Sekati Ebu Bekr el-Basri, Dineveri, Ebu'l Hasan künyesi ile bilinen Tarsusi dir. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 209-210.

³⁵³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 209-210.

Üçüncüsü; Künye ve nisbetleri ittifak edenlerdir. Örnek olarak ise; Ebu İmrân el-Cuveni dir. Bu şekilde de olan iki³⁵⁴ kişi bulunmaktadır.³⁵⁵

Dördüncüsü; İsimleri, baba isimleri ve nesepleri müttetik olanlar. Örnek olarak; Muhammed b. Abdullah el-Ensari'dir. Bu isimle iki³⁵⁶ kişi bulunmaktadır.³⁵⁷

Beşincisi; Künyeleri ile babalarının isimleri benzer olanlar. Örnek olarak; Ebu Bekr b. Ayyaş'dır. Bu künye ile bilinen üç kişi vardır.³⁵⁸

Altıncısı; İsimleriyle babalarının künyeleri müttetik olanlar. Örnek olarak; Salih b. Ebi Salih dir. Bu şekilde geçen dört³⁵⁹ kişi bulunmaktadır.³⁶⁰

Yedincisi; Yalnız isimleri benzer olanlar. Bu kişileri tanımada güçlük çekilmektedir. Çünkü sadece isimleri veya künyeleri zikredilen râvilerin baba isimleri belirtilmediği durumlarda söz konusu râvilerin kim olduklarını veya hangi şahıslara işaret ettiklerini kesin olarak belirlemek zorlaşmaktadır. Örnek olarak; "Abdullah" isminin tek başına kullanılması durumunda Medine'de İbn Ömer, Mekke'de İbnü'z-Zübeyr, Kûfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da İbn Abbas, Mısır'da İbn Amr b. Âs, Horasan'da İbnü'l-Mübârek anlaşılır.³⁶¹

Yani el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı açıklamalar bize gösteriyor ki müttetik ve müfterik terimleri, isim, künye, lakap, nisbe gibi bilgiler bakımından birbirine benzeyen, fakat farklı şahıslara ait olan râvileri ifade eden kavramlardır. Bu

³⁵⁴ İki kişinin isimleri: Abdul Melik ibn Hanbib el-Cevni ve Musa ibn Sehl ibn Abdil Hamid el-Basri dir. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁵⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁵⁶ İki kişi şunlardır; birincisi; Meşhur Basralı Kâzî olup dedesi el-Müsennâ İbn Abdillâh İbn Enes İbn Mâlik dir. İkincisi; Basralı Ebu Seleme dir. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁵⁷ Üç kişi şunlardır; Birisi el-Karî, diğeri el-Himsî, üçüncüsü ise Kitâbu Garibî'l-Hadis müellifi es-Sulemî el-Bâcuddâî dir. el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁵⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 247, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90, Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 211. Ve <https://www.secdem.net/dini-bilgiler/hadis-terimleri-sozlugu/muttetik-ve-mufterik-nedir.html> (Erişim: 29.08.2024.)

³⁵⁹ Dört isim şunlardır; Birincisi: Mevlâ't-Tev'eme lakabıyla tanınır. Babasının ismi nebhân, künyesi ise, Ebu Muhammed'tir. İkincisi: Ebu Sâlih es-Senmân, künyesi, Ebu abdurrahman'dır. Üçüncüsü; es-Sedûsî dir. Dördüncüsü: Amr İbn Hurays'ın kölesi Sâlih'tir. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁶⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210.

³⁶¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 479, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 324, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 90 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 210-211.

kavramlar, hadis ilminde önemli bir yere sahiptir. Çünkü aynı isim ve künyeye sahip farklı râvilerin rivayet ettiği hadislerin kimden geldiğinin bilinmesi gerekir. Bu konuda râvilerin hayatı, hocaları, talebeleri ve rivayet ettikleri hadisler gibi bilgiler dikkate alınarak aynı isim ve künyeye sahip farklı râviler tesbit edilmiş olur.

2.31. Mü'telif ve Muhtelif

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiğine göre, mü'telif ve muhtelif kavramları, yazılış bakımından aynı veya benzer (mü'telif) olsa da telaffuzda farklılık gösteren (muhtelif) kelimeleri ifade eder. Bu farklılıklar, bir harfin harekesinin yanlış okunması, harfteki noktanın değiştirilmesi veya benzer bir harfle karıştırılması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir.³⁶²

Yani el-Celâli'ye göre, 'mü'telif' ve 'muhtelif' kavramları, birbirinden farklı iki varlığı ifade etmekten ziyade, yazılışları benzer olmakla birlikte telaffuzları farklı olan aynı varlığın değişik isimleri veya lakaplarıdır. Bu durum, özellikle isim, künye, lakap ve nisbeler gibi kişisel isimlendirmelerde sıklıkla karşımıza çıkar.

el-Celâli, "mü'telif ve muhtelif" kavramlarını iki kısım altında incelemiştir. **Birincisi;** sıklıkla karşılaşılan ve dolayısıyla genel bir kurala indirgenemeyen durumlara yer verilir. Bu tür durumlar, doğrudan şahitlikle, ezberlemeyle veya yazılı kaynaklardaki kayıtlarla tespit edilebilir.³⁶³

İkincisi ise; sayıca az olduğu için belirli bir kural veya kalıba oturtulan durumlar ele alınır. Bu durumlarda, bir topluluk içindeki belirli kişilerde özel bir durumun bulunması veya hadis kaynakları gibi (Buhârî, Müslim, Muvatta) güvenilir metinlerde belirli bir ismin bulunması gibi durumlar örnek olarak verilebilir.³⁶⁴

el-Celâli'nin yaptığı tanıma benzer bir tanım da İbn Hacer yapmıştır. İbn Hacer'e göre, hadis rivayet eden râvilerin isimleri yazım şekli olarak aynı olsa da, telaffuzda (okunuşta) farklılıklar gösterebilir. Bu tür farklılıklar, ister noktalama

³⁶² el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248.

³⁶³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248.

³⁶⁴ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248.

işaretlerinde isterse harflerin şekillerinde olsun, "mü'telif ve muhtelif" olarak isimlendirilir.³⁶⁵

Mü'telif ve muhtelif kavramlarının bu isimle anılmasının sebebi, belirtilen adların, künyelerin, lakapların ve neseplerin yazılışı itibarı ile aynı olması ancak telaffuz bakımından farklılık arz etmesinden dolayıdır.³⁶⁶

Mü'telif ve muhtelif ayrımı hadis ilminin en temel konularından birisidir. Çünkü hem raviyi hem de rivayet edilen hadisi doğru şekilde anlamamız açısından büyük önem taşır. Bu ayrım, aynı isim ve neseplere sahip iki sahâbinin bile güvenilirlik ve adalet bakımından farklı olabileceğini ve rivayet ettikleri hadislerin de bu farklılıktan etkilenebileceğini gösterir. Dolayısıyla hangi ravinin hangi hadisi rivayet ettiğini net olarak bilmek, hadislerin doğru yorumlanması ve anlaşılması için kritik önem taşır. Bu karmaşıklığı çözmek için ortaya çıkan mü'telif ve muhtelif ilmi, hadis ravilerini ve rivayet ettikleri hadisleri birbirinden ayırt etmeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu disiplin sayesinde, aynı isimli farklı raviler ve rivayet ettikleri hadisler arasındaki karışıklıklar ortadan kalkar ve hadislerin kaynağı ve içeriği daha net bir şekilde belirlenebilir hale gelir.³⁶⁷

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği örneğe göre: Sellâm ve Selâm “سلام” isimleri, yazılış bakımından mü'telif, yani aynı olsalar da, okunuşları bakımından muhtelif, yani farklı isimlerdendir. Beş istisna dışında, “ل” harfinin şeddeli okunması gerekir. Beş istisnai kişiler ise Selâm³⁶⁸ şeklinde okunur.³⁶⁹

Başka bir örnek de ise: “كریز” ismi verilmiştir. Burada yazılış bakımından mü'telif yani aynı olan bu kavram, okunuş bakımından farklı yani muhtelif olmuştur.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 91.

³⁶⁶ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 203.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 91 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 203.

³⁶⁸ Bu beş kişi: Birincisi; sahabe Abdullah ibn Selâm el-İsrâ'î'nin babası, ikincisi; el-Buhârî'nin şeyhi Muhammed İbn Selâm ibni'l-Ferec el-Bikendî, üçüncüsü; Selâm İbn Muhammed ibn Nâhid el-Makdisî, dördüncüsü; Mutezileden Muhammed İbn Selâm el-Cubbâ'î'nin ceddi, beşincisi; Selâm İbn Ebu'l-Hukayk'tır. Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 465-466, İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 310, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 91 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 203-204.

³⁶⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 248. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 91 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 203-204.

“كریز” ismi Huzâ’a kabilesinden olanlar için Kerîz, Abdüşems kabilesinden olanlar için Kureyz şeklinde okunur.³⁷⁰

Yukarıda el-Celâli’nin mü’telif ve muhtelif kavramları üzerine yaptığı değerlendirmeler ve sunduğu örnekler başta olmak üzere, bu konudaki tüm yorumlar, hadis ilminin temel bir meselesi olan ravilerin ve rivayetlerin doğru bir şekilde tespit edilmesinde büyük önem taşımaktadır. Yazılışları aynı, ancak telaffuzları farklı olan bu iki kavram, hadis ilminin inceliklerini ortaya koyarak, hadislerin kaynağı ve içeriği hakkında daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlamaktadır.

2.32. Münker Hadis

el-Celâli’ye göre münker hadis, güvenilir râvilerin aksine, zayıf bir râvi tarafından rivayet edilen ve başka bir kaynak tarafından da desteklenmeyen hadislere münker hadis denir.³⁷¹

İbn Hacer’e göre münker hadis, hadis usulünde zayıf bir râvinin sıkı râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadistir.³⁷²

Hafız Ebû Bekr Ahmed İbn Hârûn el-Berdîcî (ö. 301/914), Münker hadisi, metni sadece bir râvi tarafından rivayet edilen ve ne senedi ne de metni maruf olan hadisleri kapsayacak şekilde tanımlamıştır.³⁷³

İbn Salâh, münker ve şâz hadisler arasında herhangi bir ayırım yapmamış ve her ikisinin de aynı anlama geldiğini savunmuştur. Fakat İbn Salâh, şâz hadis tanımından farklı olarak, münker hadisin güvenilir ve hadis rivayetinde hata yapma ihtimali düşük olan bir râvi tarafından, diğer râvilerden farklı bir rivayet nakletmesi durumunda geçerli olacağını şart koşmuştur.³⁷⁴

el-Celâli, kitabında verdiği bilgiye göre, münker ve şâz haberler, sahîh rivayete muhalefet etmeleri bakımından benzerlik gösterse de, münker haberlerin

³⁷⁰ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 204.

³⁷¹ el-Celâli, *Mecmûatu’l-Ulum*, 249.

³⁷² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 44-45 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 122.

³⁷³ İbn Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, 71-72 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 122.

³⁷⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, 73-74.

(s.a.v.) gümüşten bir yüzük yaptırdı.³⁷⁸ Şekildeki bu rivayetlerdir. Ebû Dâvûd bu ve buna benzer diğer rivayetlerin marûf yani tanınan rivayetler olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

Yani Ebû Dâvûd, İbn Cüreyc'in rivayet ettiği bu hadisi zayıf ve reddedilmesi gereken bir hadis olarak değerlendirmiştir. Bunun sebebi, bu rivayetin tek bir râvî tarafından aktarılmış olması ve marûf rivayetlerle çelişmesidir.

2.33. Metrûk Hadis

el-Celâli'ye göre metrûk hadis, hadisi rivayet eden râvinin hadis rivayetinde yalnız kalmasıdır. Muhaddis âlimlerin icmasına göre bu râvinin yalan söylemek, yanlış düşmek veya dikkatsizlik gibi kusurlarından dolayı zayıf olduğu yönünde ittifak ettikleri hadis türüdür. Bu durum, hadisin senedinde metrûk bir râvî bulunmasından kaynaklanır.³⁸⁰

İbn Hacer'e göre metrûk hadis, yalan söylemekle itham edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Bu râviler, hadis uydurmasalar bile günlük hayatlarında yalan söyledikleri bilinmektedir. Metrûk hadisler, zayıf hadis kategorisine girer ve itibar edilmez.³⁸¹

Suyûtî 'ye göre metrûk hadis, rivayet zinciri içerisinde yalancılık vasfı ile bilinen bir râvî tarafından tek başına nakledilen ve senedi itibariyle muhalefet görmeyen, fakat râvinin hafıza zafiyeti, fıkıh bilgisi eksikliği veya ahlaki açıdan kusurları sebebiyle güvenilirliği zayıf olan hadis türüdür.³⁸²

Örnek olarak; Amr b. Şemir, "Hz. Peygamber (s.a.v.), sabah namazında kunut yapardı. Arefe günü sabah namazından başlayarak tekbir getirir, teşrik günlerinin son günü ikindi namazında bitirirdi."³⁸³ Şeklindeki bu rivayet aktarmaktadır. Rivayet zinciri, Amr b. Şemir'den Ebu Tufeyl, ondan Ali ve Ammar'a kadar uzanmaktadır. Ancak, Nesâî ve Dârakutnî gibi hadis âlimleri Amr b. Şemir'in

³⁷⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, I. 5; İbn Mâce, *Sünen*, I. 129; farklı rivayetler için bkz. Nesâî, *Sünen*, VIII. 178.

³⁷⁹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 152 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 123-124.

³⁸⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 249.

³⁸¹ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 60, Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 119.

³⁸² Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 152 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 120.

³⁸³ Nesâî, *Büyük Hadis Külliyyatı*, 10/188; Dârakutnî, *Sünen*, 2/354

güvenilir bir râvi olmadığı görüşündedir. Bu nedenle, bu rivayetin metrûk olduğunu belirtmişlerdir.³⁸⁴

el-Celâli ve diğer âlimler tarafından yapılan yorumlara istinaden metrûk hadis, yalancılık vasfı ile bilinen bir râvi tarafından tek başına rivayet edilen ve senedi açıdan zayıf olan bir hadis türüdür. Bu tür hadislerle dayanarak dini bir uygulama yapmak caiz değildir.

2.34. Mevzû Hadis

el-Celâli'ye göre mevzû hadis, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) bilerek ve kasıtlı olarak uydurulan yalan haberlere verilen isimdir. Mevzû kelimesi Arapçada "uydurma" anlamına gelir. Bu tür hadisler, rivayet eden kişinin kendi düşüncesi veya amacına göre uydurulmuştur ve aslı yoktur. Mevzû hadisler, hadis ilmine vakıf olan kimseler tarafından kolayca tespit edilebilir.³⁸⁵

İbn Hacer'e göre mevzû hadis, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) aitmiş gibi gösterilerek uydurulmuş ve rivayet edilmiş sözlere verilen isimdir. Bu uydurma hadisler, İslam dininin temelini bozmak, belirli görüşleri savunmak veya kişisel çıkar elde etmek gibi çeşitli amaçlarla ortaya atılmıştır.³⁸⁶

el-Celâli, kitabında ele aldığı bilgilere göre İmam İbn Teymiye, mevzû hadis ile ilgili şu önemli tespiti yapmıştır; Bu tür hadisler, ne rivayet zinciri (isnad) ne de anlam bakımından sağlam bir temele oturmaz. Zayıf ve güvenilir bir kaynağa dayanmayan bir hadis için "*Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu*" gibi kesin bir ifade kullanılamaz. Doğru ifade şu şekilde olmalıdır: "*Peygamber'den (s.a.v.) şöyle rivayet edilmiştir*", "*Bize Peygamber'den (s.a.v.) şöyle ulaşmıştır*", "*Peygamber'den (s.a.v.) bize böyle haber verilmiştir*" veya "*Bize Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir*" gibi ifadeler kullanılmalıdır. Eğer bir hadis senedi açısından sahîh ise, o zaman kesin bir üslupla rivayet edilir. Bu sayede mevzû hadisler ayırt edilir ve yanlış bilgilerden korunulmuş olur.³⁸⁷

³⁸⁴ Yavuz Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 306.

³⁸⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 249-250.

³⁸⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 58.

³⁸⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 251.

Doğru bilgiye ulaşmak her alanda olduğu gibi dinde de oldukça önemlidir. Bu nedenle el-Celâli ve birçok âlimin kitabında zikrettiğine göre İslam âlimleri, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ait olmayan, uydurma hadisleri (mevzû hadisler) belirlemek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler şunlardır:

Hadis Uyduranın İtirafı: Bazı durumlarda, hadis uyduran kişi, uydurduğunu itiraf edebilir. Bu itiraf, hadisin mevzu olduğunun en açık delillerinden biridir. Örnek olarak; Nûh b. Ebî Meryem, İkrime senediyle İbn Abbâs'a isnat ettiği Kur'an surelerinin faziletlerine dair rivayetlerini, halkın Kur'an'a ilgisini artırmak maksadıyla uydurmuş olduğu itiraf etmiştir.³⁸⁸

Ravide Bulunan Karineler: Ravi, hadisi rivayet eden kişidir. Ravinin durumu, mevzu hadisleri belirlemede önemli bir ipucu olabilir. Örneğin, ravi hakkında yalancılık, hırsızlık gibi ahlaki açıdan sakıncalı sıfatlar taşıdığına dair bilgiler varsa, rivayet ettiği hadislerin de mevzu olma ihtimali yüksektir. Misal olarak; Gıyas bin İbrahim'in vaziyetini dile getirebiliriz. Olay, Gıyas İbn İbrahim'in Halife el-Mehdi'yi güvercinle oynarken görmesi ve bu durumdan yola çıkarak Hz. Peygamber'e dayandırdığı uydurma bir isnad ile "*Müsabaka yalnızca demir ok, deve ve at gibi turnaklı ve güvercin gibi kanatlı hayvanlarla yapılır*"³⁸⁹ şeklindeki sözünü zikretmesiyle başlar. Halife el-Mehdî, Gıyas'ın yalan söylediğini fark ederek bu olayın ardından güvercinlerin öldürülmesini emretmiştir.³⁹⁰

Hadiste Bulunan Karineler: Hadisin içeriği de mevzu olup olmadığına dair ipuçları verebilir. Hadiste Kur'an'a, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerine, sünnetine ve icmaya aykırı ifadeler yer alıyorsa, hadisin mevzu olma ihtimali yüksektir. Ayrıca, hadisin dil ve üslubu o dönemin Arapçasına uymuyorsa veya hadisin tarihi bir gerçeğe çelişiyorsa da bu durum mevzû olma ihtimalini güçlendirir. Örnek olarak; Abdurrahman İbn Zeyd İbn Eslem'den gelen, babası vasıtasıyla dedesinden rivayet edilen ve "*Hz. Nuh'un gemisinin Kâbe'yi yedi defa tavaf edip makamda iki*

³⁸⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 250-251. Bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 178, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 58 ve Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 117.

³⁸⁹ Sahîh olan ve hadîs metni için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II. 28; en-Nesâî, *Sünen*, IV. 226; et-Tirmizî, *el-Camiu's-Sahîh*, IV. 205; İbn Mâce, *Sünen*, 206. Gıyas, Halifeyi memnun etmek için bu hadisin sonuna "ev cenâhın" (yahut kanatlı) ihalesini ilâve etmiştir.

³⁹⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 250 ve İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 58-59.

rekât namaz kıldığı" şeklinde nakledilen hadis, aklın ve mantığın süzgecinden geçirildiğinde, kabul edebilecek bir hadis olmadığı anlaşılmaktadır.³⁹¹

el-Celâli'nin eski hadis kitaplarından istifade ederek ifade ettiği mevzû hadis, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) aitmiş gibi gösterilerek uydurulan söz ve rivayetlerdir. Bu tür hadisler, İslam'a ve Peygamber Efendimiz'in öğretilerine zarar vermek için kasıtlı olarak uydurulmuştur. Mevzû hadis uydurmak ve yaymak kesinlikle haramdır. Bunu yapanlar, zındıklar, aşırı mezhepçiler, delilsiz hüküm koyan gruplar, hadis ravilerini karalamak isteyenler, maddi kazanç peşinde koşanlar ve cahil halkı kandırmak isteyenler gibi farklı gruplardan olabilir. Bazı sofilerin, mevzû hadisleri teşvik edici veya kaçınılması gereken hükümler içerdiği gerekçesiyle mübah görmesi cahillikten kaynaklanan bir hatadır. Mevzû bir hadisin senedi hakkında herhangi bir delil yoksa âlimlerin icmasına göre o hadisin beyan edilmesi de haramdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bu konuda net bir uyarıda bulunmuştur. Tirmizî'de rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurmaktadır: *"Kim yalan olduğunu bildiği bir sözü benden rivayet ederse o yalancının ta kendisidir."*³⁹² Bu hadis, mevzu hadislerin ne kadar tehlikeli olduğunu ve İslam'a ne kadar zarar verebileceğini açıkça göstermektedir. Müslümanların, duydukları her hadisi sorgulamadan kabul etmemesi ve mevzu hadislerden uzak durması son derece önemlidir.³⁹³

2.35. Cerh ve Ta'dîl

Bu ilim, hadis rivayet eden kişilerin (râvî) dini ve ilmî açıdan tenkidini inceleyen bir hadis usûlü dalıdır. Amacı, rivayet edilen hadislerin güvenilirliğini belirlemek ve sahih hadisleri zayıf veya uydurma hadislerden ayırmaktır. Bu sayede İslam dininin temel kaynaklarından biri olan hadislerin korunması ve aslına uygun şekilde anlaşılması hedeflenir.

³⁹¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 250. Ayrıca bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 181, İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 58-59 ve Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 118-119.

³⁹² Müslim, *Sahih-i Müslim*, 1/7.

³⁹³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 251.

2.35.1.Cerh

Cerh, râvilerin yalancılık, hırsızlık, zındıklık gibi uygunsuz durumlarını ve güvenilir râvilere aykırılıklarını ifade ederek hem râvinin hem de rivayetinin reddedilmesi anlamına gelir. Bir nevi şahitliğin reddedilmesi demektir. Cerh faaliyetinde âlimler râvinin kişilik ve hafıza durumuna bakarlar.³⁹⁴

Bir hadisın cerh edilmesi, yani reddedilmesi, râvinin güvenilirliğine dair şüpheler oluşmasıyla ilgilidir.

Râvinin Güvenilirliği ile İlgili Cerh Sebepleri:³⁹⁵

Yalancılık: Hadis rivayetinde kasıtlı olarak yalan söylemek, râvinin adâletini yok eden en ağır cerh sebebidir. Yalancılığı tespit edilen râvinin rivayeti bu suçtan tövbe etse bile bir daha kabul edilmez.

Fâsıklık: Günahlara dalıp dinden çıkmamakla beraber, açıkça haram işlediği bilinen râvi fasık olarak nitelenir. Bu durum da râvinin güvenilirliğini zedeler ve rivayetinin zayıflamasına sebep olur.

Bid'at: Dinde olmayan inanç ve uygulamaları savunan râvi bid'atçı olarak kabul edilir ve rivayeti zayıf kategorisine girer.

Cehalet: Hadis ilmi ve rivayet metodları hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan râvinin rivayeti de zayıf kabul edilir.

Hafıza Zayıflığı: Rivayet ettiği hadislerde çokça hata yapan, unutkanlık gösteren râvinin rivayeti de cerh sebepleri arasında yer alır.

Muhalefet: Sika olarak bilinen bir râvinin, kendisinden daha sika râvilere veya sika râvilerin rivayetlerine aykırı hadis nakletmesi de cerh sebebi sayılır.

Bir râvilerin rivayet ettiği hadisın sıhhatini değerlendirirken, o râvilerin güvenilirliği büyük önem taşır. Yukarıda sıralanan yalancılık, fâsıklık, bid'at, cehalet,

³⁹⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 101. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 182-183.

³⁹⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 115-145. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 186-191.

hafıza zayıflığı ve muhalefet gibi cerh sebepleri, bir ravilerin rivayetinin zayıflamasına veya kabul edilmemesine yol açabilir. Bu nedenle, hadislerle ilgilenirken ravilerin cerh ve tadil bilgilerini de göz önünde bulundurmak önemlidir.

el-Celâli kitabında cerh lafzını mertebelere ayırmıştır. Bu mertebeler kim olduğu bilinmeyen kişiler tarafından delil olarak kullanılmamasına yarayan mertebelerdir.

Birinci Mertebe: el-Celâli kitabında zikrettiğine göre, Lin hadis “الين الحديث”, zayıf hadis olarak da bilinir ve sıhhat bakımından sahîh ve hasen hadislerin gerisinde kalan hadisleri ifade eder. Lin hadisin temel özelliği, isnad zincirinde veya metninde bir kusurun olmasıdır. Bu kusurlar hadisin kesin olarak Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) ait olduğuna dair şüphe uyandırır. el-Celâli'nin ifade ettiğine göre Darekutni, "lin" hadislerin metruk hadis kategorisine girdiğini savunur. Metruk hadisler, kabul edilmeyen ve delillerle reddedilen hadislerdir. Darekutni 'ye göre, "lin" hadisler zayıf olmakla birlikte, tamamen hadis olma vasfını da yitirmezler. Bu hadisler, tahrif edilmiş veya eksik aktarılmış olabilirler. Bazı hadis âlimleri "lin" hadislerin zayıf olduğunu, ancak merdud olmadığını kabul ederler. Bu âlimlere göre, "lin" hadisler tamamen reddedilmemeli, ancak ihtiyatla değerlendirilmelidir. Lin" hadisler, fıkıh ve amel gibi konularda delil olarak kullanılmamalıdır. Ancak, ahlak, tarih ve sosyal hayat gibi alanlarda bilgi kaynağı olarak kullanılabilirler.³⁹⁶

İkinci Mertebe: el-Celâli ve birçok âlimin zikrettiğine göre mecruh hadisler, genelde zayıf, münker veya asılsız olduğu kabul edilen hadisleri kapsar. Bu tür hadislerin zayıf ve güvenilir olmadığı konusunda âlimler de hemfikirdir. Bir hadisin mecruh olduğuna dair delillerden biri, râvinin o hadisin metruk veya yalan olduğunu açıkça belirtmesidir. Bu durumda hadis kayıtlara alınmaz ve herhangi bir açıklama da yapılmaz. Mecruh hadislerin ortak bir özelliği, rivayet zincirlerinde belirsizlik veya zayıflık olmasıdır. Hadisin kaynağına dair net bir bilgi bulunmaz ve râvilerin güvenilirliği sorgulanabilir. Bu tür hadislerde genellikle "insanlar falanca kimseden şöyle rivayet etti" gibi belirsiz ifadeler kullanılır. Bu da hadisin kaynağının ve doğruluğunun teyit edilememesine neden olur. Mecruh hadislerin İslam'da yeri ve

³⁹⁶ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 253. Ayrıca bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, 115-145. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 186-191.

önemi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler bu tür hadislerin tamamen göz ardı edilmesi gerektiğini savunurken, bazıları ise belirli şartlarda dikkate alınabileceğini savunmaktadır. Ancak genel olarak mecruh hadislerin dini inanç ve uygulamalarda temel kaynak olarak kullanılmaması tavsiye edilir. Bu tür hadislerle karşılaşan Müslümanların, konunun uzmanlarına danışarak ve hadisin sahihlik durumunu teyit ederek hareket etmesi önemlidir.³⁹⁷

Yukarıda el-Celâli ve diğer âlimlerin verdiği bilgiler bize gösteriyor ki mecruh hadisler, rivayet zincirlerinde zayıflık veya belirsizlik içeren, râvisi güvenilir olmayan veya yalancı olmakla itham edilen kişiler tarafından aktarılan hadislerdir. Bu tür hadislerin zayıf ve güvenilir olmadığı konusunda âlimler genel olarak hemfikirlerdir.

2.35.2. Ta'dîl

Ta'dîl, bir râvinin güvenilirliğini ve rivayet ettiği hadislerin kabul edilebilirliğini teyit eden bir işlemdir. Bu işlem, râvinin dini inançları, ahlaki nitelikleri, hafızası, rivayet etme yeteneği ve diğer önemli vasıfları hakkında bilgi toplanarak gerçekleştirilir.³⁹⁸

Ta'dîl, hadislerin güvenilirliğini ve İslam dininin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için son derece önemli bir işlemdir. Bu işlem sayesinde, uydurma ve zayıf hadisler sahih hadislerden ayırt edilebilir ve İslam'ın temel prensipleri ve emirleri doğru bir şekilde öğrenilebilir.

el-Celâli ve birçok âlim kitaplarında ta'dil lafzını mertebeleri ayırmıştır. Şimdi sırayla onları dile getireceğiz;³⁹⁹

Birincisi: el-Celâli'ye göre güvenilir, eksiksiz ve sabit delile bağlı olmasıdır. Kişinin adaleti, zabtı ve inançlarının doğruluğu gibi konularda bilgi vermelidir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 253. Ayrıca bkz. el-Hatîb, *el-Kifâye*, 115-145. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 186-191.

³⁹⁸ Tarık b. Avedullah, *el-Medhel ila ilm'l-hadis*, 138. Ayrıca bkz. el-Hatîb, *el-Kifâye*, 101.

³⁹⁹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 252. Ayrıca bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 133-137 ve Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 229-236.

⁴⁰⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 252.

Bu konu ile alakalı yorum yapan âlimlerde el-Celâli gibi düşünerek güvenilir, eksiksiz ve sabit delile bağlı olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu merteye, adaletin muhafazakârlığı veya adaletin ayakta tutulması olarak da ifade edilir. Ta'dîl için delillerin sağlam ve itimat edilebilir olması gerekir. Bu deliller, rivayet eden kişinin adaleti, hafızası ve sıhhat-i itikadı gibi konularda bilgi vermelidir.⁴⁰¹

İkincisi: el-Celâli ve diğer âlimlere göre, hadisin sıhhat derecesinin doğru olması veya doğrunun yerini tutması önemlidir. Rivayet edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmaması ve güvenilirlik ile seçicilik vasfının olması da bu mertebeye değerlendirilir. Bu konudaki fikirler genellikle hadisleri inceleyen ve araştıran kimseler tarafından ortaya konulur.⁴⁰²

Üçüncüsü: el-Celâli'ye göre, hadisleri yazıp inceleyen ve tefekkür eden bir şeyhin olması da ta'dîl için önemli bir kriterdir.⁴⁰³ Bu şeyhin, hadis ilminde uzman ve güvenilir olması gerekir.⁴⁰⁴

Dördüncüsü: el-Celâli'ye göre, hadisin salih olma vasfının bulunmasıdır. Yani uygun, güzel ve kayda değer olmasıdır. Nihayetinde ravinin hadisi dikkate alınarak yazılır.⁴⁰⁵

el-Celâli ve diğer âlimlerin yaptığı tanım ve sınıflama bize gösteriyor ki ta'dîl kavramı, hadislerin güvenilirliğini ve sıhhatini değerlendirmek için kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu yöntemde, rivayet eden kişinin adaleti, hafızası, inançları, hadisin sıhhat derecesi, hadisleri inceleyen şeyhin uzmanlığı ve hadisin salih olma vasfı gibi çeşitli kriterler göz önünde bulundurulur. Bu sayede, hadislerin ne derece güvenilir olduğu ve İslam inancında ne tür bir yere sahip olduğu belirlenebilir.

2.36. Hadis Tahammül Yolları

Râvinin bir hocadan dinlediği, yazdığı veya başka bir şekilde edindiği hadisleri, herhangi bir değişiklik yapmadan talebelerine aktarmasına "hadis

⁴⁰¹ Bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 133-137 ve Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 229-236.

⁴⁰² el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 252. Ayrıca bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 133-137 ve Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 229-236.

⁴⁰³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 252.

⁴⁰⁴ Bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 133-137 ve Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 229-236.

⁴⁰⁵ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 252.

tahammülü" denir. Bu aktarım yöntemleri, hadislerin nesilden nesile güvenilir bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır.⁴⁰⁶

Hadis tahammül yolları, İslam dininin temel kaynaklarından biri olan hadislerin korunması ve günümüze ulaşması için büyük önem taşımaktadır. Bu yollar sayesinde hadisler, sahih ve güvenilir bir şekilde nesilden nesile aktarılmış ve günümüzde de İslami ilimlerin ve fıkhn temelini oluşturmaya devam etmiştir.

el-Celâli, hadislerin nesilden nesile aktarılmasında ve korunmasında önemli bir rol oynayan sekiz temel hadis tahammül yolu bulunduğunu bildirmiştir. Şimdi bu tahammül yollarını tek tek ele alalım;

2.36.1.Semâ

el-Celâli, kitabında verdiği bilgiye göre, semâ yönteminde, talebe, şeyhin sözlü veya yazılı olarak aktardığı bilgileri doğrudan kendisinden dinleme esasına dayanır. Bu yöntemin gerçekleşebilmesi için, şeyhin söz konusu bilgileri hafızasında muhafaza etmesi veya yazılı bir metin olarak sunması gerekmektedir. Kâdî İyâz'a göre, bir hadisi şahit olarak dinleyen kişinin, bu hadisi naklederken "*bana nakletti*", "*bana haber verdi*", "*falancadan işittim*" gibi ifadeler kullanması, hadisin isnad zincirini güçlendirmek açısından sakıncalı görülmemiş ve bu konuda âlimler arasında genel bir mutabakat olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, hadis rivayetinde şahit göstermenin önemini ve isnad zinciri içerisinde yer alan her bir ravinin güvenilirliğinin tespit edilmesindeki hassasiyeti ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷

el-Celâli tarafından yapılan yorumun yanında bazı âlimler ise, bu yöntemin, hadis tahammülünün en makbul olanı olduğu yönündedir. Bu yöntem, talebenin, şeyhinin okuduğu hadisleri dinlemesi ve ezberlemesi şeklinde gerçekleşir. Semâ yönteminde, talebe hadisi hocadan doğrudan işitir ve rivayet eder. Bu sayede, hadisin metninde herhangi bir değişiklik veya hatanın olması ihtimali en aza iner. Ayrıca,

⁴⁰⁶ Nevzat Âşık, "*Tahammül*", DİA, 380.

⁴⁰⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254.

talebe hocanın telaffuzunu ve rivayet tarzını da görerek öğrenir. Bu da, hadisin manasını daha iyi anlamasına ve doğru şekilde rivayet etmesine yardımcı olur.⁴⁰⁸

İbn Hacer'e göre semâ yöntemi, hadis rivayetinin en faziletli yöntemidir. Bunun sebebi, hadisin aslına uygun şekilde nakledilmesinin daha kolay olmasıdır. Râvi, hadisi doğrudan şeyhinden dinlediği için metinde herhangi bir değişiklik veya hata oluşma ihtimali azalır. Hadisin metninde bir şüphe veya tereddüt oluşması halinde râvi, şeyhine sorarak doğru bilgiyi alabilir. Bu sayede semâ yöntemi, hadislerin korunması ve nesilden nesile aktarılması için daha güvenilir bir yöntem olarak karşımıza çıkar.⁴⁰⁹

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından zikrettiğimiz bilgiye ek olarak, aynı konu ile alakalı, semâ yoluyla alınan rivayetlerde de değişik sığalar kullanıldığıdır. Kâdî İyâz da, semâ yoluyla rivayet edilen hadislerde râvinin "*bize anlattı, bize ihbar etti, bize bilgi verdi, falan kimseden duydum, falan kimse bize şöyle dedi, falan kimse bize şöyle zikretti*" şeklindeki ibareleri kullanmasının caiz olduğunu söylemiştir. Bu görüş, râvinin hadisi nasıl duyduğunu ve ezberlediğini açıkça belirtmesi açısından önemlidir.⁴¹⁰

el-Hatîb'e göre, bir râvî, şeyhini bizzat işittiğine delâlet eden "semi'tu" (işittim), "haddesenâ" (bize anlattı), "ahberenâ" (bize haber verdi) ve "enbeena" (bize bildirdi) tabirlerinden birini kullanabilir.⁴¹¹

Cumhura göre hadis tahammül yollarının en üst mertebesidir. Ebu Hanife, Malik ve Şafii'nin de aralarında bulunduğu bazı fıkıh mezheplerince, semâ'nın sahîh olması için çocuğun buluş çağına ulaşması gerekir. Hanbeli mezhebinin ve bazı

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-87, Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 235-236 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179.

⁴⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fî Teshîh el-Kevâib el-Kurbâ* (Beyrut, 1980), c. 1, 178-183.

⁴¹⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254. Ayrıca bkz. Kâdî İyâz, el-İlmâ, 69, Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 235-236 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179. Bu konu ile alakalı yorum yapan İbn Salâh için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 118.

⁴¹¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 284. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 236.

âlimlerin görüşü ise, semâ'nın sahîh olması için çocuğun aklını kullanabilecek seviyede olması yeterlidir.⁴¹²

2.36.2. Kırâât

el-Celâli'nin belirttiği üzere, kırâât eylemi, talebenin şeyhine bir metni okuması anlamına gelir. Bu bağlamda, talebenin bizzat şeyhe okuması ile başka bir talebenin okumasını dinlemesi arasında metodolojik açıdan bir farklılık bulunmamaktadır. Benzer şekilde, kırâat esnasında metnin ezbere veya yazılı olarak okunması da kırâatin özünü etkileyen bir unsur değildir. Dolayısıyla, "*Ben filanca kişiye okudum*" veya "*O hadis okundu, ben dinledim*" şeklinde yapılan ifadeler, kırâat eyleminin özünü tam olarak yansıtmak için daha kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmelidir.⁴¹³

el-Celâli'nin yaptığı tanıma ek olarak bazı âlimlerde kırâât kavramı hakkında şöyle demişlerdir; hadis ibarelerinin şeyhe talebesi tarafından okunması ve şeyhin dinlemesi yoluyla ya da başkasının kendisini okuması yoluyla yapılan bir rivayet yöntemidir. Bu yöntemde, hadisi rivayet eden kişi, ezbere bildiği hadisi ya da kitaptan okuyarak şeyhine aktarır. Şeyh de bu aktarım sırasında dikkatli bir şekilde dinler ve rivayet edilen hadisin doğruluğunu teyit eder.⁴¹⁴

İbn Salâh'ın görüşüne göre, kırâât, hadis rivayetçisinin, şeyhe (hocasına) hadisleri sunmasıyla gerçekleşir. Bu sunum, rivayetçinin bizzat okuması veya şeyhin huzurunda bulunan başka bir kimse tarafından okunması ve rivayetçinin de dinlemesi şeklinde olabilir. Okumanın kitap üzerinden veya ezbere yapılması ya da şeyhin okunan hadisleri kitaptan veya hafızasından takip etmesi arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da kırâat tamamlanmış sayılır.⁴¹⁵

⁴¹² İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 114-117. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 237 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179.

⁴¹³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254.

⁴¹⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 237-243 ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179.

⁴¹⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 122; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 242. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 238.

Kıraât metoduyla hadis rivayet râviler, rivayet ettikleri hadisin metnini naklederken "kara tu ala fulalin" veya "kurie aleyhi ve ene esma-u" gibi ifadeler kullanmışlardır. Hükmü ise tüm âlimlere göre ihtilaf olmadan sahihtir.⁴¹⁶

Kıraat, İslam hadis ilminde hadisin doğruluğunu tespit etmek ve nesilden nesile aktarılmasını sağlamak için kullanılan temel bir yöntemdir. Bu yöntemin, hadis ilminin gelişimi ve İslam hukukunun oluşumunda büyük önemi vardır. Yukarıda el-Celâli'nin sunduğu bilgiler başta olmak üzere sunulan diğer bilgiler, kıraat kavramının sistematik yapısını ve önemini anlamak için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

2.36.3. İcâzet

el-Celâli'ye göre, icâzet, belirli bir şahsın, belirli bir metni veya bir metin grubunu okuma, öğretme ve bu konuda fetva verme yetkisini devrettiği bir belgedir. Bu bağlamda icâzetler, hem metin hem de şahıs bazında farklılıklar gösterir. Örneğin, belirli bir kişiye belirli bir kitap (örneğin, Buhari) üzerinde icâzet verildiği gibi, genel bir ifadeyle belirli bir metin grubuna (örneğin, dinlediklerinin tümü) veya belirli bir türdeki tüm metinlere (örneğin, sünen kitapları) icâzet verilebilir. İcâzet, aynı zamanda zamansal bir boyut da içerir. Verilen icâzet, belirli bir dönemdeki tüm kişileri kapsayabileceği gibi, sadece belirli bir şahsı ilgilendirebilir.⁴¹⁷

el-Celâli'nin yaptığı yoruma ek olarak, bazı âlimlere göre ise icâzet, bir âlimin talebesine, belli bir metni veya hadisleri rivayet etmesine izin vermesidir. Bu izin, sözlü veya yazılı olarak verilebilir. Sözlü icâzetlerde âlim, talebesine "*sana icâzet verdim*" veya "*bu konuda seni yetkili kılıyorum*" gibi sözler söyler. Yazılı icâzetlerde ise âlim, talebesine bir belge verir. Bu belgede âlimin ismi, talebenin ismi, icâzet verilen ilim dalı ve tarih gibi bilgiler yer alır. Örnek olarak; "*İmam Buhârî'nin talebesine verdiği icâzet*" gibi. Şeyhin kendisini dinlediği talebesine

⁴¹⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 297; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 245. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 241; Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179.

⁴¹⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254.

verdiği icâzet “*seni dinledim ve icâzetini verdim*” gibi. Umumi olarak herkese verilen icâzet “*benim zamanımda olan herkese icâzet verdim*” gibi.⁴¹⁸

Hükmü konusunda, eğer hocanın verdiği metin ve talebe biliniyorsa, icâzet ve hükmü sahih kabul edilir. Bu durumda, âlimler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmaz. Ancak metinde veya öğrencide bilinmezlik varsa, âlimler arasında icâzetin ve hükmün sahih olup olmadığı konusunda şiddetli ihtilaflar vardır. Bu ihtilafın sebepleri; Bazı âlimler, metnin hocanın asıl metninden farklı olabileceğini ve tahrif edilmiş olabileceğini savunur. Bazı âlimler, talebenin rivayet ettiği hadisleri veya eserleri anlama ve nakletme ehliyetine sahip olup olmadığını sorgular. Bazı âlimler ise icâzetin ve hükmün senedinin sağlam olup olmadığını sorgular.⁴¹⁹

İcâzet, İslam hukuku ve hadis usulünde önemli bir kavramdır. Yukarıda el-Celâli ve diğer âlimler tarafında yapılan yorumlar ve örneklerde görüldüğü gibi, icâzetin kapsamı ve içeriği oldukça çeşitlilik gösterebilir. Belirli bir kişiye, belirli bir kitaba veya genel bir konuya verilebilir. İcâzetin amacı, bilginin doğru ve güvenilir bir şekilde nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktır.

2.36.4. Münâvele

el-Celâli'ye göre münâvele, hadis rivayet zinciri bağlamında, bir hadis hocasının öğrencisine elden teslim ettiği nüshanın, öğrenci tarafından kabul edilmesiyle gerçekleşen bir hadis nakil yöntemidir. Münâvele, temel olarak hocanın öğrencisine verdiği izin kapsamında ikiye ayrılır: İcâzetli ve icâzetsiz münâvele.⁴²⁰

el-Celâli'ye göre icâzetli münâvele, hocanın öğrencisine sadece nüshayı değil, aynı zamanda bu nüshayı rivayet etme izni (icâzet) vermesiyle tamamlanır. Bu izin, genellikle hocanın kendi şeyhinden dinlediği nüshanın aslı veya mukayeseli bir kopyası üzerinden, öğrenciye “*bu benim asıl nüshamdır*” veya “*bu benim falancadan rivayetimdir, sen de benden rivayet et*” şeklinde beyan edilmesiyle ifade edilir.⁴²¹

⁴¹⁸ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 243-253. Ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 179-180.

⁴¹⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 145-147; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 256; Hatîb, *el-Kifâye*, 311. Ayrıca bkz. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180.

⁴²⁰ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254-255.

⁴²¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254-255.

el-Celâli'ye göre icâzetsiz münâvele ise hocanın sadece nüshayı vermesi ve *"benden rivayet et ya da benden rivayet etmenin icâzetini sana verdim"* şeklinde rivayet izni vermemesi durumudur. Fukahâ, usûlcüler ve hadisçilerin büyük çoğunluğu, icâzetsiz münâvele ile hadis rivayet etmenin câiz olmadığı görüşündedir ve bu konuda farklı görüşte olan bazı hadisçileri tenkit etmişlerdir.⁴²²

el-Celâli tarafından yapılan yorumlara ek olarak bazı âlimlere göre ise münâvele, icâzet olsun ya da olmasın hocanın kendi rivayet ettiği hadisleri içeren bir nüshayı, rivayet etmesi için talebesine vermesi veya o nüshanın kendisine ait olduğunu onaylamasıdır. Şeyh, talebesine icâzet verirken o kişiyi şöyle seslenir; *"bu benim duyduğum veya rivayet ettiğin hadistir o halde ezberlediğiniz hadisleri söyleyin size icazet vereyim"* talebe ise o icazetin ya aslını alır ya da kopyasını alır ve aslını da geri iade eder.⁴²³

Buhârî, münâvele'nin sıhhatine olan inancını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir sefer heyeti kumandanına verdiği yazılı emirname örneği ile açıklar. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), kumandana bir emirname yazarak, *"Falan yere varmadan bu mektubu açma"* der. Kumandan ise emre uyarak ancak varış noktasına ulaştıktan sonra mektubu açar ve adamlarına okur. Buhari, bu hadisten yola çıkarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yazılı metnin de bir rivayet aracı olarak kabul ettiğini ve münâvele'nin meşruiyeti için bir delil olarak sunduğunu savunur. Bu sayede, hadisin hem ezbere hem de yazılı olarak aktarılmasının, rivayetin doğruluğu ve muhafazası açısından önemli olduğunu vurgular.⁴²⁴

el-Celâli'nin hadis rivayet zinciri konusundaki çalışmasında belirttiği münâvele çeşitleri, diğer hadis âlimlerinin eserlerinde de benzer şekilde incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bazı âlimlere göre, münâvele'nin kabul edilebilirliği, şeyhin öğrencisine rivayet izni verip vermemesine bağlı olarak iki farklı şekilde değerlendirilmektedir.

⁴²² el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 254-255.

⁴²³ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 253-255. Ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180.

⁴²⁴ Buhârî, *Sahîh*, I. 23.

İcâzetli Münâvele: Hocanın talebeye rivayet hakkı verdiği nüshayı vermesi ve rivayet etmesine açıkça izin vermesidir. Bu, münâvele'nin en sağlam türüdür.⁴²⁵

İcâzetsiz Münâvele: Hocanın talebeye nüshayı verip rivayet etmesine izin verip vermediğini açıkça belirtmemesidir. Bu tür münâvele ise hadisçilerin çoğuna göre caiz değildir.⁴²⁶

Münâvele, hadis rivayet yöntemleri arasında özel bir yere sahip olan ve hadislerin güvenilirliği açısından önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. İcâzetin münâveledeki rolü, münâvele'nin farklı türleri ve el-Celâli başta olmak üzere hadis âlimlerinin bu konudaki görüşleri, metinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında, münâvele kavramının hadis çalışmaları için önemli bir kavram olduğu söylenebilir.

2.36.5. Kitâbet (Mükâtebe)

el-Celâli'nin eserinde belirttiği üzere, mükâtebe, bir şeyhin kendi hadislerini ya da bir kısmını bizzat kendisi veya vekili vasıtasıyla yazılı hale getirmesi olarak tanımlanabilir. Bu süreçte, yazım işleminin şeyh tarafından mı yoksa onun izniyle bir başkası tarafından mı gerçekleştirildiği önem arz etmez. Mükâtebe, iki ana şekilde gerçekleşir: **Birincisi**, şeyhin icazet vermeksizin yazdıklarını göndermesi; **ikincisi** ise, yazdıklarına icazet vererek göndermesidir. Bu ikinci durumda, şeyh, yazdıklarını “*sana yazdığımın icazetini verdim*” şeklinde öğrenciye gerekli izni vermesi ile gerçekleşir.⁴²⁷

el-Celâli'nin çalışmasında belirttiği mükâtebe kavramı, diğer hadis âlimlerinin eserlerinde de benzer şekilde incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bazı âlimlere göre şeyhin kendi hadislerini veya hadislerinden bazılarını, yakın veya uzak bir kimseye kendisinin ya da yanında bulunan talebesi veya bir başkasının yazması ile gönderdiği

⁴²⁵ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 271. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlû*, 253-254.

⁴²⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 149; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 273. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlû*, 254-255.

⁴²⁷ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 255.

rivayetlere denir. Şeyhin kendisinin yazması ya da başkasına yazdırmasında hiçbir sakınca yoktur.⁴²⁸

Şeyhin gönderdiği kitâbet, icâzetli ve icâzetsiz olmak üzere iki şekildedir:

İcâzetli Kitâbet: Bir şeyhin talebesine hadis rivayet etmesi için yazılı izin vermesidir. Bu izin, şeyhin talebesine yazdığı hadislerin yanına "*sana yazdığımı rivayet etmene icâzet verdim*" anlamına gelen ifadeler eklemesiyle gerçekleşir. Âlimler, icâzetli kitâbetin sahîh bir hadis rivayet yöntemi olduğunu savunmuşlardır.⁴²⁹

İcâzetsiz Kitâbet: Hocadan icâzet (izin) almadan o hocanın hadislerini veya rivayetlerini yazıp, çoğaltıp veya başkalarına aktarma işlemidir. Hadis usulünde makbul olmayan bir rivayet yöntemidir.⁴³⁰

el-Celâli başta olmak üzere bir çok âlimin mükâtebe üzerine yaptığı yorumlar, hadis ilimleri alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu yorumlar, hadislerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde temel bir kaynak olarak kabul edilebilir. Mükâtebe kavramının daha iyi anlaşılması, hadislerin güvenilirliğinin tespitinde ve İslam düşünce tarihindeki yerinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

2.36.6. İ'lâm

el-Celâli'nin eserinde belirttiği üzere, bir şeyhin hadis talebesine belirli bir hadisi veya kitabı filanca şahıstan duyduğunu söylemesi, ancak bu aktarımı icâzet vermeden yapması i'lâm olarak adlandırılır. İcazetsiz yapılan bu aktarımın talebe tarafından rivayet edilmesi hadis usulüne göre caiz değildir. Ancak rivayet edilen hadisin senedi (isnadı) sahîh ise, yani güvenilir bir zincire dayanıyorsa, Müslümanın bu hadise uygun amel etmesi vacip olur.⁴³¹

⁴²⁸ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 255. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90, Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 255-257. Ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180.

⁴²⁹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 278. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 255-257. Ayrıca bk. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180-181.

⁴³⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 278. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 255-257. Ayrıca bk. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180-181.

⁴³¹ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 255.

el-Celâli'nin kitabında belirttiği i'lâm kavramı, diğer hadis âlimlerinin eserlerinde de benzer şekilde geçmektedir. Bazı âlimlere göre i'lâm, şeyhin, talebeye belirli bir hadis metnini rivayet ettiğini sözlü olarak bildirmesi veya "*şu kitap benim duyduklarımdır*" şeklinde haber vermesi anlamına gelir. Sahîh olan görüşe göre bu hadisi rivayet etmenin caiz olmadığı yönündedir. Ancak senedi sahih ise onunla amel edilebilir.⁴³²

el-Celâli'nin i'lâm kavramı hakkındaki görüşü, diğer hadis âlimlerinin görüşleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Birçok âlim, i'lâm'ın sadece bilgi verilmesi anlamına geldiğini ve rivayet için yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu durum, icazetin hadis rivayetindeki merkezi rolünü bir kez daha ortaya koymaktadır.

2.36.7. Vasiyet

el-Celâli kitabında ifade ettiğine göre vasiyet, şeyhin vefatı veya sefere çıkması sebebiyle rivayet ettiği bir kitabı bir başkasına emanet olarak vermesidir. Selef âlimlerinden bazıları şeyhin kitabı emanet olarak bırakmasını doğru bulmamışlardır. Asıl doğru olanın şeyhin kitabını emanet bırakmamasıdır. Büyük çoğunluğu göre rivayet etmek caiz değildir.⁴³³

el-Celâli'nin vasiyet tanımı, diğer alimler tarafından da benzer şekilde ifade edilmiştir. Bu âlimlere göre vasiyet, bir hocanın vefat veya seyahat anında, rivayet ettiği hadisleri belirli bir şahsa bırakma eylemidir. Hadis rivayetinin câizliği konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Hâkim görüşe göre böyle bir rivayet câiz görülmezken, zayıf görüşte bu durumun câiz olduğu savunulmaktadır. Ancak söz konusu örnekte, hocanın talebesine kitabını vasiyet ettiği ifade edilmektedir ki bu durum, hadis rivayeti ile aynı anlama gelmemektedir.⁴³⁴

el-Celâli ve diğer âlimlerin ortak görüşü, şeyhin veya hocanın vefat veya sefer öncesinde talebesine veya belirli bir şahsa ilim miras bırakarak hadis rivayet etme yetkisi vermesi şeklinde özetlenebilir. Bu tanım, İslam dünyasında ilim ve hadislerin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

⁴³² İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 257-258. Ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 181.

⁴³³ el-Celâli, *Mecmûatu'l-Ulum*, 255.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 258-259. Ve Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 180.

Ancak, vasiyetin câizliği ve hadis rivayetinin bu bağlamda ne kadar meşru olduğu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Selef âlimlerinden bazıları, şeyhin kitabını emanet olarak bırakmasının doğru olmadığını savunarak, ilim irsi uygulamasına karşı çıkmışlardır. Bu görüş, hadislerin doğruluğunun korunması ve rivayet zincirindeki güvenilirliğin sağlanması gibi kaygılardan kaynaklanmaktadır.

2.36.8. Vicâde

el-Celâli’ni kitabında ifade ettiğine göre vicâde, bir râvinin, bizzat ulaşmadığı veya ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulmasıdır. Ravi bunları rivayet edecekse: “*falanca birinden tespît ettim*” veya “*metninden okudum*” şeklinde rivayet etmesi gerekir.⁴³⁵

el-Celâli’nin tanımına ek olarak bazı alimler, vicâdeyi, bir talebenin, hocasının rivayet ettiği hadisleri, hocasının kendi el yazısıyla kaleme aldığı metinlerde bizzat bulması, hocasının yazısını tanımasına rağmen, bu rivayetleri duyma (semai) ve nakletme izni (icâzet) almamış olması durumu olarak tanımlamışlardır.⁴³⁶

Vicâde ile rivayet edilen hadislerle amel etme konusuna gelince, Malik, Ebu Hanife ve Ahmed bin Hanbel gibi birçok önemli hadis âlimi, vicâde ile rivayet edilen hadislerle amel etmeyi kabul etmemişlerdir. eş-Şâfiî, İbn Salâh ve fıkıh usulündeki bazı âlimler ise vicâde ile rivayet edilen hadislerle amel etmenin caiz olduğunu savunmuşlardır.⁴³⁷

Yukarıda sunulan vicâde tanımları, hadis rivayet zinciri ve ilim adamlarının hadis elde etme yöntemleri konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. el-Celâli’nin tanımı, vicâdeyi daha genel bir çerçevede ele alırken, diğer alimlerin tanımları, talebe-hoca ilişkisi ve el yazısı metinlerin önemi üzerinde durmaktadır. Her iki tanım da, hadis rivayetinde güvenilirliğin sağlanması için gerekli olan şahitlik ve icâzet gibi unsurların önemini vurgulamaktadır.

⁴³⁵ el-Celâli, *Mecmûatu’l-Ulum*, 255.

⁴³⁶ İbn Hacer, *Nuhbetul-Fiker Şerhi*, 86-90. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 259. Ve Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usulü*, 181.

⁴³⁷ İbn Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, 160. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 259.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde, Molla Musa el Celâli'nin "*Mecmuâtu'l-Mekâsid*" adlı eserinden, Mübeşşirat ve Münzirat başlığı altında yer alan bazı hadisleri inceleyeceğiz. Bu hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) müminlere sunduğu müjdeler ve uyarılar içeren değerli sözlerdir.

Eserin bir diğer önemli kısmı da, Buhârî ve Müslim'in sahîh kitaplarında da geçen, anlamı kapalı veya içinde anlaşılmaya muhtaç kelimeler barındıran hadislerdir. Molla Musa el-Celâli, bu hadislerin şerhlerini kendi yorumları ve açıklamaları ışığında sunarak, bu kutsal sözlerin anlamını ve derinliğini kavramamıza yardımcı olmaktadır.

Bu bölümde, sizlere hem müjdeler ve uyarılar içeren hadisleri hem de Molla Musa el-Celâli'nin yorumlarını aktararak, "*Mecmuâtu'l-Mekâsid*" eserinin zengin içeriğini keşfetmenizi sağlayacağız. Bu sayede, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mesajını daha iyi anlayabilir ve hayatımızı bu mesajlara göre şekillendirmeye çalışabiliriz.

3. MÜBEŞŞİRAT (MÜJDELEYİCİ) ve MÜNZİRAT (UYARICI) HADİSLER

Molla Musa el-Celâli'nin "*Mecmuâtu'l-Mekâsid*" adlı eserindeki "Mübeşşirat ve Münzirat" başlıklı bölüm, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) müminlere yol gösterici bir pusula niteliğindeki hadisleri bir araya getirmektedir. Bu hadisler, hem müminlere cennet müjdesi vermekte hem de onları günahlardan sakındırmaktadır. Bu bölümdeki hadisleri incelemek, hem İslam dinini daha iyi anlamamıza hem de kendi hayatımıza yön vermemize yardımcı olacaktır.

3.1. MÜBEŞŞİRAT (MÜJDELEYİCİ) HADİSLER

Kelime anlamı olarak "müjde verme, sevindirme" anlamına gelen mübeşşirat, İslam'da Allah'ın (c.c.) kullarına vaat ettiği cennet, nimetler ve güzelliklerdir. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde mübeşşirat olarak birçok şeyden bahsedilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İman ve iyilik edenlerin cennete gireceği: *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanırsa ona namazını kılar, zekâtını verir ve iyilik yaparsa, işte onlar Rabb'lerinin katında ecirlidirler. Onlara korku ve üzüntü yoktur. Onlar cennete gireceklerdir; vaat edildikleri güzel yurda. Orada onlar için ebedi kalacaklar; onlara tükenmeyecek nimetler verilecektir."*⁴³⁸

Sabredenlerin mükâfatlandırılacağı: *"Sabredenler, sıkıntıya düştüklerinde ve hastalandıklarında ve savaşta yaralandıklarında: 'Elhamdülillah, Rabbimize hamd olsun!' derler. Onlara Rabb'lerinin katında bağışlanma ve nimet vardır. Onlar doğru yola iletilmişlerdir."*⁴³⁹

Tövbe edenlerin affedileceği: *"De ki: 'Benim kullarım hata işlerler, sonra da Rablerine dönerler, O'ndan af dilerler. O, tövbeleri kabul edendir ve merhametlidir."*⁴⁴⁰

Mübeşşirat kavramı Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde sıklıkla kullanılmıştır. Bu kavramın ilk ne zaman ve kim tarafından kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bu kavramların İslam'ın ilk yıllarından beri kullanıldığı bilinmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamberlik görevini yerine getirirken insanları mübeşşiratla (cennet ve nimetlerle) motive etmiştir.⁴⁴¹

Mübeşşirat kavramı, insanların imanlarını ve ahlaklarını düzeltmelerine yardımcı olmak için kullanılmıştır. Bu kavram, insanların Allah'ın rızasını kazanmak için çaba göstermelerini ve günahattan uzak durmalarını teşvik etmektedir.

Şimdi, Molla Musa el-Celâli'nin kitabında zikrettiği ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bizlere azaptan kurtuluşun anahtarlarını sunduğu mübeşşirat hadisi ile yola çıkarak, bu hadisteki kurtarıcı maddeleri inceleyeceğiz. Bu sayede, Rabbimize ulaşmak ve ebedi saadete kavuşmak için rehberlik edecek önemli öğretilere ışık tutacağız.

⁴³⁸ Bakara Sûresi, 25.

⁴³⁹ Bakara Sûresi, 155-157.

⁴⁴⁰ Mü'min Sûresi, 3.

⁴⁴¹ Bu kavramın ilk ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilgi yok iken peygamber efendimiz (s.a.v.) döneminde kullanıldığına delil olacak birçok hadis bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, Ta'bîr, 5; Tirmizî, Rü'yâ, 2-3; ibn Mâce, Ta'bîr, 1-2.

Abdurrahman bin Semüre'den rivayet edilen bir hadiste, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Dün garip bir şey gördüm. Ümmetimden, etrafı azap melekleriyle çevrili bir adam gördüm. Sonra abdesti ona geldi ve onu bundan kurtardı. Ümmetimden kabir azabına maruz kalan bir adam gördüm, namazı geldi ve onu bundan kurtardı. Ümmetimden bir adam gördüm. Etrafı şeytanlarla çevriliydi. Sonra ona Allah'ın zikri geldi ve onu onlardan kurtardı. Ümmetimden bir adamın susuzluktan zor nefes aldığını gördüm. Bunun üzerine onun tuttuğu Ramazan orucu geldi ve onu susuzluktan kurtardı. Ümmetimden, önü, arkası, sağı, solu, üstü ve altı karanlık olan bir adam gördüm. Eda ettiği hac ve umresi geldi ve onu bu karanlıklardan çıkardı. Ben ümmetimden bir adam gördüm ki, ölüm meleği ona canını almak için geldi, sonra onun anne ve babasına yaptığı iyilik geldi ve o ondan geri çevrildi. Ümmetimden bir adamın müminlerle konuştuğunu fakat onların o adamla konuşmadığını gördüm. Sonra o adamın yaptığı akraba ziyaretleri geldi ve şöyle dediler: Bu, akrabalık bağların da devamıydı, sürekliydi. Bunun üzerine bu onlarla konuştu, onlar da onunla konuştular ve birlik oldular. Ümmetimden bir adamın, elleri ile yüzünü cehennem ateşinin korumaya çalıştığını gördüm. Sonra verdiği sadakaları geldi ve başına gölge ve yüzüne perde olduğunu gördüm. Ümmetimden bir adam gördüm ki azap zebanileri ona geliyordu sonra yaptığı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaları ona geldi ve onu bundan kurtardı. Ümmetimden bir adamın ateşe düştüğünü ve dünyada Allah korkusundan ağlayıp dökülen gözyaşlarının gelip onu ateşten çıkardığını gördüm. Ümmetimden bir adamın sahifesini sol tarafından aldığını ardından Allahtan korkması onu alıp sağ tarafına verdiğini gördüm. Ümmetimden mizanı hafif gelen, aşırılıkları kendisine gelen, tartısını ağırlaştıran bir adam gördüm. Ümmetimden de cehennemin eşiğinde olan bir adam gördüm ki Allahtan korkması onu oradan kurtardı. Ümmetimden bir adamın hurma ağacının gök gürlemesi gibi gürlediğini, Cenab-ı Hakk'a olan güveninin kendisine geldiğini ve titremesinin yatıştığını gördüm. Ümmetimden bir adamın emekleyerek ve sürünerek sıratı geçmeye çalıştığını gördüm. Sonra kıldığı namazı bana geldi. Ben de onun elinden tuttum ve onu kaldırdım ve beraber geçtik. Ve ümmetimden bir adamın Cennetin kapılarına vardığını ancak kapıların ona*

*kapandığını gördüm. Kendisinin Allah'tan başka ilah olmadığına dair şahitliği gelip onun elinden tuttu ve onu cennete soktu.*⁴⁴² Allah Resulü (s.a.v.) doğru söyledi.

el-Celâli'ye göre bu, çok önemli bir hadistir ve özel durumlardan kurtaran özel amellerden bahsetmektedir. Ancak bu hadis, sadece söz ve fiile dayalı bir dindarlık anlayışını değil, samimi niyeti de kapsamaktadır. Bu samimi niyet, hem kalpte hem de dışarıda yansımalıdır. Hadis bize doğru amellerin, samimiyet ve ihlasla yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Yalnızca Allah rızası için yapılan amellerin, insanı zor durumlardan kurtaracak güce sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴³

Bu hadis-i şerif, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetine azaptan kurtuluş için vesile olacak amelleri müjdelediği anlamlı bir rivayettir. Hadiste, abdest, namaz, zikir, oruç, hac ve umre, anne-babaya iyilik, akraba ziyareti, sadaka, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, Allah korkusu, gözyaşı dökmek, aşırılıktan kaçınmak, Allah'a güvenmek, namaz kılmak ve kelime-i şهادet gibi amellerin azaptan kurtuluş vesilesi olduğu vurgulanmaktadır.

3.1.1. Abdest

Abdest, Müslümanların namaz kılmadan önce ve belirli ibadetleri yerine getirmeden önce aldıkları bir temizlik ve arınma ibadetidir. Sadece bedensel temizliği değil, aynı zamanda ruhsal temizliği de temsil eder. Abdest, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) emridir ve Kur'ân-ı Kerim'de de buna dair ayetler yer alır.

Şimdi bu konu ile alakalı el-Celâli'nin kitabında yer verdiği âyet ve hadislerle göz atalım;

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur : *"Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar kollarınızı yıkayın, başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı meshedin. Cünüp iseniz, gusül abdesti alın. Hayız veya*

⁴⁴² Molla Musa el-Celali, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, İstanbul, 2023, 20. Hadisin manası İbn Hibbân (ö. 354), el-Mecrûhîn 385/2 tarafından farklı kelimelerle rivayet edilmiştir. Ayrıca bkz. Heysemî (ö. 807) *Mecmau'z-Zevâid*, 182/7 dâhil etmiştir.

⁴⁴³ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 20.

lohusa iseniz, namazdan uzak durun. Suyu erişim imkânınız yoksa teyemmüm edin. Bu durumda, temiz toprakla yüzünüzü ve ellerinizi meshedin."⁴⁴⁴

el-Celâli kitabında şu hadislerle yer vermiştir; Müslim'in Osman b. Affan'dan onunda peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) den rivayet ettiği hadis şöyledir: *"Bir kul, farz olan bir namaz için güzelce abdest alır, güzel ve huşu içinde namazını eda ederse, bu kulun geçmişte işlediği bütün günahlar affedilir. Yeter ki büyük bir günah işlememiş olsun."*⁴⁴⁵

Başka bir rivayette Rasulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. *"Herkim bu benim abdestim gibi abdest alır, sonra kalkar içinden kendi kendisiyle konuşmaksızın iki rekât namaz kılarsa, onun geçmiş günahları bağışlanır"*⁴⁴⁶

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste, Rasullullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillah duası mizânı, sübhânallah ve elhamdülillah sözleri ise yer ile gökler arasını sevap ile doldurur. Namaz nurdur; sadaka burhandır; sabır ziyâdır. Kur'an senin ya lehinde ya da aleyhinde delildir. Herkes sabahtan (pazara çıkar) nefsinı satar; kimi onu âzâd kimi de helâk eder."*⁴⁴⁷ Bu hadis, İslam'ın temel prensiplerinden olan temizlik, zikir, ibadet ve ahlak gibi konularda önemli mesajlar barındırır.

Rasullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Abdest alıp, usulüne uygun şekilde yapan ve ardından Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim (kelime-i şهادet) diyen her Müslüman'a cennetin sekiz kapısı açılır ve dilediği kapıdan cennete girebilir."*⁴⁴⁸

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Benim havzam Aden'deki geyikten daha uzaktır, kardan daha*

⁴⁴⁴ Mâide Sûresi 6.

⁴⁴⁵ Hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu bu hadisin sahih olduğunu kabul etmiştir. Bu âlimler arasında Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce gibi hadis imamları da yer alır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 228.

⁴⁴⁶ Bu rivayet, sahih kabul edilen bir rivayettir ve birçok kaynakta zikredilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Buhari, *Sahih*, Abdest Kitabı, 159.

⁴⁴⁷ Bu hadis, sahih kabul edilen birçok hadis kaynağında rivayet edilmiştir. Hadisin senedi ve metni sağlamdır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 223; Tirmizî, *Sahih*, Dua Bölümleri, 3517, en-Nesâî, *Sünen*, Zekât Kitabı, 2437'de rivayet edilmiştir.

⁴⁴⁸ Bu hadis-i şerif sahihtir ve birçok kaynakta rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kitaplarının hepsinde yer alır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 234; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitab-ı Taharet, 169.

*beyazdır. Orada sütlü baldan daha tatlıdır. İçinde olduğundan daha fazla yıldız vardır. Doğrusu ben de, insanın develerini uzaklaştırdığı gibi, ben de insanları oradan uzaklaştıracam. Dediler ki: Ey Allah'ın Resulü, o gün bizi tanıyacak mısın? Dedi ki: Evet, sizden başka hiçbir millette olmayan bir iz var, abdestin etkisinden rengi parlak olarak bana geri döneceksiniz."*⁴⁴⁹

Ebu Hureyre'den rivayet edilen bu hadis, Cennet'in güzelliğini ve müminlere vaat edilen nimetleri tasvir ederek ümmete umut ve teselli veriyor. Aynı zamanda abdest almanın önemini ve müminleri diğer ümmetlerden ayıran bir özellik olduğunu vurguluyor.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizden abdest alan, sonra ağzını çalkalayıp gargara yapan ve burnuna su çekip dışarı üfleyen bir kimse yoktur ki, günahları ağzından ve burun deliklerinden suyla dökülmesin. Sonra Allah'ın emrettiği gibi yüzünü yıkayınca, yüzünün ve sakalının uçlarının günahları da suyla dökülsün. Ellerini yıkayınca, el parmaklarının uçlarından dirseklerine kadar ellerinin günahları da dökülsün. Başını mesh edince, başının günahları da saç uçlarından dökülsün. Ayaklarını yıkayınca, Allah'ın emrettiği gibi ayak bileklerini de yıkayınca, ayaklarının günahları da parmak uçlarından suyla dökülsün. Sonra kalkıp Allah'a şükretsün ve O'nu layığıyla hamd etsin. Sonra da iki rekât namaz kılsın. Annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenmiş olur."*⁴⁵⁰

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kendisiyle günahları sildiği ve dereceleri yükselttiği şeyi size ileteyim mi?"* Sahabe "Evet ey Allah'ın Resulü" demişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Zorluk halinde abdest almak, mescitlere sık sık gitmek ve namazdan sonra namazı beklemek işte ilişki budur."*⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce gibi birçok hadis alimi de bu hadisi sahih olarak kabul etmiştir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 247; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd Kitabı, 4302.

⁴⁵⁰ Bu hadis-i şerif; Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî gibi birçok hadis kitabında rivayet edilmiş sahih bir hadistir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 21. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Camiler ve Namaz Yerleri Kitabı, 832; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müsned-i Şamiyyin, 17019.

⁴⁵¹ Hadisin sahihliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler bu hadisi sahih kabul ederken, bazıları da zayıf veya mevzû olarak değerlendirmiştir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 22. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 251; Tirmizî, *Sahih*, Taharet Bölümü, 51-52; Nesa'i, *Sünen*, Taharet Kitabı, 143.

Ebu Hureyre'den rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.v.), geceyi tertemiz geçiren bir kul için şu müjdeyi vermiştir: *"Kim geceyi tertemiz geçirirse, geceleyn bir melek onun yanına gelir ve geceyi orada geçirir. O kişi, gecenin hiçbir saatinde uyanmaz, ancak melek şöyle der: Allah'ım, falanca kulunu affet, çünkü o geceyi temiz geçirdi."*⁴⁵²

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Mümin abdestini tamamladığı anda ona ziynet ulaşır. Her bir organ, abdest aldığı müddetçe nurlanır ve bu nur kıyamet gününe kadar devam eder."*⁴⁵³

Deylemî'nin Enes bin Mâlik'ten rivayet ettiği hadise göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Kim abdest aldıktan sonra, Kadir sûresini "Biz onu Kadir Gecesi'nde indirdik" diye bir defa okursa, o salihlerden olur ve kim bunu iki defa okursa, şehitler divanına yazılır. Kim bunu üç defa okursa, Allah onu peygamberlerle bir araya getirir."*⁴⁵⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, abdest sadece bir temizlik ibadeti değil, aynı zamanda birçok fazilete sahip bir ibadettir. Müslümanların abdesti özenle ve tam olarak almaları ve abdest almanın faziletlerini bilmeleri önemlidir. Abdest, hem bedensel hem de ruhsal arınmayı sağlayarak kulun Allah'a yaklaşmasına vesile olur.

1. Abdest İle İlgili Bir Hikâye

Bir gün, salih bir kadın hamurunu fırına koyduktan sonra namaz kılmak için ihrama girer. Bu sırada şeytan, kadın kılığına bürünerek ona gelir ve hamurun yandığını söyler. Kadın, namazını tamamlamadan asla ibadetini bozmamaya kararlı olduğu için şeytanın yalanlarına aldırılmaz ve namazını bitirir. Daha sonra şeytan, kadının oğlunu kaçırmış ve fırına atar. Kadın, oğlunun çığlıklarını duysa da yine namazını bozmaz ve imanı tam bir şekilde Allah'a teslim olmuş bir şekilde ibadetine

⁴⁵² Bu hadis, Buhârî ve Müslim' de yer alan sahîh bir hadistir. Ancak, Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Ebu Hatîm, el-Hâkim tarafından zayıf sayılmıştır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 22. Ayrıca bkz. İbn Mübârek, *ez-Zühed*, 1244, el-Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 2780. İbn Hibbân, *Sahih*, 1051.

⁴⁵³ Hadis âlimleri bu hadisi sahîh kabul etmişler ve onunla amel etmenin vacip olduğunu belirtmişlerdir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 22. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, Taharet Kitabı, 250; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8840.

⁴⁵⁴ Bu hadis, zayıf olarak kabul edilmiştir. Hadisin zayıf olmasının sebebi, rivayet zincirinde yer alan bazı ravilerin güvenilirliğinin tam olarak teyit edilememiş olmasıdır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 22. Ayrıca bkz. Müttakî el-Hindî (975/1567), *Kenzü'l-Ummâl*, 9/299.

devam eder. Namazdan sonra eve dönen koca, oğlunu ocakta kömürlerle oynarken bulur. Paniğe kapılan koca, durumu Hz. İsa'ya anlatır. Hz. İsa, kadını yanına çağırır ve ona olanları sorar. Kadın, abdestsiz abdest bozmadığını, namazsız abdest almadığını ve Allah'ın rızasını kazanmadan hiç kimseden bir şey istemediğini ifade eder. Bu sözleri karşısında Hz. İsa, kadının imanı ve sabrından etkilenir ve ona Allah'ın özel bir ihsanı olarak kırmızı bir akik taşı verir. Bu akik taşı sayesinde kadın, bundan sonra hayatta karşılaşacağı tüm zorluklara karşı korunur.⁴⁵⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hikâyeye, abdest ve namazın sadece dini ibadet olmadığını, aynı zamanda nefsin aldatmalarına karşı bir kalkan, muhafaza ve Allah'a (c.c.) yakınlık kaynağı olduğunu açıkça gösteriyor. Abdest alarak ve namaz kılarak Allah'a (c.c.) olan bağlılığımızı ve teslimiyetimizi gösterir, O'nun korumasına ve ödülleriyle layık hale geliriz.

3.1.2. Namaz

Namaz, Müslümanların Allah'a (c.c.) karşı kulluk borçlarını yerine getirmek için günde beş vakit eda ettikleri bir ibadet şeklidir. İslam'ın temel direklerinden biri olan namaz, kulun Rabbine karşı olan bağlılığını ve teslimiyetini gösteren bir eylemdir.

Namaz kılmak, sadece belli hareketler ve dualardan ibaret değildir. Aynı zamanda bir kalp ve ruh eğitimidir. Namaz kılan kişi, Allah'ın (c.c.) huzurunda durarak O'nun büyüklüğünü ve kudretini tefekkür eder, günahlarından dolayı pişmanlık duyar ve Allah'tan (c.c.) bağışlanma diler.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği namaz ile alakalı âyet ve hadisleri aktaralım;

Allah-u Teâlâ şöyle buyuruyor : *“Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”*⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 23. Ayrıca bkz. Abdurrahman bin Abdüsselâm es-Safûrî (Ö. H. 894), *Nüzhetü'l-Mecalis ve Muntehabü'n-Nefais Kitabı*, Gündüz ve Gece Namazının Fazileti ve İlgili Konular Hakkında Bölüm, Darü's-Sekâfi li'n-Neşr ve't-Tevzi, 2014, 108.

⁴⁵⁶ Münafikun Sûresi, ayet: 9

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği bilgiye göre, Allah (c.c.)'nun söylediği, *"Allah'ı anmaktan"* ifadesinden kasıt beş vakit namazdır.⁴⁵⁷

Müslim'in Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği hadiste Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Beş vakit namazın misali, kapının önünden taşkın akan bir ırmak gibidir. Sizden biriniz her gün beş defa yıkanır. Hasan şöyle dedi: "Ondan geriye kalan pisliktir."*⁴⁵⁸

Taberânî'nin İbn Ömer (r.a.) dan rivayetinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şöyle dediğini işittim: *"Kul, namaz kılmak için ayağa kalktığında, tüm günahları getirilir ve omuzlarına konur. Her rükû ve secde ise bu günahlar omuzlarından dökülür."*⁴⁵⁹ Yani el-Celâli'ye göre, günahları ondan dökülmüş ve temizlenmiştir.⁴⁶⁰

İbn Hacer'in ez-Zevâcir adlı eserinde zikrettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim namazı hakkıyla yerine getirirse Allah ona beş özellik ihsan eder; Dar geçim sıkıntısını ondan kaldırır, Kabir azabını ondan uzaklaştırır, Kendisine kitabını sağ eliyle verir, Sırat köprüsünden şimşek gibi geçer, Hesapsız cennete girer."*⁴⁶¹

Ahmed b. Hanbel 'in rivayetine göre Hz. Muhammed (s.a.v.) namazdan bahsederken şöyle buyurmuştur: *"Kim ona (namaza) sarılırsa kıyamet gününde ona nur ve delil olarak kurtuluş olur."*⁴⁶²

⁴⁵⁷ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24.

⁴⁵⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, *Camiler ve Camiler bölümü*, 668; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 14853' de şu ifadelerle rivayet etmiştir: Ammâr ibn Muhammed bize, Âmaş dan, Ebu Süfyan'dan, Câbir'den rivayetle, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz bu beş namazın benzerleri, bir kimsenin, sizden birinin kapısına koşup, her gün beş defa yıkanması gibidir. Peki onu necis olmaktan alıkoyan nedir...?" Buyurdu ki: Suyun kapısı önünde durmaktadır." Hadisin hükmü: Müslim'in şartlarına göre rivayeti kuvvetlidir.

⁴⁵⁹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahih*, *Kitabu's-Salât*, 480; Müslim, *Sahih*, *Kitabu's-Salât*, 1755; Taberânî, *Müsned-i Şamiyyin*, 486. Buhârî ve Müslim'de bulunan sahîh bir hadistir.

⁴⁶⁰ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24.

⁴⁶¹ Bu hadis, sahih olarak kabul edilen bir hadistir. Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24. Ayrıca bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Zevâcir*, 352; İmam Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, 1164.

⁴⁶² Bu hadis, İmam Ahmed b. Hanbel 'in *Müsned* 'inde rivayet edilmiştir. Hadisin sahihliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı hadis âlimleri bu hadisi sahih kabul ederken, bazıları zayıf veya mevzû olarak değerlendirmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6576, İbn Hibbân, *Müsned*, 1467.

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Allah'ın kullarına farz kıldığı beş vakit namaz vardır. Kim bunları noksan kılmadan, tam olarak eda ederse, Allah ona cennetin garantisi olarak bir söz vermiştir. Kim de bunlardan bir kısmını noksan kılsa, Allah'a karşı bir ahdi bozmuş olur. Allah, böylelerine dilediği gibi muamele eder: Ya onları affeder ya da azap eder."*⁴⁶³

Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Benim bu ümmetim merhametli bir ümmettir. Allah onlardan belayı ancak ihlâsları, duaları, namazları ve zayıflıkları ile giderir."*⁴⁶⁴

Müslim'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cuma'dan Cuma'ya, Ramazan'dan Ramazan'a kadar büyük günahlardan kaçındığın müddetçe beş vakit namaz, aralarındaki küçük günahlara kefarettir."*⁴⁶⁵

Müslim den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a bol bol secde et. Çünkü Allah'a her secde ettiğinde seni bir derece yükseltir ve bir günahını bağışlar."*⁴⁶⁶

Müslim tarafından İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi beş kat daha faziletlidir."*⁴⁶⁷

Müslim, Osman bin Affân'ın akşam namazından sonra mescide girip tek başına oturduğunu ve şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ey kardeşimin oğlu, Rasûlullah

⁴⁶³ Bu hadis sahih olup, sahih kaynaklarda birden fazla rivayeti bulunmaktadır. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 24. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh*, 578; Müslim, *Sahîh*, 177; Ebû Dâvûd 425; Nesâî, 461; İbn Mâce, 1401.

⁴⁶⁴ el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 25. Ayrıca bkz. İsmail Hakki Bursevî, *Tefsir Ruhul-Beyan*, 8/219; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 4278. Hadis alimleri bu sözün sahih olduğunu ve Tirmizî, İbn-i Mâce ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin sahih hadis kitaplarında rivayet edildiğini belirtmektedirler.

⁴⁶⁵ Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edilmiş sahih bir hadistir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 25. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh*, Temizlik Bölümü, 233; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 343; Tirmizî, *Sahîh*, 214; Nesâî, *Sünen*, 462; İbn Mâce, *Sünen*, 1086 ve Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 7129.

⁴⁶⁶ Bu hadis-i şerif, birçok hadis kitabında rivayet edilmiştir. En meşhur rivayetlerden biri, Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alır. Hadisin sahihi Buhârî ve Müslim tarafından da sahih kabul edilmiştir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 25. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh*, Namaz bölümü, 488; Tirmizî, *Sahîh*, 388; Nesâî, *Sünen*, 1139; İbn Mâce *Sünen*, 1423; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22370.

⁴⁶⁷ Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğer hadis kitaplarında yer alan sahih bir hadistir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 25. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh*, 645; Müslim, *Sahîh*, 650.

(s.a.v.)'in şöyle buyurdu: *"Kim yatsı namazını cemaatle kılsa, gecenin yarısını ihya etmiş gibidir. Kim de sabah namazını cemaatle kılsa, bütün geceyi ihya etmiş gibidir."*⁴⁶⁸

Ebû Hureyre (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimsenin cemaatle kıldığı namazın sevabı, evinde ve çarşı pazarda kıldığı namazdan yirmi kat daha fazladır. O kimse abdestini güzelce alıp, sonra sadece namaz kılmak maksadıyla mescide giderse attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir, bir hatası da silinir. Namazını kıldıktan sonra abdestini bozmadan namaz kıldığı yerde kaldığı müddetçe, melekler ona; Allahım! Ona rahmetinle muamele et, ona acı! diyerek dua etmeye devam ederler. O kimse namazı beklediği sürece namazda imiş gibidir."*⁴⁶⁹

Yukarıda el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadisler, namazın İslam dinindeki önemini ve faziletini açıkça göstermektedir. Bu delillerden yola çıkarak namaz hakkında şu cümleyi söyleyebiliriz; Namaz, İslam'ın temel ibadetlerinden biridir ve kulun Allah ile olan ilişkisinde hayati bir rol oynar. Ayet ve hadislerde namazın önemi ve faziletleri birçok yönden vurgulanmıştır. Namaz kılan kişi günahlardan arınır, cennete girmeyi hak eder, zorluklara karşı direnç gücünü artırır, kıyamet gününde kurtuluşa erer, sevap ve dereceler kazanır ve Allah'ın rahmetine layık olur. Müslümanların namazı hakkıyla yerine getirmesi ve bu ibadetin faziletlerinden yararlanması gerekir.

3.1.3. Sıla-i Rahim (Akraba Ziyareti)

Sıla-i Rahim, akrabalarla sevgi, saygı ve dayanışma duygularını pekiştiren, İslam'da da büyük önem taşıyan bir gelenektir. Bu gelenek, sadece ziyaretleşmeyi değil, aynı zamanda akrabaların halini hatırlarını sormayı, onlara maddi ve manevi destek olmayı da kapsar.

⁴⁶⁸ Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilen bu hadis sahih hadis kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 25. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih*, 656; Mâlik, *Muvatta*, 348; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 555; ed-Dârimî, *Sünen*, 1260; Ahmed, *Müsned*, 408.

⁴⁶⁹ Bu hadis, sahih kabul edilen bir hadistir. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok muteber hadis kitabında değişik senetlerle rivayet edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 26. Ayrıca bkz. Buhârî (477) ve Müslim (649) tarafından ittifak edilmiştir.

Şimdi bu konu ile alakalı el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadislere değinelim;

Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının."*⁴⁷⁰ Yani, el-Celâli'nin kitabında zikrettiğine göre akrabalık bağlarını koparmayın ve bu durumdan sakının.⁴⁷¹

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirini ikram etsin. Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa akrabasını ziyaret etsin. Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa ya iyilik konuşsun ya da sussun."*⁴⁷²

Ebu Ya'lâ'nın naklettiği bir hadise göre, "Bir adam, ashabından bir grupla birlikte Peygamber'in (s.a.v) yanına geldi ve 'Ey Allah'ın elçisi, sen mi Allah'ın elçisi olduğunu iddia ediyorsun?' diye sordu. Peygamber (s.a.v) 'Evet' dedi. Adam, 'Ey Allah'ın Resulü, Allah'a en sevimli amel hangisidir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v) *'Allah'a ve Resulüne iman etmektir'* dedi. Adam, 'Sonra ne gelir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v) *'Akrabalık bağlarını korumaktır'* dedi. Adam, 'Ey Allah'ın Resulü, Allah katında en nefret edilen amel hangisidir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v) *'Allah'a ortak koşmaktır'* dedi. Adam, 'Sonra ne gelir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v) *'Akrabalık bağlarını koparmaktır'* dedi."⁴⁷³

Hâkim'den rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Üç vasıf sahibine Allah kolay hesap sorar ve onu merhametiyle cennete alır."* Ashab-ı Kiram sordu: "Ya Rasulullah, bu üç vasıf nedir?" Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle cevap verdi: *"Kendisine zulmeden kişiyi affeden, Kendisine kin*

⁴⁷⁰ Nisa Sûresi, 1.

⁴⁷¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 50.

⁴⁷² Bu hadis-i şerif, sahih kabul edilen hadislerden biridir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 50. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh*, 2138; Müslim, *Sahîh*, 47.

⁴⁷³ Bu hadis, sahih kabul edilen bir hadistir. Birçok kaynaktan farklı rivayetlerle yer alır ve İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu bu hadisin sahih olduğunu kabul etmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 50. Ayrıca bkz. Ebu Ya'lâ, el-Müsned, 5784; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebir, 8321.

besleyen kişiye yardım eden, Kendisine haksızlık yapan kişiye kol kanat geren kişidir. Eğer bu üç şeyi yaparsanız cennete girersiniz."⁴⁷⁴

Ebu Ya'lâ'dan rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Sadaka ve sıla-i rahim (akrabalık bağlarını kuvvetlendirme) sayesinde Allah (c.c.) ömrü uzatır, kötü ölümü defeder, musibetleri ve tehlikeleri uzaklaştırır.*"⁴⁷⁵

Bir adam Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelerek 'Ey Allah'ın Resulü! Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak olan şey nedir?' diye sordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) de şu şekilde buyurdu: '*Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, zekâtını vermen ve aile bağlarını koruman.*'"⁴⁷⁶

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Eğer insanlar ilimi ortaya koysalar da amelleri terk etseler, dilleriyle birbirlerini sevseler de kalplerinde birbirlerine kin besleseler ve akrabalık bağlarını koparsalar, Allah onları lanetler, sağırlaştırır ve kör eder."⁴⁷⁷

Yukarıdaki el-Celâlî'nin kitabında yer verdiği âyet ve hadisler ışığında akraba ziyaretlerinin önemi ve değeri açıkça ortaya çıkmaktadır. Akraba ziyaretleri, ailenin ve akrabaların haklarını gözetmek, onlarla sevgi ve saygı çerçevesinde ilişkileri sürdürmek anlamına gelir. Bu kavram, sadece maddi yardımda bulunmakla sınırlı değildir, aynı zamanda manevi ilgi ve alaka göstermeyi, hal hatır sormayı, sevgi ve şefkat göstermeyi de kapsar.

⁴⁷⁴ Bu hadis, sahih olarak kabul edilir ve Tirmizî, İbn-i Mâce, Dârimî, Ebû Nu'aym, İbn-i Hibbân, Taberânî ve Beyhakî gibi hadis âlimleri tarafından rivayet edilmiştir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 50. Ayrıca bkz. el-Hâkim, *Müstedrek*, 2/518; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, 5064.

⁴⁷⁵ Ebu Ya'lâ'dan rivayet edilen bu hadisin durumu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Hadisin senedi ve metniyle ilgili bazı tenkitler olduğu gibi, sahih olduğunu kabul eden âlimler de vardır. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 50. Ayrıca bkz. Ya'lâ, *Müsned*, 4104.

⁴⁷⁶ Bu hadisin aslı sahihtir. Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 51. Ayrıca bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, 3246 ve Müslim'de: (Yahyâ bin Yahyâ et-Tamimi den, Ebu Ehvas dan ve Ebu Bekir bin Ebi Şeybe den, Ebu Ahvas ona Ebû İshak'tan ona Musa İbn Talha'dan ona da Ebû Eyyub'dan rivayetle, Peygamber (s.a.v.) 'e bir adam geldi ve şöyle dedi: Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak bir işe yönlendirin. Allah resulü şöyle dedi: "Siz, Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Namaz kılın, zekâtı verin ve akrabalarınızla ilişkileri sürdürün." O, arkasını dönünce, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Eğer o, yaptığına bağlı kalırsa, Allah ona salat ve selam versin". Emrolunduğu takdirde cennete girecektir. Ve İbn Ebî Şeybe 'nin rivayetinde: (Eğer ona uyarsa) *Sahîh-i Müslim*, İman Kitabı, iman bölümü, 14; Buhârî: akrabayı gözetme, 5637.

⁴⁷⁷ el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 51. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 7/501.

Allah'a ve ahiret gününe inanan bir mümin için akrabalık bağlarını korumak ve misafirperverlik göstermek büyük önem taşır. Bu iki eylem, hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de cennete ulaşmak için önemli birer araçtır. Akrabalık bağlarını koparmak ise Allah katında en nefret edilen amellerden biridir. Bu nedenle, müminler akrabalarıyla iyi geçinmeye, onları ziyaret etmeye ve onlara yardım etmeye özen göstermelidirler. Misafirperverlik ise, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin sıfatlarından biridir. Misafir ağırlamak, hem misafiri onurlandırmak hem de Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için bir vesiledir.

3.1.4. Gusül

Gusül, cünüplük, hayız ve nifas gibi durumlarda kişinin tüm bedenini yıkamak suretiyle yaptığı bir dini temizliktir. Bu işlem, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde emredilmiştir. Müslümanların belirli durumlarda yerine getirmesi gereken bir farzdır.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadisler ışığında guslû ele alalım;

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"Eğer cünüp iseniz, temizlenin."*⁴⁷⁸

Allah Rasulü (s.a.v.) bir hadislerin de şöyle buyurmuştur: *"Üç şey her Müslümana vaciptir: Cuma günü yıkanmak, misvak kullanmak ve güzel koku sürmek."*⁴⁷⁹

Abdullah ibn Abbas şöyle demiştir: *"Bir erkek ve karısı gusül abdesti aldıklarında, her bir damladan Allah, kıyamet gününe kadar birbirleri için istiğfar eden bir melek yaratır."*⁴⁸⁰

Gazzâlî, gusül abdesti almadan yatmanın günahı ve bu günahın ahirette nasıl cezalandırılacağı hakkında bir misal vermiştir; Rüyada bir adam görüldü ve ona

⁴⁷⁸ Maide Sûresi 6.Ayet.

⁴⁷⁹ Bu hadis-i şerif sahihtir ve birçok kaynakta rivayet edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 53. Ayrıca bkz. Buhârî 858; Müslim 846; Nesâî 1375; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23076.

⁴⁸⁰ Hadis âlimleri tarafından genel olarak sahîh kabul edilmektedir. Hadisin isnadı zayıf değildir ve rivayet edenler güvenilir kişilerdir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 53. Ayrıca bkz. es-Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecalis ve Müntehab'n-Nefais*, 178.

"Allah sana ne yaptı?" diye soruldu. Adam, "Beni rahat bırakın, çünkü bir gece cünüplükten dolayı gusül abdesti almadım. Bu yüzden Allah bana içinde yuvarlanıp dönebileceğim ateşten bir elbise giydirdi." dedi.⁴⁸¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadislerden yola çıkarak gusül, İslam dininde önemli bir yere sahip olan bir temizlik yöntemidir. Bu ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere gusül sadece bedensel bir temizlik değil, aynı zamanda manevi bir arınma ve sevap kazanma vesilesidir. Gusül abdesti alan kişi, hem Allah'a daha yaklaşır hem de toplumda iyi bir örnek olma sorumluluğunu yerine getirir. Bu nedenle Müslümanların gusül ibadetini özenle yerine getirmeleri ve bu ibadetin hem bedensel hem de manevi faydalarından yararlanmaları önemlidir.

3.1.5. Sadaka

Sadaka, Allah'ın rızasını kazanmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ve ruhumuzu arındırmak için verdiğimiz maddi veya manevi yardımlardır. Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerim'de sadakanın önemini birçok ayette vurgulamış ve sadaka veren kullarına müjdeler vermiştir.

Sadakanın sadece maddi yardımdan ibaret olmadığını da unutmamak gerekir. Gülümsemek, selamlaşmak, hasta ziyaret etmek, güzel söz söylemek gibi manevi yardımlar da sadaka kapsamındadır.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı âyet ve hadisleri ele alalım;

Cenâb-ı Hak Kuran-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"Ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir."*⁴⁸²

Başka bir ayette ise Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz tane bulunan bir tek tohumun durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olan ve her şeyi bilendir."*⁴⁸³

⁴⁸¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 53. Ayrıca bkz. el-Melîbârî, *İrşâdü'l-İbâd*, 93.

⁴⁸² Bakara sûresi, 197.

⁴⁸³ Bakara sûresi, 261.

Buhârî ve Müslim'in Adî b. Hâtim'den rivayet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kendinizi ateşten, yarım hurma ile de olsa koruyun. Onu da bulamazsanız, güzel bir söz ile koruyun."*⁴⁸⁴

Taberânî' nin, Enes bin Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sadaka verin, zira sadaka sizi cehennemden kurtarır."*⁴⁸⁵

Taberânî' nin Ukbe bin Âmir tarıkı ile aktardığı bir rivayette, Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sadaka, kabrin sıcaklığını söndürür. Ancak mü'min, kıyamet günü, sadakasının gölgesini bulacaktır."*⁴⁸⁶

Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)'dan rivayet edilen hadiste, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir mü'mini doyurursa, Allah da onu cennetin meyvelerinden ve benzeri şeylerden doyurur. Kim bir mü'mine su içirirse, Allah da kıyamet günü ona mühürlü içecekten içirir. Kim bir mü'minin üzerini örterse, Allah da onu cennetle ödüllendirir."*⁴⁸⁷

İbni Hibbân'dan rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Gizli sadaka, Rabbin gazabını söndürür, akrabalık bağlarını kurmak ömrü uzatır ve iyilik yapmak kötü ölümleri önler."*⁴⁸⁸

Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen bir hadis şöyledir: *"Bir köpek, bir kuyunun etrafında dönerek susuzluktan ölmek üzereyken, İsrailoğullarından bir*

⁴⁸⁴ Ebu Hureyre (r.a) rivayetiyle sahîh olarak kabul edilen bir hadistir. Buhârî ve Müslim sahîh hadis kitaplarında yer alır. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 54. Ayrıca bkz. Buhârî, 6023; Müslim, 1016; Nesâî, 2552.

⁴⁸⁵ Sahîh olarak kabul edilen bir hadistir. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 54. Ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Hilyatü'l-Evliya* (10/403) ve el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân* 3355. adlı eserlerde yer almıştır.

⁴⁸⁶ Bazı kaynaklarda hadisin sahîh olduğu, bazı kaynaklarda ise zayıf veya mevzû olduğu belirtilmektedir. Hadisin sahihliği konusunda farklı görüşlerin olması, hadisin senedi ve metniyle ilgili farklı değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 54. Ayrıca bkz. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebir*, 8463; Heysemî (ö. 807), *Mecmau'z-Zevâid* 3/113.

⁴⁸⁷ Bu hadis sahîh olarak rivayet edilmiştir. Hadisin sahihliği konusunda ittifak vardır. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 54. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1982; Tirmizî, 2449; Ahmed b. Hanbel, 11101 tarafından rivayet edilmiştir.

⁴⁸⁸ Bazı kaynaklarda hadisin zayıf olduğu, bazı kaynaklarda ise mevzû olduğu belirtilmektedir. Zayıf olduğu görüşünde olanlar, hadisin senedinde yer alan bazı ravilerin güvenilirliğinin zayıf olduğunu savunmaktadırlar. Mevzû olduğu görüşünde olanlar ise, hadisin senedinde yer alan bazı ravilerin uydurma olduğunu ve hadisin sahîh kaynaklarda yer almadığını savunmaktadırlar. el-Celâlî, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 55. Ayrıca bkz. Heysemî (ö. 807), *Mecmau'z-Zevâid* 3/118, Suyûtî (ö. 911), *Camiü's-Sağir*, 4978. Taberânî'nin anlatımına gelince, şöyledir: *"İyi işler yapmak kötülüklerden korur, gizli sadakalar Rabbin gazabını söndürür, akrabalık bağlarını korumak ise ömrü uzatır"*. Taberani 8014.

fahişe onu gördü. Kuyudan su çekmek için ayakkabısını çıkardı ve ona su verdi. Bu sayede Allah ona günahlarını bağışladı."⁴⁸⁹

Müslim'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği hadise göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: *Yedi sınıf insan vardır ki, Allah teâlâ onları kendi arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde gölgelendirir. Adaletli yönetici, Allah'a ibadetle büyüyen genç, kalbi camilere bağlı kimse, Allah için birbirini seven, bu uğurda bir araya gelip bu sevgi ile ayrılan iki kimse, mevki sahibi olan güzel bir kadın tarafından birlikte olmaya çağırıldığı halde, "Ben Allah'tan korkarım" cevabı ile karşılık veren kimse, sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak şekilde gizli veren kimse, تنها yerde Allah'ı anarak gözleri yaşta dolup taştan kimse.*⁴⁹⁰

Müslim'den rivayet edilen bir hadise göre Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle dedi: *"Bir adamın, yoldan geçenlere eziyet veren bir ağacı kesip attığı için cennette dolaştığını gördüm."*⁴⁹¹

Hiz. Aişe (r.a.) bir cariye satın aldı, bunun üzerine Cebrail (a.s.) indi ve şöyle dedi: "Ey Muhammed, bu cariye evinden çıkar, çünkü o cehennemliklerden biridir. Hiz. Aişe onu evden çıkardı ve ona biraz hurma verdi, kız hurmanın yarısını yedi yarısını da yolda gördüğü fakir bir adama verdi. Sonra Cebrail (a.s.) geldi ve şöyle dedi: Ya Muhammed, Cenâb-ı Hak sana cariye ger i almanı emrediyor, çünkü Cenâb-ı Hak, yarım hurma sadaka verdiği için onu cehennemden azat etmiştir."⁴⁹²

el-Celâli'nin kitabından zikrettiğimiz âyet ve hadislerde sadakanın önemi ve faziletleri birçok âyet ve hadiste vurgulanmıştır. Yukarıda zikredilen âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere sadaka, hem dünyada hem de ahirette birçok faydaya sahip bir ibadettir. Sadaka sadece maddi olarak verilen bir şey değildir.

⁴⁸⁹ Bu hadis, sahih olarak kabul edilen ve İmam Buhârî ve Müslim' de yer alan bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 55. Ayrıca bkz. Buhârî, 3467; Müslim, 2245.

⁴⁹⁰ Bu hadis, sahih olarak kabul edilen ve İmam Buhârî'nin de *Sahih*'inde yer alan bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 55-56. Ayrıca bkz. Buhârî (660), Müslim (1031), Tirmizî (2391), Nesâî (5380) ve Ahmed b. Hanbel (9665) tarafından rivayet edilmiştir.

⁴⁹¹ Hadis, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce gibi muteber hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. Birçok hadis âlimi bu hadisin sahih olduğunu kabul etmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 56. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahih-i Müslim*, , 2/588.

⁴⁹² Rivayetin senedi zayıf kabul edilen ravilerden oluştuğu için zayıf kabul edilmektedir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 56. Ayrıca bkz. es-Safûrî, *Nüzhetül Mecalis ve Muntehabun Nefais*, 203.

Gülümsemek, selam vermek, yoldan taşı kaldırmak gibi iyilikler de sadaka kapsamına girmektedir. Sonuç olarak, sadaka hem veren hem de alan için büyük bir hayırdır. Herkesin maddi imkânlarına göre sadaka vermeye çalışması ve sadakanın faziletlerinden yararlanması gerekir.

3.1.6. İyiliği Emretme Kötülükten Sakındırma

İnsanlığın tarih boyunca varlığını sürdürmesini ve gelişmesini sağlayan temel unsurlardan biri sosyal düzen ve ahlaki değerler olmuştur. Bu değerler sisteminin temelini ise iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak ilkesi oluşturmaktadır.

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker olarak da bilinen bu ilke, sadece dini bir görev değil, aynı zamanda tüm insanlar için evrensel bir ahlaki sorumluluktur. Bu sorumluluk, adil ve erdemli bir toplum inşa etmenin, huzurlu ve güvenli bir ortamda yaşamanın ve insan onurunu korumak için gereklidir.

Bu başlık altında, el-Celâli'nin kitabında zikrettiği iyilik ve kötülük kavramları ile ilgili âyet ve hadisler vereceğiz, bu âyet ve hadisler ışığında emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerin önemini vurgulayacağız.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir. İyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”*⁴⁹³

Müslim'in Ebu Saîd el-Hudrî tarafından rivayet ettiği hadis şöyledir; Rasulullah (s.a.v.)'i şöyle derken işittim: *“Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmeyen diliyle, buna da gücü yetmeyen ise kalbiyle buğz etsin ki bu da imanın en zayıf halidir.”*⁴⁹⁴

el-Bezzâr tarafından rivayet edilen hadise göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *İslam'ın sekiz hissesi vardır, İslam bir hissedir, namaz bir hissedir, zekat bir hissedir, Hac bir hissedir, oruç bir hissedir, İyiliği emretmek bir hissedir,*

⁴⁹³ Tenvîr sûresi, 71.

⁴⁹⁴ Bu hadis, sahih kabul edilen hadislerden biridir. Bu hadisin sıhhati, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi muteber hadis kitaplarında ittifakla kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 59. Ayrıca bkz. Müslim (49), Ebû Dâvûd (1140), Tirmizî (2172), Nesâî (5009), İbn Mâce (1275) ve Ahmed (11073) tarafından rivayet edilmiştir.

kötülükten sakındırmak bir hissedir, Allah yolunda cihat bir hissedir. Bunlardan bir hissesi olmayan ziyana uğramıştır."⁴⁹⁵

Ebû Dâvûd tarafından rivayet edilen bir hadis şöyledir: *"En iyi cihat, zalim bir hükümdarın önünde hakkı söylemektir."*⁴⁹⁶

Ebu Hureyre (r.a)'den rivayetle, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü bir adam, diğer bir adama sarılır ve 'Seninle benim aramda bir tanışıklık yok, benimle ne işin var?' diye sorar. Diğeri ise, 'Dünyada günah işlediğini gördüm halde beni uyarmadığın için sana hesap soracağım!' der."*⁴⁹⁷

Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)' dan rivayetle, "Has'am'dan bir adamın rivayetine göre, Peygamber (s.a.v.) ashabından bir grupla birlikte iken ona geldim ve şöyle dedim: Allah'ın Resulü olduğunu iddia eden sen misin? *Evet dedi.* Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü, Allah katında en sevimli amel hangisidir? *Allah'a iman dedi.* Ya Rasulullah, sonra ne olacak? Dedim. Şöyle dedi: *O halde akrabalık bağlarını koruyun.* Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü, Allah katında en nefret edilen amel hangisidir? Dedi ki: *Allah'a ortak koşmak.* Ben dedim ki: Ey Allah'ın Resulü, sonra ne olacak? *Akraba bağlarını koparmak dedi.* Dedim ki: Ya Rasulullah, sonra ne olacak? Şöyle buyurdu: *Sonra kötülüğü emredip iyilikten alıkoymak.*"⁴⁹⁸

Enes bin Mâlik (r.a.) Peygamber (s.a.v.) 'den rivayetle şöyle demiştir: *Bazı insanlar vardır ki, hayrın anahtarı ve şerrin kilididirler. Bazı insanlar da vardır, kötülüğün anahtarı, iyiliğin kilididir, Yüce Allah'ın iyiliğin anahtarlarını ellerine*

⁴⁹⁵ Bazı hadis âlimleri, bu hadisin senedi zayıf olduğu için sahih kabul etmemişlerdir. Zayıflık sebepleri arasında ravi zincirindeki bazı kişilerin güvenilirliği ve rivayetin farklı versiyonlarda farklı kelimelerle aktarılması yer alır. Diğer âlimler ise senedi zayıf olsa da hadisin manasının güzel ve İslam'ın esaslarını vurgulayan bir hadise olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşe göre, hadis metnindeki her bir "hisse" İslam'ın önemli bir unsurunu temsil etmektedir.

el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 59. Ayrıca bkz. Bezzâr' dan rivayet edilmiştir (2927); el-Beyhakî (ö. 458), *es-Sünen 'i-Kübrâ*, 7/7.

⁴⁹⁶ Bu hadis, sahih hadis kitaplarında yer alan ve birçok âlim tarafından kabul görmüş bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 59. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd (4344), Tirmizî (2174), Ahmed b. Hanbel (11159) ve el-Hâkim (8543) tarafından rivayet edilmiştir; el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7581.

⁴⁹⁷ Bu hadis, sahih kabul edilen bir hadistir. Bu hadis, Tirmizi ve İbn-i Mâce gibi hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 59. Ayrıca bkz. Müslim, İman, 161; Tirmizî, Şeaim, 22; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/243.

⁴⁹⁸ Sahih kabul edilen bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 60. Ayrıca bkz. Buhârî, *Kitabü'l-İman*, 38; Müslim, *Kitabü'l-İman*, 15; Heytemî el-Mekki, *ez-Zevâcir*, 2/81.

*verdiği kişiye ne mutlu, Yüce Allah'ın kötülüğün anahtarlarını ellerine verdiği kimselerin vay haline.*⁴⁹⁹

Yukarıda zikredilen ayet ve hadisler, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın İslam'daki önemini ve müminlerin bu konudaki sorumluluklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, yani iyiliği teşvik etmek ve kötülükten alıkoymak, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için değil, aynı zamanda toplumda adaleti, barışı ve huzuru tesis etmek için de gereklidir. Bu görev, hem ferdi hem de toplumsal bir sorumluluktur. Her mümin, kendi gücü ve imkânları ölçüsünde bu görevi yerine getirmekle yükümlüdür.

Sonuç olarak, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, her müminin yerine getirmesi gereken önemli bir görevdir. Bu görev, samimi bir niyetle, hikmetli bir şekilde ve kademeli olarak yapılmalıdır. Müminler, bu konuda Hz. Muhammed (s.a.s)'i örnek almalı ve sabırlı ve hoşgörülü bir şekilde bu görevi yerine getirmeye çalışmalıdırlar.

3.1.7. Allah'tan Korkmak

İnsanlığın fitratında, kendinden yüce bir güce duyulan saygı ve bağlılık ihtiyacı yatar. Bu ihtiyaç, birçok din ve inanç sisteminin temelini oluşturur. İslamiyet'te ise bu saygı ve bağlılık duygusu, Allah korkusu kavramıyla ifade edilir.

Allah'tan (c.c.) korkmak, yüce Rabbimize karşı duyduğumuz saygı, sevgi ve teslimiyetin doğal bir sonucudur. Bu korku, O'nun kudretinden ve azabından korkmaktan ziyade, O'nun rızasını kaybetmekten ve rahmetinden mahrum kalmaktan duyulan derin bir endişeyi ifade eder.

⁴⁹⁹ Bazı âlimler bu hadisin zayıf olduğunu savunmuştur. Bu görüş, hadis senedindeki bazı râvilerin zayıf olması gerekçesiyle ileri sürülmüştür. Özellikle Hafs bin Ubeydullah'ın güvenilirliği hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Diğer âlimler ise hadisin sahih olduğunu savunmuştur. Hadis senedi: el-Hüseyin bin el-Hasan el-Mervezi (r.a.) > Muhammed bin Ebî Adi (r.a.) > Muhammed bin Ebî Humeyd (r.a.) > Hafs bin Ubeydullah (r.a.) > Enes bin Mâlik (r.a.) > Peygamber Muhammed (s.a.s.) dir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 60. Ayrıca bkz. Tayâlisî (2082), Hüseyin el-Mervezi, *Zühd İbn el-Mübârek*, 967; İbn Ebî Âsım tarafından Muhammed bin Ebî Humeyd aracılığıyla “*el-Sünnet*” (297) adlı eserinde yer almıştır.

Allah korkusu, kalplere rehberlik eden ve insanları doğru yola sevk eden bir ışıktır. Bu korku sayesinde, müminler günahlardan uzak durur, iyilikleri yerine getirir ve her an Allah'ın huzurunda bulunduğunu hisseder.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı âyet ve hadislere göz atalım;

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun."*⁵⁰⁰

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Hikmetin başı Allah korkusudur.*⁵⁰¹

Rasulullah (s.a.v.) dedi ki: *Kulun kalbi Allah korkusu ile titrediğinde, günahları, kuru bir ağaçtan yapraklar döküldüğü gibi dökülür.*⁵⁰²

Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan korkarak ağlayan bir kul asla ateşe girmez; ta ki, memedeki süt tekrar yerine dönünceye ve Allah yolunda toplanan toz ile cehennem dumanı bir araya gelinceye kadar."*⁵⁰³

Buhârî'de İbni Mesud'dan rivayet edilen bir hadiste mümin ve münkirin günahlara bakış açılarını anlatan şu ifadeler yer alır: *"Mümin, günahlarını sanki bir dağın altında oturuyor ve üzerine düşmesinden korkuyormuş gibi görür. Ahlaksız ise günahlarını sanki burnunun üzerinden bir sinek geçmiş ve ona şöyle demiş gibi görür: 'Ne oldu sana?'"*⁵⁰⁴

Ka'b el-Ahbâr şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ'nın inciden bir şehri vardır. Bu şehirde yetmiş bin şehir, her şehirde de yetmiş bin ev vardır. Bu evlere sadece nebî, sadık, şehit, adil imam veya nefsinin hâkim kılan kişi girer."* Kendisine soruldu:

⁵⁰⁰ Âl-i İmrân sûresi, 175.

⁵⁰¹ Bu hadis, sahih olarak kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 62. Ayrıca bkz. el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 1/409 ve el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 744.

⁵⁰² Bazı hadis âlimleri bu hadisin sahih olduğunu savunurken, bazıları ise zayıf olduğunu veya mevzû olduğunu savunmaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 62. Ayrıca bkz. el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 4/149; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 803.

⁵⁰³ Bu hadis-i şerif, Tirmizî ve İbn-i Mâce tarafından rivayet edilmiştir. Hadisin sahihliği konusunda farklı görüşler olsa da, birçok âlim tarafından sahih kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 62. Ayrıca bkz. Tirmizî, 2311; Nesâ'î, 25.

⁵⁰⁴ Bu hadisin sahih olduğu yönündeki görüşler daha ağırlıklıdır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 62. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahih el-Buhari*, 6308.

"Nefsini hâkim kılan kişi kimdir?" Cevap verdi: "*Haram ona geldiğinde onu Allah korkusundan dolayı terk eden kişidir.*"⁵⁰⁵

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından aktarılan âyet ve hadisler, Allah korkusu (havf-ı Allah) kavramının önemini ve müminin hayatındaki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu kavram, Yüce Allah'a (c.c.) karşı derin bir saygı, hürmet ve itaat duygusu beslemek, O'nun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak anlamına gelir.

Allah korkusu, kulun nefsinin kontrol altına almasına ve günahlardan uzak durmasına yardımcı olur. Bu duyguya sahip olan kişi, her an Allah'ın (c.c.) huzurunda olduğunu ve yaptıklarından hesap vereceğini bilir. Bu sayede, hatalarından ders alır ve kendini geliştirmeye çalışır.

Sonuç olarak, el-Celâli'nin kitabından aktardığımız âyet ve hadislerde Allah korkusu, müminin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu duyguya sahip olan kişi, günahlardan uzak durarak, nefsinin terbiye ederek ve ibadetlerini yerine getirerek Allah'ın (c.c.) rızasına ulaşmaya çalışır. Allah korkusu, kulun kalbine huzur ve güven verir ve onu ebedi mutluluğa ulaşmaya yönlendirir.

3.2. MÜNZİRAT (UYARICI) HADİSLER

Kelime anlamı olarak "uyarma, korkutma" anlamına gelen münzirat, İslam'da Allah'ın (c.c.) kullarını günden, cehennemden ve azaptan sakındırdığı şeylerdir. el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde münzirat olarak birçok şeyden bahsedilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

⁵⁰⁵ Rivayetin sahih bir senedi olup olmadığı da tartışmalıdır. Bazı hadis âlimleri bu rivayeti zayıf kabul ederken, bazıları da sahih kabul etmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 63. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mansur* adlı eserinde, Tevbe Sûresi'nin 72. ayetinin tefsirinde: İbn Ebi Hâtim ve İbn Merduye, el-Hasan'dan rivayet ettiler, O şöyle dedi: İmran bin Hüseyin ve Ebu Hureyre 'ye "Adn cennetindeki güzel meskenler" tefsiri hakkında sordum. Dediler ki: Biz bunu Rasulullah (s.a.v.)'e sorduk, o da şöyle dedi: Cennetteki inciden saraylardır. Her sarayda kırmızı yakuttan yetmiş ev, her evde yetmiş yeşil zümrüden yapılmış oda, her evde yetmiş yatak, her divanda her renkten yetmiş yatak bulunur. Her yatakta hurilerden bir kadın, Her bir evde yetmiş sofraya ve her sofrada bütün çeşit ve renklerde yemek ve her bir evde hizmet edecek yetmiş hizmetçi bulunur. Her sabah mümine eski güç ve kuvveti verilir. es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mansur*, 238/4.

Kötülük ve zulüm yapanların cezalandırılacağı: *"Zulmedenler, Allah'ın azabından kurtulamayacaklarını sanmasınlar. Onlar, Allah'ın vaadine asla ulaşamayacaklarını da sanmasınlar. O, kullarını azabından haberdar eder."*⁵⁰⁶

Günah işleyenlerin pişman olacağı: *"Şeytanın vesveselerine uyanlar, sonra da Allah'a dönenler, işte onlar için affetme ve nimet vardır. Rabb'in bağışlayan ve merhamet edendir."*⁵⁰⁷

Cehennem azaplarının çok şiddetli olacağı: *"Onlar ateşe atılırlar. Orada inlerler ve feryat ederler. 'Ah, keşke biz dünyada iyilik yapanlardan olsaydık!' derler. Hayır, siz yalan söyleyenlerden idiniz."*⁵⁰⁸

Münzirat kavramı Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde sıklıkla kullanılmıştır. Bu kavramların ilk ne zaman ve kim tarafından kullanıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak, bu kavramın İslam'ın ilk yıllarından beri kullanıldığı ve Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından da sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁰⁹

Münzirat kavramı, insanların imanlarını ve ahlaklarını düzeltmelerine yardımcı olmak için kullanılmıştır. Bu kavram, insanların Allah'ın rızasını kazanmak için çaba göstermelerini ve günden uzak durmalarını teşvik etmektedir.

Şimdi, el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hadislerinde sıkça vurgulanan **münzirat** kavramı (uyarıcı) ele alınacaktır. Bu bağlamda, öncelikle konuya giriş niteliğinde Molla Musa'nın kitabında ifade ettiği bir âyet ve genel bir uyarıcı hadisi sunulacaktır. Ardından, seçilen hadiste yer alan unsurlar birkaç tanesi detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

⁵⁰⁶ Ankebût Sûresi, 29/25.

⁵⁰⁷ Hicr Sûresi, 15/34.

⁵⁰⁸ Mü'min Sûresi, 40/28-29.

⁵⁰⁹ Bu kavramın ilk ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilgi yok iken peygamber efendimiz (s.a.v.) döneminde kullanıldığına delil olacak birçok hadis bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, Ta'bîr, 5; Tirmizî, Rü'yâ, 2-3; ibn Mâce, Ta'bîr, 1-2.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Sûr'a üfürüleceği gün gruplar halinde gelirsiniz.”⁵¹⁰ Yani el-Celâli'ye göre, kabirlerden çıkarak toplu şekilde mahşer yerine geleceksiniz.⁵¹¹

Muâz b. Cebel'in Peygamberimiz (s.a.v.)'e: “Sura üfürülecek olan o günde, siz de hemen bölük bölük geleceksiniz.” Ayetinin tefsiri hakkında sordum. Peygamberimiz (s.a.v.): “Ey Muaz, sen gerçekten çok büyük bir iş hakkında soru sordun.” Sonra gözlerinden yaşlar akıtarak şunları söyledi: “Ümmetinden yüce Allah'ın Müslüman cemaatlerinden ayrı tutup, suretlerini değiştireceği on sınıf, ayrı gruplar halinde haşredilecektir. Bunların bir bölümü maymun suretinde, bir bölümü domuz suretinde, bir bölümü de ayakları yukarıda ve yüzleri üstünde sürüklenecek şekilde baş sağı dönmüş şekilde haşredilecek. Bir bölümü nereye gidip geleceğini bilemeyen kör, bir bölümü akledemeyecek şekilde sağır ve dilsiz, bir bölümü dillerini çiğneyecek şekilde ve dilleri göğüslerine kadar sarkmış, ağızlarından akan salya irin olarak akacak, orada toplanmış olan herkes kendilerinden tiksinecek şekilde haşredilecek. Bir bölümü el ve ayakları kesilmiş olacak, bir bölümü cehennemden kütükler üzerinde haça gerilmiş olacak, bir bölümü leşlerden daha kötü bir şekilde kokmuş olacak, bir bölümü ise derilerine yapışmış ve onlara bütün vücutlarını örtecek şekilde katrandan elbiseler giydirilmiş olacaktır. Maymun suretinde haşredilecek olanlar, insanlar arasında laf alıp götürenler olacaktır. Domuz suretinde haşredilecekler ise, haram yiyenler ve haksız vergi toplayanlardır. Başları ve ayakları ters yüz edilmiş olanlar, faiz yiyicileridir. Körler, verdikleri hükümlerde zalimlik edenlerdir. Sağır ve dilsiz olanlar, amellerini beğenen ve onlara bel bağlayanlardır. Dillerini çiğneyenler, sözleri davranışlarına uymayan ilim adamları ile kıssa anlatıcılarıdır. El ve ayakları kesilmiş olanlar, komşularına eziyet verenlerdir. Ateşten kütükler üzerinde haça gerilmiş olacaklar, iyi insanları zalim yöneticilere ihbar edenlerdir. Leşlerden daha kötü kokacak olanlar, şehvet ve lezzetlerinin sefasını sürenler ve mallarındaki Allah'ın hakkını engelleyenlerdir.

⁵¹⁰ Nebe Sûresi, 78/18.

⁵¹¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 77.

*Katrardan elbiseler giyinecek olanlar, kibirliler, övünenler ve büyüklenenler olacaktır.*⁵¹²

3.2.1. Dedikodu

Dedikodu, kulaktan kulağa yayılan, genellikle doğruluğu teyit edilmemiş veya çarpıtılmış bilgiler içeren konuşmalardır. Kur'ân ve Sünnet, dedikoduyu (gıybet) hem ahlakî açıdan hem de dini açıdan tasvip edilmeyen bir davranış olarak açıkça kınamaktadır. Dedikodu, sadece dedikodu yapan kişiye değil, dinlenene de zarar veren bir davranıştır. Gıybet, haset, kin ve nefretin tohumlarını ekerek toplumda huzursuzluğa ve fitneye yol açmıştır. Kur'ân ve Sünnet ışığında, Müslümanların dedikodudan uzak durmaları ve her zaman birbirlerine karşı saygılı ve hoşgörülü davranmaları emredilmiştir. Ayrıca, dedikodu yerine, birbirimizin kusurlarını düzeltmeye ve hatalarını affetmeye çalışmamız gerektiği de vurgulanmıştır.

Şimdi bu konu ile alakalı el-Celâli'nin kitabında zikrettiği âyet ve hadisleri ele alalım;

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *İnsanları arkadan çekiştirmeyi, yüzlerine karşı da el, kaş, göz işaretleriyle alay etmeyi âdet hâline getiren her bir kişinin vay hâline.*⁵¹³

Huzeyfe b Yemân'dan rivayetle Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Laf taşıyan cennete giremez."*⁵¹⁴

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kimse haset etmesin, kimse gıybet etmesin, kimse büyü yapmasın. Kim bunları yaparsa benden değildir."*⁵¹⁵

Ahmed b. Hanbel 'den rivayet edilen bir hadis şöyledir: *"Ümmetimin en hayırlıları, görüldüklerinde Allah'ı hatırlatanlardır. Ümmetimin en şerirleri ise laf*

⁵¹² el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 77. Sa'lebî ve İbn Merduye onu Muhammed b. Zahir, Muhammed b. Hindi, Hanzala ve onun babasından ve Bera b. A'zib silsilesinden uzun versiyonunu rivayet etmişlerdir. Zemahşerî Keşşâf kitabında bulunan Nebe suresinin tefsirinde de onu zikretmiştir. (<https://www.islamweb.net/ar/fatwa/132553>), 19.04.2024.

⁵¹³ Hümeze Sûresi, 104/1.

⁵¹⁴ Buhârî ve Müslim de geçen sahîh bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 79. Ayrıca bkz. Buhârî (6056); Müslim (105); Ahmed b. Hanbel (23387) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵¹⁵ Bu hadis sahihtir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 79. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Kitabü'l-İman, 33; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitabü'l-İman, 54.

taşıyanlar, sevdikleri arasını ayıranlar ve masumları haksız yere ayıplayanlardır."⁵¹⁶

İbn Hibbân'dan rivayet edilen bir hadise göre Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Size namazdan, oruçtan ve sadakadan daha faziletli bir şey söyleyeyim mi?"* "Sahabeler: Evet ya Rasulullah!" dediler. *"Peygamberimiz (s.a.v.): 'Aranızdaki anlaşmazlıkları düzeltmektir. Çünkü aranızdaki anlaşmazlıklar, dininizi yok eden bir ustura gibidir'"* buyurmuştur.⁵¹⁷

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından zikredilen âyet ve hadisler, dedikodu ve laf taşımanın İslam'da ne kadar büyük bir günah olduğunu açıkça göstermektedir. Bu davranışlar, sadece Allah'ın (c.c.) hoşnutsuzluğuna yol açmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda kin, nefret ve ayrımcılığa da sebep olur.

Bu davranışlardan uzak durarak hem Allah'ın (c.c.) rızasını kazanabilir hem de toplumda huzur ve barışın korunmasına katkıda bulunabiliriz. Unutmayalım ki, dedikodu ve laf taşımak, sadece konuşan kişiye değil, dinleyen kişiye de günah kazandırmaktadır. Bu nedenle, dedikodu yapıldığında susmak ve ortamı terk etmek de önemli bir sorumluluktur.

3.2.2. Haram Kazanç Yemek

Haram kazanç, İslam'da kesinlikle yasaklanmış olan ve çeşitli şekillerde elde edilebilen haksız kazançları ifade eder. Helal ve haramın sınırlarını net bir şekilde çizen İslam dinimizde, haram kazanç yemenin yeri yoktur. Bu tür kazançlardan elde edilen yiyecek ve içecekler de ne kadar lezzetli görünse de, manevi açıdan haram kabul edilir ve ahirette azap vesilesi olur.

Haram kazanç yemenin bireye, topluma ve ekonomiye birçok zararı vardır. Bu nedenle, müslümanların bu konuda bilinçli olması ve haramdan uzak durması büyük önem taşır. Helal kazanç peşinde koşmak ve helal gıdalar tüketmek, hem

⁵¹⁶ Bazı âlimler, Hadisin sahih olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'den sahih bir senetle rivayet edildiğini savunmuştur. Bazıları ise, Hadisin zayıf olduğunu veya mevzû olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre hadisin isnat zinciri zayıftır veya uydurma bir rivayettir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 79. Ayrıca bkz. el-Bezzâr (2719); Taberânî, *Mecmau'z-Zevâid*, (8/96); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/96; Melîbârî, *İrşâdü'l-İbâd*, 388.

⁵¹⁷ İbn Hibbân'dan rivayet edilen bu hadis, sahih kabul edilen hadislerden biridir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 79. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd (4919), biraz farkla Tirmizî (2009) ve Ahmed b. Hanbel (4/444) tarafından rivayet edilmiştir.

bedenimiz hem de ruhumuz için en doğrusudur. Bu sayede huzurlu ve bereketli bir hayat sürmemiz mümkün olur.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı âyet ve hadisleri göz atalım;

Allah'ı Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin. Başkalarına ait bazı malları, günah olduğunu bile bile haksız yolla yemek için mevki ve makam sahiplerine rüşvet vermeyin.*⁵¹⁸

Allah (c.c.) başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtil (haram) yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret müstesnadır. Kendi nefislerinizi de öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*⁵¹⁹

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim haram mal kazanıp onu sadaka olarak verir, akrabalık bağlarını kuvvetlendirmek için kullanır veya Allah yolunda harcar ise, o malın tamamı bir araya toplanıp cehenneme atılır."*⁵²⁰

Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kötü kazanç elde eden bir kul, o maldan sadaka verse de ona sevap yazılmaz, ondan infak etse de o malda bereket olmaz, onu geride bıraksa da bu onun için cehennem azabı olur."*⁵²¹

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Allah (c.c.), haramlarla beslenen vücuda cenneti haram kılmıştır.*⁵²²

⁵¹⁸ Bakara sûresi, 2/188.

⁵¹⁹ Nisâ sûresi, 4/29.

⁵²⁰ Hadisin sıhhati hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler hadisin sahih olduğunu, bazı âlimler ise zayıf olduğunu söylemiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 81. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Sahih-i Tirmizî*, 803; el-İrâkî (ö. 806), *Tahrîcî İhyâ*, 2/115; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 131; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühed*, 625; Ebu Bekr ed-Dîneverî, *el-Mücalese ve Cevâhiru'l-ilim*, 1491; el-Hatîb, *Tarihu'l Bağdat*, 5/441; İbn Asâkir, *Târîhi Dimaşk*, 53/327.

⁵²¹ Bu hadis, farklı rivayetlerle sahih hadis kitaplarında yer almaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 81. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tâhricü'l-Mişkatü'l-Mesabih*, 134/3. Şu şekilde rivayet etmiştir: Abdullah bin Mesûd'tan rivayet edildiğine göre: "Bir kul, haram para kazanmaz ve onu sadaka olarak vermez ve ondan infak etmez. Ancak onu bereket verir gibi kullanırsa o haram onu sırtından terk etmez ve ateş ona layık olur. Allah, kötüyü kötüyle silmez, fakat kötüyü iyilik ile siler. Şüphesiz kötülük, kötülüğü silmez."

⁵²² Sahih bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 82. Ayrıca bkz. Mervezî, *Müsned-i Ebu Bekir*, 50. Hadis şu şekilde rivayet edilmiştir: Ebubekir es-Sıddık'tan rivayetle: "Haramla beslenen vücut cennete giremez." el-Bezzâr (43), Ebû Ya'lâ (83) ve İbn Hibbân tarafından "el-Mecrûhîn" (82/2)'de

Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Hiçbiriniz rızkını tamamlamadan ölmez. Öyleyse rızkınız konusunda endişelenmeyin. Allah'tan korkun ve rızkınızı güzel bir şekilde talep edin. Helal olanı alın, haram olanı bırakın."*⁵²³

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Kıyamet günü kulun ayakları, kendisine şu dört şey sorulmadan hareket edemez: Ömrünü nerede tükettiği, malını nasıl kazandığı ve nerede harcadığı, ilmini nerede öğrendiği ve nereye harcadığı ve bedenini nerede kullandığı."*⁵²⁴

İbn Ömer'den rivayetle Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim on dirheme bir elbise alır da onda bir dirhem haram bulunursa o elbise üzerinde bulunduğu sürece Allah onun hiçbir namazını kabul buyurmaz."*⁵²⁵

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından aktardığımız âyet ve hadisler, haram malın ne kadar büyük bir günah olduğunu ve bundan uzak durmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'te haram mal kazanmak ve kullanmak açıkça yasaklanmıştır. Yukarıda zikredilen âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere, haram mal kişinin ahiret hayatını da olumsuz etkilemektedir. Haram mal ile yapılan ibadetlerin kabul edilmeyeceği, sadakaların sevap kazandırmayacağı ve bu malların sahibine cehennem azabı getireceği ifade edilmektedir.

Sonuç olarak Haram mal, İslam dininde kesinlikle yasaklanmış ve haram kılınmıştır. Haram mal kazanmak, kullanmak ve infak etmek, hem dünyada hem de ahirette büyük günahlara yol açmaktadır. Müslümanların, mal edinirken ve kullanırken her zaman Allah'ın (c.c.) rızasını gözetmeleri ve helal kazanç peşinde olmaları gerekmektedir.

geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu bölümde Ebû Hureyre'den rivayet edilen, zamanımızın şartlarına uygun sahih bir hadis var: "İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, kazanılan paranın caiz mi, haram mı olduğu artık kimsenin umurunda olmayacak." Buhârî (2083) ve Ahmed (10563) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵²³ Sahih bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 82. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Deavat*, 38; İbn Mâce, *Duâ*, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/227; İbn Mâce (2144); İbn Hibbân (3239). Elbânî (ö. 1420), *Tahricü Kitabü'l-Sünnet*, 420.

⁵²⁴ Rivayet sahihtir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 82. Ayrıca bkz. Münzirî, *Tergip ve Terhib*, 4/298; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/349.

⁵²⁵ İbn Ömer (r.a.)'den rivayet edilen hadis, Buhârî ve Müslim tarafından sahih olarak kabul edilmiştir. Ancak diğer senetler zayıf kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 82. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5732; İbn Hibbân, *Mecrûhin*, 1/457.

3.2.3. Faiz

Faiz, borç verilen paranın geri ödenmesi sırasında, anaparanın yanında ödenen ek ücrete verilen isimdir. Bu ek ücret, genellikle belirli bir oran üzerinden hesaplanır ve riba olarak da bilinir.

Kur'ân'da ve Sünnet'te faiz açıkça haram kılınmıştır. Bu yasağın temel sebebi, faizin emeksiz kazanç elde etme aracı olarak görülmesidir. İslam'da, kazanç emeğe ve üretime dayalı olmalıdır. Faiz ise herhangi bir emek sarf etmeden, sadece para vererek kazanç elde etme imkânı sunar. Bu durum, adaleti ve eşitliği zedeler.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı ayet ve hadisleri değinelim;

Allah'ü Teâlâ şöyle buyurmaktadır. *Faiz yiyenler, kıyamet günü kabirlerinden, başka türlü değil, ancak şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkacaklardır. Bunun sebebi, "Alış-veriş de tıpkı faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*⁵²⁶

Başka bir âyette ise Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Riba yemeyin, kat kat artarak faiz vermeyin. Allah'a ve Resulüne itaat edin ki kurtuluşa eresiniz."*⁵²⁷

Ebu Hureyre'den rivayetle Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yedi kötülükten sakının: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, Allah'ın bahsettiği canı öldürmek -ki Hakk'ın öldürdüğü veya diyetle öldürülecek olan hariştir-, faiz yemek, yetim malı yemek, savaşta yüz çevirmek ve iffetli mümin kadınlara iftira atmak."*⁵²⁸

Ahmed b. Hanbel 'in Abdullah bin Hanzala tarıkıyla rivayet ettiği hadise göre Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanın bilerek yediği bir dirhem faiz, Allah katında otuz altı zinadan daha şiddetlidir."*⁵²⁹

⁵²⁶ Bakara sûresi, 2/275.

⁵²⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/130.

⁵²⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca bkz. Bu hadis, sahih hadis külliyyatında yer alan meşhur bir sözdür. Buhârî (2766) ve Müslim (89) tarafından küçük bir farkla rivayet edilmiştir.

⁵²⁹ Bu hadisin sahihliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler hadisi sahih kabul ederken, bazıları ise zayıf veya mevkuf olarak nitelendirmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca

Hâkim'in Abdullah b. Mesûd tarıkıyla rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Faiz, yetmiş üç kapıdır, en hafifi bir erkeğin annesiyle evlenmesi gibidir."*⁵³⁰

Müslim'in Câbir bin Abdullah tarıkıyla rivayet ettiği hadiste, *Allah'ın Resulü* (s.a.v.) *faiz yiyene, yedirene, kâtibine ve şâhitlerine lanet etti ve "onlar eşittirler"* buyurdu.⁵³¹

İbn Abbas tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Riba yiyenin zekâtı, cihadı, hacı ve sıla-i rahim (akraba ilişkilerini sürdürme) sevabı kabul edilmez."*⁵³²

İbn Abbas'tan rivayet edilen başka bir hadis ise şöyledir: *"Kim faizle iştigal ederse (alır veya verirse) tövbe etmelidir. Tövbe ederse ne ala, etmezse boynu vurulur."*⁵³³

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından aktardığımız âyetler ve hadisler, faizin İslam dininde ne kadar büyük bir günah olduğunu ve bundan ne kadar kaçınılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Faiz, sadece maddi bir kazanç değil, aynı zamanda manevi bir kayıptır. Faizle iştigal eden kişi, Allah'ın (c.c.) lanetine ve ahirette azaba maruz kalır. Bu nedenle, müminlerin faizden uzak durmaları ve helal yollardan kazanç elde etmeleri gerekmektedir.

3.2.4. Kibir

Kibir, kişinin kendini olduğundan daha üstün görmesi ve başkalarını küçümsemesi anlamına gelen bir kavramdır. Bu duygu, gurur, kendini beğenmişlik

bkz. Ahmed b. Hanbel (22007), el-Bezzâr (3381), Dârekutnî (3/16) ve İbn Ebû Âsım tarafından *Al-Ahad ve'l-Mesani'*de (2759) hafif bir farkla rivayet edilmiştir.

⁵³⁰ Bazı âlimler, Bu sözün mecazi bir anlam taşıdığını ve faizin ne kadar büyük bir günah olduğunu vurgulamak için söylendiğini savunurlar. Diğer âlimler ise, Bu sözün gerçek bir anlam taşıdığını ve faizin en büyük günahlardan biri olduğunu savunurlar. el-Celâli, *Mecmuatu'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca bkz. İbn Mâce, 2275; el-Hâkim, *Müstedrek*, 2259; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 5131

⁵³¹ Müslim'in Câbir bin Abdullah'tan rivayet ettiği bu hadis sahihtir ve birçok kaynakta yer almaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1598. Küçük bir farkla en-Nesâî (5104) ve Ahmed (660) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵³² Bazı âlimler bu hadisin sahih olduğunu ve riba yiyenin bu saydığı amellerin sevabının kabul edilmeyeceğini savunmuştur. Bazı âlimler ise bu hadisin zayıf olduğunu veya mecazi anlamda yorumlanması gerektiğini savunmuştur. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca bkz. el-Melîbârî, *İrşadi'l-İbâd*, 409.

⁵³³ Çoğu âlime göre, Zayıf bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 89. Ayrıca bkz. Heytemî, *Zevâcir*, 1/489.

ve kibirlenme gibi farklı şekillerde tezahür edebilir. Kibir, İslam dininde en büyük günahlardan biri olarak kabul edilir.

Kur'ân'da kibir, birçok âyette Allah'a (c.c.) karşı gelmek ve O'nun nimetlerini inkâr etmek olarak nitelendirilir. Kibirli kişi, Allah'ın (c.c.) yüceliğine ve kudretine inanmaz ve kendini her şeyden üstün görür. Bu durum, şirke ve küfre yol açabilir.

Kibir, aynı zamanda insan ilişkilerini de zedeler. Kibirli kişi, başkalarını küçümsediği için onlarla sağlıklı ilişkiler kuramaz. Bu durum, yalnızlık, nefret ve öfkeye yol açabilir.

Şimdi, el-Celâli'nin kitabında zikrettiği kibir ile alakalı âyetlere ve hadislere göz atalım:

Allah'ı Teâlâ şöyle buyurmaktadır. *“Ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlara gelince, Rabbinin bağışlaması çok geniştir. O, sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu halde nefislerinizi temize çıkarmayın, kendinizi hatasız görmeyin. Çünkü O, kimin Rabbine derin bir saygı duyup günahlardan titizlikle kaçındığını da çok iyi bilir.”*⁵³⁴

Allah (c.c.) başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz ki Allah, size birçok yerde ve Huneyn gününde yardım etmişti. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bu durum sizden hiçbir (sıkıntıyı) gidermemişti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti; sonunda (bozulup) geri dönenler olarak yüz çevirmiştiniz (kaçmıştınız).”*⁵³⁵

Enes bin Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Üç helak edici şey vardır: itaat edilen hırs, uyulan şehvet ve insanın kendine olan hayranlığı.*⁵³⁶

⁵³⁴ Necm sûresi, 53/32.

⁵³⁵ Tevbe sûresi, 9/25.

⁵³⁶ Sahih bir rivayettir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 94. Ayrıca bkz. el-Bezzâr (6491); el-Ukaylî, *Kitabü'd-Duaî'ü'l-Kebir*, (3/447); Taberânî, *el-Mucemül Evsat* (5452); el-İrâkî (ö. 806), *Tahrîci İhyâ*, 1/33; İbn Hibbân, *el-Mecrühîn* (1/301).

Abdullah bin Ömer (r.a.)'den rivayet edilmiştir ki, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey vardır ki, kimde bulunursa helâk olur: Kendisini beğenmek, hırsına uymak ve hevasına tabi olmak."*⁵³⁷

Ebu Şeyh'in rivayet ettiği bir hadiste, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimin en şerlileri, diniyle övünen, ameliyle gösteriş yapan, muhaliflerine karşı delil getirmede yalan söyleyen ve riya yapan kişilerdir."*⁵³⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: *"Kim bir iyilik karşısında kendini överse, şükürünü kaybetmiş ve yaptığı iş boşa çıkarmıştır."*⁵³⁹

el-Celâli'nin kitabından aktardığımız âyet ve hadisler gösteriyor ki kibir, İslam'da en büyük günahlardan biri olarak kabul edilir. Yukarıda verilen ayet ve hadisler, kibrin ne kadar tehlikeli bir karakter özelliği olduğunu ve müminlerden ne kadar uzak durmaları gerektiğini açıkça göstermektedir. Kibirden kurtulmak için Allah'ın (c.c.) büyüklüğünü ve kudretini tefekkür etmek, kendi kusurlarını ve eksiklerini fark etmek, başkalarının iyiliklerini ve güzelliklerini görmek, tevazu sahibi olmak ve Allah'tan (c.c.) af ve mağfiret dilemek gibi birçok yöntem vardır. Müslümanlar, kibirden uzak durarak ve tevazu sahibi olarak Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmaya çalışmalıdırlar.

3.2.5. Sözleriyle Eylemleri Çelişen Âlimler

Kur'ân ve Sünnet'te âlimler, ilim ve hikmet sahibi, muttaki ve örnek teşkil eden kişiler olarak yüceltilir. Onlar, toplumda rehberlik ve önderlik rolü üstlenerek insanlara doğru yolu göstermekle görevlidirler.

Fakat ne yazık ki günümüzde, sözleriyle eylemleri birbirini tutmayan, İslam'ın ilkelerine aykırı bir hayat tarzı benimseyen bazı âlimlerle de karşılaşmaktayız. Bu durum, ümmet için büyük bir tehdit oluşturmakta ve İslam'ın imajına zarar vermektedir.

⁵³⁷ Sahih bir hadistir. Müslim, Riya, 15

⁵³⁸ Coğunluk, bu hadisin zayıf olduğunu veya mevzu olduğunu savunmaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 94. Ayrıca bkz. el-Melibârî, *İrşadü'l-İbâd*, 198.

⁵³⁹ Buhârî ve Müslim de geçen sahih bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 94. Ayrıca bkz. Buhârî, Zekât, 15; Müslim, Zekât, 65. Farklı bir rivayetle el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl'da*, fiillerde ve sözlerde sünnet bölümü 7677 de bahsedilmiştir.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu durum ile alakalı, Kur'ân'dan ve Sünnet'ten bazı örnekler verelim:

Allah'ı Teâlâ şöyle buyurmaktadır. *Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.*⁵⁴⁰

Buhârî ve Müslim'den rivayet edilen bir hadiste Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü bir adam getirilir de Cehenneme atılır. Ayakları koparılır ve bu adam, değirmen taşı döndüren bir eşek gibi Cehennemde döndürülür. Değirmen taşları döndürülürken Cehennem halkı da onun etrafında döner ve şöyle derler: Ey falanca! Sana ne oldu? Bize iyilik yapmamızı emretmedin mi? Bize kötülükten men etmedin mi? Adam da şöyle der: Evet, size iyiliği emrettim ama ben yapmadım. Sizi kötülükten nehyettim ama ben yaptım."*⁵⁴¹

Enes bin Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Gece isra gecesinde yürürken, dudakları ateş makaslarıyla kesilen bir kavim gördüm. Dedim ki: 'Ya Cebrail! Bunlar kimlerdir?' Dedi ki: 'Bunlar, insanlara takvalı olmayı emreden, fakat kendileri nefislerini unutan vaizlerdir.'"*⁵⁴²

İsa (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İlimle amel etmeyen, gizlice zina yapan ve hamile kalan kadına benzer. Nasıl ki zina yapan kadın, gizlemeye çalıştığı günahı sonunda ortaya çıkar ve utancını herkese ilan ederse, ilmi ile amel etmeyen kişi de ahirette ilminin kendisine karşı bir delil olarak kullanılacağını ve utancının tüm insanlar tarafından görüleceğini görecektir."*⁵⁴³

⁵⁴⁰ Saf sûresi, 61/2-3.

⁵⁴¹ Bu hadis, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'in de dâhil olduğu birçok sahîh hadis kitabında rivayet edilmiştir. Bu nedenle hadisin sahîh olduğu kabul edilir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 97. Ayrıca bkz. Buhârî (3267) ve Müslim (2989) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵⁴² Bu hadisin sahîh olduğu kabul edilir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 97. Ahmed b. Hanbel 13539-13421; İbn Hibbân 53; el-Bezzâr 7231.

⁵⁴³ Bu hadis Tirmizî ve İbn Mâce gibi hadis kitaplarında yer alan zayıf bir hadis olarak zikredilir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 97. Ayrıca bkz. Gazzâlî, *İhyâu'l-Ulûm*, 1/64; es-Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis*, 63.

Mâlik ibn Dînâr (r.a.)’dan rivayetle Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: dedi ki: *Eğer âlim ilmiyle amel etmezse, öğütleri kalplerden kayıp gider; tıpkı yağmur damlasının kaygan kayadan kayıp gitmesi gibi.*⁵⁴⁴

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği âyet ve hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere, müminler söz ve eylemleri arasında tutarlı olmalıdırlar. Yapmayacakları şeyleri söylemekten kaçınmalı, emrettiklerini kendileri de yapmaya gayret göstermelidirler. Aksi takdirde Allah (c.c.) katında hoş görülmecek ve ahirette bunun hesabını vereceklerdir. Müslümanlar, ilmiyle amel eden, sözü ve fiili birbiriyle örtüşen örnek şahsiyetler olmaya çalışmalıdırlar. Unutulmamalıdır ki ilim, amele dönüştüğünde değer kazanır ve insanı yüceltir.

3.2.6. Komşulara Eziyet Etmek

Komşuluk ilişkileri, toplumun temelini oluşturan ve insan hayatında önemli bir yere sahip olan hassas bir konudur. Komşularımızla olan ilişkilerimiz, sadece kendi mutluluğumuzu değil, aynı zamanda toplumdaki huzur ve barışı da etkiler. Bu nedenle, komşularımıza karşı saygılı ve hoşgörülü davranmak, İslam dininin temel ilkelerinden biridir. Kur’ân ve Sünnet’te komşuluk haklarına büyük önem verilmiş ve komşulara iyi davranmak emredilmiştir. Buna karşın, bazı durumlarda komşulara eziyet edildiği görülmektedir. Bu durum, hem dini hem de ahlaki açıdan büyük bir yanlışlıktır.

Kur’ân-ı Kerim’de ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadislerinde komşulara eziyet etmenin haram olduğu ve bu tür davranışların Allah tarafından hoş görülmediği açıkça belirtilmiştir.

Şimdi el-Celâli’nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı âyet ve hadislere göz atalım;

Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: *Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babanıza iyilikte bulunun. Akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın*

⁵⁴⁴ Bu hadis-i şerif, sahih olarak kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 97. Ayrıca bkz. Gazzâlî, *İhyâu'l-Ulûm*, 1/63.

*komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolda kalmışlara, elinizin altında bulunan köle, cariye, hizmetçi ve işçilere iyilik yapın.*⁵⁴⁵

Buhârî ve Müslim'in İbn Ömer ve Hz. Âişe tarıkıyla rivayet ettiği hadiste Allah Rasülü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cebrail bana komşuluk hakkını o kadar çok tavsiye etti ki, onu mirasçı kılacağımı sandım."*⁵⁴⁶

Buhârî tarafından Ebû Hureyre tarıkıyla rivayet edilen hadise göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa komşusuna eziyet etmesin ve kadınlara karşı iyi davransın. Çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburganın en eğri ve en yüksek kısmı da kaburganın en yukarı kısmıdır. Onu düzeltmek istersen kırarsın, onu kendi haline bırakırsan da eğri kalır. O halde kadınlara karşı iyi davranın."*⁵⁴⁷

Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin Ebû Hureyre senediyle rivayet ettiği hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Vallahi iman etmez, vallahi iman etmez, vallahi iman etmez ki, o komşusundan kendini güvende hissetmezse."*⁵⁴⁸

Hâkim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadiste, Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Falan kişi; bol namazı, orucu ve sadakasıyla anılırken, diliyle komşularına eziyet ediyor." Hz. Peygamber (s.a.v.) "O, Cehennemdedir" dedi. Ve adam şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Falanda az oruç tuttuğunu, az zekâtını verdiğini, az namazını kıldığını, sadece sığırlardan gelen süzme peynirin sadakasını verir, ancak diliyle komşusuna zarar vermediğinden söz ediliyor." Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: *"O cennettedir."*⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Nisa sûresi, Ayet 36.

⁵⁴⁶ Bu hadis-i şerif, sahih olarak kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 99. Ayrıca bkz. Buhârî (6014), Müslim (2624) ve Tirmizî (1943) tarafından rivayet edilmiştir. Ebû Dâvûd (5152), İbn Mâce (3674) ve Ahmed (6496) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵⁴⁷ Sahih bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 99. Ayrıca bkz. Buhârî (5185-5186) ve Müslim (47, 1468) rivayet etmiştir.

⁵⁴⁸ Sahih kabul edilen bir hadistir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 99. Ayrıca bkz. Buhârî, İman, 9; el-Elbânî (ö. 1420), *Sahihu'l-Câmi*, 7102; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, 8/66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (12561-12583), el-Bezzâr (7432) rivayet etmiştir.

⁵⁴⁹ Bu hadis, Müslim, Tirmizî ve Ahmed gibi muteber hadis kitaplarında sahih olarak rivayet edilmiştir. Hadis âlimleri bu hadisin senedi ve metnini sahih kabul etmişlerdir. el-Celâli, *Mecmuatu'l-Mekasid*, 99. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel (9675); Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 3080; el-Bezzâr (9713); İbn Hibbân (5764) tarafından küçük bir farkla rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin Abdullah bin Ömer tarıkıyla olan rivayetinde Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Kaç komşu var ki, Kıyamet Günü komşusuna yapışarak, "Ya Rabbi! Bu komşum bana kapısını kapattı ve benden iyiliğini esirgedi!" diyecektir.*⁵⁵⁰

Hâkim'in Abdullah bin Abbas tarıkıyla rivayetin de Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yanı başında komşusu aç iken tok olarak geceleyen kişi mü'min değildir."*⁵⁵¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu ayet ve hadislerden, komşulara eziyet etmenin sadece ahlaki açıdan değil, dini açıdan da büyük bir günah olduğunu açıkça görebiliyoruz. Komşulara eziyet etmek, Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmaya engel olan bir davranıştır. Bu nedenle, her Müslüman komşularıyla iyi geçinmeye, onlara karşı saygılı ve anlayışlı davranmaya özen göstermelidir.

Komşuluk ilişkilerinde karşılıklı saygı ve hoşgörü esastır. Her Müslüman, komşularıyla iyi geçinmeye ve onlara karşı eziyet ve haksızlık yapmamaya özen göstermelidir. Unutulmamalıdır ki, komşularımıza yaptığımız iyilikler veya kötülükler, ahirette karşımıza çıkacaktır.

3.2.7. Allah (c.c.)'nun Emirlerine Uymayarak Kendi Arzularına Uyanlar

İnsan, fitratı gereği özgür iradeye sahip bir varlıktır. Bu özgür irade, ona hem doğruyu hem de yanlış seçme imkânı verir. Doğru yol, Allah'ın emirlerine uymak ve O'nun rızasını kazanmaktır. Yanlış yol ise nefsin arzularına ve şeytanın vesveselerine uyarak günaha girmektir. Allah (c.c.), kuluna doğru yolu göstermek için kutsal kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Ancak insan, nefsinin arzularına yenik düşerek Allah'ın emirlerine uymamayı ve kendi bildiğini yapmayı tercih edebilir. Bu durum, hem dünyada hem de ahirette büyük bir kayba yol açar.

⁵⁵⁰ Bu hadis, sahih kabul edilen bir hadistir. Buhârî ve Müslim gibi hadis otoritelerinin sahih hadis külliyatlarında yer almaktadır. el-Celâli, *Mecmuatu'l-Mekasid*, 99. Ayrıca bkz. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 111; İbn Ebu'd-Dünya, *Mekarimü'l-Ahlak*, 346. el-Celâli, *Mecmuatu'l-Mekasid*, 99.

⁵⁵¹ Bu hadis, sahih olarak kabul edilmiş bir sözdür. Müslim, Buhârî, Tirmizî ve İbn-i Mâce gibi önemli hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuatu'l-Mekasid*, 99. Ayrıca bkz. Beyhakî (20160) tarafından rivayet edilmiştir. Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 7565; el-Elbânî, *Sahîh et-Tergib*, 2563.

Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'te Allah (c.c.)'nin emirlerine uymayarak kendi arzularına uyanların durumuna dair birçok uyarı yer almaktadır. Bu ayet ve hadislerde, bu tür insanların dünyada ve ahirette karşılaşacakları azaplar ve kayıplar dile getirilmektedir.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu konu ile alakalı âyet ve hadislere yakından göz atalım;

Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır. Ancak, namaz kılanlar başka. Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir. Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir."*⁵⁵²

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişi bana cehenneme girecek ilk insanlar olarak gösterildi: Adil davranmayan bir hükümdar, zekâtını vermeyen zengin ve kibirli fakir."*⁵⁵³

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sadakayı engelleyen kişi kıyamet günü lanetlenmiştir."*⁵⁵⁴ Yani el-Celâli'ye göre, onu yapmaktan kaçınan, sadaka vermek istemeyen kişi lanetlenmiştir.⁵⁵⁵

Beyhakî' nin Hz. Âişe tarıkıyla rivayet ettiği hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bir servete (malına) sadakayı veya zekâtı karıştıran kişi helak (ifsat) olmuştur."*⁵⁵⁶

⁵⁵² Meâric Sûresi, 70/19-25.

⁵⁵³ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel (9492), tarafından uzun uzun anlatılmıştır. Bu hadis, sahih kabul edilen bir hadistir. Buhârî ve Müslim'de Ebû Sâid el-Hudrî'den rivayet edilen bir başka hadiste de cehenneme girecek ilk üç kişi arasında "adil davranmayan hükümdar" zikredilmektedir. Buhârî, Zekât, 14; Müslim, Zekât, 11.

⁵⁵⁴ Bu hadis, sahih bir hadis olarak kabul edilmemektedir. Hadisin kaynağı ve sahihliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı âlimler, bu hadisin zayıf olduğunu ve sahih bir kaynaktan gelmediğini savunurken, bazı âlimler ise hadisin sahih olduğunu ve Peygamber Efendimiz 'den (s.a.v.) rivayet edildiğini savunmaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106. Ayrıca bkz. İbn Adî (ö. 365), *el-Kâmil Fi'd-Du'afa* 6/224; el-Beyhakî, *es-Sünen el-Kübra el-Beyhakî* 9/19; Ebû Dâvûd (3333), Tirmizî, *Muhtasar*, (1206) ve İbn Hibbân (3252) tarafından rivayet edilmiştir.

⁵⁵⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106.

⁵⁵⁶ Hadisin isnadı zayıftır. Rivayet zincirinde yer alan bazı raviler hakkında zayıflık ve cerh (tenkit) rivayetleri bulunmaktadır. Bu durum hadisin sıhhatini zayıflatmaktadır. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106. Ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, (1/180) ve Bezzâr tarafından *Mecmau'z-Zevâid*, 3/67 rivayet edilmiştir.

Taberânî'nin Enes bin Mâlik tarıkıyla rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.): şöyle buyurmuştur: *"Zekât vermeyen kişi kıyamet günü ateştedir."*⁵⁵⁷

İbn Mesûd'dan rivayet edildiğine göre, *bize namaz kılmak ve zekât vermek emredildi. Kim zekât vermezse onun namazı yoktur.*⁵⁵⁸

Yukarıda el-Celâli'nin kitabından zikredilen âyet ve hadisler ışığında, Allah'ın (c.c.) emirlerine uymayanların ahirette karşılaşacağı olumsuz sonuçların oldukça ağır olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle namaz kılmamak ve zekât vermemek, Allah'ın (c.c.) gazabını celp edebilecek büyük günahlardır. Bu nedenle, her Müslüman'ın Allah'ın (c.c.) emirlerine uymaya ve namazını ve zekâtını aksatmadan yerine getirmeye özen göstermesi gerekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, Allah'ın (c.c.) emirlerine uymak, sadece ahiretteki azaptan kurtulmak için değil, aynı zamanda bu dünyada da huzurlu ve mutlu bir hayat yaşamak için gereklidir.

4. BUHARÎ'NİN SAHİH'İNDEN ALINAN BAZI HADİSLER

Bu bölüm de, Molla Musa el-Celâli'nin *"Mecmuâtü'l-Mekâsid"* adlı eserinde yer verdiği, Buhârî'nin *sahîh* hadis külliyyatından seçilmiş bazı hadisler incelenecektir. Bu çalışmada, ele alınacak hadisler, el-Celâli'nin eserinde anlaşılması zor olarak nitelendirdiği hadisler ile sınırlı olacaktır.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadislerle göz atalım;

Buhari'nin *Sahih*'inden Bazı Hadislerin İzahı:

" عن سعد بن أبي وقاص أن رسول الله ﷺ أعطى رهطاً وسعد جالس فترك رسول الله رجلاً هو أعجبهم إلي فقلت يا رسول الله ما لك عن فلان فوالله إني لأراه مؤمناً فقال أو مسلماً الخ". هو أعجبهم إلي أي أفضلهم وأصلحهم في اعتقادي ما لك عن فلان أي أي سبب عن عدوك عنه إلى غيره لأراه مؤمناً أي أعلمه فقال أو مسلماً بسكون الواو بمعنى بل إضراب عن قول سعد

⁵⁵⁷ Bu hadis, Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivayet edilmiştir. Tirmizî, Hâkim ve Beyhakî gibi birçok muhaddis tarafından sahih olarak kabul edilmiştir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr* 8107' de rivayet edilmiştir.

⁵⁵⁸ Hadisin metni bazı kaynaklarda geçse de, güvenilir hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu nedenle senedinin zayıf olduğu kabul edilir. el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 106. Ayrıca bkz. Heytemî el-Mekki (ö. 974), *ez-Zevâcir*, 1/170 ve el-Heysemî, *Mecmau'z-el-Zevâid*, 3/65.

والمراد به نهيه عن قطعه بإيمان من لم يختبر حاله الخبرة الباطنة لأن الباطن لا يطلع عليه إلا الله تعالى فالأولى له أن يعبر بالإسلام الظاهري.

"Sad bin Ebî Vakkas'tan rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) Sa'd otururken bir grup insana sadaka verdi ve geride aralarında en çok beğendiğim bir adamı es geçti ona vermedi. Ben, 'Ya Rasulullah, falancadan niye yüz çevirdin? Vallahi ben onu mü'min olarak görüyorum' dedim. 'Ya da Müslüman' dedi" O, onların bana en sevgili olanıdır, yani benim inancıma göre onların en hayırlısı ve en doğru olanıdır. Sende falancadan başkasına yüz çevirmen için bir neden var mı? Onun mü'min olduğunu, yani onu tanıyorum, dedi "أو مسلماً" vav sükûnludur. بل anlamında idrabdir, daha ziyade Sa'd'ın sözünden ayrılmak anlamına gelir ve bununla kastedilen batını bilmediği için kesin iman hükmü vermekten nehyetmektir. Zira batını sadece Allah bilir. Dolayısıyla bunu zahiri İslam olarak ifade etmesi daha doğru olacağına yönlendirmiştir.⁵⁵⁹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, müminlerin imanlarını güçlendirmek, Allah'a (c.c.) olan güvenlerini artırmak ve Peygamber Efendimizin sünnetine uymanın önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, insanların dış görünüşlerine aldanmamak ve kalplerdeki imana bakmanın gerekliliğini de öğretmektedir.

“نهاهم” أي نهى رسول الله عليه السلام وقد عبد القيس “عن الحنم” أي عن الانتباز فيه وهو مطلق الجرار

وقيل الجرار الخضر وقيل جرار تعمل من طين، والدباء". أي عن الانتباز في اليقطين، "والنفير". هو ما ينقر في أصل النخلة فيجعل وعاء ينبذ فيه العصير، والمزفت". أي ما ظلي بالزفت وإنما نهاهم عن الانتباز في خصوص هذه الأوعية لأنه يسرع إليها الإسكار ثم ثبتت الرخصة في الانتباز في كل وعاء مع النهي عن شرب كل مسكر فهذا النهي كان في ابتداء الإسلام ثم نسخ.

Onları yasakladı” yani Resûlullah (s.a.v.), Abdülkaysi temsil eden grubu “hantam”dan, yani bunun içinde şerbet yapmaktan nehyetmiştir. Hantam ise genel anlamda testidir. Yeşil testiler olduğu veya testilerin kilden yapıldığı söylendi, balkabağı ve hurma kütüğü kurusu içinde de şerbet yapmaktan nehyetmiştir. Aynı

⁵⁵⁹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 354. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1478; Müslim, 150.

şekilde ziftlenmiş kapta da şerbet edinmekten nehyetmiştir. Bu kaplar şerbetin çabukça sarhoşluğa yol açan içkiye dönüştürdüğü için yasaklandı. Daha sonra sarhoş edici her türlü maddeyi içmekten sakınma emri ve sarhoş edici her türlü maddeyi içme yasağı getirildi. Bu yasak İslam'ın başlangıcında iken daha sonra nesh edilmiştir ve her türlü kapta şerbet edinmeye ruhsat verilmiştir.⁵⁶⁰

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Peygamberimiz (s.a.v.), bu kabilenin mensuplarını, belirtilen kaplarda içecek hazırlamaları ve içmeleri konusunda uyardı. Bunun nedeni, bu kaplarda hazırlanan içeceklerin kolayca mayalanarak alkollü hale gelme ihtimaliydi. Ancak daha sonra gelen genel bir hükümle, tüm kaplarda içecek hazırlamaya izin verilirken, alkollü içeceklerin içilmesi yasaklandı. Bu durum, İslam hukukunda "nesih" olarak adlandırılan bir ilkeye örnektir.

قالت امرأة يا رسول الله إني امرأة استحاض فلا أظهر أفادع الصلاة فقال رسول الله لا إنما ذلك عرق وليس بحيض". أي دم عرق وهو بكسر العين في أدنى الرحم يسمى العاذل.

Bir kadın Peygamber'e, "Devamlı kanamam oluyor ve hiç temizlenemiyorum. Acaba namaz kılmayı bıraksam mı?" diye sorunca Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Hayır. Bu, damardan gelen bir kandır ve âdet kanaması değildir. "عرق" kelimesinin "aynı" kesrelidir. Rahimin en alt kısmında yer alan bir damar adıdır.⁵⁶¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam dininde kadınların karşılaşabileceği sağlık sorunlarına karşı hassas bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kadınların ibadetlerini kolaylaştırmak için çeşitli hükümler koymuştur. İstihâze durumunda yaşanan tereddütler, bu hadis sayesinde giderilmektedir.

"فإن مت من ليلتك فانت على الفطرة". أي الإسلامية أو الدين القويم ملة إبراهيم. "Bu gece vefat edersen sen fitrat üzeresin." İslami fitrat veya İbrahim peygamberin milletinin doğru dini üzeresin şeklindedir.⁵⁶²

⁵⁶⁰ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 354. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 53; Müslim, 17.

⁵⁶¹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (228)(325); Müslim, 333.

⁵⁶² el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 247; Müslim, 2710.

Yani el-Celâli tarafından zikredilen hadisteki "fitrat" kelimesi, "insanın doğuştan getirdiği doğal hal" anlamına gelir. İslam dininde, fitrat, insanın doğuştan Müslüman olarak doğduğu ve şirkten uzak olduğu haldir. Bu nedenle, bu metin, bir Müslüman'ın gecenin birinde ölmesi halinde, şirkten ve günahlardan arınmış bir şekilde öleceğini ifade eder.

صلی رسول الله في خمیصة لها أعلام فلما انصرف قال اذهبوا بخصیصتي هذه إلى أبي جهم وأتوني بأنبجانیة أبي جهم فإنها ألهمتني أنفا عن صلاتي. الخمیصة كساء أسود مربع والأنبجانیة كساء غلیظ لا علمه.

Rasulullâh (s.a.v.) nakışları olan bir hamîsa/elbise içinde namaz kıldı ve çizgilerine şöyle bir baktı. Namazdan çıktıktan sonra: “Benim bu hamîsamı Ebû Cehm’e götürün; Ebû Cehm’in düz kumaş elbisesini bana getirin. Çünkü bu hamîsa demin beni namazımdan alıyordu.” Hamîsa kare kare siyah bir elbisedir. Düz kumaş elbise ise kalın ve deseni olmayan bir elbisedir.⁵⁶³

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam dininde ibadet sırasında zihnin dağılmadan sadece Allah'a (c.c.) yönelmenin önemini vurgulamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), üzerindeki süslemeler ile dikkatini dağıtan elbisesini çıkararak daha sade bir elbiseyi tercih etmesiyle bu konuda örnek olmuştur. Ayrıca, hadis, Müslümanın sade yaşamaya ve dünya malına fazla bağlanmamaya teşvik ettiği şeklinde de yorumlanabilir.

“له ذمة الله وذمة رسوله” أي أمانتهما أو عهدهما. “Ona Allah’ın ve Allâh rasulunun zimmeti vardır.” Yani onların emanı veya ahdi vardır. Yani bu ifade, birinin güven ve koruması altına alındığını, ona zarar verilmeyeceğini garantilemek için kullanılır. Metindeki "zimmet", "güvence", "sorumluluk" veya "ahit" anlamına gelir.⁵⁶⁴

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam’da güvenilirliğin ve sözünün eri olmanın önemini vurgular. Bir kişiye "onun üzerinde Allah’ın ve Resulünün güvencesi var" denildiğinde, bu kişinin sözlerine güvenilebileceği ve ona emanet edilebileceği anlamına gelir.

⁵⁶³ el-Celâli, *Mecmuâtu’l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (5817)(373); Müslim, 556.

⁵⁶⁴ el-Celâli, *Mecmuâtu’l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (391)(3180); Ahmed b. Hanbel, 8386.

قالت عائشة لمن قال بحضرتها يقطع الصلاة الكلب والحصار والمرأة أعدتونا". بهمزة الإنكار أي لم عدلتونا، بالكلب والحصار لقد رأيتني مضطجة على السرير فيجئني النبي عليه السلام فيتوسط السرير فيصلني..."

H.z. Âişe (r.a.)'in yanında köpek, eşek ve kadının namazı keseceği konusu geçtiğinde şöyle demişti: "Bizi eşek ve köpeklerle bir tutmakla ne kötü bir iş yaptınız! Yemin olsun, ben bilirim ki Rasûlullâh namaz kılarken onunla kiblesi arasında yatmış olurdum da namaz kılmak istediğinde beni kiblesiyle kendisi arasında ortalar da kıldırır."⁵⁶⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadis ile alakalı, H.z. Âişe (r.a.) bu sözleriyle, bazı kimselerin köpek, eşek ve kadının namazı bozduğu inancını reddediyor ve Peygamber Efendimiz 'in (s.a.v.) yanında namaz kılarken herhangi bir engel oluşturmadığını anlatıyor.

فتنة الرجل في أهله وماله وولده وجاره تكفرها الصلاة والصوم... أي بأن يأتي من أجلهم بما لا يحل من القول والفعل ويأخذ المال من غير مأخذ ويصرفه في غير مصرفه ويشغل بولده عن كثير من الخيرات ويحسد جاره.

*Kişinin fitnesi hanımında, malında, evlatlarında ve komşusundadır. Kefareti ise namaz, oruç... Yani ailesi için caiz olmayan söz ve eylemde bulunması, helal olmayan yoldan mal edinip onu haramda harcaması, çocuklarıyla meşgul olmaktan birçok hayırdan mahrum kalması ve komşusuna haset etmesidir.*⁵⁶⁶

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği bu hadis-i şerif, insanın en büyük fitnelerinin aile, mal, çocuk ve komşu olduğunu belirtmektedir. Bu alanlarda yapılan hatalar, kişinin imanı ve ibadetleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Ancak namaz ve oruç gibi ibadetler, bu fitnelere karşı bir kalkan görevi görerek kişinin günahlarını örter ve onu Allah'a (c.c.) yaklaştırır.

الذي تفوته صلاة العصر كأنما وتر أهله وماله". أي نقص وسلب وترك فردا منهما فبقي بلا أهل ومال. وتر مبني للمفعول وأهله مفعول ثان والأول الضمير المستتر.

⁵⁶⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (511)(514); Müslim, 512.

⁵⁶⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1895; Müslim, 905.

*İkinci namazını kaçıran kimse, sanki ailesi ve malı kesilmiş gibidir. Yani noksanlaştırılmıştır. Malı azalmış gibi olur.*⁵⁶⁷

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadisten yola çıkarak diyebiliriz ki bu hadis, namazın önemini vurgulamaktadır. İlkinci namazını terk etmek, kişinin ailesi ve malı konusunda tek başına kalmasına benzer bir durumla karşı karşıya kalmasına sebep olabilir. Bu durum, hem sosyal hem de ekonomik açıdan zorluklar yaşanmasına yol açabilir. Bu nedenle, namazın farz olduğu zamanlarda vakitlerini namaz kılmaya ayırmaları, Müslümanlar için önemlidir.

“İki من صلى البردين دخل الجنة . أي صلاة الفجر والعصر لأنهما في بردي النهار أي طرفيه. serinlik namazını sabah ve ikindiye kılan cennete girer.” Yani sabah ve ikindi namazı. Çünkü her ikisi gündüzün serin olan iki tarafındadır.⁵⁶⁸

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği bu hadis-i şerif, İslam dininde namazın önemini ve özellikle sabah ve ikindi namazlarının kıymetini vurgulamaktadır. Hadiste geçen "بردين" kelimesi, günün en serin vakitleri olan sabah ve ikindi vakitlerini ifade eder. Sabah namazı, günün başlangıcı ve müminin Allah'a olan bağlılığını yenilemesi için önemli bir vakittir. İkinci namazı ise günün işlerinden sonra Allah'a (c.c.) yönelerek huzur bulma vaktidir. Bu iki namazın, günün en serin vakitlerinde kılınması ise ibadetin daha huşu içinde yapılabilmesine katkı sağlar.

إذا رأى أحدهم جنازة فليقم حتى يخلفها". أي يتركها وراءه، أو تخلفه". أي تتركه وراءها ونسبة ذلك إليها مجاز لأن المراد حاملها، أو توضع أي الجنازة، على الأرض". وأو للتقسيم لا للشك وهذا الحديث منسوخ أو محمول على الاستحباب

Sizden biri bir cenaze gördüğünde onunla yürümeyecekse cenazeyi arkada bırakıncaya yahut cenaze kendisini arkada bırakıncaya kadar (bunun cenazeye nispeti ise mecazidir. Çünkü kasıt onu taşıyandır), yahut da o onu arkada bırakmazdan önce cenaze yere indirilinceye kadar ayakta kalsın. Bu hadis mensuhtur veya istihbaba hamledilir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 552; Müslim, 626; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 414.

⁵⁶⁸ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 574.

⁵⁶⁹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1308; Müslim, 958; Ahmed b. Hanbel, 15715.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam dininde ölümün önemine ve ölüye gösterilen saygının büyüklüğüne işaret eder. Cenaze törenleri, İslam'da önemli bir ibadet olarak kabul edilir ve bu hadis de bu ibadetin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

فيقال لا دريت ولا تليت. أصله تلوت بالواو لكنه قال تليت بالياء للزدواج مع دريت أي لا كنت داريا ولا تاليا أي لم تعلم نفسك ولم تقلد غيرك فيما يقول وقيل المراد لا تلوت القرآن أي لم تدر ولم تتل أي لم تنتفع بدرايتك ولا بتلاوتك.

Ona denilir ki: bilmedin etmedin. "تليت" kelimesinin aslı "تلوت" vav ile. Ancak ye ile "تليت" dedi ki دريت kelimesi ile eşleşme olsun. Anlam ise sen bunu bilmezdin de okumazdın da. Yani sen kendinde bilmezdin ve başkasını da bu hususta taklit etmezdin. Ve dendi ki sen Kur'ân okuma bilmezdin ondan okumazdın da dolayısıyla ne dirayetinle nede kıraatinle faydalandın.⁵⁷⁰

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği bu hadis, günümüzde de güncelliğini koruyan önemli bir konuya değinmektedir. Özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte yanlış bilgilerin hızla yayılması ve insanların bu bilgilere kolayca ulaşması, bu hadisin önemini daha da artırmaktadır. İnsanlar, din konusunda bilgi alırken güvenilir kaynaklara başvurmalı ve eleştirel düşünme yetilerini kullanmalıdır.

يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت". أي الذي ثبت عندهم وهي كلمة التوحيد وثبوتها تمكنها في القلب واعتقاد حقيقتها واطمئنان القلب بها.

"Allah iman edenleri, dünya hayatında ve ahirette sapsağlam bir söz ile sabit kılar" yani kendilerine sabit olan tevhit kelimesidir. Sabit olması ise kalplerine iyice yerleşmesi, hakikatine itikat etmeleri ile birlikte bunda sükûnet bulmalarıdır.⁵⁷¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu âyet, Allah'ın (c.c.) müminleri sağlam bir imana sahip olarak ayakta tuttuğunu ifade etmektedir. Burada vurgulanan "sağlam söz", tevhid inancını ifade etmektedir. Yani Allah'ın (c.c.) birliğine ve O'ndan başka ilah olmadığına inanmak, müminin imanının temelini oluşturmaktadır.

⁵⁷⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (1338)(1374); Müslim, 2870; Elbânî, *Sahîh-i Nesâî*, 2050.

⁵⁷¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (1369)(4699); Müslim, 2871; Elbânî, *Tergib*, 3556.

قال رجل للنبي عليه السلام أخبرني بعمل يدخلني الجنة، قال ما له ما له". أي قال القوم ما له ما له هو استفهام والتكرير للتأكيد، قال النبي أرب ما له". يفتح الهمزة والراء مع التنوين وهو مبتدأ خبره محذوف أي له أرب أي حاجة عظيمة ثم استفهم بقوله ما له أي ما شأنه ويحتمل أن تكون ما زائدة وقوله له هو الخبر أي أرب عظيم أو يسير له وروي أرب بكسر الراء وفتح الموحدة بلفظ الماضي أي احتاج فسأل لحاجته أو تفتن لما يسأل عنه وعقل وقيل تعجب من حرصه وحسن فطنته ومعناه لله دره وروي أرب مثل حذر أي حاذق فطن يسأل عما يعنيه أي هو أرب ثم قال ما له أي ما شأنه.

Bir kişi Allâh rasulüne bana öyle bir amel bildir ki onunla cennete gireyim. Hazirun neyi var neyi var dediler. Bu soru mahiyetinde bir kullanımdır. Tekrarlanmasının sebebi ise tekid anlamındadır. Allâh rasulude “*erabun ma lehu*” hemzeyi ve ra harfini fethalı be harfini ise tenvinli kılmıştır. Bu ise haberi mahzuf olan muhteda konumundadır. Yani *lehu erabun*” yani büyük bir ihtiyaç. Daha sonra *ma lehu*” isteği nedir diyerek soru sordu. Burada ki ma’nın zaide olma ihtimalide vardır. *Lehu*” ise *erabun*” kelimesinin haberi konumunda olur. Anlam ise çok büyük veya önemli ihtiyacı var olur. *Erab* kelimesi ra harfinin kesri ve be harfinin fethi mazi sigası ile de rivayet edilmiştir. Anlamı ise ihtiyaç duydu ve hacetini sordu veya sormak istediği şeyi çok iyi bildi ve akletti. Ve denildi ki hırslı ve zekiliğinden taaccüp etti. *Lillahi derruhu*” kelimesinin kullanımı misalidir. *Eribun ve Hazirun*” gibi de rivayet gelmiştir. Anlam ise çok zeki ve akıllı kendisini ilgilendireni sual ediyor. O zekidir isteği nedir olur anlamı vardır.⁵⁷²

el-Celâli’nin kitabında yer verdiği bu hadis-i şerif, bir kişinin cennete girmek için yapması gereken en önemli amel hakkında Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) verdiği bir cevap üzerine dönen bir olayı anlatmaktadır. Adam, Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) doğrudan bir cevap yerine, farklı ifadelerle sorusunu tekrarlamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise bu duruma farklı açılardan yaklaşarak, hem adamın samimiyetini ve merakını vurgulamış, hem de İslam dininin temel esaslarını hatırlatmıştır.

⁵⁷² el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, (1396)(5982); Müslim, 488.

Ayrıca bu hadis, kişinin dini sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini ve cennete girmenin sadece tek bir amele bağlı olmadığını göstermektedir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), adamın sorusuna verdiği cevap, İslam dinindeki ibadetlerin ve ahlaki değerlerin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, hadis, kişinin samimiyetle ve ısrarla dini bilgi edinme çabasının takdire şayan olduğunu göstermektedir.

"العجماء". أي البهيمة لأنها لا تتكلم أي جنائتها، "جبار"، أي هدر غير مضمون. Bu kelimenin anlamı hayvandır. Zira hayvan kelam etmez. Yani onun kabahati veya suçu konuşamamasıdır. "جبار" Cubâr ise, zorba, ziyan, teminatsız anlamlarına gelir.⁵⁷³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu metin, İslam hukukunda sorumluluk ve tazminat konularına dair önemli bir hadisi açıklamaktadır. Hadis, özellikle doğal afetlere benzetilen bazı durumlar (kuyuya düşme, madende çökme gibi) ve bulunmuş hazineler (rikaz) konusunda İslam hukukunun getirdiği hükümleri ortaya koymaktadır.

"من استطاع الباءة " "Sizden kimin gücü الباء" ye yetiyorsa evlensin." Bu kelimenin anlamı cinsel ilişkidir. "Kim ki buna güç yetiremiyorsa oruç tutmalıdır çünkü oruç tutmak onun için وءاء'dir." Bu kelime ise şehveti kesen anlamına gelmektedir.⁵⁷⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadisten yola çıkarak diyebiliriz ki bu hadis, İslam dininde evliliğe büyük önem verildiğini gösterir. Evlilik, sadece cinsel ihtiyaçları gidermek değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal açıdan da önemli bir kurum olarak görülmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hadisiyle evliliğin faydalarını ve önemini vurgulaması, Müslümanlar için evliliği teşvik etmektedir. Ancak bu hadis, evlenmeye gücü yetmeyen kişileri zorla evlendirmek anlamına gelmez. Oruç tutma gibi alternatif bir yol da önerilerek, herkesin durumuna uygun bir çözüm sunulmuştur.

⁵⁷³ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 355. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (6912)(6913); Müslim,1710.

⁵⁷⁴ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (1905)(5066); Müslim,1400.

"الذهب بالذهب ربا إلا هاء وهاء " . "Altın karşılığında altın, taraflar "Aha, aha!" demedikçe faizdir." Yani taraflardan her biri bir diğerine "Al." Demelidir ki faiz olmasın.⁵⁷⁵

el-Celâlinin kitabında ifade ettiğinden yola çıkarak bu hadis-i şerif, İslam ekonomisinde altın ticaretiyle ilgili önemli bir hüküm belirtir. Riba olarak adlandırılan faizin, İslam'da haram olduğu bilinmektedir. Bu hadis ise özellikle altın gibi kıymetli metallerin eşit miktarda ve aynı anda takası yapılması durumunda ribanın oluşmayacağını ifade eder.

"تعس". تعسَ عَبْدُ الدِّينَارِ، وَعَبْدُ الذَّرْهَمِ، وَعَبْدُ الْخَمِصَةِ، تعسَ وانتكسَ وإذا شيك فلا انتقشَ kelimesi yüzüstü düşmek, uzaklaşmak, helak olmak ya da cefa çekmek anlamındadır. عبد الدينار وانتكسَ deyişi ise birisine hastalık bulaşmasını ve alaşağı olmasını temenni etmek için kullanılır yani ona beddua amaçlı kullanılır. وإذا شيك ona diken battığında anlamına gelir, فلا انتقشَ diye devam eder. Yani bu şu anlama gelir: Ona batan diken cımbızla çıkmasın. Bir de diken çıkardın anlamında نقشت الشوك ibaresi kullanılır.⁵⁷⁶

el-Celâli'nin kitabında yer verdiği bu hadis, İslam dininin temel ilkelerinden olan dünya ve ahiret hayatı arasındaki denge, Allah'a (c.c.) ibadetin önemi, nefsin kötü etkileri ve Allah (c.c.) yolunda mücadele gibi konuları ele almaktadır. Metinde geçen hadisler, bu konulara dair önemli mesajlar vermekte ve Müslümanların hayatlarına yön vermektedir.

قلت لعلي رضي الله عنه: قلت لعلي رضي الله عنه: هل عندكم شيء من الوحي إلا ما في كتاب الله؟ قال: لا والذي فلق الحبة وبرأ النسمة، ما أعلمه إلا فهمًا يُعْطِيهِ اللهُ رَجُلًا فِي الْقُرْآنِ، وما في هذه الصحيفة، قلت: وما في الصحيفة؟ قال: العقل، وفك الأسير، وأن لا يقتل مسلم بكافر.

Ali'ye şöyle dedim: "Sizin yanınızda Allah'ın (c.c.) kitabında olmayan bir vahiy var mıdır?...Bu sahifede akıl yoktur." Yani aklın hükmü yoktur. Bu ise diyetdir: Diyetin hükümleri, takdirleri, sınıfları, sünnetleri... وفك الأسير ibaresi ise tutuklunun serbestliğini ifade eder.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2134; Müslim, 1586; Tirmizî, 1243; Ahmed b. Hanbel, 162.

⁵⁷⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2887; İbn Mâce, 4136; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/293.

⁵⁷⁷ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 3047; İbn Mâce, 2170.

el-Celâli'nin kitabında ki hadisten ve düşüncelerden yola çıkarak diyebiliriz ki bu hadis-i şerif, Hz. Ali'nin vahiy anlayışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hadiste Hz. Ali, kendisine yöneltilen soruyu reddederek, vahyin sadece Allah'ın (c.c.) kitabı olan Kur'ân'da bulunduğunu belirtmiştir. Ancak daha sonra Allah'ın (c.c.) insanlara verdiği anlayış ve bazı temel prensipleri örnek göstermiştir.

الصديق المصدق İse sadece sadakat üzere konuşan kişidir yani Cebrail'in ona sadece sıdk üzere bilgi verdiği kimsedir.⁵⁷⁸

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadisten yola çıkarak şöyle diyebiliriz ki, ”**الصديق** Doğru söyleyen, yalan söylemeyen anlamına gelir. Cebrail (a.s.) kastedildiği gibi Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) kastedilmiş olabilir. Çünkü Peygamber Efendimizin her zaman doğru söylediği ve hiç yalan söylemediği inancı İslam'ın temel inançlarından biridir. ”**المصدق**” ise Doğruluğu tasdik edilen, yani söylediklerinin doğru olduğu Allah (c.c.) tarafından tasdik edilmiş olan anlamına gelir. Bu ifade, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) vahyini olduğu gibi insanlara ulaştırdığını ve onun söylediklerinin Allah'ın (c.c.) sözü olduğunu ifade eder.

فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُ الْأَعْلَامَ بِيَدِهِ وَيَقُولُ: سَنَاهُ سَنَاهُ “Resûlullah elbisenin çıkıntılarını ellemeye başladı ve **“سناه سناه”** dedi. Yani, “*bu elbise güzel güzel*” anlamına gelmektedir.⁵⁷⁹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadisten yola çıkarak şöyle diyebiliriz ki bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabından olan Cüveyriyye adındaki sahâbiye olan şefkatli ve merhametli davranışını anlatmaktadır. Cüveyriyye, Habeşistan'dan gelmiş ve Peygamberimiz (s.a.v.) ona yeni bir elbise hediye etmiştir. Elbisenin alacalı olması, o dönemde değerli ve güzel kabul edilen bir özellikti. Peygamberimizin (sav) elbisenin alacalı yerlerini okşayarak "güzel güzel" demesi ise, elbiseye ve dolayısıyla Cüveyriyye'ye duyduğu sevgi ve ilginin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kadınlar Hz. Aişe 'ye düğün gününde dediler ki: “Hayır ve bereket ile.” Bir de **“على خير طائر”** dediler. Bu Hayırlı ve bereketli rızık ve nasip demektir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 3180; Ahmed, 8386; Müslim, 2643; el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 2/17.

⁵⁷⁹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 3874.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Hz. Âişe (r.a.)'nin evliliğini anlatmaktadır. Peygamber (s.a.v.) ile evlendikten sonra annesi tarafından evine götürülür. Eve girdiğinde, Ensar kadınlarının evde hazır bulunduğunu görür. Onlar da, yeni evli çift için hayırlı ve bereketli bir başlangıç dileğinde bulunur. Bu hadis, İslam toplumunda evliliğin önemini ve kutlanmasını göstermektedir. Ayrıca, Ensar kadınlarının yeni evli çiftte gösterdiği hoşgörü ve tebrikleri de dikkat çekicidir.

“*Şifa üç şeydedir: Bal yemek, hacamat yaptırmak ve ateş ile ağrı yerlerini tedavi ettirmek*” **الحجم** burada hacamat kanının toplandığı kabı ifade etmektedir. Burada kastedilen şey hacamat yapılan kanın akıtıldığı demir kaptır. Arapçada **شرط الحجم** hacamat yaparken kanı çıkarmak için belirli bir yere vurmayı ifade etmektedir.⁵⁸¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, tıbbın geçmişi ve dini inançların tedavi yöntemlerine etkisi hakkında önemli bir bilgi verir. Günümüzde de alternatif tıp yöntemleri arasında hacamat ve bal tedavileri hala kullanılmaktadır.

“*أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِأَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنْ يَرْقُوا مِنَ الْحَمَةِ وَالْأَذْنِ*” Hz. Peygamber Ensar'a hummadan kurtulmak için kulaktan muska kullanmaya cevaz vermiştir. **الحمة** ha harfinin dammelenmesiyle ve mim harfinin tahfif edilmesiyle okunur, akrep zehiri veya herhangi bir sürüngenin zehrini ifade eder. Aslı **حمي** veya **حمي** kelimeleridir.⁵⁸²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis-i şerif, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabına karşı merhametli ve şefkatli yaklaşımını gösteren önemli bir örnektir. Peygamberimiz, insanların hastalandıklarında tedavi görmelerine izin vermiş, hatta bazı durumlarda tedavi yöntemlerini tavsiye etmiştir.

“*أَعَذَّرَ اللَّهُ إِلَى أَمْرِي أَخْرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً*” ifadesindeki hemze izaleyi ifade etmek için kullanılır. Yani bu ifade şu anlama gelir: Ona özür dilemek için mahal

⁵⁸⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 5156; Müslim, 1422.

⁵⁸¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 5681.

⁵⁸² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 5719; Müslim, 2196; Tirmizî, 2056; Ebû Dâvûd, 3889; İbn Mâce, 3516; Beyhakî, 20037, 20038

kalmasın. Bu şu demeye benzer: Allah (c.c.) bana ömür verirse şunu veya şunu yapacağım.⁵⁸³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Müslümanları yaşlılık dönemine girmeden önce hayata daha anlamlı bir bakış açısıyla yaklaşmaya teşvik eder. İnsanların gençlik yıllarından itibaren ibadetlere önem vermeleri, ahireti düşünmeleri ve günahlardan sakınmaları gerektiğini vurgular. Müslümanlar için yaşamdaki önceliklerini belirlemede ve hayatın anlamını kavramada önemli bir rehber niteliğindedir. İnsanların hayatlarının her döneminde Allah'ı (c.c.) zikretmeleri, O'na yaklaşmaya çalışmaları ve O'nun emirlerine uymaları gerekmektedir.

يكره الموت Ölümün büyük acısından dolayı ölümden nefret etmek anlamına gelmektedir. انا اكره مسأئته Bu da bana yaptığı kötülükten nefret ediyorum demektir. Cenid şöyle demiştir: “Ölümden korkmak müminin ölümün zorluğuna atılmasıyla ilgilidir. Yoksa anlamı ‘Ölüm Allah’ın rahmetine ve mağfiretine mümini ulaştırıyor diye ondan nefret etmek.’ değildir.” Bazıları ise ruhun bedenden ayrılmasının ancak büyük bir acıyla gerçekleştiğini söyledi. Vallahi yüce Allah (c.c.) mümine zarar vermekten hoşlanmaz.⁵⁸⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, bir kişinin ölüm karşısındaki derin düşüncelerini ve duygularını ifade ediyor. Özellikle mümin bir insanın ölüm karşısındaki tutumunu merkeze alarak, yaşamın anlamı ve ölümün kaçınılmazlığı üzerine bir tefekküre davet ediyor.

5. MÜSLİM'İN SAHİH'İNDEN ALINAN BAZI HADİSLER

Bu bölümde de, Molla Musa el-Celâli'nin "*Mecmuâtü'l-Mekâsid*" adlı eserinde yer verdiği, Müslim'in sahîh hadis külliyatından seçilmiş bazı hadisler incelenecektir. Bu çalışmada, ele alınacak hadisler, el-Celâli'nin eserinde anlaşılması zor olarak nitelendirdiği hadisler ile sınırlı olacaktır.

Şimdi el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadislerle göz atalım;

⁵⁸³ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 356. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6419; Ahmed İbn Hanbel, 7713; el-Hâkim, *Müstedrek*, 3646.

⁵⁸⁴ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 356-357. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6502; Ahmed İbn Hanbel, 26193; Elbânî, 414; Irâkî, *İhyâu'l-İrâkî*, 2/33.

Müslim'in *Sahih*'inden Bazı Hadislerin İzahı:

"بأبي انت وأمي". معناه انت مغدي او أفديك بأبي وأمي" Hadiste geçen "Babam ve annem sana feda olsun." Cümlesinin anlamı sana feda olsun veya annemi babamı sana feda edeceğim demektir.⁵⁸⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadis ile alakalı bu kavram, derin bir sevgi ve bağlılığı ifade eder. Bunu ifade eden kişi, Peygamber Efendimiz'i (s.a.v.) kendi ailesinden daha değerli görüyor ve onları korumak için her şeyi feda etmeye hazır olduğunu vurguluyor. "Babam ve annem uğruna" ifadesi, en değerli varlıkları olarak kabul edilen aile bağının gücünü gösterir.

"...الدين النصيحة قلنا لمن قال الله ولكتابه" "Din nasihattir" "Din öğüttür" hadisi Allah ve onun kitabını dinleyip söyleyenlere nasihattir anlamına gelmektedir. İmam Ebu Süleyman el-Hattabi kitabında şöyle buyurmuştur: "Nasihah, geniş kapsamlı bir kelimedir. Hayır sahibi olmak, kendisine öğüt verilen kimse içindir. Hadisin manası dinin direği ve temeli öğüttür. Öğüt verilen kimse için iyilik sahibi olmak anlamına gelen kapsamlı bir kelimedir. Dinin esası nasihattir, tıpkı Haccın dayanağı Arafat olduğu gibi ve büyük bir kısmı da Arafat'tır. Cenâb-ı Hakk, yani manası, O'na iman, O'ndan bir ortağın inkârını ve bu ilavenin hakikatini ifade etmektedir. Bu ilavenin doğruluğu kulun kendi kendine nasihat etmesinden kaynaklanmaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak, nasihat edenin nasihatinden münezzehtir. Allah'ın Elçisi, onun getirdiği mesaja iman ve getirdiği her şeye iman, Müslümanların imamlarına tavsiyesi ise, onların hakka yardım etmeleri ve onlara itaat etmeleridir. Onları ahiret ve dünya menfaatleri doğrultusunda yönlendirmektir."⁵⁸⁶

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam dininin temelini oluşturan "nasihat" kavramını açıklamış ve Müslümanların bu kavrama uygun davranmalarını teşvik etmiştir. Nasihat, Allah'a (c.c.), O'nun kitabına, O'nun elçisine, Müslümanların imamlarına ve onların geneline karşı verilmelidir. Bu hadis, İslam'ın sosyal bir din

⁵⁸⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (5226)(7025); Müslim, 2394,2395.

⁵⁸⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 55; Elbânî, *Tergib*, 1776; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/260; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 21/284

olduğunu ve Müslümanların birbirlerine karşı sorumlulukları olduğunu vurgulamaktadır.

Hadislerde “حجة الوداع” “vedâ hacı” şeklinde geçmesinin sebebi; Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in bu esnada insanlarla veda etmesi, hutbesinde onlara dinlerinin meselelerini öğretmesi ve tanıtmasıyla tanınmıştır. Onlara bu konudaki şeriatı kaçırana tebliğ etmelerini emretmesi nedeniyle bu adı almıştır.⁵⁸⁷

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği vedâ hacı hadisi, İslam tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Bu hac, İslam’ın temel ilkelerini bir kez daha ortaya koymuş, Müslümanların kardeşliğini pekiştirmiş ve İslam dininin evrenselliğini tüm dünyaya duyurmuştur. Bu nedenle, her Müslüman için önemli bir dönüm noktasıdır ve İslam tarihi incelenirken mutlaka üzerinde durulması gereken bir olaydır.

وَجَعَ أَبُو مُوسَى وَجَعًا فَغَشِيَ عَلَيْهِ، وَرَأْسُهُ فِي جُزْرِ امْرَأَةٍ مِنْ أَهْلِهِ فَصَاحَتْ امْرَأَةٌ مِنْ أَهْلِهِ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهَا شَيْئًا، فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ: أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا بَرِئَ مِنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَرِئَ مِنَ الصَّالِقَةِ، وَالْحَالِقَةِ، وَالشَّاقَةِ.

“...Resûlullah (s.a.v.), musibet anında sesini yükselten, musibet zamanında saçını yolan veya kazıyan, musibet zamanında elbisesini yırtan kimseden uzak durun demiştir.”⁵⁸⁸

Hadiste geçen ve "Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de uyardığı şu adetler";⁵⁸⁹

“الصالقة” **Salaka**: Musibete uğradığında sesini yükselten kadın.

“واحلاقة” **Halaka**: Musibete uğradığında saçını yolan, kazıyan kadın.

“والشاقة” **Şakka**: Musibete uğradığında elbisesini yırtan kadın

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam ahlakının temel ilkelerinden biri olan sabır, metanet ve denge konularında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Müslümanlar, zorluklar karşısında Hz. Ebu Musa’nın gösterdiği sabrı örnek alarak, hayata daha olgun ve yapıcı bir yaklaşım sergileyebilirler.

⁵⁸⁷ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1304; Buhârî, 4410.

⁵⁸⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 104; Buhârî, 1296.

⁵⁸⁹ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 363.

Ayrıca el-Celâli tarafından zikredilen bu hadis, günümüzde de geçerliliğini koruyan önemli bir mesaj içermektedir. Özellikle zor zamanlarda yaşanan acılar karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda bize yol göstermektedir. Aşırı tepkiler vermek yerine, sabırlı olmak, sakin kalmak ve olaylara olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmak, hem kendimiz hem de çevremiz için daha sağlıklı olacaktır.

“عيسى عليه السلام جعد مربع” İsa (a.s.) kıvrıcık karedir. Âlimler, burada “جعد” kıvrıcıklıktan kastedilenin, saçın kıvrıcıklığından değil, vücudun kıvrıcıklığı yani toparlanması ve sıklaşması olduğunu, “مربع” kareden kastedilenin ise iki bacak arasındaki adam olduğunu söylemişlerdir. Boyu ne çok uzun ne de kısadır. Hz. İsa'nın ne çok uzun ne de çok kısa, orta boylu olduğunu ifade eder. Yani bu ifade, Hz. İsa'nın (a.s.) sıkı vücutlu, atletik ve orta boylu bir kişi olduğunu tasvir etmektedir.⁵⁹⁰

el-Celâli tarafından zikredilen bu hadis, İsa (a.s.)'ın fiziksel özelliklerine dair hadislerde geçen bir ifadenin tefsiri üzerine yapılmış bir değerlendirme sunmaktadır. Arapça metinde geçen “جعد” ve “مربع” kelimelerinin, İsa (a.s.)'ın fiziksel yapısını daha iyi anlamayı sağlamak için farklı bir şekilde yorumlandığı görülmektedir.

“عَرَضَ عَلَيَّ الْأَنْبِيَاءُ، فَإِذَا مُوسَى ضَرْبٌ مِنَ الرِّجَالِ” Peygamberimiz (s.a.v.) buyuruyor ki: “Bana bir adam gösterildi ki, o adamın etleri çok ve kemikleri azdı. Bana Musa (a.s.) gibiydi.” Bu hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Hz. Musa'nın (a.s.) nasıl bir bedene sahip olduğunu tasvir ediyor. Hadisin farklı rivayetleri de mevcuttur. Bazı rivayetlerde adamın “çok iri ve şişman” olduğu, bazı rivayetlerde ise “çok uzun boylu ve zayıf” olduğu belirtilir. Ancak hadisin asıl amacı, Hz. Musa'nın (a.s.) bedeni hakkında bilgi vermek değil, onu örnek göstererek müminlerin de bedenlerine özen göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Müminler, Hz. Musa (a.s.) gibi güçlü ve sağlıklı bir bedene sahip olmaya çalışmalıdırlar. Bunun için dengeli ve sağlıklı beslenmeli, düzenli olarak egzersiz yapmalı ve dinlenmelerine dikkat etmelidirler. Ayrıca, bedenlerini Allah'ın bir emaneti olarak kabul edip ona iyi bakmalıdırlar.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 165; Buhârî, 3239.

⁵⁹¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 167; Tirmizî, 3649, Ahmed b. Hanbel, 14589.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadisin bize vermek istediği önemli mesajlar şunlardır: Müminler bedenlerine özen göstermelidirler. Hz. Musa (a.s.), güçlü ve sağlıklı bir bedene sahip olan bir peygamberdir. Müminler de Hz. Musa'yı (a.s.) örnek alarak bedenlerine iyi bakmalıdırlar. Beden, Allah'ın (c.c.) bir emanetidir ve ona iyi bakılmalıdır.

“الصَّلَاةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ، مَا لَمْ تُغْنِ الْكَبَائِرُ.” *Beş vakit namaz ve bir cumadan diğer cumaya kadar olan süre içinde yapılan ibadetler, büyük günahlar işlenmedikçe aralarındaki günahlara kefarettir. Yani büyük günahlar yapmaya niyet etmedikçe.*⁵⁹²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam'da beş vakit namazın ve Cuma namazının önemini vurgulamaktadır. Bu namazların, bir Cumadan diğerine kadar olan günahların affına vesile olduğuna inanılmaktadır. Ancak, büyük günahlar bu kapsamda değildir ve ayrı bir şekilde affedilmesi gerekmektedir.

Hadislerde ve metinlerde geçen "فَذَلِكُمُ الرَّابِطُ" kelimesi, "İşte o bağlayıcıdır" veya "İşte o tutucu olandır" anlamına gelir. Bu cümledeki "رابط" kelimesi, bir şeyi bir şeye bağlayan veya tutan şey anlamına gelir. Bu bağlamdaki "رابط" "in Bağ, yani arzu edilen bağ budur. Bağın kökeni, sanki bu itaatle sınırlıymışçasına, bir şeye hapsolmaktır.⁵⁹³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis cümlesi, bir şeyin bir şeye olan bağlılığını veya bağlılığını, o şeyin kendisini o şeye hapsetmesiyle benzeştiriyor. Bu benzetme, bir şeyin bir şeye ne kadar bağlı olduğunu ve o şeyden ne kadar kopmak istemediğini vurgulamak için kullanılıyor. Ayrıca bu cümle, bir kişinin dinine veya inancına ne kadar bağlı olduğunu ve bu dinden veya inançtan ne kadar kopmak istemediğini anlatıyor demektir.

"الفطرة خمس الختان وتقليم الظفار" "*fitrat beştir: sünnet olmak, turnakları kesmek...*" şeklinde devam eden hadis ile ilgili Ebu Süleyman el-Hattâb: "Çoğu âlim bu beş şeyin sünnet olduğuna dair icma etmiştir. Bu sünnetlerin anlamı,

⁵⁹² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 233; Elbânî, *Sahîh-i İbn Mâce*, 897; İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, 2418.

⁵⁹³ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1958; Buhârî, 5514.

peygamberlerin sünnetlerinden olmasıdır. Bazıları ise bu beş şeyin dinin aslı olduğunu söylemiştir."⁵⁹⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadise istinaden diyebiliriz ki, İslam'da fitrat olarak kabul edilen beş şeyden (Hıtan yani Erkek çocuğunun sünnet edilmesi, Tırnak kesmek, Bıyık kesmek, Koltuk altını tıraş etmek, Kasık kıllarını temizlemek) bahsetmektedir. Fitrat, insanın doğuştan getirdiği doğal halidir. Bu beş şeyin, insanın temiz ve sağlıklı bir şekilde yaşaması için gerekli olan şeylerdir.

"دخل رسول الله حائط" bu cümledeki kelimenin bahçe, bostan anlamına geldiği belirtilmektedir. "*Rasulullah (s.a.v.) bahçeye girdi.*" "حائط" bahçe, bostan anlamında kullanılır.⁵⁹⁵

el-Celâli'nin kitabında zikredilen hadiste geçen "حائط" kelimesi, genellikle duvar anlamına gelir. Ancak burada özel olarak "bahçeyi çevreleyen duvar" anlamında kullanılmıştır.

"انما الماء من الماء" "Su ancak sudandır." yani yıkanmak ancak meninin çıkmasıyla gerekli olur. Bu söz neshedilmiştir. Bu ifade meni çıkmadan önce gelen sıvının, meni sayılmadığını ve bu nedenle yıkanmayı gerektirmediğini anlatır. Bu metin erkeğin eşiyle cinsel ilişkiye girmesi halinde meninin çıkmasıyla yıkanması gerekir şeklinde olmalıdır. Bazı alımler ise meninin çıkmasını şart olarak koymamışlardır. Bu hüküm kaldırılmıştır.⁵⁹⁶

"فقال نبي الله باحجاب." اي فأخذ بالحجاب فرفعه ففيه اطلاق القول على فعل" Bu metinde "Allah Rasulü (s.a.v.) (hicap) örtünme emrini verdi ya da örtünün dedi. Hicap yani örtünme uygulandı ve sonra kaldırıldı..." şeklinde devam eden metindir.⁵⁹⁷

el-Celâli'nin kitabında ki hadiste zikredilen "hicap" kelimesi, sadece başörtüsünü değil, genel anlamda kadının örtünmesi ve iffetli davranmasıyla ilgili tüm kuralları kapsar. Kastedilen şey örtünme emrinin verildiği ve artık emrin

⁵⁹⁴ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 257; Buhârî, 5889.

⁵⁹⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 2403; Buhârî, 5621.

⁵⁹⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 343; Tirmizî, 112; Ebû Dâvûd, 1/154.

⁵⁹⁷ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 363. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 19; Buhârî, 2448.

yerleştikten sonra “فرفعه” kaldırma fiili ile yerleşen bu emrin artık insanlar tarafından anlaşılmasından dolayı gevşeme olduğunu göstermektedir.

“نهى النبي ان يكف شعره وثيابه.” *“Peygamberimiz, saçını ve elbisesini "kif" yapmaktan nehyetti. Kif;* Bir şeyi el ile toplamak, bir araya getirmek anlamına gelir. Bu arapça metnin iki olası anlamı olabilir: **birincisi**, Saçın ve elbisenin secde sırasında yere değmesine engel olmamak. Bu yorumda, peygamber efendimizin, secde sırasında saçın ve elbisenin yere değmesini engellemek için onları toplamaktan veya tutmaktan nehyettiği savunulur. Bu, secdenin tam ve kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli olan teslimiyet ve alçakgönüllülük duygusunu teşvik etmeyi amaçlar. **İkincisi**; Saçın ve elbisenin toplanıp düzenli tutulmamasıdır. Yani Peygamber efendimizin, saçın ve elbisenin toplanıp düzenli tutulmasından nehyettiği savunulur. Bu, kibir ve gösterişten kaçınmayı ve sade bir yaşam tarzı benimsemeyi teşvik etmeyi amaçlar.⁵⁹⁸

“كان رسول الله ينهى عن عقبه الشيطان” *Rasulullah (s.a.v.) şeytan oturuşunu yasaklamıştır.* (الإقعاء): Bu ifade, sürekli yer değiştirme, huzursuzlanma veya bir yere oturamama gibi davranışları ifade eder. Bu tür davranışlar, şeytanın vesveseleri nedeniyle ortaya çıkabilir ve kişinin huzurunu bozar.⁵⁹⁹

el-Celâli'nin kitabında ki hadis ile alakalı diyebiliriz ki, burada şeytan oturuşundan kastedilenin hangi oturuş olduğu, nerede olduğu ile ilgili âlimlerin farklı görüşleri vardır. Kimine göre bu terim, tuvalette uzun süre kalarak boş boş oturmayı ve vesvese yapmayı ifade eder. Kimisi, “قعاء” Arapça ‘da "çömelme" anlamına gelip bu kelimenin tuvalet ihtiyacını gidermek için çömelme pozisyonunu ifade ettiğini söylemiştir. Kimisi de bu oturma şeklinin, kişinin kalçalarını yere değdirerek ve dizlerini göğsüne çekerek oturması şeklinde olduğunu söylemiştir. Peygamberimiz (s.a.v) bu oturuşu yasaklamıştır.

“خرج بلال بوضونه فمن نائل و ناضح” Bilal abdestli olarak dışarı çıktı. Kimisi ondan (bir şey) elde etti, kimisi de ona başkasının elde ettiğinden (bir şey) döktü ve

⁵⁹⁸ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 490; Buhârî, 809; Nesâî, 1092.

⁵⁹⁹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 498; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 2/262.

ona sahip olduğu ıslaklıktan (bir şey) serpti. Burada Bilal abdestiyle çıktı, bu açık ve nettir. Bunun manası şudur: Onlardan bir kısmı ondan bir şey alır, içlerinden bir başkası da aldığı bir şeyi onun üzerine serper ve başına gelenlerden dolayı üzerinde ıslaklık olur. Bu ıslaklık abdest almasından dolayı olan ıslaklık değildir.⁶⁰⁰

el-Celali'nin kitabında zikredilen hadisten alakalı olarak, Bilal (r.a.), abdest almış bir halde dışarı çıktığı halde üzeri ıslaktı. Üzerindeki ıslaklık bulunduğu ortamın nemli olması bakımından terlediği için de ıslak olabilir.

“اذا كان احدكم يصلي قال يبصق قبل وجهه فان الله قبل وجهه اذا صلى” *“Biriniz namaz kılarken veya dua ederken tükürük atarsa Allah (c.c) o kişinin yüzüne bakar. Namaz kılarken ve dua ederken de Allah'ın (c.c.) yüzü o kişinin karşısındadır.”* Başka bir anlamla “Eğer biriniz namaz kılarken yüzünün önüne tükürürse, Allah (c.c.) da yüzünün önüne tükürür.” O halde bu yöne tükürük atmamalıdır. Çünkü tükürük atmak, o yöne karşı bir saygısızlık olarak kabul edilir. Ve namaz kılarken yüzünün önüne tüküren kişinin, Allah'ın (c.c.) katında da aynı şekilde aşağılanacağı anlamına gelir.⁶⁰¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, dua ederken tükürük atmanın saygısızlık olduğunu ve Allah'ın (c.c.) yüzüne karşı yapılan bir hareket olarak görülebileceğini söylüyor. Burada "Allah'ın (c.c.) yüzü" ifadesi mecazi bir ifadedir ve Allah'ın (c.c.) yüceliğini ve kudretini temsil eder. Metin, dua ederken saygılı ve bilinçli olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

“إن أميرا كان بمكة يسلم تساميتين فقال عبد الله انى علقها” Bir emir Mekke'de iken iki defa selam veriyordu. Abdullah da "Nasıl aklına geldi? Nereden öğrendin bunu?" diye sordu. Abdullah ibn Mesud, emirin namazda iki defa selam vermesini garipseyip şaşırması ve bu sünneti nereden öğrendiğini sormuştur. Ve bu adamın teslimiyetine, sünnet bilgisine hayran kalmıştır. Yani bu hadis, namazdan çıkarken iki defa selam vermenin sünnet olduğunu göstermektedir. Bu sünnet, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) gelen sahih bir rivayetle sabittir.⁶⁰²

⁶⁰⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 503; Buhârî, 634.

⁶⁰¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 547; Buhârî, 406.

⁶⁰² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 571; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kitabu's-Salat, 13514.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam'da selamlaşmanın önemi ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnetine uymanın gerekliliği konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Müslümanlar, bu hadisi dikkate alarak, günlük hayatlarında selamlaşmaya özen göstermeli ve böylece hem dini bir görevi yerine getirmiş hem de insanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmiş olurlar.

"...مَعْقَبَات لَا يَخِيبُ قَائِلُهُنَّ ثَلَاثٌ وَ ثَلَاثُونَ تَسْبِيحَةً" *Arkasından 33 defa tesbih çekenler asla hüsrana uğramaz...* "مَعْقَبَات" "Muakkabat" arka arkaya gelen anlamına gelen bu kelime, tesbihat arka arkaya yapıldığı için bu isimle anılmıştır. Kaf harfinin kesreli şekilde okunmasıyla olur. Bu kelime bir şeyin öncesinden sonra gelen şey anlamındadır.⁶⁰³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, namazın ardından okunan bu zikirlerin büyük bir sevap kazandıracağını ve duanın kabulüne vesile olacağını ifade etmektedir. İslam'da namaz, kulun Allah'a (c.c.) en yakın olduğu ibadettir ve namaz sonrası yapılan zikirler bu ibadeti tamamlayıcı niteliktedir.

"شَكُونَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ الصَّلَاةَ فِي الرَّمْضَاءِ فَلَمْ يُشْكِنَا" "Ramazan ayında namazı Rasulullah'a (s.a.v.) şikâyet ettik, bize "Şikâyet etmeyin" dedi. Yani bu metinde kastedilen ramazan ayında, sahabeler Rasulullah'a (s.a.v.) öğle namazını ilk vaktinde kılmanın zorluğunu şikâyet etmişlerdir. Kumlardan gelen aşırı sıcaklığın ayaklarını yaktığını dile getirmişlerdir. Sürekli şikâyet edilmesine rağmen Rasulullah (s.a.v.) "Şikâyet etmeyin" diye buyurmuştur.⁶⁰⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, İslam'da namazın önemini ve zorluklar karşısında sabretmenin değerini vurgular. Peygamberimiz (s.a.v.)'in sahabelere karşı anlayışlı ve sabırlı tutumu da örnek alınması gereken bir davranıştır.

"لَا تَغْلِبَنَّكُمْ الْأَعْرَابُ عَلَى اسْمِ صَلَاتِكُمُ الْعِشَاءِ وَهُمْ يَغْتَمُونَ بِالْإِبِلِ" "Akşam namazının ismi konusunda Arap çobanları sizi etkilemesin. Onlar deve sağdıkları için geç dönerler" Arap çobanları, geceleri deve sağmaktan dolayı geciktiği için akşam namazına

⁶⁰³ el-Celâli, *Mecmu'atu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 596; İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, 2019.

⁶⁰⁴ el-Celâli, *Mecmu'atu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 619; İbn Mâce, 675; Ahmed b. Hanbel, 21063; Nesâî, 497.

“akşam karanlığı” diyorlar. Siz de onların bu yanlış isimlendirmelerine aldanmayın. Akşam namazının ismi Kuran'da da buyrulduğu gibi “akşam”dır.⁶⁰⁵

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, akşam namazının isminin Arap çobanlarının geceleri deve sağmaktan dolayı geciktiği için "akşam karanlığı" olarak isimlendirdiklerini, fakat Kuran'da bu namazın isminin "akşam" olduğunu bildirmektedir. Müslümanların Kuran'daki isimlendirmeyi kullanmaları ve Arap çobanlarının bu yanlış isimlendirmelerine aldanmamaları gerektiğini söylemektedir.

“من صلى الصبح فهو في ذمة الله” *“Sabah namazını kılan kimse Allah'ın koruması altındadır.”* Buradaki zimmetin, teminat ve emniyet olduğu da söylendi.⁶⁰⁶

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, sabah namazının faziletini gösteren önemli bir hadistir. Sabah namazını kılan kişiye Allah'ın özel bir koruma ve eman verdiğini ifade etmektedir. Allah, o kişiye o gün boyunca musibetlerden ve kötülüklerden koruyacağına dair garanti vermektedir. Bu nedenle, her Müslüman'ın sabah namazına özen göstermesi ve kaçırmamaya çalışması tavsiye edilmektedir.

“فثاب رجال من أهل الدار حولنا” *“Ev halkından bir grup adam etrafımızda toplandı.”* “فثاب” toplanmak, bir araya gelmek anlamında kullanılır. “دار” kelimesinin anlamı “ev” değil, “mahalle” veya “bölge” olarak yorumlanır.⁶⁰⁷

“فتوضأ وضوءاً دون وضوء.” *“Abdestsiz bir abdest al”* ya da “Abdest al, ama tam bir abdest değil, hafif bir abdest al.”⁶⁰⁸

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis ile alakalı burada birkaç yorumda bulunula bilir; “hafif bir abdest” ifadesi, normal abdestten farklı olarak sadece belirli durumlarda gerekli olan bazı kısımların atlanabileceğini ima eder. Yani, cümle tüm vücudu yıkamayı gerektiren normal abdestin aksine, sadece belirli uzuvların yıkanmasıyla yapılan kısmi bir abdestin yapılması gerektiğini vurguluyor.

⁶⁰⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 644; Buhârî, 563.

⁶⁰⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 657; el-Bezzâr, *Bahrü'z-Zehhâr*, 10/442.

⁶⁰⁷ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 33.

⁶⁰⁸ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 681; Beyhâkî, 657; Bezzâr, 7552; Ahmed b. Hanbel, 7404.

"Ömer'in "كان عمر أجوف". أي رفيع الصوت يخرج صوته من جوفه، "جليدا". أي قويا" sesi (içi boş) boğuktu" yani sesi yüksek, sert, keskin yani güçlü bir şekilde çıkıyor demektir.⁶⁰⁹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Hz. Ömer'in sesinin kalın, rezonanslı, yüksek ve güçlü olduğunu ifade etmektedir. Bu tür bir ses, genellikle otoriter veya etkileyici bir kişilikle ilişkilendirilir.

"Dedi ki: 'Az önce sorduğunda evet dedim.'" Bu metinde "حين" (hıyn) kelimesi gereksiz yere eklenmiş bir kelimedir. Türkçeye çevirirken bu kelimeyi atlayarak; "Dedi ki: "Sorduğunda evet dedim" şeklinde olmalıdır.⁶¹⁰

Âişe'ye "قيل لعائشة هل كان النبي يصلي الضحى قالت لا إلا أن يجئ من مغيبه". أي من سفره" soruldu: "Peygamberimiz kuşluk namazı kılar mıydı?" Cevabı: "Hayır, ancak seferden dönmüşse kılardı." "مغيبه" seferden dönmek ya da seyahatten dönmek anlamındadır.⁶¹¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sefer halindeyken nafile ibadetlere daha az vakit ayırdığını göstermektedir. Sefer sırasında zorlu yolculuklar, savaş hazırlıkları ve diğer görevler, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ibadetlerine daha çok odaklanmasını engellemiş olabilir. Ancak seferden döndükten sonra, daha sakin bir ortamda nafile ibadetleri yerine getirme fırsatı bulmuştur.

"أفضل الصلاة طول القنوت". أي القيام. En faziletli namaz duası en uzun olan namazdır. Yani kıyamı (ayakta durma) uzun olan namazdır."⁶¹²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, namazda uzun süre ayakta durmanın faziletli olduğunu göstermektedir. Uzun süre ayakta durmak, kulun Allah'a

⁶⁰⁹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 682; Buhârî, 344; İbn Hibbân, 1301.

⁶¹⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 715.

⁶¹¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 717; Ebû Dâvûd, 1292; Nesâî, 2184; Ahmed b. Hanbel, 25691.

⁶¹² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 756; Suyûtî, *Câmiu's-Sağir*, 1269; Taberânî, 8123; Ebû Ya'lâ, 129.

(c.c.) karşı daha saygılı ve huşû içinde olduğunu gösterir. Ayrıca, kul Allah'a (c.c.) karşı daha fazla yalvarıp yakarma imkânına sahip olur.

"من قام رمضان إيماناً واحتساباً". *"Ramazan'ın faziletine iman ederek ve sevabını umarak kılan kimseye..."* "إيماناً" İmana binaen oruç tutmak, Ramazan'ın farz olduğuna ve Allah'ın (c.c.) emrine uymak için oruç tutulduğuna inanmak anlamına gelir. "احتساباً" Sevaba binaen oruç tutmak ise, orucun Allah (c.c.) katında büyük bir sevap olduğuna inanarak ve bu sevabı umarak oruç tutmak anlamına gelir. "من قام" maksat ise teravîh namazını eda etmektir.⁶¹³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Ramazan ayının faziletini ve önemini gösteren önemli bir hadistir. Ramazan ayında yapılan ibadetlerin Allah (c.c.) katındaki değerini ve sevabını açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Müslümanların Ramazan ayını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmaları ve bu ayda bol bol ibadet yapmaları önemlidir.

"قال كريب وسبعا في التابوت". *"Kârib ya da Kâtip dedi ki: Yedi şey tabuttur."* Tabuttan maksat göğüs kafesidir ve içinde kalp gibi organlar bulunur. Tıpkı bir tabutun bir sandık gibi eşya saklamak için kullanıldığı gibi. Yedi şey de kalbimdedir, fakat onları unuttum.⁶¹⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği hadiste geçen tabut kelimesi, Arapçada "sandık" veya "lahit" anlamına gelir. Burada gövdeyi ve içindeki organları temsil etmek için kullanılmıştır. Yedi şeyden kastedilenin tam olarak ne olduğu farklı rivayetlerde farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazı rivayetlerde bunların sinir, ateş, kan, saç, ten, iki yeşillik (kalp ve karaciğer) olduğu belirtilirken, bazılarında ise farklı anlamlar yüklenmiştir.

"توضاً واستن". "Abdestini al ve misvak kullan." "الاستن" Misvak kullanmak, dişlerini onunla fırçalayan kişinin onu dişlerinin üzerinde gezdirmesi anlamına gelir." Bu kelime, misvak kullanımının amacını açıklamak için eklenmiştir.⁶¹⁵

⁶¹³ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 759; Buhârî, 37.

⁶¹⁴ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 364. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 763; Buhârî, 6316; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/141.

⁶¹⁵ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, (763)(846); Buhârî, 4569.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, abdest almanın ve misvak kullanmanın önemini ve nasıl kullanıldığını vurgulamaktadır.

"إن الأشعري أعطى زمماراً من زمائر آل داود". شبه حسن الصوت وحلاوة نغمته بصوت المزممار والآل مقحمة وقال النووي قال العلماء المراد بالمزممار هنا الصوت الحسن وأصل الزمر الغناء.

"إن الأشعري أعطى زمماراً من زمائر آل داود" *Eş'arî'ye Davud Ailesi'nin mizmarlarından bir mizmar verilmiştir.*⁶¹⁶

Bu cümle, Eş'arî'nin güzel sesinin ve tatlı nağmesinin mizmar ve âli sesine benzetildiğini açıklar. Âli, genellikle ut veya tambur gibi telli çalgıları ifade etmek için kullanılır. Bu benzetme, Eş'arî'nin sesinin sadece güzel ve tatlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda enstrümanlar kadar etkileyici ve büyüleyici olduğunu da gösterir.⁶¹⁷

"وقال النووي قال العلماء المراد بالمزممار هنا الصوت الحسن وأصل الزمر الغناء." Bu cümle, İmam Nevevî'nin ve diğer âlimlerin bu benzetmedeki mizmarı nasıl yorumladıklarını aktarır. Nevevî ve diğer âlimlere göre, mizmar burada güzel sesi temsil eder ve aslen mizmar çalmanın kökeninin şarkı söylemek olduğunu savunurlar. Bu yorum, Eş'arî'nin sesinin sadece güzel ve etkileyici olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilahi ve manevi bir boyutu da olduğunu gösterir.⁶¹⁸

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeti Ebu Musa el-Eş'arî'nin güzel Kur'ân tilavetini övmek için kullandığı bir hadisi şerifi ifade ediyor. Hadiste geçen "mizmar" kelimesi, Eş'arî'nin sesinin güzelliği ve tatlılığına vurgu yapmak için kullanılmış bir benzetme.

"تلك السكينة تنزلت للقرآن" *"Bu huzur, Kur'ân için indi"* Bu söz, Kur'ân'ın kalbe huzur ve sükûnet verdiğini, huzurun kalbi temizlediğini ve berraklaştırdığını ifade eder. İmam Nevevî'nin "سكينة" kelimesinin anlamı hakkındaki farklı görüşler söylemiştir; Sekine yani huzur, Allah'ın (c.c.) yarattıklarından biridir ve içinde huzur, rahmet ve melekler vardır. Allah'ın (c.c.) yarattıklarından bazılarında huzur ve

⁶¹⁶ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 793; Nesâî, 8058; Tirmizî, 3475; Ebû Dâvûd, 1494; Ahmed b. Hanbel, 22952.

⁶¹⁷ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 365.

⁶¹⁸ el-Celâli, *Mecmuâtü'l-Mekâsid*, 365.

merhamet vardır ve melekler de onlarla birlikte olduğunu dair yorumlarda bulunmuştur.⁶¹⁹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis-i şerif, Kur'ân-ı Kerim'in sadece bir din kitabı değil, aynı zamanda insan hayatına yön veren, huzur veren ve bereket getiren bir rehber olduğunu gösterir. Müslümanlar için Kur'ân okumak, dinlemek ve anlamak büyük bir ibadettir.

"مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن مثل الأترجة" *"Kur'ân okuyan müminin misali turunç misali gibidir."* Turunç; hem güzel kokulu, hem de lezzetlidir. Kavun büyüklüğünde, tatlı bir meyvedir. Yani bu hadis, Kur'ân okuyan müminin güzelliğine ve faziletine dikkat çekmektedir. Meyvenin güzel kokusu ve tadı gibi, Kur'an okuyan müminin de güzel ahlakı ve davranışları olur.⁶²⁰

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis-i şerif, Kur'ân-ı Kerim okumanın ve ahlaklı olmanın önemini vurgular. Farklı meyveler üzerinden yapılan bu kıyaslama, insanın iç dünyası ve dış davranışları arasındaki ilişkiyi açıklar. İslam dininde ahlakın ne kadar önemli olduğunu ve Kur'ân-ı Kerim'in sadece bir dini metin değil, aynı zamanda insan hayatını güzelleştiren bir rehber olduğunu gösterir.

"من قرأهما في ليلة كفتاه". أي رفعتا عنه الشر والمكروه" *"Kim gece yatmadan önce o ikisini okursa onu korur."* Yani Allah (c.c.) onu o gece şerden (kötülükten) ve sıkıntıdan korur. Yani metinde geçen "o ikisi" ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'in Bakara suresinin son iki ayetini işaret eder. Hadislerde bu iki ayetin okunmasının fazileti vurgulanır ve şeytanın uzaklaştırılmasına vesile olduğu belirtilir.⁶²¹

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Bakara suresinin son iki ayetinin faziletine işaret etmektedir. Bu ayetleri okuyan kişinin gece boyunca korunacağına dair bir müjde vermektedir.

⁶¹⁹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 795; Buhârî, 5011.

⁶²⁰ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 797; Buhârî, (5020)(5059).

⁶²¹ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 807; Buhârî, 4008; İbn Mâce, 1134

إِيْهِنْكَ الْعِلْمَ". أي لِيَكُن الْعِلْمَ هَنْيَا لَكَ" *"ilim seni mutlu etsin."* "Bilgi sana şifa olsun." Yani "İlim senin için mutluluk, zevk ve ya tat veren bir şey olsun" şeklindedir.⁶²²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis-i şerif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabelerinden birisi olan Ebû Münzîr ile olan bir diyalogu anlatmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Münzîr'e Allah'ın (c.c.) kitabındaki en büyük ayetin hangisi olduğunu sormaktadır. Ebû Münzîr ilk önce bilmediğini belirtse de, daha sonra "Allah (c.c.), O'ndan başka ilah yoktur, O, hayy ve kayyûmdur" ayeti olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu cevabı doğrulayarak Ebû Münzîr'i bilgisinden dolayı tebrik etmiştir.

المَعُوذَتَيْنِ". بَكْسَرِ الْوَاوِ" *"koruyucu iki sure"* vav harfinin kesreli okunmasıyla olur. Burada bahsedilen sureler; Felak ve Nâs sureleridir.⁶²³

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği "المَعُوذَتَيْنِ" kavramı ile Felak ve Nâs sureleri kastedilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Felak ve Nâs surelerini okumayı tavsiye etmektedir. Bu konu ile alakalı hadisler, bu iki surenin önemini ve korunma amacını vurgulamaktadır. Müslümanlar, sıkıntı veya tehlike durumlarında bu sureleri okuyarak Allah'a (c.c.) sığınırılar.

كل بدعة ضلالة" *"Her bidat (yenilik) bir sapıklıktır."* Bu söz, genellikle tüm yeniliklerin sapkınlık olduğu anlamına gelir. Dil bilginleri, "bidat" (بدعة) kelimesini "önceden var olan bir örneğe dayanmadan yapılan her şey" olarak tanımlar.⁶²⁴

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği bu hadis-i şerif, İslam dininde son derece önemli bir prensibi ifade eder. Bid'at, İslam'ın ilk dönemlerinde olmayan, din adına uydurulan yeni inanç, ibadet veya uygulama şekillerine verilen isimdir. Hadis, bu tür yeniliklerin İslam'a aykırı olduğunu ve insanları doğru yoldan saptırdığını belirtir.

بِلَالٍ قَائِلٍ بِثَوْبِهِ". أي مَشِيرٍ بِهِ إِلَى الطَّلَبِ أَوْ فَاتِحًا ثَوْبَهُ لِلْأَخْذِ فِيهِ" *Bilal elbisesi ile istedi."* Yani Bilal isteğini giysisiyle ima ederek veyahut giysisini açarak işaret

⁶²² el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 810; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 17/130; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 5417.

⁶²³ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 814; Buhârî, 4976.

⁶²⁴ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 867; Ebû Dâvûd, 4607; İbn Mâce, 42, Ahmed b. Hanbel, 17144.

ediyor. Bu, ya bir şey istediğini belirtmek ya da giydiğini almak için açması anlamına gelir.⁶²⁵

"واخلفه في عقبه في الغابرين" "*Geride kalıp onun soyundan gelenler arasında onun yerine geç.*" Yani metnin genel anlamı, bir kişinin soyundan gelenlerin arasında onun yerini alması ve onun mirasını sürdürmesi gerektiği şeklindedir. Bu, genellikle bir liderin veya önemli bir kişinin yerine geçen halefinin rolünü tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.⁶²⁶

Bu bölümde, el-Celâli'nin eserinde yer alan ve anlamı tam olarak belirtilemeyen ya da kullanım amacı net olmayan terimlerin tespiti ve tahlili amaçlanmıştır. Söz konusu terimlerin hadis literatüründeki kullanım alanları ve ifade ettikleri anlamlar, kapsamlı bir araştırma ile ortaya konmuştur. Bu bağlamda, hadis metinlerinde sıkça geçen ve çalışmamızın odağını oluşturan bu terimlerin, İslamî ilimler bağlamında taşıdıkları muhtemel anlamlar ve işlevler, mevcut literatür ışığında değerlendirilerek açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın nihai amacı, bu terimlerin hadislerde ifade ettiği anlamlar konusunda daha net ve kapsamlı bir çerçeve sunarak, ilgili alandaki bilimsel tartışmalara katkı sağlamaktır.

⁶²⁵ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 884, Ahmed b. Hanbel, 1902; Nesâî, 1766.

⁶²⁶ el-Celâli, *Mecmuâtu'l-Mekâsid*, 365. Ayrıca bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 920; Taberânî, 12469; Ebû Dâvûd, 3118; İbn Hibbân, 7041.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6. “HADİS İNKÂRCILARINA CEVAPLAR” ADLI RİSALESİNDE GEÇEN BAZI HADİSLERLE ALAKALI YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Günümüz dünyasında hadisleri değersizleştirmeye çalışan, onların uydurma olduğunu iddia eden bazı kişi ve akımlar bulunmaktadır. Bu kişilerin ve akımların tek gayesi hadise olan güveni azaltmak ve hadislerden insanları soğutarak uzaklaştırmaktır. Bunu yapmak için de tam olarak anlamadıkları, aslında anlamakta istemedikleri hadisleri ortaya atıyorlar. Bu hadisleri örnek göstererek de hadislerin uydurma olduğunu iddia ediyorlar.

el-Celâli'nin kaleme aldığı bu risalede, hadis inkârcılarının tenkit ettiği bazı hadislerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi için ilmi makale ve açıklamalara yer verilmiştir. el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği gibi hadis inkârcılarının maksadı, Kur'ân ile Sünneti birbirine karşı göstermektir. Bu şekilde hadisler devre dışı bırakılacak ve artık Kur'ân-ı Kerim anlamsızlaştırılarak herkesin kendi düşünce ve yorumuna uygun düşecek şekilde Kur'ân anlamlandırılacaktır.⁶²⁷

el-Celâli'nin bahsettiği bu söz konusu maksada binâen oryantalistler ve hadis inkârcıları bu yöneme başvurmuşlardır. Bu yöntemle muhaddisleri, sonrasında hadisleri ve bir sonraki aşamada da Hz. Muhammed'i (s.a.v.) eleştirmektir. Asıl hedef ise Kur'ân'dır. Hadislerin yalan olduğunu söyleyerek Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) yalancı olarak itham edilecek daha sonra ise ona gelen Kur'ân beşer sözüdür denilerek Kur'ân da devre dışı bırakacaktır.⁶²⁸

Şimdi yukarıda bahsettiğimiz hadis inkârcılarının eleştirdiği bazı hadisleri ele alarak, ilmî ve akademik bir çerçevede analiz edeceğiz. Bu analizler ışığında, hadis inkârcılığının ideolojik temellerini ve savundukları argümanların zayıflıklarını ortaya koyacağız.

⁶²⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 11.

⁶²⁸ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 11.

6.1. Kadınların Kocalarına Secde Etmeleri İle İlgili Hadis-i Şerif

Hadis literatüründe sıklıkla tartışılan ve Hadis inkârcıları tarafından çeşitli yöntemlerle zayıflatılmaya çalışılan hadislerden biri, *"kadınların kocalarına secde etmeleri"* şeklinde ifade edilen rivayettir. Bu hadis, pek çok hadis âlimi tarafından eserlerinde zikredilmiş. Bu çalışmada, el-Celâli'nin kitabında yer verdiği bu hadisi Arapça aslıyla birlikte, hadisin nakledildiği başlıca kaynaklar gösterilerek ele alacağız. Böylelikle, hadisin metni ve isnadı hakkında daha derinlemesine bir inceleme yapma imkânı bulacağız.

Sünen-i Ebû Dâvûd'da şöyle geçer:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُونُسَ عَنْ شَرِيكَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ أَتَيْتُ الْحِيرَةَ فَرَأَيْتُهُمْ يَسْجُدُونَ لِمَرْزُبَانَ لَهُمْ فَقُلْتُ رَسُولُ اللَّهِ أَحَقُّ أَنْ يَسْجُدَ لَهُ قَالَ فَاتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ - فَقُلْتُ إِنِّي أَتَيْتُ الْحِيرَةَ فَرَأَيْتُهُمْ يَسْجُدُونَ لِمَرْزُبَانَ لَهُمْ فَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَقُّ أَنْ تَسْجُدَ لَكَ. قَالَ « أَرَأَيْتَ لَوْ مَرَرْتُ بِقَبْرِى أَكُنْتُ تَسْجُدُ لَهُ » قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ « فَلَا تَفْعَلُوا لَوْ كُنْتُ أَمِيرًا أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لِأَحَدٍ لِأَمَرْتُ النِّسَاءَ أَنْ يَسْجُدْنَ لِأَزْوَاجِهِنَّ لِمَا جَعَلَ اللَّهُ لَهُمْ عَلَيْهِنَّ مِنَ الْحَقِّ »

Kays b. Sa'd'dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: “Ben Hîreye geldiğim zaman Hîre'lilerin Merzubân'a (başkumandanlarına) secde etmekte olduklarını gördüm ve (kendi kendime) Rasûlullah (s.a.v.), secde edilmeye onlardan daha lâyıktır, dedim. (Bunun üzerine) Rasûlullah (s.a.v.)'in yanına gelip; Hireye gitmiştim. Onları (Hirelileri)başkumandanlarına secde ederlerken gördüm. ‘Ey Allah’ın Rasulü, sen secde edilmeye (onlardan)daha layıksın’ dedim. Rasulü Ekrem (s.a.v.) de: “*Sen (buna) inanıyor musun? Sen benim kabrime uğramış olsan ona secde eder misin?*” diye sordu. Ben de; “*Hayır*” diye cevap verdim. Bunun üzerine Rasul-u Ekrem (s.a.v.): “*(Bunu) yapmayınız, eğer ben (insanlardan) birinin (diğer) birine secde etmesini emredek olsaydım kadınların kocalarına secde etmelerini emrederdim. Çünkü Allah kadınlar üzerine kocalar için bir hak koymuştur’ buyurdu.*”⁶²⁹

⁶²⁹ Tirmizî, Rada, 10; Ebû Dâvûd, Bab 39-40, Hadis no: 2140; İbn Mâce, Nikâh 4; Ahmed b. Hanbel, IV, 381; V, 228, VI, 76; Darimî, Salât 109. Ayrıca bkz. Beyhâkî, *Sünen-i Kübra'da*, Hâkim el-Müstedrek adlı kitabında, İmam Darimî de el-Müsne'd adlı eserinde bu hadis aynı şekilde zikredilmiştir. İbn Ebî Şeybe de *Musanef* 'inde bu hadis Muâz İbni Cebel (r.a.) Yemen'den döndüğü zaman şeklinde zikredilmiştir.

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'in de bu hadis şöyle rivâyet edilmiştir:

عَنْ عَصْمَةَ، قَالَتْ: شَرَدَ عَلَيْنَا بَعِيرٌ لَيْتِيمٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَلَمْ نَقْدِرْ عَلَى اخْذِهِ فَجَنْنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَّرْنَا ذَلِكَ لَهُ، فَقَامَ مَعَنَا حَتَّى جِئْنَا الْحَائِطَ الَّذِي فِيهِ الْبَعِيرُ، فَلَمَّا رَأَى الْبَعِيرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبَلَ حَتَّى سَجَدَ لَهُ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَسْجُدَ لَكَ كَمَا يُسْجَدُ لِلْمُلُوكِ، قَالَتْ: «لَيْسَ ذَلِكَ فِي أُمَّتِي، لَوْ كُنْتُ فَاعِلًا لَأَمَرْتُ النِّسَاءَ أَنْ يَسْجُدْنَ لِأَزْوَاجِهِنَّ

İsmete 'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: “Ensar’dan bir yetime ait bir deve ürküp kaçtı. Onu yakalayamadık. Resûlullah’ın (s.a.v.) yanına geldik. Durumu ona zikrettik. Develerin bulunduğu bahçeye gittik. Deve Resûlullah’ı (s.a.v.) görünce ona yönelip secde etti. Biz ‘Ya Resûlullah! Kralları secde edildiği gibi sana secde etmeyi bize emretseydin.” Dedik. O da “Benim ümmetimde bu (başkasına secde etmek) yok. Şâyet yapsaydım, kadınların kendi kocalarına secde etmelerini emrederdim.”⁶³⁰

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiğine göre, yukarıdaki hadisten anlaşılan, sahabelerden bir kısmı kendilerine uzak olmayan devletlerde yaşayan insanların, melikleri için secdeye gittiklerine şahit olunca Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de secde edilmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamberimiz (s.a.v.): *yapmayınız.- Bu (başkasına secdeye gitmek) ümmetimde yok.- Hayır, Allah (c.c.) dışında hiç kimse diğerine secde etmesin*” şeklinde olumsuz görüş söylemekte ve insanın insan için secdeye kapanmayacağını bir benzetme ile ifade etmiştir.⁶³¹

Molla Musa el-Celâli, aralarında hak ve sorumluluk bulunmasına rağmen kadının kocasına bile secde etmesinin öngörülmediği bir durumda sahabenin kendisi için secdeye gitmesini kabul edilecek bir durum olmadığını ifade etmektedir.⁶³²

el-Celâli, hadiste kastedilen anlam açıklanmaya çalışılırken Arap Dili ve Edebiyatının kayda değer sanatlarından biri olan “mübalâğa sanatı”nın kullanıldığını ifade etmiştir. Çünkü burada “لَوْ” kelimesi varsayıma dayanan bir kelime olup hakikat değildir. Burada kocanın kadın üzerindeki hakkının çok oluşunu ifade etmeye çalışmaktadır. Yani ‘kadın kocanın hakkını ödemekte acizdir.’ denilmektedir. Aksi takdirde Allah’tan (c.c.) başkasına secde edilmez. Bu konularda

⁶³⁰ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII, 183.

⁶³¹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar* (İstanbul: İtidal Yayınları, 2020), 25.

⁶³² Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 25.

yanlıştan uzaklaşmak ve doğrunun peşinde olup hakkı bulmak için belagat ilmini bilmek gerekmektedir. Mübalağa sanatının ne olduğunu anlamakta güçlük çekenlerin, belagat kitaplarına bakmaları gerektiği gibi, hadisler hakkında düşüncelerini söylemek isteyenlerin hadisler hakkında düşüncelerini söylemeden önce Arap Dili ve Edebiyatını öğrenmeleri gerekmektedir.⁶³³

el-Celâli'nin yaptığı yorumlara ek olarak İbn Hacer ise, hadiste geçen "*Benim ümmetimde bu (başkasına secde etmek) yok*" ifadesinin, mutlak bir yasaklama anlamına gelmediğini, aksine genel bir ilkeyi ifade ettiğini savunmuştur. Bu ilke, herhangi bir insana veya varlığa tapınmanın ve onu yüceltmenin İslam'da yasak olduğunu vurgulamaktadır. Yine aynı şekilde İbn Hacer, hadiste geçen "*Şâyet yapsaydım, kadınların kendi kocalarına secde etmelerini emrederdim*" ifadesinin, kocanın aile reisi olması ve kadının ona saygı duyması gerektiği fikrini desteklediğini savunmuştur. Ancak bu ifadenin, kadının kocasına secde etmesi gerektiği anlamına gelmediğini de açıkça belirtmiştir.⁶³⁴

Münâvî (ö. 1031/1622), "*Feyzü'l-Kadîr*" adlı eserinde, "*Birinin bir başkasına secde etmesini emretseydim...*" ifadesini kullanarak, secdenin ibadet ve saygı şeklindeki iki farklı boyutundan bahseder: Münâvî'ye göre, ibadet secdesi sadece Allah'a (c.c.) yapılır. Bu tür bir secdede, secde eden kişi, Allah'ın (c.c.) yüceliğini ve kudretini kabul ederek, O'na teslimiyetini ve itaatini gösterir. Bu nedenle, ibadet secdesinin Allah'tan (c.c.) başkasına yapılması mümkün değildir. Münâvî, saygı ve hürmet göstermek amacıyla yapılan secdenin ise caiz olduğunu belirtir. Bu tür bir secdede, secde eden kişi, karşıdaki kişiye olan saygısını ve hürmetini ifade eder. Meleklerin Hz. Âdem'e yaptığı secde de bu tür bir secdeye örnek olarak gösterilebilir.⁶³⁵

Çağdaş bilginlerden biri olarak kabul edilen Hayrettin Karaman dile getirilen konu ile alakalı olarak şöyle demiştir; secde hadisine uydurma demek kabul edilemez; hem itibar gören kaynaklarda rivayet edilmiştir hem de senet ve metninde

⁶³³ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 25-26.

⁶³⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380), 1/83.

⁶³⁵ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali el-Münavi, *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmîi's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356), 329.

bir kusur bulunmamaktadır. Hadis metnine baktığımızda anlaşılması gereken asıl konu Allah'tan(c.c.) başkasına secde edilemeyeceği ile ilgilidir. Bu uygunluktan yola çıkarak Hz. Peygamber, kadınların üzerlerinde bulunan koca hakkının mühim olmasına da dikkat çekmiştir. Erkeklerin hakkı, bir derecelik üstünlüğü "aile reisliği" ile ilgilidir. Koca hem ailenin geçimini sağladığı hem de aileyi temsil, koruma ve yönetme bakımından daha uygun bulunduğu için ailenin reisi olması yerinde görülmüştür. Bu üstünlükten dolayı böyle bir tabir kullanılmıştır.⁶³⁶

el-Celâli, devamlı olarak hadis inkârcıları tarafından savunulan ‘Kur’ân’a arz metodu’ dedikleri şekilde de konu ile alakalı açıklamalar yapmıştır. Zira hadis kaynakları üzerinden konuyu en apaçık ve itiraza imkân vermeyecek şekilde izah etseniz bile, bir defa akıllarına koyup inatla ret ve inkâr ederler. Bu inkârlarını Kur’ân’la düzeltecekleri de doğru değildir çünkü onlar bu iddialarında samimi değillerdir.⁶³⁷

el-Celâli’nin ifade ettiğine göre, hadisin kullanıldığı tarzın aynısı ve benzeri birçok âyette de kullanılmıştır.⁶³⁸ Bununla ilgili el-Celâli’nin kitabında zikrettiği âyeti getirecek olursak:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan (c.c.) başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi olan Allah (c.c.), onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”⁶³⁹

el-Celâli’nin ifade ettiğine göre, yukarıdaki âyette kullanılan “لَوْ” edatı, kendisinden sonra bahsedilen olayın olmadığını işaret etmektedir. Buna göre Allah’tan (c.c.) başka ilah olmadığı gibi, yerde de gökte de Allah’tan (c.c.) başka ilah bulunmamaktadır.⁶⁴⁰

⁶³⁶ www.HayrettinKaraman.net. (Erişim: 10.04.2024.)

⁶³⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 26.

⁶³⁸ Bkz. Nisâ, 4/82; Mâide, 5/116; En’âm, 6/98; İsrâ, 42; Enbiyâ, 21/22; Mü’minûn, 23/91; Zuhurf, 43/81.

⁶³⁹ *Kur’ân-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Enbiyâ, 21/22.

⁶⁴⁰ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 18.

Yani Allah (c.c.) mekân olarak arzı ve semayı ittihaz etmemiştir. Aynı şekilde hadiste geçen لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا يَسْجُدُ “bir insanın başka bir insana secde etmesini emretseydim” ibaresi “ben hiçbir insanın bir diğer insana secde etmesini emretmem” anlamını taşımaktadır.⁶⁴¹

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

*Hala Kur’ân’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan (c.c.) başka birinden gelmiş olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*⁶⁴²

Yukarıdaki âyette kullanılan “لَوْ” edatı, kendisinden sonra bahsedilen olayın olmadığını işaret etmektedir. Buna göre Allah’tan (c.c.) başka söz söyleyecek olmadığını yalnız Allah’ın (c.c.) sözü olduğunu ve onun sözünde hiçbir çelişki ve zıtlık olmadığını dile getirmiştir.

el-Celâli’nin kitabında ifade ettiği bu örneklerden yola çıkarak konuyu şöyle toparlayabiliriz: Dinimiz, Allah’tan (c.c.) başkasına secdeyi kati bir şekilde yasaklamış ve haram kılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâmî esaslara göre ailede kocanın hanımı karşısındaki konumunu açıklamak için böyle mübalağa formunda olan bir ifadeye başvurmuştur. İslâm’da aile huzuru ve birliği kocanın hâkimiyetine dayandırılmıştır. “Nereye giderseniz gidin eğer iki kişi iseniz yol arkadaşınızdan birini ötekine başkan seçin”⁶⁴³ prensibinden yola çıkarak, dinimizde de iyi geçinmeye, huzurlu ve mutlu yaşamaya ne çok önem verildiğini gösterir. Aile de böyledir. Orada da karı ve koca, uzun bir yolculuğa çıkmış iki dost gibidir. Birinin başkan olması, yuvanın huzuru için şarttır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadîs-i şerifte erkeğin karısı üzerinde önemli haklarının bulunduğunu, kadının ona karşı saygıda kusur etmemesi gerektiğini, dine ters düşmeyen isteklerini yapması icab ettiğini belirtmiştir. Bir kadının kocasına secde etmesi söz konusu değildir. Orada kullanılan anlam aslında saygıdır. Eşin saygı göstermesidir. Bununla birlikte kadınların en çok saygı duyması gereken kimseler de kocalarıdır. Zira ailenin geçimini üstlenen koca, karısını ve çocuklarını huzur içinde yaşatmak için onun bunun kahrını çekmekte, nice kendini bilmez kimsenin ağız kokusuna katlanmakta, ailesini geçindirecek

⁶⁴¹ Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 27.

⁶⁴² Nisa, 4/82

⁶⁴³ Bazı kaynaklarda sözün Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ait olduğu söylenirken, bazı kaynaklarda ise Hz. Ali’ye (r.a.) veya Hz. Ömer’e (r.a.) ait olduğu belirtilmektedir.

imkânı alın teri ve göz nuruyla kazanmaktadır. Böylesi fedakâr kimseler her türlü sevgi ve saygıya lâyıktır. Bununla birlikte koca da, karısına karşı adil ve şefkatli davranmalı, onu horlamamalı ve ona zulüm etmemelidir. Unutulmamalıdır ki, sağlıklı ve mutlu bir evlilik, karşılıklı sevgi, saygı, anlayış, fedakârlık ve iletişim üzerine kuruludur. Her iki tarafın da birbirlerinin haklarını gözetmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi bu mutluluğun anahtarıdır.

6.2. Uğursuzluk İle İlgili Hadis-i Şerif

Ebû Hureyre (r.a.)'nın rivayet ettiği, *üç şeyde uğursuzluk bulunduğu* dair hadis, hadis inkârcılarının sıklıkla eleştirdiği bir diğer rivayettir.⁶⁴⁴ Bu başlık da, el-Celâli'nin eseri temel alınarak söz konusu hadisin farklı senetleri üzerinde durulacak ve hadis literatüründe bu rivayet hakkında yapılan değerlendirmeler incelenecektir.

Buhârî bu hadisi şöyle rivâyet etmiştir;

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّمَا الشُّؤْمُ فِي ثَلَاثَةٍ فِي الْفَرَسِ وَالْمَرْأَةِ وَالِدَّارِ

“... Abdullah b. Ömer (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim demektedir: “Uğursuzluk ancak üç şeyde olur: Atta, kadında ve evde.”⁶⁴⁵

Buhârî aynı hadisin devamında şu hadisi de nakleder:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ بْنِ دِينَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ فِي الْمَرْأَةِ وَالْفَرَسِ وَالْمَسْكَنِ

“...Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Şâyet bir şeyde uğursuzluk olmuş olsaydı; kadında, atta ve evde olurdu.”⁶⁴⁶

İbn Mâce konuyla ilgili şu hadisleri aktarmıştır;

بَابُ مَا يَكُونُ فِيهِ الْيَمْنُ وَالشُّؤْمُ. حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عِيَّاشٍ، حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ سُلَيْمٍ الْكِنَانِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ جَابِرٍ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَمِّهِ مَخْمَرِ بْنِ

⁶⁴⁴ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 37.

⁶⁴⁵ Buhârî, Cihat ve seyr, 47; Müslim, Selâm, 119; Tirmîzî, Edeb, 58; İbn Mâce, Nikâh, 55; Sahih-i İbn Hibbân, XII, 492; Tabarânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 336.

⁶⁴⁶ Tirmîzî, Edeb, 58; İbn Mâce, Nikâh, 55.

مُعَاوِيَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: لَا شُؤْمَ، وَقَدْ يَكُونُ الْيَمْنُ فِي ثَلَاثَةٍ: فِي الْمَرْأَةِ، وَالْفَرَسِ، وَالذَّارِ

حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنْ كَانَ، فِي الْفَرَسِ، وَالْمَرْأَةِ، وَالْمَسْكَنِ، يَغْنَى الشُّؤْمُ

Miğmer b. Muaviye, Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işitmiştir: *"Uğursuzluk yoktur. Üç şeyde hayır vardır: Kadın, at ve ev."* ... Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Şâyet uğursuzluk olursa atta, kadında ve evde olur."*⁶⁴⁷

Yukarıda el-Celali'nin kitabından, farklı kaynaklarıyla belirttiğimiz uğursuzluğun evde, kadında ve atta olduğu ile ilgili hadis, sahîh olduğu husûsunda ittifak edilen bir hadistir. Bu hadisi Buhârî ve Müslim kaynaklarında zikretmişlerdir.⁶⁴⁸

Şimdi, el-Celâli'nin eserinde bu hadis-i şerife ilişkin olarak zikrettiği âlimlerin görüşlerini detaylı bir şekilde incelemeye başlayalım;

el-Celâli'nin kitabında yer verdiğine göre Beğavî (ö. 516/1122), evin uğursuz olmasına sebep olan şey küçük, dar ve evin etrafındaki komşuların geçimsiz olmalarıdır. Atın uğursuz olmasına sebep olan şey, savaşılamayacak durumda olması yani kendisinden istenilen verimin alınamamasıdır. Kadının uğursuzluğundan kastedilen şey ise çocuk doğuramamasıdır.⁶⁴⁹

el-Celâli'nin kitabında yer verdiği başka bir görüşe göre, atın uğursuz olması demek kötü bir huya sahip olması ve bir işi yaparken sorunlara sebep olup işi güçleştirmesidir. Kadının uğursuz olmasından maksat, mehrinin çok olması, iyi huylu olmamasıdır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ İbn Mâce, Nikâh, 55; Buhârî, Cihâd, 47, Nikâh, 17; Müslim, Selâm, 119.

⁶⁴⁸ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 40.

⁶⁴⁹ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 41-42

⁶⁵⁰ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 42

Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) diyor ki hadisi bu şekil açıklayanları gördüm: bayanın uğursuz olması onun çocuk doğurmamasıdır. Atın uğursuz olması huysuz olmasıdır. Evin uğursuz olması komşunun kötü olmasıdır.⁶⁵¹

Bir diğer görüşe göre de, hadisteki bu anlatımlardan kasıt oturmaktan rahatsız olduğu evi bırakıp gitmek, huyunu sevmediği kadını boşamak, beğenmediği atı satmak amacıyla kişiyi bilgilendirmektir.⁶⁵²

el-Celali'nin kitabında ifade ettiğine göre, Hz. Âişe (r.a) bu konuda şöyle demiştir: Ebû Hureyre (r.a.): “*Şu'm üç şeyde; evde, kadında ve attadır*” haberini aktarıyor denince, Hz. Âişe (r.a.): “Ebû Hureyre (r.a.) iyi ezberleyememiş. Zira o girdiğinde Resûlullah (s.a.v.): “*Allah, Yahudileri kahretsin, zira onlar; ‘Şu'm üç şeyde; evde, kadında ve attadır’ derler*” buyurmuştu. Ebû Hureyre (r.a.) hadisin başını duymamış, sadece sonunu duymuştur” dedi.⁶⁵³

Yine Hz. Âişe (r.a) şu şekilde anlatmıştır: Benî Amir'den iki adam Hz. Âişe'nin (r.a.) yanına girip “Ebû Hureyre (r.a.): “*Tıyera*⁶⁵⁴ *ancak kadında, binekte ve evdedir*” hadisini rivayet ediyor?” (Ne dersin?) diye sordular. Hz. Âişe (r.a) çok sinirlenerek: “(Aklım başımdan gitti) aklımın yarısı göğe uçtu, yarısı yerde kaldı!” dedikten sonra şu cevabı verdi: “Kur’ân’ı Ebu’l-Kasım’a indiren Allah’a yemin ederim ki, o böyle söylemiyordu. Fakat Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Cahiliye insanları şöyle derlerdi: Uğursuzluk (Tıyera); kadında, evde ve binektedir.*”⁶⁵⁵ Kur’ân, tıyera diyerek uğur ve uğursuzluğu kökten yasaklar. Çünkü uğur ve uğursuzluk mantığı müşriklerin mantığıdır.⁶⁵⁶

İbn Arabî (ö. 638/1240) ye göre şayet Allah uğursuzluk yaratacak olsaydı bu üç şeyde yaratırdı. Mâzerî (ö. 536/1141) de aynı şekilde eğer uğursuzluk gerçek

⁶⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* (Riyad: Dâru's-Selam, 2000), 66.

⁶⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l cihat ve seyr, 66.

⁶⁵³ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 43. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l-cihat ve seyr, 66.

⁶⁵⁴ “Kur’ân, tıyare (طيرة) diyerek uğur ve uğursuzluğu tamamen reddeden bir kelime kullanmıştır. Bkz. Ziya Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 56.

⁶⁵⁵ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 43. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l-cihat ve seyr, 66.

⁶⁵⁶ Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 56.

olsaydı bu üç şeyde gerçekleşirdi. Çünkü bunlar bir sıkıntı ve sorun çıkabilecek gruplar içerisinde. ⁶⁵⁷

Hattâbî (ö. 388/988) ye göre ise bu hadisin manası cahiliye dönemindeki anlayışları reddetmektir. Yani sanki efendimiz demiş ki eğer sevmediğiniz bir ev varsa ya da sevmeyip anlaşılamadığı bir eşi varsa ya da onunla yolculuğa çıkmak istemediği bir atı varsa onları terk etsin. ⁶⁵⁸ Burada da Peygamber (s.a.v.)’in söylemediği bir şeyi sanki söylemiş gibi ifade ediliyor.

Dimyâtî’nin (ö. 705/1306) rivayet ettiği hadise göre ise, efendimiz buyurmuş ki at saldırgan olduğu zaman uğursuzdur. Bayan ilk eşine olan sevgisini unutmadığı zaman uğursuzdur. Ev mescitten uzak olup da ezan sesi işitilmediği zaman uğursuzdur. ⁶⁵⁹

İmam Nevevî (ö. 676/1277) ye göre ise: İbn-i Ömer (r.a.)’in rivâyet ettiği bu hadiste geçen uğursuzluk kelimesini, hakiki manada kullananlar bazı evlerin zararlı ve kötü olduğunu yine aynı şekilde bazı kadınların evlenmeye uygun olmadığını ve bazı atlarında tehlikeli olduğunu söylemiştir. Yani hadisi söyleyecek olursak şöyle mana verilir: Bu üç şeyde bazen uğursuzluk bulunur. ⁶⁶⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise Teğâbün sûresi 14. Ayette geçen “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır*” ⁶⁶¹ ayetini delil göstererek uğursuzluk bulanlardan kastın zikredilenlerden bazılarının uğursuz olabileceği yönündedir. ⁶⁶²

Molla Musa el-Celali ise bu konuda şöyle söylemiştir: Bu hadisi İbn Ömer (r.a.), Sehl b. Sad es-Saidî (r.a.), Ebû Hureyre (r.a.) gibi sahâbîler nakletmişlerdir. Ayrıca hadisi tahrir eden kaynaklar da en güvenilir kaynaklarımızdır. Mana yönünden hadis kitaplarının “*لا شؤم- لا طيرة*” “üç şeye uğursuzluk vardır” cümlesinden

⁶⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l-çihat ve seyr, 76.

⁶⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l-çihat ve seyr, 77.

⁶⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* Kitabı'l-çihat ve seyr, 77.

⁶⁶⁰ Ziya Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 60.

⁶⁶¹ Teğabun, 64/14

⁶⁶² Ziya Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 60.

ziyade “uğursuzluk yoktur” ifadesini naklettiklerini, ancak her iki kelimeyi aynı anda kullanarak doğruyu bulmada okuyucuya yardımcı olmuşlardır.⁶⁶³

el-Celâli’ye göre, eleştirenler daha çok Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivayetini naklederek hadisin sıhhatine zarar verme yoluna gitseler de, biz yine aynı kaynaklardan hakikate de ulaşmaktayız: Hz. Âişe (r.a.) Ebû Hureyre’den (r.a.) yapılan rivâyete bakarak hadisin bu şekilde rivâyet edilmesine itiraz etmiştir. O, uğursuzluk ifade edilen şeylerin Yahudiler’in inançlarında olduğunu söylemiştir. Hz. Âişe’ye (r.a.) göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu ifade etmemiş ancak insanların inançlarının bu minvalde olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁴

el-Celâli’nin tahlili, Hz. Âişe’nin (r.a.) uğursuzluk olduğu yönündeki iddiayı reddetmesi ve diğer rivayetlerin de bu konuda benzer bir yaklaşım sergilemesiyle desteklenmektedir. Bu durum, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) söz konusu hadisteki ‘uğursuzluk’ ifadesini mecazi bir anlamda kullandığı yönündeki yorumu güçlendirmektedir. Zira hadisin bağlamı ve diğer rivayetlerle olan ilişkisi, söz konusu ifadenin gerçek anlamda bir olumsuzluk yerine, daha çok bir durumun tespiti veya bir olayın sonuçlarının ifade edilmesi amacıyla kullanıldığını göstermektedir.⁶⁶⁵

el-Celâli ve diğer âlimlerin yorumlarından yola çıkarak bu konu ile alakalı diyeceğimiz en önemli şey, uğursuzluk diye bir şeyin olmadığıdır. Hem Hz. Âişe (r.a.) hem de Hz. Âişe (r.a.) gibi sahabe olan Ebû Hureyre (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.) rivayetlerinin mezkur yorumlarla anlaşıldığı ve reddedilmeye gerek olmadığıdır. Bir durumu kötüye yormak ve o kötülüğün esiri olup hep onu kendimize yol edinmek dinimizce reddedilmiştir. Hadiste zikredilen “Şayet uğursuzluk diye bir şey olacak olsaydı, evde, kadında ve atta olurdu” şeklinde geçen bu hadis uğursuzluk olsaydı diyerek olma ihtimalini dile getiriyor. Olabilecek olsaydı o kişiler de uzun süre içinde yaşadıkları, beraber oldukları ve faydalandıkları mesken, hanım ve at gibi en çok istifade edilen şeyler olduğundan dolayı böyle dile getirilmiştir. Yoksa uğursuzluk diye bir şey yoktur.

⁶⁶³ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 42-43.

⁶⁶⁴ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 42-43.

⁶⁶⁵ Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur’an’a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 40.

Evde, kadında ve atta uğursuzluk vardır demek değildir. Efendimiz ‘in bu beyanı, insanların en çok uğursuzluk vehmettikleri üç nesne konusundaki genel ve yaygın kanıyı ortaya koyup bunun asılsız olduğunu anlatmak maksadına yönelik bir açıklamadır. Burada kast edilen şeyin Yahudiler tarafından söylenen sözler olduğunu dile getirmesi ya da burada kastedilen şeyin hadiste zikredilen şeylerin iyi olmaması veya kullanılması sonucunda belli sıkıntıların olacağı sonucu böyle bir şey söylemiştir. Buradan hareketle hadis inkârcılarının kendi düşünceleriyle tam olarak araştırmadan ya da araştırıp hadisin hakikatini saklama yoluna giderek nasıl bu hadisi tenkit ederim şeklinde bir düşüncede oldukları anlaşılmaktadır.

6.3. Çoğu Kadınların Cehennemde Olduğuna Dair Hadis-i Şerif

el-Celali ve birçok âlimin kitabında ifade ettiğine göre hadis inkârcıları, bu hadis hakkında farklı yorumlar ortaya atmıştır. Bir grup, Tevrat ve İncil’de de benzer bir olayın geçmesine dayanarak, bu hadisin uydurma olduğunu savunmuştur. Diğer bir grup ise, kendi inançlarına göre ayetleri yorumlayarak, hadisin Kur’an’a ve Allah’ın adaletine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, senedi sağlam olsa da, metnin Peygamber Efendimize (s.a.v.) ait olamayacağını veya sinirli ve morali bozuk bir anında söylediği için istisnai bir durum olduğunu savunanlar da vardır.⁶⁶⁶

Şimdi el-Celâli’nin kitabın da ifade ettiği, bu konu ile alakalı olan “kadınların çoğunun cehennemde olduğuna” dair hadisi zikrelelim:

وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ السُّتُغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةً: وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّغْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَ مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَ دِينَ أَغْلَبَ لِي ذِي لُبٍّ مِنْكُمْ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ: فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ.

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ey kadınlar cemaati! (Allah yolunda) sadakada bulunun, istiğfarı çok yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm” buyurdular.

⁶⁶⁶ Molla Musa Celâli (Gecit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 165. Ayrıca bkz. Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur’an’a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 40.

Dinleyenlerden cesaretli bir kadın: “Biz kadınların Cehennem ehlinin çoğunluğunu oluşturmamızın sebebi nedir Ey Allah’ın Rasulü?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Siz çok lanet okuyorsunuz ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akıllı ve dini eksik olanlar arasında akıl sahibi erkeklere galebe çalan sizden başkasını görmedim!” dedi. O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Resûlü! Akıllı ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Peygamberimiz (s.a.v.) açıkladı: “Akıllı noksan tabiri, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik olması tabiri de onların (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmamalarını, Ramazan ayında oruç tutmamalarını ifade eder.”⁶⁶⁷

Molla Musa el-Celâli’ye göre, bazı kadınların cehennem azabıyla karşılaşmasının sebebi, cinsiyetlerinden değil, nankörlük, haksız yere lanetleme gibi davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu tür davranışların modern psikolojide de kadınlarda daha sık rastlandığı gözlemlenmiştir. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) bu tür davranışların erkekleri de günaha sürüklediğini belirtmesi, kadınlara önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Bu hadisler, kadınların cinsiyetlerinden değil, doğaları gereği sahip oldukları zayıflıklardan bahsetmektedir.⁶⁶⁸

el-Celâli’ye göre, kadınların aklen eksik olduğunu savunmak, onları aşağılamak ve kınamak anlamına gelmez. Bu durum, duygusal melekelerinin ön plana çıkması ve bazı durumlarda aklî melekelerini kullanmada zorluk yaşamaları şeklinde yorumlanabilir. Bu, tıpkı erkeklerin öfke ve nefret gibi duygularına yenik düşüp kavga, dövüş ve cinayet gibi olumsuz sonuçlara yol açması gibidir. Bu nedenle, İslam dininin veya Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) kadınları aşağıladığını savunmak önyargılı ve insafsız bir yaklaşım olacaktır. Önemli olan, bu tür zayıflıkların yol açabileceği fitnelere karşı uyanık ve tedbirli olmaktır. Tıpkı erkeklerin kin, nefret ve gazaplarına mahkûm olduklarında sebep oldukları olumsuz sonuçlara işaret etmek gibidir.⁶⁶⁹

İbn Hacer el-Askalânî’nin Buhârî’ye şerh olarak yazdığı *Fethu’l-Bârî* adlı eserinde bu hadisin Ebu Saîd’in rivayet ettiği “insanlara şükretmeyen Allah’a (c.c.)

⁶⁶⁷ Bu hadisin farklı rivayetleri için bkz: Buhârî, Hayz 6, Zekât 44, İman 21, Küsûf 9, Nikâh 88; Müslim, Küsûf 17, (907), İman 132, (79); Nesâî, Küsuf 17, (3, 147); Muvatta, Küsuf 2, (1, 187).

⁶⁶⁸ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 166.

⁶⁶⁹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 167.

şükretmez” hadisini kast ediyor olabilir. Çünkü kocanın yaptığı iyiliğe nankörlük etmek ona şükretmemek kastedilmektedir.⁶⁷⁰

Başka bir görüşe göre, hadiste geçen “*sadaka verin*” cümlesinden çıkacak anlam Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından başka bir hadisinde geçen “*çokça sadaka verin çünkü sadaka belayı defeder*” hadisidir. Yine bu konu ile alakalı başka bir hadisinde “*hastalarınızı sadaka vererek tedavi ediniz*” buyurmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bunu kadınlara söylemesinden kasıt kadınların eşlerine karşı nankör davranmaları sonucunda oluşan günahlara kefarete olsun diyedir.⁶⁷¹

Bazı âlimlere göre hadisin anlaşılması yapılacak tevillere bağlıdır. Hadisin söylenmesindeki amaç kadına akıl ve din konusunda bilgi vermek değildir. Bu şekilde açıklanmasının altında yatan sebep, kadınların bazen dile getirip sonucunun günah olduğu unuttukları meselelerden uzak tutup onları söyledikleri şeylerden dolayı ahirette tadeacakları azabı hatırlatmak olmasıdır. Asıl amaç ise erkeklerin hassas oldukları konularda onları günahı sevk etmeleri sebebiyle uyarmak istemektir.⁶⁷²

Resûlullah (s.a.v.)’ın cehennemın çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu söylemesi ile birlikte kadınlarda bir şaşkınlık oluşmuş ve o kadınlardan biri Hz. Peygambere niçin ya Resûlullah diye sormuştur. Aslında Hz. Peygamber (s.a.v.) neden kadınların çoğunun cehennemi dolduracağını şöyle ifade ederek belirtmiştir: “*Çünkü siz çokça lânet eder ve kocalarınıza karşı nimete nankörlük yaparsınız.*”⁶⁷³

İbn Hacer, kadınların çoğunun cehennemde olmasına dair hadise gerekçe olarak, kadınların çok lanet etmelerini söylemiştir. Bir kimseye lânet etmenin dinen

⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* iman, 114.

⁶⁷¹ es-Sindî, Muhammed Abdulhadi, *Haşiyetü’s-Sindi ala Sahihi’l-Buhârî*, Darü’l-Fikr, Beyrut, t.y, I, 123. Ayrıca bkz. Durmuş, *Kadınlara İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur’an’a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 46-47.

⁶⁷² Durmuş, *Kadınlara İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur’an’a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 44.

⁶⁷³ Buhârî, Hayz 6, no: 304. Ayrıca bkz. Durmuş, *Kadınlara İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur’an’a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 47.

yasak olduğunu, çünkü bunun Allah'ın rahmetinden uzaklaştırma anlamına geldiğini ve kişinin imanla mı yoksa inkârla mı öleceğinin bilinmediğini savunmuştur.⁶⁷⁴

Hız. Peygamber'in(s.a.v.) Cehennemde daha çok kadınları görmüş olması onların cehenneme gireceğı anlamına gelmez, eğer tövbe etmeyip Allah'ın(c.c.) emrettiğı şeyleri yapmamaya devam ederseniz sonunuz cehennem olacaktır demek istemiştir.

İmam Nevevî (ö. 676/1277), Sahîh-i Müslim üzerindeki *Minhâc* isimli kitabında hadisi şöyle açıklanmaktadır. Hadisten anlaşılıyor ki lanet çok kötü ve çirkin bir günahdır hatta bir hadisi şerifte efendimiz buyuruyor ki, “*mümine lanet okumak onu öldürmek gibidir.*” Ulemalar lanet okumanın haram olduğuna dair görüş birliğindedirler. Çünkü lanet kelimesi sözlükte uzaklaştırma ve kabul etmeme anlamındadır. Fıkıhta ise Allah (c.c.)'nın rahmetinden uzaklaştırılma manasındadır. Bundan dolayı belli birisini kastederek Müslüman olsun kâfir olsun lanet okumak caiz değildir. Ancak kesin olarak küfür üzerine öldüğünü bildiğimiz kişiler hariçtir. (*Ebu cehil, Ebu Leheb gibi*). Yine aynı şekilde vasfını belirterek lanet okumak haram değildir. Örnek olarak Allah'ın (c.c.) laneti faiz yiyenlerin üzerine olsun, Allah'ın (c.c.) laneti zalimlerin, fasıkların, kâfirlerin üzerine olsun gibi.⁶⁷⁵

Nankörlük konusunda Hız. Peygamber (s.a.v.) “*Onlardan birisine ömür boyu iyilik etsen, sonra da senden hoşuna gitmeyen bir şey görse, Ben senden hiç hayır görmedim*”⁶⁷⁶ der. Bu hadisten yola çıkarak Hız. Peygamber (s.a.v.), öyle kadınlar var ki sen onlara ömür boyu iyi davran ve her istediklerini yap sadece bir şeylerini yapma bütün yaptıklarının hepsini yok sayacak nankör kadınların varlığını haber vermektedir.⁶⁷⁷

Hız. Peygamber (s.a.v.) kadınların dinlerinin neden eksik olduğu sorusuna ise: (Hayızlı olduğu zaman da) *Geceler geçer namaz kılamaz ve Ramazan'da da orucunu*

⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I, 528. Ayrıca bkz. Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttetfakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 48

⁶⁷⁵ İmam Nevevî, *Minhâc Şerhi Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Darü'l-Marife, 1998), 254.

⁶⁷⁶ Müslim, *Kusûf* 17, no: 907.

⁶⁷⁷ Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttetfakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 49.

*açar. İşte bu dininin eksikliğidir” demek suretiyle kadınların dinde eksik olmasından kastın ne olduğunu açıklamıştır.*⁶⁷⁸

Hadisler ışığında ve yapılan yorumlar ile anlıyoruz ki, kadınların çoğunun cehenneme gitmesinin sebebi yaptıkları kötü amellerdir. Bu nedenle, kadınların azap görmesinin sebebinin kadın olmalarından dolayı olduğu söylenemez.

Bazı kadınların cehennemlik olmasının sebebi, nankörlük, teşekkür etmemek, yapılan iyiliğin hakkını vermemek, lanet etmek gibi Müslümanca olmayan davranışlardır. Bu tür davranışlar erkek olsun kadın olsun hiç kimse için kabul edilemez. Erkekler de bu tür günahları işlediklerinde Allah'ın azabını tadacaklardır. Ancak Rasûlullah'ın (s.a.v.) bilhassa kadınlardan bahsetmesi, bir sonucu açıklaması sebebiyledir. Zira Rasûlullah'a (s.a.v.) cehennem gösterilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözleriyle, geleceğe dair bir gayb haberi vermektedir. Bu haber bir sonucu açıklayıcı niteliktedir ve şu şekilde yorumlanabilir: Bu rivayetlerde bahsedilen suçlar daha ziyade kadınları cehenneme götüren davranışlardır. Kadınlar erkeklere kıyasla bu suçları daha çok işlemişlerdir.

Bu sebeple modernistler tarafından inkâr edilmeye çalışılan bu hadisler, doğru anlama niyetiyle okunursa gayet açıktır. Ama zaten onların gayesi doğruyu açıklamak olmadığından, bu şekilde anlamaları da onlara zor gelecek bir durum değildir.

6.4. Hz. Musa (a.s.) ve Azrail (a.s.) İle İlgili Hadis-i Şerif

Hadis inkârcıları, hadislerin ve hadis kaynaklarının güvenilirliğini zedelemek amacıyla, Hz. Musa'nın (a.s.) vefatı sırasında Hz. Azrail'e (a.s.) tokat atarak onu kör ettiğine dair rivayeti hedef almaktadır. Burada, el-Celâli'nin eserinde yer alan söz konusu rivayetin çeşitli versiyonları, detaylı bir şekilde incelenerek karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

⁶⁷⁸ Durmuş, *Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*, 51.

Buhârî hadisi şöyle rivâyet etmiştir;

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ ، عَنِ ابْنِ طَاوُوسٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى - عَلَيْهِمَا السَّلَامُ - فَلَمَّا جَاءَهُ صَغَهُ فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ فَقَالَ أُرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ فَرَدَّ اللَّهُ عَلَيْهِ عَيْنَهُ وَقَالَ ارْجِعْ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ فَلَهُ بِكُلِّ مَا غَطَّتْ بِهِ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ قَالَ أَيُّ رَبِّ تُمْ مَاذَا ؟ قَالَ : تُمْ الْمَوْتُ قَالَ فَلَا أَنْ فَسَأَلَ اللَّهُ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَةً بِحَجَرٍ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَوْ كُنْتُ تُمْ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى

جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكُتَيْبِ الْأَحْمَرِ .

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ ، عَنِ ابْنِ طَاوُوسٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى - عَلَيْهِمَا السَّلَامُ - فَلَمَّا جَاءَهُ صَغَهُ فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ فَقَالَ أُرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ قَالَ ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ فَلَهُ بِمَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ قَالَ أَيُّ رَبِّ تُمْ مَاذَا ؟ قَالَ : تُمْ الْمَوْتُ قَالَ فَلَا أَنْ فَسَأَلَ اللَّهُ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَةً بِحَجَرٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ كُنْتُ تُمْ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الْكُتَيْبِ الْأَحْمَرِ . قَالَ وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ ، عَنْ هَمَامٍ ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَهُ .

...Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Ölüm meleği Hz.

Musa'ya (a.s.) gönderildi. Melek Musa'nın (a.s.) yanına gelince Musa (a.s.) meleğe bir tokat attı (meleğin gözü çıktı). Bunun üzerine Melek Rabbi'ne dönerek: 'Sen beni ölmek istemeyen bir kula gönderdin' dedi. Allah (c.c.) meleğe gözünü iade etti ve ona şöyle dedi: 'Ona dön ve elini bir öküzün sırtına koymasını, elinin temas ettiği her bir kıl için kendisine bir yıl ömür verileceğini söyle.' (Ölüm meleği bunları Hz. Musa'ya (c.c.) iletince) Musa (a.s.): 'Ey Rabbim! Sonra ne olacak?' diye sordu. Allah (c.c.): 'Sonra öleceksin' buyurdu. Musa: 'Öyleyse şimdi öleyim' dedi. Musa (a.s.), Allah'tan (c.c.) kendisini arz-ı mukaddese bir taş atımı mesafeye kadar yaklaştırmasını istedi. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle söylediğini belirtti: "Orada olsaydım size yolun kenarında kırmızı bir kum tepesinin yanında onun kabrini gösterirdim."⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Buhârî, Enbiyâ, 31.

Müslim hadisi şöyle rivayet etmiştir;

وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ عَبْدُ أَخْبَرَنَا وَقَالَ ابْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ أُرْسِلَ مَلَكَ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَمَّا جَاءَهُ صَغُهُ فَقَفَا عَيْنَهُ فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ فَقَالَ أُرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ - قَالَ - فَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ عَيْنَهُ وَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ فَلَهُ بِمَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ قَالَ أَيْ رَبِّ ثُمَّ مَهْ قَالَ ثُمَّ الْمَوْتُ. قَالَ فَلَا أَنْ فَسَأَلَ اللَّهُ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَةً بِحَجَرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -ﷺ- « فُلُّوْ كُنْتُمْ ثُمَّ لَا تُرِيْنَكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الْكُثِيبِ الْأَحْمَرِ »⁶⁸⁰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -ﷺ-. فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -ﷺ- « جَاءَ مَلَكَ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ أَجِبْ رَبَّكَ - قَالَ - فَلَطَمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَيْنَ مَلَكَ الْمَوْتِ فَقَفَاها - قَالَ - فَرَجَعَ الْمَلَكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ إِنَّكَ أُرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَكَ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ وَقَدْ فَقَا عَيْنِي - قَالَ - فَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ عَيْنَهُ وَقَالَ ارْجِعْ إِلَى عَبْدِي فَقُلِ الْحَيَاةُ تُرِيدُ فَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ الْحَيَاةَ فَضَعْ يَدَكَ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ فَمَا تَوَارَتْ يَدُكَ مِنْ شَعْرَةٍ فَإِنَّكَ تَعِيشُ بِهَا سَنَةً قَالَ ثُمَّ مَهْ قَالَ ثُمَّ تَمُوتُ. قَالَ فَلَا أَنْ مِنْ قَرِيبٍ رَبِّ أَمْنِي مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَةً بِحَجَرٍ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -ﷺ- « وَاللَّهِ لَوْ أَتَى عَنْدَهُ لَا تُرِيْنَكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكُثِيبِ الْأَحْمَرِ. »

...Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Ölüm meleği Hz.

Musa'ya (a.s.) gönderildi. Melek Musa'nın (a.s.) yanına gelince Musa (a.s.) meleğe bir tokat attı meleğin gözü çıktı. Bunun üzerine Melek Rabbi'ne dönerek: 'Sen beni ölmek istemeyen bir kula gönderdin, gözümü de çıkardı' dedi. Allah (c.c.) meleğe gözünü iade etti ve ona şöyle dedi: 'Ona dön ve ömür mü istiyorsun? Elini bir öküzün sırtına koymasını, elinin temas ettiği her bir kıl için kendisine bir yıl ömür verileceğini söyle.' (Ölüm meleği bunları Hz. Musa'ya (a.s.) iletince) Musa: '(Ey Rabbim!) Sonra ne olacak?' diye sordu. Allah (c.c.): 'Sonra öleceksin' buyurdu. Musa (a.s.): "Şimdi yakınen ya Rabbi beni arz-ı mukaddese bir taş atımı mesafeye yaklaşınca ruhumu al" dedi. Ebû Hureyre, Hz. Peygamberin (s.a.v.) şöyle söylediğini belirtti: "Orada olsaydım size yolun kenarında kırmızı bir kum tepesinin yanında onun kabrini gösterirdim."⁶⁸¹

⁶⁸⁰ Müslim, Fedâil, 157.

⁶⁸¹ Hadisle ilgili iki vecihten rivâyet vardır, ikisi de Ebû Hureyre'den gelmiştir. Hadis Buhârî ve Müslim'de sabittir. İmam Nevevî "bu hadis sahihtir" demiştir. Müslim, Fedâil, 158.

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiğine göre, hadis metni ile ilgili iki farklı bakış açısı mevcuttur. İlk bakış açısına göre bu metin mecazi bir anlam taşımaktadır. Örneğin, bir tartışmada galip gelen kişi için "gözünü çıkardı" ifadesi kullanılır. Bu mecaz, o kişinin rakibini yenmedeki azmini ve gücünü göstermek içindir. Diğer bakış açısına göre ise Azrail (a.s) Hz. Musa'ya (a.s.) insan suretinde gelmiş ve Hz. Musa (a.s.) da onun gözünü çıkarmıştır. Bu yorumda, Azrail'in (a.s.) ölüm meleği olması ve Hz. Musa'nın (a.s.) da peygamberlik makamı ile taşıdığı kudret göz önünde bulundurulmuştur.⁶⁸²

Ancak el-Celâli'ye göre, her iki yorumda da dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Hz. Musa'nın (a.s.) hayatında aklın kavramakta zorlandığı birçok olay yaşanmıştır. Bu durum sadece Azrail (a.s.) ile olan kıssada değil, Hz. Musa'nın (a.s.) çocukluğu, Firavun'la mücadelesi, Şuayb ile ilişkisi, İsrailoğulları'na rehberliği, Harun ve Hızır ile olan buluşmaları ve gençlerle olan dövüşleri gibi birçok olayda da karşımıza çıkar. Bu nedenle, mecazî veya tasavvufî anlamlar taşıyan Kur'ân âyetlerini ve hadisleri sadece yüzeysel anlamlarına bakarak reddetmek veya hüküm vermek doğru değildir.⁶⁸³

İbn Kuteybe, meleğin gözünün nasıl çıkarılabileceğine dair farklı bir bakış açısı sunmuştur. Meleklerin bedenleri ve fiziksel gözleri olmadığını, ruhani varlıklar olduklarını savunmuştur. Görme yetileri ise bizimkinden farklıdır. Bu nedenle, meleklerin insan suretine girmeleri gerçek bir bedenlenme değil, insanların onları algılamasını kolaylaştırmak için bir temsildir. Hz. Musa'nın (a.s.) attığı tokat, meleğin temsili gözüne isabet etmiş. Fakat bu, gerçek bir göz kaybı değil, melek suretinin bozulmasıdır. Melek, daha sonra ruhani haline dönünce, herhangi bir eksiklik kalmadan eski haline dönmüştür.⁶⁸⁴

İbn Fûrek, melek ve Hz. Musa (a.s.) arasındaki olayı gerçek bir göz çıkarma değil, mecaz bir anlatım olarak yorumlamıştır. Melek, Hz. Musa'yı (a.s.) ikna etmek için çeşitli argümanlar sunarken, Hz. Musa (a.s.) da bu argümanları çürütmüştür. Bu nedenle, hadisteki "göz çıkarma" Hz. Musa'nın (a.s.) melekten gelen mantıksız

⁶⁸² Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 50.

⁶⁸³ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 50.

⁶⁸⁴ İbn Kuteybe, *Kitabu Te'vili Muhtelifi'l-Hadis*, hzr. Abdulkadir Ahmed Ata', Beyrut1988, 175; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*. 138.

argümanları çürütmesini temsil ettiğini söylemiştir. Tıpkı Hz. Ali'nin (r.a.) "Ben fitnenin gözünü çıkardım." sözünde olduğu gibi, fitnenin sonlandırılmasını mecazi bir ifadeyle dile getirmiştir.⁶⁸⁵

el-Celâli'nin kitabında yer verdiği bu konu ile alakalı yapılan başka bir yoruma göre, Allah (c.c.), Hz. Musa'ya (a.s.) ölüm meleğini ruhunu almak için değil, onu denemek ve imtihan etmek için göndermiştir. Tıpkı Hz. İbrahim'e (a.s.) oğlunu kurban etmesini emrettiği gibi, Allah (c.c.) da Hz. Musa'yı (a.s.) denemek istemiştir. Hz. Musa (a.s.) tokat attığında eğer ölüm meleğinin ruhunu almak niyeti olsaydı, bu niyeti gerçekleştirdi. O dönemde tokat atmak yasak değildi. Hz. Musa (a.s.), evine izinsiz giren bir adamı görmüş ve onu ölüm meleği sanmıştır.⁶⁸⁶

Benzer şekilde, el-Celâli'nin kitabında ifade ettiği göre, Peygamberimiz (s.a.v.) de izinsiz birinin evine bakan kişinin gözünü çıkarmasının caiz olduğunu söylemiştir. Fakat Hz. Musa'nın (a.s.) ölüm meleğini tanıdığı halde onun gözünü çıkarması imkânsızdır. Hz. İbrahim'e (a.s.) de melekler geldiğinde onları ilk başta tanıyamamıştır. Tanıdığı takdirde dana eti ikram etmesi imkânsızdı, çünkü melekler yemek yemezler. Melek Meryem'e de geldiğinde, Meryem onu melek olarak tanıyamamıştır. Tanıdığı takdirde ondan Allah (c.c.)'ya sığınmazdı. Aynı şekilde Hz. Davut'un (a.s.) yanına insan kılığında iki melek gelmiş ve onunla davalanmışlardır. Hz. Davut (a.s.) da onları melek olarak tanıyamamıştır. Cebrail (a.s.) de Peygamberimiz (s.a.v.)'e gelerek ona imanı, İslam'ı, ihsanı ve kıyameti sormuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) de Cebrail'i (a.s.) tanıyamamış, ancak gözden kaybolduktan sonra onun Cebrail (a.s.) olduğunu anlamıştır.⁶⁸⁷

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiğine göre, genel olarak bu hadis ile alakalı üç farklı yorum yapılmıştır;

⁶⁸⁵ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 138.

⁶⁸⁶ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 50-52. Ayrıca bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Hz.: Şuayb el-Arnâvut), Beyrut, 1991, XIV, 115, Rakam: 6223; İbn Battâl, *Şerhu İbn Battal*, III/322; İbn Balabân, *İhsan*, XIV/114, rakam: 6223; Nevevî, *Şerh*, XV/128-30; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI/442-3.

⁶⁸⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 50-52. Ayrıca bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Hz.: Şuayb el-Arnâvut), Beyrut, 1991, XIV, 115, Rakam: 6223; İbn Battâl, *Şerhu İbn Battal*, III/322; İbn Balabân, *İhsan*, XIV/114, rakam: 6223; Nevevî, *Şerh*, XV/128-30; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI/442-3.

Bazı âlimler, Allah'ın (c.c.) Hz. Musa'ya (a.s.) bu tokadı atmasına izin vermesinin imkânsız olmadığını savunmuştur. Bu yoruma göre Allah (c.c.), dilediği şekilde imtihan eder ve Hz. Musa'nın (a.s.) da bu şekilde imtihan edilmesi mümkündür.⁶⁸⁸

Bazı âlimler ise, göz çıkarma'nın mecaz bir anlam taşıdığını savunmuştur. Bu yoruma göre Hz. Musa (a.s.), meleklerle münazara ederek onu ikna etmeyi başarmıştır. Fakat bu yorum zayıf olarak kabul edilmiştir.⁶⁸⁹

En yaygın yorum ise Hz. Musa'nın (a.s.) gelen kişinin melek olduğunu bilemediğini savunmuştur. Bu yoruma göre Hz. Musa (a.s.), kendisine saldıracak bir hırsız olduğunu düşünerek nefsini müdafaa etmeye çalışmıştır. Tokadın melekten ziyade, Hz. Musa'nın (a.s.) öfkesinden ve korkusundan kaynaklandığı düşünülmüştür.⁶⁹⁰

el-Celâli başta olmak üzere yapılan yorumlar bize gösteriyor ki, bazı modernist ve mealistler, mecaz anlam içeren ayetleri yorumlarken "sembolik dil" diyerek tevil yoluna gitmemekte, kelimelerin zahiri anlamlarına bağlı kalmayı tercih etmektedirler. Bu tutum, genel usul ve üsluplarına da yansımaktadır. Tıpkı müteşabih âyetlerde olduğu gibi, müteşabih hadisleri de Kur'ân ve Sünnet'in genel içeriğine ve sağlam aklın gerektirdiklerine göre yorumlamak mümkündür. Bu durum, bu kişilerin niyetlerinin samimi olmadığını, aksine kötü niyetli olduklarını göstermektedir.

6.5. Erkek Çocuğun İdrarı İle İlgili Hadis-i Şerif

Hadis inkârcıları, hadisleri yorumlamada zorlandıklarından, sütün başka besin almayan erkek ve kız bebeklerin idrarlarının nasıl temizleneceğine dair hadisi eleştiri konusu yapmaktadırlar. Bu bölümde, el-Celâli'nin eserinden hareketle söz konusu hadisin çeşitli rivayetleri incelenecek ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

⁶⁸⁸ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 35.

⁶⁸⁹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 35.

⁶⁹⁰ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 35.

Buhârî hadisi şöyle rivâyet etmiştir;

حدثنا عبد الله بن يوسف قال أخبرنا مالك عن ابن شهاب عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة عن أم قيس بنت محصن أنها أتت بابت لها صغير لم يأكل الطعام إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأجلسه رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجره فبال على ثوبه فدعا بماء فنضحه ولم يغسله.⁶⁹¹

حدثنا عبدان أخبرنا عبد الله أخبرنا هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها قالت كان النبي صلى الله عليه وسلم يوتي بالصبيان فيدعو لهم فأتني بصبي فبال على ثوبه فدعا بماء فأتبعه إياه ولم يغسله.⁶⁹²

*"...Resûlullah'a süt emen bir erkek çocuk kendisine dua etmesi için getirildi. Çocuk, Resûlullah'ın elbisesine idrarını yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber su istedi, çocuğun idrarını yaptığı yere döktü. Orayı yıkamadı."*⁶⁹³

Aynı hadisi Müslim şöyle rivâyet etmiştir;

باب حكم بول الطفل الرضيع وكيفية غسله. 101 - (286) حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب قالا حدثنا عبد الله بن نمير حدثنا هشام عن أبيه عن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يوتي بالصبيان فيبرك عليهم ويحنكهم فأتني بصبي فبال عليه فدعا بماء فأتبعه بوله ولم يغسله.

(فيبرك عليهم) أي يدعو لهم ويمسح عليهم وأصل البركة ثبوت الخير وكثرته (فيحنكهم) قال أهل اللغة التحنيك أن يمضغ التمر أو نحوه ثم يدلك به حنك الصغير وفيه لغتان مشهورتان حنكته وحنكته بالتخفيف والتشديد والرواية هنا فيحنكهم بالتشديد وهي أشهر باللغتين [

حدثنا محمد بن رمح بن المهاجر أخبرنا الليث عن ابن شهاب عن عبيد الله بن عبد الله بن عبد الله عن أم قيس بنت محصن أنها أتت النبي صلى الله عليه وسلم بابت لها لم يأكل الطعام فوضعت في حجره فبال قال فلم يزد على أن نضح بالماء. [ش (نضح) النضح من بابي ضرب ونفع هو البل بالماء والرش.

*"...Resûlullah (s.a.v.), kendisine getirilen çocuklara bereket duası yapar ve onları hurma ile mesh ederdi. Bir gün bir çocuk getirildi ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) üzerine işedi. O da su istedi ve işediği yere su serpti, fakat yıkamadı."*⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Müslim, Selam, Bebeklerin idrarı ve yıkanması hakkında hüküm ve yıkama şekli, 287.

⁶⁹² Müslim'in *Sahîh*'inde "Tahâret" babında, "Emzikli Bebeklerin İdrarının Hükümü ve Yıkınması" başlıklı 286.

⁶⁹³ Hadisler sahih olarak kabul edilmiştir. Buhârî, *Vudû'*, 59; Müslim, *Tahâret*, 286-287.

“...O, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) henüz katı yiyecek yemeyen bir oğluyla geldi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) çocuğu kucağına aldı ve çocuk O'nun üzerine işedi. Peygamberimiz (s.a.v.) sadece su serpmekle yetindi.”⁶⁹⁵

el-Celâli'nin kitabında ifade ettiğine göre, hadislerde erkek ve kız çocuğu idrarı arasında bir farklılığa değinilmektedir. Bu ayrım, maddî veya manevî değer, insan hakları gibi konulardaki bir ayrım değildir. Hadisi kadını aşağılamak veya erkekten aşağıda tutmak şeklinde yorumlamak yanlıştır ve Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) iftira atmaktır. Bu durumdaki farklılık sadece idrarın maddesi ve necaset durumu ile ilgilidir. Bu ayrımı savunanlar arasında Hz. Ali, Atâ b. Rabia, Hasan el-Basrî, Ahmet b. Hanbel ve selef âlimlerden bir grup yer almaktadır.⁶⁹⁶

el-Celâli'nin kitabında ifade edildiğine göre erkek çocuğu idrarı ile ilgili hadislerden birçok hüküm de çıkarılmıştır. Bunlardan birkaçı şunlardır;

Bir görüşe göre, kız çocuklarının idrarı ile bulaşan elbiseyi yıkamak gerekirken, erkek çocuklarının idrarı ile bulaşan elbiseyi suyla serpmek yeterlidir. Bu durum, fıkhıta kız çocuklarının idrarının erkek çocuklarına nazaran daha "sert" veya "ağır" kabul edilmesinden dolayıdır.⁶⁹⁷

el-Celâli bu görüşe istinaden şöyle demiştir; Arap geleneklerinde, erkek çocukları kız çocuklarına nazaran daha fazla kucağa alınır ve şefkat gösterilirdi. Bu durum, o dönemdeki erkek egemen zihniyetin bir yansıması olarak görülebilir. Baba figürü, kız çocuklarını yetiştirme sorumluluğuna daha az dâhil olurdu.⁶⁹⁸

Molla Musa Celâli (Geçit), "*meşakkat kolaylık getirir*" ilkesine dayanarak, erkek çocuklarının bevlini yıkamak gibi bazı uygulamaların zorluğunun, toplumda bazı kolaylıklar sağladığına dikkat çeker. Bu zorluklar, erkek çocuklarının ergenlik dönemine kadar daha fazla ilgi ve gözetim almasını sağladığını dile getirmiştir. Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva'nın yaratılış hikâyesi de bu bağlamda ilginç bir örnek sunar. Hz. Âdem'in (a.s.) çamurdan, Hz. Havva'nın ise et ve kandan yaratıldığı

⁶⁹⁴ Buhârî, *Vudû'*, 59; Müslim, *Tahâret*, 286-287.

⁶⁹⁵ Buhârî, *Vudû'*, 59; Müslim, *Tahâret*, 286-287.

⁶⁹⁶ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86.

⁶⁹⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86.

⁶⁹⁸ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86-87.

rivayeti, erkek ve kadın arasındaki bazı temel farklılıkları sembolize eder. Bu farklılıklar, ergenlik döneminde de kendini gösterir.⁶⁹⁹

el-Celâli ve birçok âlimin kitabında ifade ettiğine göre, Şâfiî mezhebine göre, erkeklerin ergenlik döneminde ürettiği meni necis değildir. Bu durum, erkeklerin bedensel işlevlerine dair daha rahat bir bakış açısını yansıtır. Kız çocuklarının ergenlik döneminde yaşadığı regl ise kanla ilişkili olduğundan necis kabul edilir. Erkek çocuklarının idrarı ince ve yapışmazken, kız çocuklarının bevli daha katı ve yapışkandır. Bu durum, bevlini yıkama uygulamasının farklılaşmasına neden olmuştur. Kız çocuklarının bevli, temizlik açısından daha fazla önem taşır ve yıkanması gerekirken, erkek çocuklarının bevli sadece suyla serpmek suretiyle temizlenebilir.⁷⁰⁰

el-Celâli'nin kitabında yer verdiği Mâlik b. Enes (ö.179/795)'e göre, katı gıdaya geçmemiş erkek çocuk idrarının yıkanmadan kullanılabileceğini, kız çocuğu idrarının ise yıkanmasının şart olduğunu savunmuştur. Her iki durumda da yıkanmanın daha faziletli olduğunu ve idrarın arınana kadar suyla seyreltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşte Ebû Hanife ile de mutabıktır.⁷⁰¹

İbn Hacer, üç farklı görüş aktarmıştır:⁷⁰²

Bazı âlimler (Atâ, Hasan el-Basrî, Zührî, Ahmed, İshâk, İbn Vehb ve diğerleri) erkek çocuğunun idrarının üzerine su dökmenin yeterli olduğunu savunmaktadır. Kız çocuğu için ise bu yöntemin yeterli olmadığını savunurlar.⁷⁰³

Evvâî ve bazı rivayetlere göre Şâfiî ve Malik de erkek ve kız çocuğu için idrar sonrası sadece su dökmenin yeterli olduğunu savunmaktadır.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86-87.

⁷⁰⁰ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86-87. Ayrıca bkz Münâvî, *et-Teyssîr bi şerhi 'l-Câmii's-Sağîr*, 1/435

⁷⁰¹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 86. Ayrıca bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 1/41.

⁷⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/327; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/130; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 1/357.

⁷⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/327; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/130; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 1/357.

⁷⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/327; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/130; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 1/357.

Sevrî, Nehâî, Said b. el-Müseyyeb, Hasan b. Hay, Ehl-i Rey ve Malikîler ise her iki çocuğun da idrar sonrası yetişkinler gibi yıkanması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre rivayetteki "yıkamadı" ifadesi "mübalağalı bir şekilde ovalayarak yıkamadı" anlamında yorumlanmaktadır.⁷⁰⁵

Tüm görüş ayrılıklarına rağmen, erkek bebeğin idrarının da necis olduğunda hemfikirdirler. Tartışma noktası, bu necasetin nasıl giderileceği hususudur. Necis olmadığını savunanlar da olsa, bu görüş zayıf kabul edilmektedir.⁷⁰⁶

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği Tirmizî'ye göre, erkek ve kız çocuklarının idrarları arasında üç tane önemli ayrım bulunur:⁷⁰⁷

Birincisi: Erkek çocukları daha sık kucağa alınır ve idrarlarının yıkanması da daha zahmetlidir. Bu durum, kız çocuklarına nazaran daha fazla temizlik ihtiyacı doğurur.⁷⁰⁸

İkincisi: Erkek çocuklarının idrarı üç aşamada gerçekleşirken, kız çocuklarının idrarı tek seferde tamamlanır. Bu da erkek çocuklarının idrarının daha sık aralıklarla temizlenmesini gerektirir.⁷⁰⁹

Üçüncüsü: Kız çocuklarının idrarı, erkek çocuklarının idrarına nazaran daha yoğun bir kokuya ve ağırlığa sahiptir. Bu durum, rutubetin fazlalığından kaynaklanır.⁷¹⁰

el-Celâli bu görüşten yola çıkarak şöyle demiştir; Erkek çocuklara, kız çocuklarına nazaran daha fazla ilgi ve şefkat gösterildiği bir gerçektir. Bu durum, kucaklama gibi fiziksel temaslarda da kendini gösterir. Aynı zamanda, erkek çocukların idrar yapma şekli de kız çocuklarından farklılık gösterir. Erkek

⁷⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/327; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/130; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 1/357.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/327; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/130; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 1/357.

⁷⁰⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 87-88. Ayrıca bkz. Ebu'l-A'lâ, *Tuhfetü'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 201.

⁷⁰⁸ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 87-88. Ayrıca bkz. Ebu'l-A'lâ, *Tuhfetü'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 201.

⁷⁰⁹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 87-88. Ayrıca bkz. Ebu'l-A'lâ, *Tuhfetü'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 201.

⁷¹⁰ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 87-88. Ayrıca bkz. Ebu'l-A'lâ, *Tuhfetü'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 201.

çocuklarda idrar daha geniş bir alana yayılırken, kız çocuklarında daha kontrollü bir şekilde akar. Bu durum, bebeklerin bakımı ve idrar kazalarının temizliği açısından ekstra bir zorluk yaratabilir. Bu nedenle, erkek çocuklara idrar kazaları konusunda biraz daha fazla hoşgörü gösterilmesi yaygındır.⁷¹¹

Yukarıda zikrettiğimiz yorumla, el-Celali'nin de belirttiği gibi bize gösteriyor ki, kız çocuğu ve erkek çocuğu arasındaki ayrım, maddi veya manevi değer, insan hakları gibi konulardaki bir ayrım değildir. Hadisi kadını aşağılamak veya erkekten aşağıda tutmak şeklinde yorumlamak yanlıştır. Bu durumdaki farklılık sadece idrarın maddesi, necaset durumu ve o dönemin sosyo-kültürel şartları ile ilgilidir.

Sonuç olarak, el-Celâli'nin yorumlarından ve kitabından istifade ederek söyleyebiliriz ki, İslam'ın ilk yıllarından beri âlimler, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sözlerini ve uygulamalarını (sünnet) en doğru şekilde aktarmak için büyük çaba göstermişlerdir. Göz bebeklerinden daha özenli bir korumayla, hadisleri titizlikle derleyip tasnif ederek sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu sayede, sahih hadis külliyyatı oluşmuş ve İslam'ın temelini oluşturan bu kaynak günümüze kadar ulaşmıştır. Ele aldığımız hadis de bu külliyyatın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Mezhep imamları ve müçtehitler tarafından hüküm ve içtihat kaynağı olarak kabul görmüş, tefsirlerde de yer almıştır. Bu sayede, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ahlâkî, fikhî ve sosyal konulardaki rehberliği nesiller boyu korunmuştur. Ne yazık ki son dönemde Hadis-i Nebevî ve Sünnet-i Seniyye'ye yönelik saldırılar artmıştır. Bu saldırılar, genellikle kişisel yorumlara ve İslam düşmanlarının önyargılarına dayanmaktadır. Bu durum, ümmetin tarih boyunca karşılaşmadığı bir durumdur. Geçmişte hiçbir nesil, seleflerine ve âlimlerine karşı bu kadar düşmanca bir tavır sergilememiştir. Bu durum son derece tehlikelidir. Hadislerin reddedilmesi ve sünnetin terk edilmesi, İslam'ın özünden uzaklaşmak ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yolundan sapmak anlamına gelir. Bu nedenle, tüm Müslümanlara bu saldırılara karşı uyanık olmaları ve ecdadımızın bize miras bıraktığı bu değerleri korumak için çaba göstermeleri çağrısında bulunmaktayız.

⁷¹¹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 88.

6.6. “İsrailoğulları Olmasaydı Et Kokmazdı, Havva Olmasaydı Kadınlar İhanet Etmezdi” Hadis-i Şerifi

Hadis inkârcıları tarafından eleştirilen bir diğer hadiste yukarıdaki başlıkta zikrettiğimiz hadistir. Hadis karşıtlarının, bu hadisi anlamadan itiraz etmeleri, hadisin derinliğini ve taşıdığı mesajları kavrayamadıklarının göstergesidir. Eleştiri yapmadan önce, hadisin bağlamını ve niyetini anlamak önemlidir. Bu bölümde, el-Celâli'nin eserinde zikredilen söz konusu hadis sunulacak ve hadise yönelik yapılan yorumlar incelenecektir.

Buhârî ilgili hadisi şöyle rivâyet etmiştir;

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ يَغْنِي "لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَخْنُ أَنْتَى زَوْجَهَا

"...Şayet İsrail oğulları olmasaydı, et kokmazdı. Havva da olmasaydı, karı kocasına ihanet etmezdi."⁷¹²

Müslim bu hadisi şöyle nakletmiştir;

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ، لَمْ يَخْبِثِ الطَّعَامُ، وَلَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَخْنُ أَنْتَى زَوْجَهَا الدَّهْرُ

"...Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Beni İsrail olmasaydı, yiyecek bozulmaz, et çürümezdi. Havva da olmasaydı, hiçbir dişi ömründe kocasına ihanet etmezdi."⁷¹³

Ahmed b. Hanbel' in Müsned' inde şöyle geçmiştir;

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ خَلَّاسِ بْنِ عَمْرِو الْهَجَرِيِّ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ، لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَمْ يَخْبِثِ الطَّعَامُ، وَلَوْلَا حَوَاءُ، لَمْ تَخْنُ أَنْتَى زَوْجَهَا"

⁷¹² Buhârî ve Müslim de bulunan sahih bir hadistir. Buhârî, IV, 132.

⁷¹³ Müslim, II, 1092.

“...Rasulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Eğer İsrailoğulları olmasaydı, et çürümez, yiyecekler bozulmazdı. Havva da olmasaydı, hiçbir kadın kocasına ihanet etmezdi.”⁷¹⁴

Yukarıda zikrettiğimiz hadisin “Eğer İsrailoğulları (Beni İsrail) bildircin etini tuzlayıp saklamasalardı, et kokmaz ve yemek bozulmazdı.” bu bölümü hakkında farklı yorumlar mevcuttur:

el-Celâli’nin kitabında zikrettiği bir görüşe göre, İsrailoğulları’na Allah (c.c.) tarafından bildircin etini stoklamaları yasaklanmıştı. Fakat onlar bu emre karşı gelerek eti tuzlayıp sakladılar. Bu durum, etin bozulmasına ve kokmasına sebep oldu. Bu yorum, İsrailoğulları’nın Allah’a (c.c.) itaatsizlik etmesinin ve bunun olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmasının bir örneği olarak yorumlanmıştır.⁷¹⁵

el-Celâli’nin kitabında yer alan başka bir görüşe göre ise, etin bozulmasının ve kokmasının, etin sürekli olarak zenginlerin elinde birikmesini ve fakirlere ulaşmamasını engellemek için Allah (c.c.) tarafından tasarlanmış bir mekanizma olduğu savunulur. Eğer et bozulmasaydı, zenginler eti stoklayarak fakirlere erişimlerini zorlaştırabilirdi. Bu yorumda, etin bozulması, Tanrı’nın adaleti ve tüm canlıların refahını gözetmesini simgeler.⁷¹⁶

el-Celâli, yukarıda zikredilen yorumları desteklemekle beraber, “Eğer İsrailoğulları (Beni İsrail) bildircin etini tuzlayıp saklamasalardı, et kokmaz ve yemek bozulmazdı.” hadisini yorumlarken, aklın ilk anda kabul etmediği durumlarda metni reddetmek yerine, tıpkı müteşabih ayetlerde olduğu gibi te’vil etmenin mümkün olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, hadisteki “kokma” olgusunun mecaz anlamda “haddi aşmak” veya “iş çığırından çıkarmak” olarak yorumlanabileceğini öne sürmüştür.⁷¹⁷

el-Celâli’nin bu yorumu, Kur’ân’daki müteşabih âyetlerin yorumlanmasıyla ilgili genel ilkelerle de paralellik gösterir. Müteşabih âyetler, yoruma açık ve farklı anlamlara gelebilecek ayetlerdir. Bu ayetlerin yorumunda, aklın yanı sıra vahiy ve

⁷¹⁴ İbn Hanbel, XII, 402.

⁷¹⁵ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 144.

⁷¹⁶ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 144.

⁷¹⁷ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 144-145.

gelenek de göz önünde bulundurulur. el-Celâlî, "bıldırcın eti" hadisini de bu kapsamda değerlendirerek, metnin farklı anlamlara açık olduğunu ve aklın ilk anda kabul etmediği bir yorumun da mümkün olabileceğini dile getirmiştir.

el-Celâlî, hadis inkârcıları ve mealcilerin "hadisleri Kur'ân'a arz edelim" söylemlerini terk etmelerini ve bunun yerine kendi zayıf akıllarına ve sınırlı bilgilerine dayanarak yorumlar yapmalarını eleştirir. Bu durumun, Kur'an ve hadis bilgisinden yoksun olmanın bir sonucu olarak ucube bir yorumla karşı karşıya kalmalarına yol açtığını savunur. el-Celâlî, bu bağlamda Bakara sûresi, 57. ayeti örnek göstererek İsrailoğulları'nın yaşadığı bir olayı ele alır ve bu olaydan ders çıkarılması gerektiğini vurgular.

وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

"Size kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Rızık olarak verdiklerimiz temiz/helal şeylerden yiyiniz. Biz onlara zulmetmedik. Lakin onlar kendilerine zulmettiler."⁷¹⁸

el-Celâlî, ayette geçen "İsrailoğulları olmasaydı eğer..." (لو لا بنو إسرائيل) ifadesini, İsrailoğulları'nın hırs ve tamahkârlık gibi olumsuz özelliklerinin olmasaydı, Allah'ın (c.c.) onlara rızık olarak verdiği yiyeceklerin bozulmayacağını savunarak yorumlar. Bu yoruma göre, İsrailoğulları'nın stoklama yapma arzusu, Allah'ın (c.c.) nimetlerine karşı bir isyan olarak değerlendirilmiş ve bu isyanın sonucu olarak da yiyeceklerin bozulması ilahi bir ceza olarak yorumlanmıştır.⁷¹⁹

el-Celâlî'nin kitabında zikrettiği Müslim'in şarihi Muhammed Fuat Abdulbaki' ye göre, Allah (c.c.), İsrailoğullarına çölde mucizevi bir şekilde kudret helvası ve bıldırcın eti göndererek rızıklarını karşıladı. Fakat onlar, bu nimetlerin kıymetini bilmeyerek stoklamaya kalktılar. Bu nimetler bozulmaya ve kokuşmaya başladı. Bu olay, nankörlüğün ve kanaatsizliğin bedelini gözler önüne serdi.⁷²⁰

"Havva olmasa idi kadınlar kocalarına ihanet etmezdi" meselesine gelince, Celâlî kitabında zikrettiğine göre bazı kimseler, Hz. Havva'nın cennetteki yasak

⁷¹⁸ Bakara sûresi, 2/203.

⁷¹⁹ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 145-146.

⁷²⁰ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 142.

meyveyi Hz. Âdem'e (a.s.) yedirerek ona "ihânet" ettiğini savunmuştur. el-Celâlî bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre, burada geçen "ihânet" kelimesi Arapçadaki "hıyanet" kelimesinin tam karşılığı değildir. Arapçadaki "hıyanet" kelimesi "emre karşı gelme" anlamına gelir ve fuhuş gibi ahlaksız bir eylemi değil, ilahi bir buyruğa itaatsizlik etmeyi ifade eder.⁷²¹

el-Celali, "ihânet" ve "fuhuş" kelimelerinin Türkçedeki anlamlarının Arapçadaki anlamlarından farklılaştığını da vurgulamaktadır. Arapçadaki "hıyanet" kelimesi "çok kötü derecede olan hainlik" anlamına gelmezken, Türkçede bu şekilde yorumlanmaktadır. Benzer şekilde Arapçadaki "fuhuş" kelimesi "büyük veya küçük olsun kötü şey" anlamına gelirken, Türkçede "nesebi ihlal edecek haram işi işleyip namustan mahrum bırakan büyük günah" olarak daraltılmıştır.⁷²²

el-Celâlî'nin kitabında yer verdiği Buhârî'ye talik yazan Mustafa Buğa'ya göre, etin bozulmasının ve kokmasının sebebi, İsrailoğullarına bildircin etini saklamaları yasaklanmışken saklamaları olduğunu söylemiştir. Havva olmasaydı ihânet de olmazdı. Onun ihâneti ise Hz. Âdem'e (a.s.) yasaklanmış olan ağaçtan yemeyi teşvik etmesidir.⁷²³

Nevevî (676/1277), bu hadiste Havva'nın Âdem (a.s.)'ı yasak meyveden yemesine teşvik ederek günaha sürüklediği fikrini savunur. Şeytan'ın önce Havva'yı kandırdığını, Havva'nın da kendini Âdem (a.s.)'a cazip göstererek onu tahrik ettiğini ve bu sayede meyveden yemesine sebep olduğunu ileri sürmüştür.⁷²⁴

İbn Hacer ise Nevevî'nin açıklamalarına paralel bir yorumda bulunmuştur. Havva'nın İblisin sözlerine kanmasının bir tür hıyanet olduğunu ve bu hıyanetin genel anlamda diğer kadınlara bakış açısıyla değerlendirildiğinde bir tür nankörlük veya söz dinlememe olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir.⁷²⁵

Sonuç olarak, el-Celâlî'nin yaptığı yorumlar başta olmak üzere yukarıdaki yorumlar bize gösteriyor ki, Oryantalistler, İslam düşüncesinin temel kaynaklarından

⁷²¹ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 147-148.

⁷²² Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 147-148.

⁷²³ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 141-142.

⁷²⁴ en-Nevevî, Yahya b. Şeref Ebû Zekeriyâ, *el-Minhâc şerh-u şaḥîḥ-i Muslim*. (Kahire: Muesseset-u Kurtuba, 2. b. Mısır, 1994), 10/59.

⁷²⁵ İbn Hâcer, *Fethü'l-Bârî* 6/367, 368.

biri olan hadisleri sistematik bir şekilde zayıflatma ve İslam dünyası üzerindeki etkisini azaltma amacıyla yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar, hadis metnlerinin güvenilirliğini sorgulamak, iç tutarsızlıklar olduğunu iddia etmek ve bu metnelerin siyasi amaçlarla manipüle edildiğini öne sürmek gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Özellikle hadislerin isnat zinciri, metnlerin tarihi bağlamı ve içerikleri üzerinde yoğunlaşan eleştiriler, İslam alimlerini savunmaya itmiştir.

Oryantalistlerin bu eleştirileri, hadislerin sayısının çokluğu göz önüne alındığında oldukça sınırlı bir kesime odaklanmıştır. Binlerce hadis arasından sadece birkaçını örnek göstererek tüm hadis külliyyatını kuşku altında bırakmaya çalışmışlardır. Bu durum, eleştirilerin daha çok ideolojik bir zeminde şekillendiğini ve objektif bir bilimsel yaklaşım yerine ön yargılara dayandığını göstermektedir.

İlginç bir şekilde, bazı modernist Müslüman düşünürler de Oryantalistlerin bu eleştirilerine benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu durum, Müslüman entelektüeller arasında hadislerin güvenilirliği konusunda ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Modernistlerin bu yaklaşımı, hadislerin geleneksel yorumlarına karşı bir tepki olarak değerlendirilebileceği gibi, Batı bilimsel yöntemlerinin İslam dünyasında daha fazla kabul görmesi isteğinin bir yansıması olarak da görülebilir. Ancak, bu tür eleştirilerin, İslam düşüncesinin temel kaynaklarından birini zayıflatma amacı taşıyan Oryantalistlerin argümanlarına ne kadar uzak olduğu tartışmaya açıktır.

Gerçek şu ki, hakikat ancak Allah'ın (c.c.) katındadır. Bizlere düşen, Kur'ân ve Sünnet'e sınımsız sarılmak, oryantalistlerin ve onlara öykünenlerin saptırıcı görüşlerinden uzak durarak hakikate ulaşmaya çalışmaktır. Rabbimiz, hakikati bilmeyi ve ona uymayı, batılı bilmeyi ve ondan uzaklaşmayı nasip etsin. Âmin.

6.7. Hadislerin Yazılmasının Yasaklanması İle İlgili Hadis-i Şerif

Kur'ân'ı kendi görüşlerine göre yorumlayan ve hadisleri reddeden Mealciler ve oryantalistler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadis yazımını yasakladığı bazı hadisleri kullanarak, sonradan yazılan hadislerin Peygamberimiz'e (s.a.v.) ait olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu girişimin arkasındaki amaç, hadis külliyyatını itibarsızlaştırmak ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) sünnetine dair şüpheler oluşturmaktır. Biz de bu bölümde,

el-Celâli'nin eserinden istifade ederek bu itibarsızlaştırma çabaların engellemek ve hadislerin dinimizdeki önemini vurgulamak için çalışacağız.

İlk önce el-Celâli'nin kitabında zikrettiği, hadislerin yazılmasının yasaklanması ile ilgili hadisleri, sonra da hadislerin yazılmasına cevaz veren hadisleri sunacağız.

a. Hadislerin Yazımının Yasaklanması İle Alakalı Hadisler:

حَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا تَكْتُبُوا عَنِّي، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْمَحُهُ، وَحَدِّثُوا عَنِّي، وَلَا حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ - قَالَ هَمَّامٌ: أَحْسِبُهُ قَالَ - مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

"Benden (hadis) yazmayın. Kim benden Kur'an dışında bir şey yazarsa onu silsin. Benden (sözlü olarak) rivayet edin, bunda bir sakınca yok. Kim de benim üzerime kasıtlı olarak yalan uydurursa, o ateşten bir yerini hazırlasın."⁷²⁶

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ الْفَقِيه، أَنَبَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْفَضْلِ الْأَسْفَاطِيُّ، ثنا أَبُو الْوَلِيدِ، ثنا هَمَّامٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: « لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا سِوَى الْقُرْآنِ مَنْ كَتَبَ عَنِّي شَيْئًا سِوَى الْقُرْآنِ فَلَيْمَحُهُ ». هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرِّطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ، وَقَدْ تَقَدَّمَ أَخْبَارُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فِي إِجَازَةِ الْكِتَابَةِ التَّعْلِيقِ - مِنْ تَلْخِصِ الذَّهَبِيِّ عَلَى شَرْطِهِمَا

"...Benden Kur'an dışında bir şey yazmayın. Benden Kur'an dışında bir şey yazan kimse onu silsin."⁷²⁷

أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَنَبَانَا هَمَّامٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: « لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا إِلَّا الْقُرْآنَ، فَمَنْ كَتَبَ عَنِّي شَيْئًا غَيْرَ الْقُرْآنِ، فَلَيْمَحُهُ. تَعْلِيقُ الْمُحَقِّقِ إِسْنَادَهُ صَحِيحٌ

"...Benden hiçbir şey yazmayınız, ancak Kur'an'ı yazınız. Kim benden Kur'an dışında bir şey yazarsa onu silsin." Sahîh bir hadistir.⁷²⁸

⁷²⁶ Rivayet Silsilesi: Heddab bin Halid el-Ezdi -> Hammam -> Zeyd bin Eslem -> Ata bin Yesar -> Ebu Said el-Hudri bkz. Müslim, IV, 2298.

⁷²⁷ Ebu Bekir bin İshak el-Fakih'in, el-Abbas bin el-Fadl el-Asfati'den rivayet ettiği, Ebu'l-Velid'den, Hammam'dan, Zeyd bin Eslem'den, Ata bin Yesar'dan, Ebu Said el-Hudri'den gelen rivayettir. Bkz. Müstedrek, I, 216.

b. Hadislerin Yazımının Cevazına İşaret Eden Hadisler:

حَدَّثَنَا السَّكَنُ بْنُ نَافِعٍ، ثنا عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَجْلَزٍ قَالَ: حَدَّثَنِي بِشِيرُ بْنُ نَهِيكٍ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: "فَكُنْتُ أَكْتُبُ بَعْضَ مَا أَسْمَعُ مِنْهُ فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَفَارِقَهُ جِئْتُ بِالْكِتَابِ فَقَرَأْتُهَا عَلَيْهِ فَقُلْتُ: هَذَا سَمِعْتُهُ مِنْكَ قَالَ: نَعَمْ

*Ebu Hureyre (r.a) şöyle buyurmuştur: "Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) duyduklarımı yazıyordum. Onun yanından ayrılmak istediğimde yazdıklarımı okudum ve 'Bunları sizden duydum' dedim. O da 'Evet' dedi."*⁷²⁹

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، نا إِبْرَاهِيمُ، نا أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَبِي زَائِدَةَ، يَقُولُ: «كِتَابَةُ الْحَدِيثِ خَيْرٌ مِنْ مَوْضِعِهِ

*"Hadisi yazıya geçirmek, onu ezberden tutmaktan daha hayırlıdır."*⁷³⁰

el-Celâli yukarda verilen hadisler ışığında şöyle demiştir; Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın nazil olmasıyla birlikte, onun sözleri ve uygulamaları da büyük önem taşımaya başlamıştır. Bu sözlerin ve uygulamaların gelecek nesillere aktarılması için sahabe, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) her sözünü ve fiilini ezberlemeye çalışmıştır. Ancak Kur'ân'ın nazil olduğu ilk yıllarda, hadislerin yazılı olarak kaydedilmesi konusunda bir çekince ortaya çıkmıştır. Bu çekincenin temel sebebi, sahabenin Kur'ân'ın üslubuna tam olarak hâkim olmaması ve hadislerle karıştırması endişesiydi. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu endişeyle, *"Benden Kur'ân dışında hiçbir şeyi yazmayın. Kim Kur'ân dışında benden bir şey yazmışsa silsin."* şeklinde bir uyarıda bulunmuştur.⁷³¹

Ancak el-Celâli'ye göre, Mekke'nin fethinin ardından Kur'ân'ın inzal süreci tamamlanma noktasına gelmiştir. Kur'ân'ın anlaşılması ve üslubuna hâkimiyet artınca bu endişe ortadan kalkmıştır. Bu dönemde Ebu Şah isimli bir sahâbî, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) bir hadisini yazmasını talep etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu talebe "Ebu Şah'a yazın!" diyerek olumlu yanıt vermiştir. Bu nedenle,

⁷²⁸ Zeyd b. Eslem > Ata b. Yesar > Ebû Said el-Hudrî (r.a.) tarıkıyla rivayet edilmiştir. Bkz. Darekutni, I, 412.

⁷²⁹ Rivayet Silsilesi: Süken bin Nâfi' > İmran bin Hudeyri > Ebu Miclez > Beşir bin Nehik > Ebu Hureyre. Bkz. Darekutnî, I, 27.

⁷³⁰ Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir. İbn İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Mübarek b. Hammad el-Basri (Ebu Ya'kub) ona, babasından, Yahya b. Ebi Zâide'den rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, III, 125; Müslim, II, 988.

⁷³¹ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 212-213.

hadislerin yazılmasına izin verilmiş ve bu sayede İslam'ın zengin mirası gelecek nesillere aktarılmıştır. Yani, hadis yazımı tüm zamanlar boyunca değil, vahyin ilk yıllarında yasaklanmıştır. Karıştırma endişesi ortadan kaldırılınca hadis yazımına izin verilmiştir.⁷³²

el-Celâli'nin kitabında yer verdiği göre İbnü'l-Esîr (630/1233), hadislerin yazımıyla ilgili çelişkili emir ve yasakları, nesih ve mensûh kavramları çerçevesinde değerlendirmiştir. Tıpkı Kur'ân'da olduğu gibi, bazı hadislerin de zamanla yürürlükten kalktığını savunmuştur. Bu bakış açısına göre, Peygamberimiz (s.a.v.) ilk başlarda hadislerin yazılmasını yasaklamıştır. Bunun sebebi, Kur'ân ile hadislerin karıştırılma endişesidir. Fakat zamanla bu endişe ortadan kalkmış ve hadislerin yazılmasına izin verilmiştir. Dolayısıyla, el-Celâli'ye göre hadis yazımıyla ilgili yasak, daha sonra gelen yazma emriyle nesh edilmiştir. Bu durum, tıpkı Kur'ân'daki nesih ve mensûh âyetler gibi, hadislerin de zamanla değişen ve gelişen bir vahiy kaynağı olduğunu gösterir.⁷³³

İbn Kuteybe (ö. 276/889), Râmhürmüzî (ö. 360/971), Hattâbî (ö. 388/998), İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi birçok âlim, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı sebeplerden dolayı hadislerin yazılmasını geçici bir süreliğine yasakladığını ve daha sonra bu yasağı kaldırdığını savunmuştur. Bu görüşe göre, yasaklamaya ilişkin rivayetler, izin vermeyi gösteren hadisler tarafından neshedilmiştir.⁷³⁴

Bu âlimlere göre, Hz. Peygamber'in hadis yazmayı yasaklamasının çeşitli sebepleri vardı.⁷³⁵

Arap Yarımadası'nın Gelişmemiş Yazı Kültürü: İslam'ın ilk yıllarında Arap Yarımadası'nda okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Yazı bilenlerin de hatasız yazı yazma konusunda yetersizlikleri bulunuyordu. Bu durum, hadislerin yanlış aktarılmasına ve tahrif edilmesine yol açabilirdi.

⁷³² Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 212-213.

⁷³³ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 212-213. Bkz. İbn Esir, *en-Nihâye fi Garibu'l-Hadis*, IV, 18; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, I, 698.

⁷³⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, 365; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 386; Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV, 1 70; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I, 251.

⁷³⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, 365; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 386; Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV, 1 70; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I, 251.

Yazı Malzemesinin Yetersizliği: O dönemde yazı malzemesi oldukça pahalı ve kısıtlıydı. Bu durum, hadislerin yaygın bir şekilde yazılmasını zorlaştırıyordu.

Sahâbenin Hafızalarının Gücü: Sahâbenin hafızaları oldukça güçlüydü ve Hz. Peygamber'in sözlerini ezbere tutabiliyorlardı. Bu nedenle, o dönemde hadislerin yazılı olarak kaydedilmesine ihtiyaç duyulmuyordu.

Kur'ân ile Hadisin Karışması Endişesi: Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın Allah'ın (c.c.) kelamı olduğunu ve onunla aynı seviyede tutulmaması gerektiğini vurguluyordu. Bu nedenle, hadislerin yazılı olarak kaydedilmesi ve Kur'ân ile karıştırılması ihtimalinden endişe duyuyordu.

Kur'ân'a Odaklanmanın Önemi: Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanların öncelikle Kur'ân'a odaklanmasını ve onu ezberlemesini istiyordu. Hadislerin yazılmasının, Kur'ân'a verilen önemi azaltabileceğinden endişe duyuyordu.

el-Celâli'nin kitabında zikrettiğine göre, bazı âlimler ise, Kur'ân ve hadislerin aynı sayfaya yazılmasının yasaklanmasının, o dönemde vahyin hala devam etmesi ve karışıklık riskini engelleme çabasıyla ilişkili olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre, yasak sadece yazma eylemiyle sınırlıydı ve hadislerin sözlü olarak aktarılmasını engellemiyordu.⁷³⁶

el-Celâli başta olmak üzere yapılan yorumlar ve el-Celâli'nin kitabından edindiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Kur'ân'ın ilk nazil olduğu dönemde, hadislerin Kur'ân ile karıştırılmaması endişesiyle yazılmasının yasaklandığı bir gerçektir. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı sözleriyle de teyit edilmektedir. Ancak zamanla Kur'ân'ın korunması ve vahyin tamamlanması adına hadislerin de kaydedilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadis yazılmasına izin veren ve hatta teşvik eden sözleri de mevcuttur. Bu noktada, bazı önemli şahsiyetlerin de rolü büyüktür. Ömer bin Abdülaziz gibi öngörülü liderler, hadislerin derlenmesi ve belgelenmesi için resmi girişimlerde bulunmuş ve bu konuda âlimleri görevlendirmişlerdir.

⁷³⁶ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 214. Ayrıca bkz. Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV, 1 70; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I, 251. Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, IV; Abdul Kerim b. Abdullah, *Keyfe Yebni Talibel İlmi Mektebetehu*, I, 2.

Sonuç olarak, hadislerin yazılması konusunda farklı görüşler olsa da, nihai hedef Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sözlerinin ve uygulamalarının nesilden nesile eksiksiz bir şekilde aktarılmasıdır. Hadis ilminin temel taşlarını oluşturan muhaddis ve âlimler, titiz çalışmalar ve derin tahlillerle hadis metnlerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini tespit etmişlerdir. Bu sayede İslam dini, asırlara meydan okuyan sağlam bir temele oturtulmuştur. Bu değerli âlimlere Allah (c.c.) rahmet eylesin ve makamlarını cennet olsun.

6.8. Ashabım Yıldızlar Gibidir Hadis-i Şerifi

Bazı art niyetli kişiler, Hz. Muhammed'in (s.a.v) yüce makamını zedelemek için sinsi bir plan yürütmektedir. Bu plan, öncelikle "*Ashabım yıldızlar gibidir*" hadisini bahane ederek sahabeleri itibarsızlaştırmayı ve ardından tüm sahih hadisleri gölgelemeyi amaçlamaktadır.

Bu yaklaşım, hadis ve fıkıh ilimlerinin temel bir kuralına açıkça ters düşmektedir: Faziletli amellerde zayıf hadislerle amel edilebilirken, hükümlerde amel edilemez. Hadis inkârcıları, reddettikleri hadislerin en zayıflarını bile kullanarak tüm sahih hadisleri reddetmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, iddialarını ispatlamak için Şia kaynaklarına ve zayıf hadislere başvurmak zorunda kalmalarını ve çaresizliklerini ortaya koymaktadır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) yüce şahsiyeti ve sahabelerin fazileti, Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadislerde açıkça belirtilmiştir. Bu vesileyle, el-Celâli'nin kitabında zikretmiş olduğu sahabenin faziletini vurgulayan bazı âyet-i kerime ve sahîh hadisleri sizlerle paylaşmak isteriz:

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği sahabe hakkında bazı âyetler;

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ
فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا

"Muhammed (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) resûlüdür. Onun beraberindekiler kâfirlere karşı çok katı, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler. Sen onları rükû ve secde edecek Allah'ın (c.c.) fazlını ve rızasını ararlarken görürsün."⁷³⁷

⁷³⁷ Fetih suresi, 48/29.

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ
فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

"Onlardan sonra gelenler de, Ey Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla, iman edenlere karşı bizim kalbimizde hiç bir kin bırakma, şüphesiz ki sen, çok şefkatli ve çok merhametlisin derler."⁷³⁸

el-Celâli'nin kitabında zikrettiği sahabe hakkında bazı sahîh hadisler;

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ زُهْدَمَ بْنَ مُضَرِّبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ
عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ
يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ» - قَالَ عِمْرَانُ: لَا أَدْرِي أَذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ قَرْنَيْنِ أَوْ
ثَلَاثَةً - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَشْهَدُونَ وَلَا
يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلَا يَفُونَ، وَيُظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ»

"...İmran b. Huseyn (r.a)'den: Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:
"Ümmetimin en hayırlı asrı benim asrım, yani ashabım sonra onu takip eden sonra da bu ikincisini takip edenlerdir. (İmran derki - Benim asrım - dedikten sonra iki asır mı, üç asır mı dediğini kesin olarak bilmiyorum.) Ondan sonra öyle insanlar gelecektir ki, çağrılmadan şahitlik yapmağa koşacaklar. İstenmeden hemen yemin edecekler, adayacaklar da adaklarını yerine getirmeyecekler ve aralarında şişmanlar zuhûr edecektir."⁷³⁹

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَشُجَاعُ بْنُ مَخْلَدٍ - وَاللَّفْظُ لِأَبِي بَكْرٍ - قَالَا: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ وَهُوَ
ابْنُ عَلِيٍّ الْجُعْفِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنِ السَّيِّدِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْبُهَيْ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «الْقَرْنُ الَّذِي أَنَا فِيهِ، ثُمَّ الثَّانِي، ثُمَّ الثَّلَاثُ»

...Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v)'e insanların hayırlısı kimdir? diye sordular. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: Benim bulunduğum asrım, sonra ikinci, sonra da üçüncü asrın insanları..."⁷⁴⁰

النُّجُومُ أَمَنَةٌ لِلسَّمَاءِ، فَإِذَا ذَهَبَتِ النُّجُومُ أَتَى السَّمَاءَ مَا تُوْعَدُ، وَأَنَا أَمَنَةٌ لِأَصْحَابِي، فَإِذَا
ذَهَبَتْ أَتَى أَصْحَابِي مَا يُوعَدُونَ، وَأَصْحَابِي أَمَنَةٌ لِأُمَّتِي، فَإِذَا ذَهَبَ أَصْحَابِي أَتَى أُمَّتِي مَا يُوعَدُونَ

⁷³⁸ Haşr suresi, 59/10.

⁷³⁹ Buhârî, III, 171; Müslim, IV, 1963; Ebû Davûd, IV, 214; Tirmîzî, IV, 500.

⁷⁴⁰ Müslim, VI, 1961.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Yıldızlar göğün teminatıdır. Bunlar gidince (yok olunca) göğün başına gelenler gelir. Bende ashabımın teminatıyım, ben gidince ashabımın başına gelenler gelir. Ahabımda ümmetimin teminatıdır, ashabım gidince de ümmetimin başına gelenler gelir."*⁷⁴¹

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ بْنُ عَرَبِيِّ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ ظُلْحَةَ بْنَ خَرَّاشٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَمَسُّ النَّارُ مُسْلِمًا رَأَى أَوْ رَأَى مَنْ رَأَى»

“...Cabir (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Beni görmüş olan veya beni göreni görmüş olan Müslüman ateş yüzü görmeyecektir."*⁷⁴²

el-Celâlî, sahabelerin peygamberlik ışığında yetişen ve vahyin rehberliğinde terbiye görmüş seçkin insanlar olduğunu savunmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), hadislerinde sahabelerin faziletlerini vurgulamış ve onlara karşı saygı ve sevgi gösterilmesini emretmiştir. Buna rağmen, bazı hadis inkârcıları, sahabeleri sevmemektedirler. Bu durum, sahabelerin bize hadisleri nakletmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki sahabeleri sevmemek, münafıklığın alameti sayılmıştır. Hidayet Allah'tandır ve hidayete erenler, sahabelerin rehberliğinde ilerlemişlerdir. Bu nedenle sahabelere karşı sevgi ve saygı göstermek, hem dinî bir görev hem de hidayete erenler için bir şereftir.⁷⁴³

el-Celâlî'nin kitabında vurgulandığı gibi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) yüce makamını zedelemek ve tüm sahih hadisleri gölgelemek için bazı art niyetli kişiler tarafından sinsi bir plan yürütülmektedir. Bu plan, *"Ashabım yıldızlar gibidir"* hadisini bahane ederek sahabeleri itibarsızlaştırmayı ve ardından tüm sahih hadisleri reddetmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu yaklaşım, İslam'ın temel prensiplerine ve hadis ve fıkıh ilimlerinin kurallarına aykırıdır. Zayıf hadislerle faziletli amellerde amel edilebilirken, hükümlerde amel edilemez. Hadis inkârcıları, reddettikleri hadislerin en zayıflarını bile kullanarak tüm sahih hadisleri reddetmeye

⁷⁴¹ Müslim, VI, 1961.

⁷⁴² Tirmîzî, V, 694.

⁷⁴³ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 221.

çalışmaktadırlar. Bu durum, iddialarını ispatlamak için Şia kaynaklarına ve zayıf hadislerle başvurmak zorunda kalmalarını ve çaresizliklerini ortaya koymaktadır.⁷⁴⁴

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) yüce şahsiyeti ve sahabelerin fazileti, Kur'ân-ı Kerim'de ve sahîh hadislerde açıkça belirtilmiştir. Paylaşılan âyet ve hadisler de bunu açıkça göstermektedir. Bu vesileyle, sahabenin faziletini vurgulayan bazı âyet-i kerime ve sahîh hadisler de tekrar hatırlatılmıştır. Elbette ki, her insan gibi sahabelerin de kusurları ve hataları olmuştur. Ancak bu durum, onların faziletlerini ve İslam'a yaptıkları hizmetleri gölgeleyemez. Sahabeler, peygamberlik ışığında yetişen ve vahyin rehberliğinde terbiye görmüş seçkin insanlardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), hadislerinde sahabelerin faziletlerini vurgulamış ve onlara karşı saygı ve sevgi gösterilmesini emretmiştir.

Sonuç olarak, sahabelere karşı sevgi ve saygı göstermek, hem dinî bir görev hem de hidayete erenler için bir şereftir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) yüce makamını ve sahabelerin faziletlerini korumak, tüm Müslümanların görevidir. Bu konuda yapılan saldırılara karşı uyanık olmak ve gerekli ilmi çalışmalarla bu saldırılara cevap vermek önemlidir.

6.9. Sakal Emri İle İlgili Hadis-i Şerif

Bazı kişiler, hadisleri reddetme eğilimlerini sakal meselesinde de aşırıya kaçarak göstermektedirler. Oysa Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve diğer peygamberlerin sakal bıraktıklarına dair açık deliller mevcuttur. Hatta Peygamberimiz (s.a.v.), sakalın fitrattan olduğunu da vurgulamıştır. Bununla birlikte, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sakal bırakma ile ilgili emri, farklı mezhep imamlarının farklı yorumlamasına sebep olmuştur. Bazı mezhepler bu emri farz olarak kabul ederken, kimileri vacip veya sünnet olarak yorumlamıştır.

Mealistler, "Hiç kimse Allah'la beraber hüküm verme yetkisine sahip değildir." diyerek bu farklı yorumlara itiraz etmektedirler. Bu itirazın temelsiz olduğunu burada hadislerle belirteceğiz inşallah.

⁷⁴⁴ Molla Musa Celâî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 216.

İlk önce el-Celâli'nin kitabında yer verdiği sakalın bırakılması emri/tavsiyesine ilişkin bize intikal eden hadisleri sunacağız;

وَحَدَّثَنَا هُثَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ: «أَمَرَ بِإِخْفَاءِ الشَّوَارِبِ، وَإِعْفَاءِ اللَّحْيَةِ

...Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Bıyıkları kısaltmayı ve sakalı uzatmayı emretti.⁷⁴⁵

حَدَّثَنَا هُثَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ
زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ شَيْبَةَ، عَنْ طَلْقِ بْنِ حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ
عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَشْرٌ مِنَ الْفُطْرَةِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَإِعْفَاءُ
اللَّحْيَةِ، وَالسَّوَاكِ، وَاسْتِنْشَاقُ الْمَاءِ، وَقَصُّ الْأَظْفَارِ، وَغَسْلُ الْبَرَاجِمِ، وَنَشْفُ الْإِطِ، وَحَلْقُ الْعَاتَةِ،
وَانْتِقَاصُ الْمَاءِ" قَالَ زَكَرِيَّا: قَالَ مُصْعَبٌ: وَنَسِيتُ الْعَاشِرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْمُضْمَضَةُ زَادَ هُثَيْبَةُ، قَالَ
وَكِيعٌ: "انْتِقَاصُ الْمَاءِ: يَعْنِي الْإِسْتِنْجَاءُ

Rasulullah (s.a.v.) buyurdu: "On fitrat vasfı vardır: Bıyığı kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, buruna su çekmek, tırnakları kesmek, koltuk altlarını temizlemek, kasık kıllarını tıraş etmek, su ile istinşak yapmak ve temizlenmek."⁷⁴⁶

أَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَا: نَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ
عَبْدُوسَ، نَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، نَا الْقَعْبِيُّ، فِيمَا قُرِئَ عَلَى مَالِكٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ
عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَرَ بِإِخْفَاءِ الشَّوَارِبِ وَإِعْفَاءِ اللَّحْيَةِ

Rasulullah (s.a.s.), "Bıyıkları kısaltmayı ve sakalı uzatmayı emretti."⁷⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'de de Hz. Musa'nın (a.s.) sakallı olduğundan bahsedilmiştir. Söz konusu âyet şöyledir; "Ey anamın oğlu!" dedi, "sakalım, başımı çekme!

⁷⁴⁵ Bu hadisi, Kuteybe ibn Sa'id, Malik ibn Enes'ten, Ebu Bekir ibn Nâfi'den, babasından, İbn-i Ömer'den, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den rivayet etmiştir. Bkz. Müslim, I, 222.

⁷⁴⁶ Ebu Bekir bin Ebi Şeybe, Zührey bin Harb ve Kuteybe bin Said (hadisin ravi silsilesini zikrederler) dediler ki: Veki'den, Zekeriya bin Ebu Ziyad'dan, Musab bin Şeybe'den, Talha bin Habib'den, Abdullah bin Zübeyr'den, Aişe (r.a)'den rivayet ettiler. Bkz. Müslim, I, 223.

⁷⁴⁷ Ebu'l-Hasan Ahmed bin Muhammed bin Abdus'tan, Osman bin Said'den, el-Ka'nabi'den, Malik'e Ebu Bekir bin Nâfi'den, babasından, Abdullah bin Ömer'den rivayet edilmiştir. Bkz. Beyhâkî, Sünenü's-Sağir, I, 42.

Doğrusu ben senin: «Sözümü dinlemedin de İsrâiloğulları arasına ayrılık soktun!» demenden korktum."⁷⁴⁸

Sakal, erkeğin fitratında var olan bir özelliktir. el-Celâli'ye göre, tıpkı saç gibi sakal da erkeğin kimliğini ve erkekliğini belirleyen bir unsurdur. Hadisler de bu gerçeği teyit ederek, sakalın fitratın bir gereği olduğunu ve tıraş edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. el-Celâlî, sakal bırakmanın sadece fitratın bir gereği olmadığını, aynı zamanda bir ilahi emir olduğunu da savunmaktadır. Birçok hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.), erkeklerin sakal bırakmasını ve bıyıkları kısaltmasını emretmiştir. Bu emirler, sakalın sadece estetik bir unsur değil, aynı zamanda dini bir gereklilik olduğunu da göstermektedir. el-Celâlî, sakalın erkeğin olgunluk ve erdemlilik simgesi olduğunu da savunmaktadır.⁷⁴⁹

el-Celâli'ye göre sakal bırakmak, birçok toplumda tarihi ve kültürel anlamlara sahiptir. Dinî inançlar dışında, statü, güç ve olgunluk gibi kavramlarla da ilişkilendirilebilir. Müslümanlar için sakal bırakmak, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) uymanın bir yolu olarak görülür ve niyete göre değerlendirilir.⁷⁵⁰

el-Celâli kitabında zikrettiğine göre İslam dini, geldiği topraklarda var olan bazı gelenekleri olduğu gibi benimsemiş, bazılarını ıslah etmiş, bazılarını da reddetmiştir. Sakal ve bıyık uygulaması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Mecusiler, sakallarını keserken bıyıklarını uzatma geleneğine sahipti. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise bu uygulamaya karşı çıkarak Müslümanlara tam tersini yapmalarını emretmiştir. Rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurmaktadır: "*Sakalı bırakın ve bıyıklarınızı kısaltın. Müşriklere muhalefet edin.*"⁷⁵¹ Bu emir, sadece Mecusilere benzememek için değil, aynı zamanda Müslümanların kimliklerini de ortaya koymak içindir. Sakal bırakmak ve bıyıkları kısaltmak, Sünnet-i Nebi'ye uymanın ve İslam'ın ilkelerini benimsemenin bir göstergesi haline gelmiştir. Bunun ötesinde, el-Celâli'ye göre, sakal ve bıyık estetik açıdan da Müslümanlara ayrı bir

⁷⁴⁸ Tâhâ sûresi, 20/94.

⁷⁴⁹ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 225.

⁷⁵⁰ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 225.

⁷⁵¹ Molla Musa Celâlî (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 226. Ayrıca bkz. Buhârî, Libas, 64.

güzellik katmaktadır. Bakımlı bir sakal ve bıyık, erkeğin yüzüne olgunluk ve asalet katarken, aynı zamanda dini kimliğinin de bir simgesi haline gelmektedir.⁷⁵²

el-Celâli'nin kitabında zikrettiğine göre, hadislerde yer alan sakal bırakma emri, farklı mezhepler tarafından farklı yorumlara yol açmıştır. Bu yorumlar, emrin kesinliği ve bağlayıcılığıyla ilgili farklı görüşleri ortaya koymaktadır. Şâfiî mezhebine göre, bu emir mutlak bir emir değil, sünnet olarak yorumlanmıştır. Bu da, sakal bırakmanın Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) uygulamasına uymak ve sevap kazanmak için tercih edilebilecek bir davranış olduğunu gösterir. Ancak Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, bu emri vacip olarak yorumlamışlardır. Bu mezheplerde sakal bırakmak, tıpkı namaz kılmak veya oruç tutmak gibi dini bir yükümlülük olarak kabul edilir. Vacip olduğu için sakal bırakanlar, bu emri yerine getirdikleri için sevap kazanırlar.⁷⁵³

Farklı fıkıh mezhepleri, sakalı kesmenin dini hükmü konusunda da farklı görüşler sunmuştur. Hanefiler dışında kalan fakihler çoğunlukla sakal bırakmayı dini bir emir ve Müslümanların ayırt edici özelliği olarak görerek kesmeyi haram kabul etmiştir. Hanefiler ise bu gibi durumlarda sakal kesmenin "tahrimen mekruh" olduğunu savunmaktadır.⁷⁵⁴

Gazzâlî, İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Hatîb eş-Şirbînî gibi İslam âlimlerinin bir kısmı, sakal bırakmanın müstehap olduğuna, ancak sakal kesmenin haram olmadığına, mekruh olduğuna dair görüş belirtmişlerdir.⁷⁵⁵

Bu görüşe göre, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünnetine uymak ve Müslüman kimliği taşımak için sakal bırakmak teşvik edilmektedir. Fakat tıraş olmakla bu kimlik zedelenmez ve kişi günah işlemiş sayılmaz.

Sonuç olarak, el-Celâli'nin yorumları başta olmak üzere yapılan tüm yorumlardan yararlanarak diyebiliriz ki; sakal bırakmak, birçok millet ve kültürde var olan evrensel bir uygulamadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve diğer peygamberlerin de sakal bıraktıkları ve bunu sünnet olarak emrettikleri

⁷⁵² Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 226.

⁷⁵³ Molla Musa Celâli (Geçit), *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 225.

⁷⁵⁴ İbn Âbidîn, II, 418; Cezîrî, II, 45, 46

⁷⁵⁵ Ebû Bekir b. Muhammed ed-Dimyâtî, II, 340; Cezîrî, II, 44.

bilinmektedir. Bu nedenle, sakal bırakmak dinen de güzel bir haslet ve sevap kazandırıcı bir eylemdir. Fıtrat gereği erkeklerin sakal bırakması, doğal bir durumdur. İslam âlimleri de bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimi âlimlere göre sakal bırakmak vacip, kimilerine göre ise sünnettir. Her iki durumda da sakal bırakmanın terk edilmesi, sevap kazanmaktan mahrum kalmaya sebep olabilir. Ancak, sakal bırakmayan bir kişiye herhangi bir ceza uygulanmaz.

Bazı akımlar, bu konuyu Haricî mantığıyla değerlendirerek, Allah'ın (c.c.) emirleri hakkında hüküm vermenin kimsenin hakkı olmadığını savunmaktadırlar. Bu akımların asıl niyetleri, sakalı değil, sakal odaklı hadisleri ve bu hadislerle dayanarak hüküm veren âlimleri küçümsemek ve inkâr etmektir. Unutulmamalıdır ki, hakikat ehli olanlara hakikati nasip eden Yüce Allah'tır.

SONUÇ

Molla Musa el-Celâlî, 1938 yılında doğmuş ve 2021 yılında vefat etmiş bir İslam âlimidir. 83 yıllık ömrünü ilme, amel ve samimiyete adanmış, binlerce talebe yetiştirmiş ve birçok eser vermiştir. Kendisi medrese eğitimi almış, Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerini konuşmuştur.

Molla Musa el-Celâlî, 20. yüzyılın önde gelen İslam âlimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yaşadığı köylerde imam-hatiplik yapmanın yanı sıra medreseler açarak ve talebe yetiştirerek önemli bir eğitim faaliyeti yürütmüştür. Doğubayazıt'ta vefatına kadar ilim irfan yolunda hizmet etmiş ve geride kırka yakın eser bırakmıştır. Yaşamı boyunca ilim ve irfanın yayılmasına katkıda bulunmuş, yetiştirdiği talebelerle İslam geleneğinin yaşatılmasında önemli rol oynamıştır.

Kendisini eser yazmaya iten temel sebepler arasında ise sadaka-i cariyeye niyetiyle ilmi yayma, talebe okutma sisteminin zorlaşması endişesi, medrese müfredatında bazı ilimlerin eksikliği ve etkili olan bazı münharif akımlara karşı Ehl-i Sünnet itikadını savunma ihtiyacı yer almıştır.

Eserleri, İslam'ın temel prensiplerini ve geleneksel Ehl-i Sünnet anlayışını açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, günümüzde ortaya çıkan bazı sapkın görüşlere karşı da önemli bir eleştiri kaynağıdır.

Molla Musa el Celâlî, *“Mecmuatü'l-Ulum”* adlı eserinde yer alan *“Ulûmu'l-Hadis”* bölümünün de hadisleri senedi ve metni bakımından incelemiştir. Bu bölümde hadislerin nasıl sınıflandırıldığı ve her sınıfın ne anlama geldiği ayrıntılı olarak ele almıştır.

Hadislerin sınıflandırılmasında en önemli kriter, senedi ve metnin güvenilirlik derecesidir. Bu kriterlere göre hadisleri; sahîh, hasen, zayıf gibi farklı hadis kategorilerine ayırmış ve bu türlerin özellikleri hakkında bilgiler vermiştir.

Müellif, *“Mecmuatu'l-Mekasid”* adlı eserinde yer alan mübeşşirât (müjdeleyici) hadisler başlığı altında, güzel amellerin ve erdemli davranışların mükâfatını anlatan hadisleri ele alarak insanları bu tür davranışlara teşvik etmeyi

amaçlamıştır. Hadislerden örnekler vererek, iyilik yapmanın ve doğru yolda yürümenin kişiye hem bu dünyada hem de ahirette nasıl fayda sağlayacağını açıklamıştır.

Münzirât (uyarıcı) hadisler başlığı altında ele aldığı konu da ise günahlardan ve kötü davranışlardan kaçınmanın önemini vurgulayan hadisleri incelemiştir. Hadislerden örnekler vererek, günahların ve yanlış davranışların kişiye hem bu dünyada hem de ahirette nasıl zarar verebileceğini açıklamıştır.

Müellif, *“Mecmuatu’l-Mekasid”* adlı eserinin Buhârî ve Müslim başlıklı bölümünde yer alan Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim’de yer alan bazı hadislerin tam olarak anlaşılmayan kelimelerini izah ve tahlil ederek okurların bu hadislerin anlamlarını daha iyi kavramasına yardımcı olmayı amaçlamıştır.

el-Celâlî, *“Hadis İnkârcılarına Cevaplar”* adlı kitabın da geçen **“kadınların kocalarına secde etmeleri”** hakkındaki hadis için, bu hadisten kastedilenin hakiki anlamda bir secde olmadığını savunmuştur. Ona göre buradaki secde, kocasının aile reisi olması ve sorumlulukları üstlenmesinden dolayı kadının kocasına duyduğu saygı ve itaati sembolize etmektedir. Bu saygı ve itaat, mübalağa sanatı kullanılarak "secde" şeklinde ifade edilmiştir.

el-Celâlî, **“uğursuzluk hadisi”** ile ilgili olarak, uğursuzluk ifade edilen şeylerin Yahudilerin inançlarında olduğunu savunmuştur. Hz. Aişe'nin rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.) bu şekilde bir şey söylememiş, sadece insanların bu şekilde inandığını belirtmiştir.

Müellif, **“kadınların cehennemi dolduracağı”** hadisi ile alakalı, bu durumun sadece kadınların cehenneme gireceği anlamına gelmediğini dile getirmiştir. Ancak kadınların iyilikleri çabuk unutulması, nankörlük etmesi gibi fitratlarından gelen bazı kusurlarının olduğunu ve Peygamberimiz (s.a.v.)’in bunları bilip onları bu günahlardan uzaklaştırmak için uyarmış olduğunu söylemiştir.

el-Celâlî, **“Hz. Musa'nın vefatı sırasında Hz. Azrail'e tokat atarak onu kör ettiğine dair hadis”** ile ilgili olarak iki görüş ortaya atmıştır. İlkine göre bu metin mecazi bir anlam taşımaktadır. Örneğin, bir tartışmada galip gelen kişi için "gözünü

çıkardı" ifadesi kullanılır. Bu mecaz, o kişinin rakibini yenmedeki azmini ve gücünü göstermek içindir. Diğer ise Azrail (a.s) Hz. Musa'ya insan suretinde gelmesi ve Hz. Musa da onun gözünü çıkarması şeklindedir. Bu yorumda, Azrail'in ölüm meleği olması ve Hz. Musa'nın da peygamberlik makamı ile taşıdığı kudretten dolayı olduğunu söylemiştir.

“Erkek çocuğun idrarı ile ilgili hadis” hakkında el-Celâlî, erkek ve kız çocuğu idrarı arasında farklılığın, insan hakları gibi konulardaki bir ayrım olmadığını söylemiştir. Hadislerde zikredilen ayrımın, erkek çocukların idrar yapma şeklinin daha geniş bir alana yayılması ve idrar kazalarının temizliği açısından ekstra bir zorluk yaşatmasından dolayıdır. Bu nedenle el-Celâlî, erkek çocuklara idrar kazaları konusunda daha fazla hoşgörü gösterildiğini dile getirmiştir.

el-Celâlî, **İsrailoğulları'nın yiyeceklerinin bozulması** hususunda şöyle demiştir; İsrailoğulları'nın hırs ve tamahkârlığı, Allah'ın nimetlerine karşı bir isyan olarak görülmüştür. Bu isyanların sonucu olarak da yiyeceklerin bozulmasını ilahi bir ceza olarak yorumlamıştır. Havva'nın "İhaneti" bölümün de ise, Hz. Havva'nın cennetteki yasak meyveyi Hz. Âdem'e yedirerek ona "iharet" ettiğı savunusu reddetmiştir. "Hıyanet" kelimesinin "emre karşı gelme" anlamına geldiğini ve ahlaksız bir eylemden ziyade ilahi bir buyruğa itaatsizlik etmeyi ifade ettiğini söylemiştir.

Hadislerin yazılmasının yasaklanması hadisi ile alakalı müellif, hadis yazımının tüm zamanlar boyunca yasaklanmadığını sadece vahyin ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim ile karışması endişe nedeniyle geciktirildiğini söylemiştir.

el-Celâlî, **"Ashabım Yıldızlar Gibidir"** hadis-i şerifini yorumlarken sahabelerin peygamberlik ışığında yetişen ve vahyin rehberliğinde terbiye görmüş seçkin insanlar olduğunu savunmuştur. Bu hadise uydurma diyen bazı hadis inkârcılarının sahabeleri sevmediklerini söylemiştir. Bu durumun, sahabelerin bize hadisleri nakletmiş olmalarından kaynaklandığını dile getirmiştir.

el-Celâlî, sakal bırakmanın ilahi bir emir olduğunu ifade etmiştir. Bu, sakalın sadece kişisel bir tercih değil, dini bir sorumluluk olduğunu da vurgulamıştır.

Müslüman bir erkek için sakal bırakmak, Allah'ın emrine uymak ve fitrata uygun bir şekilde yaşamak anlamına geldiğini dile getirmiştir.

Yukarıda zikredilen hususlar göz önüne alındığında el-Celâli'nin eserleri, İslam'ın temel prensiplerini ve geleneksel Ehl-i Sünnet anlayışını açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan bazı sapkın görüşlere karşı da önemli bir eleştiri kaynağıdır. Bu eserlerin akademik camiada bir boşluğu dolduracağını değerlendiriyoruz. Yapılan bu çalışma sonucunda sözü edilen boşluğun dolması ve çalışmanın akademik literatürde hak ettiği değere ulaşmasını temenni etmekteyiz. En doğrusunu Yüce Rabbimiz bilir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'ya hamd, Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in ve bütün peygamberlerin üzerine salât ve selâm olsun.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd* (nşr. Habîbürrahman el-A‘zamî), Haydarâbâd, 1386.
- Altuntaş Halil, Şahin, Muzaffer, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2011.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fadl, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XIII, 1. Baskı, Dar us Selam, Riyad: 2000.
- Avin, Ali. *Molla Musa el- Celâlî’nin Belağat İlmindeki Metodu*, Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bedreddin el- Aynî, *Umdetü’l- Kârî*, 5. Baskı, Dar’ul fikir, İstanbul: 1998.
- Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdi el-Horâsânî, *Sünenü’l-Kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdul Kadir), I-IX, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, (Thk. Abdu’l-a’li Abdulhamid el-Hamîd) I-XIV, Mektebetu’r-Rüşd, Bumbay (Hint): 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem*, Medine: 2009
- Bezzâr, *el-Bahrü’z-Zehhar*, (Thk. Seyyid Umran), Dar’ul Hadis, t.y.
- Bolat, Emrullah. “*Molla Musa el-Celâlî’nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri*” Genç Mütefekkirler Dergisi 4/4 (Aralık-2023), 118-124.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâru’s-Selâm, Riyâd: 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, *Sahîhi’l Buhârî*, Daru İbn-i Kesîr, Beyrût: 1987.
- Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut: 2001.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, I-II, Çağrı yay. İstanbul: 1992.

Durmuş, Ziya. **Kadınlarla İlgili Müttefakun Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi**, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, es-Sicistanî, **Sünen-i Ebi Dâvûd**, I-IV, Dar'ul-Kitabü'l-Arabî, Beyrût: t.y.

Ebû Nu'aym, **Hilyetü'l-evliyâ**, I-X, Kahire: 1351-1357/1932-1938.

el-Celali, Molla Musa (Gecit). **Hadis İnkârcılarına Cevaplar**, Ravza Yayınları, (1. Baskı), İstanbul: 2022.

el-Celali, Molla Musa (Gecit). **Hız. Muaviye Müdafaası**, İtidal Yayınları, İstanbul: 2021.

el-Celâlî, Molla Musa. **Mecmuatu'l-Makâsid**, Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul: 2023.

el-Celâlî, Molla Musa. **Mecmuatu'l-Ulûm**, İhvan Neşriyat, İstanbul: t.y.

el-Celâlî, Molla Musa. **Mecmûatu'r-resâil**, Sembol Yayınları, İstanbul: 2009.

el-Cezâirî, Tahir b. Ahmed. **Tevcihu'n-Nazar İla Usulu'l-Eser**, Mısır: 1328/1910.

Elçi, Mehmet Sadık. **Son Dönem Âlimlerinden Molla Sadrettin Yüksel ve Fetvâları**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, **Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid**, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

el-Heytemi, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekki. **ez-Zevaciran İktirafıl- Kebair**, Kahire: Darü'l-Lü'lü'e, 2018.

el-Melebârî, **İrşâdu'l İbad ila Sebili'r Reşad**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut: t.y.

el-Melebârî, Zeynüddîn b. Abdilazîz b. Zeyniddîn b. Alî el-Ma‘berî, *İrşadü'l İbad*, Ravza Yayınları; 1. Baskı, 2016.

en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *Ma‘rifetü'l-ulûmi'l-hadîs*, Kahire: 1937.

es-Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm *Tenbihu'l-Gafilin*, Çelik yayın evi, 2013.

ez-Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratu'l-Huffaz*, 3. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.

Gecit, M. Salih, “*Molla Musa Celâlî ve Kürtçe Mevrit Üzerindeki Şerh Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu Bildirileri* (20-21 Eylül 2014 Şırnak), İstanbul: 2015.

Gecit, M. Seyid, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı, "Medrese Eğitiminde Yeni Bir Teklif: Molla Musa el-Celali Örneği"* Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2017.

Güler, Hüseyin. *Molla Musa el- Celâlî'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb, *Me‘âlimu's-Sünen*, el-Matbaatü'l İlmiyye, Halep: t.y.

<http://www.erkurumgazetesi.com.tr/yazar/Erzurum-un-Kandilleri-Seyh-Molla-Abdurrahim-El-Cokresi/4200/>. (Erişim: 04.09.2024)

<https://acikerisim.dicle.edu.tr/xmlui/handle/11468/746>. (Erişim: 04.09.2024)

<https://bizimanadolu.com.tr/yazarlar/sefa-sami/seyda-seyh-yahya-i-cogresi-k-s/9290/>. (Erişim: 04.09.2024)

<https://gulzarihacegandergisi.com/component/k2/ustad-seyh-abdurrahim-el-cokresi-1.html>. (Erişim: 04.09.2024)

https://vuslatdergisi.com/yazi_detay.php?id=3128&sID=150&year=2013&month=1
2. (Erişim: 04.09.2024)

<https://www.bitlishaber13.net/melle-abdurrahman-durre>. (Erişim: 04.09.2024)

https://www.cevaplar.org/index.php?content_view=5277&ctgr_id=121. (Erişim: 04.09.2024)

<https://www.gulzarihacegandergisi.com/component/k2/seyda-seyh-abdurrahman-el-faruki-el-cokresi-ks.html>. (Erişim: 04.09.2024)

https://www.youtube.com/watch?v=tqhM9HW47wc&list=PLKklZDnLzXMTcKEQc_mOAK8o63kavbsfQ. (Erişim: 05.09.2024)

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. ***Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî***. (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî). 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380.

İbn Hacer, ***Nuhbetul-Fiker Şerhi*** (thk. Abdulhamid b. Salih b. Kasım), 1.baskı, Dar'ul İbn Hazm, Beyrut: t.y.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, ***el-Müsned***, I-VIII, Müessetü'l-Kurtuba, Kahire: t.y.

İbn Hibbân, ***el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân***, Müessetü'r-Risale, Beyrut: 1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. ***Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisine ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn***. (Thk. Mahmûd İbrahim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1996.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî ***Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim***, I-IV. Beyrut: 1983.

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, ***Sünenü İbni Mâce***, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Reslân, *Şerhu's Süneni Ebu Davud*, Dar'ul Felah, İstanbul: 2016.

İbnu's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, Halep: 1330.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta*, Daru İhyâü't-Türâsi'l-Arabi, Mısır: t.y.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, Daru'l Fikr, Beyrut: 2010.

Koçyiğit, Tâlat. *Hadîs Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Köktaş, Yavuz. *Hadîs Tarihi ve Usulü*, Ankara: STS yayınları, 2019.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmi's-Sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîhi Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, el-Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep: 1986.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, 5.Baskı, Dar'ul Marife, Beyrut: 1998.

Safuri, Abdurrahman bin Abdüsselam, *Nüzhetü'l Mecalis ve Muntehabun Nefais Kitabı*, Gündüz ve Gece Namazının Fazileti ve İlgili Konular Hakkında Bölüm, Yayın ve Dağıtım Kültür Dairesi, 2014.

Sindî, Muhammed Abdulhadi, *Sahihu'l-İmam el-Buhârî: Camiu's-Sahih*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, 1887, Darü'l-Fikr, Beyrut: t.y.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: t.y.

Suyûtî, *Tedribü'r-ravi fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine: 1959.

Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağır*, Riyad: 1988.

Şakar, Mehmet. *Seyyid Salih Ebu Bekir'in el-Advaul-Kuraniyye 'İsimli Eserinin Hadislerin Kuran'a Arzının Problemleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Şimşek, İbrahim Halil. *es-Seyyid Abdulvehhab ed-Derizbinî Fetvâlarının Tahlîli ve Redaksiyonu*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsned-i Şamiyyin*, (thk. Hamdi Abdülhamid Es-Selefi), Dar'ul Risaletü'l Naşirun, Beyrut: t.y.

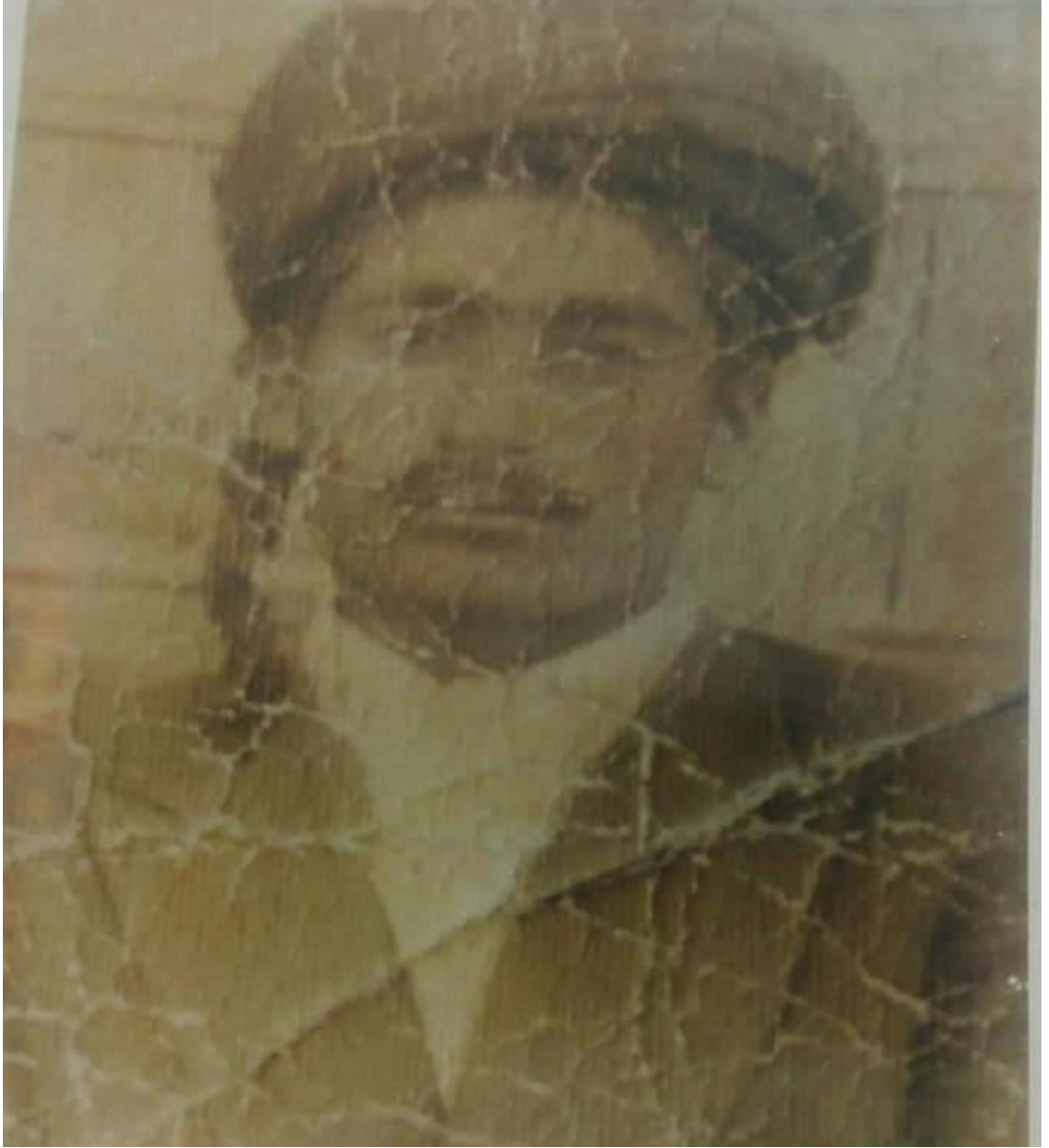
Tirmizî, Muhammed b. İsa, Ebu İsa, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmîzî*, I-V, Dar'ul-İhyâu'l-Türasi'l-'Arabî, Beyrût: t.y.

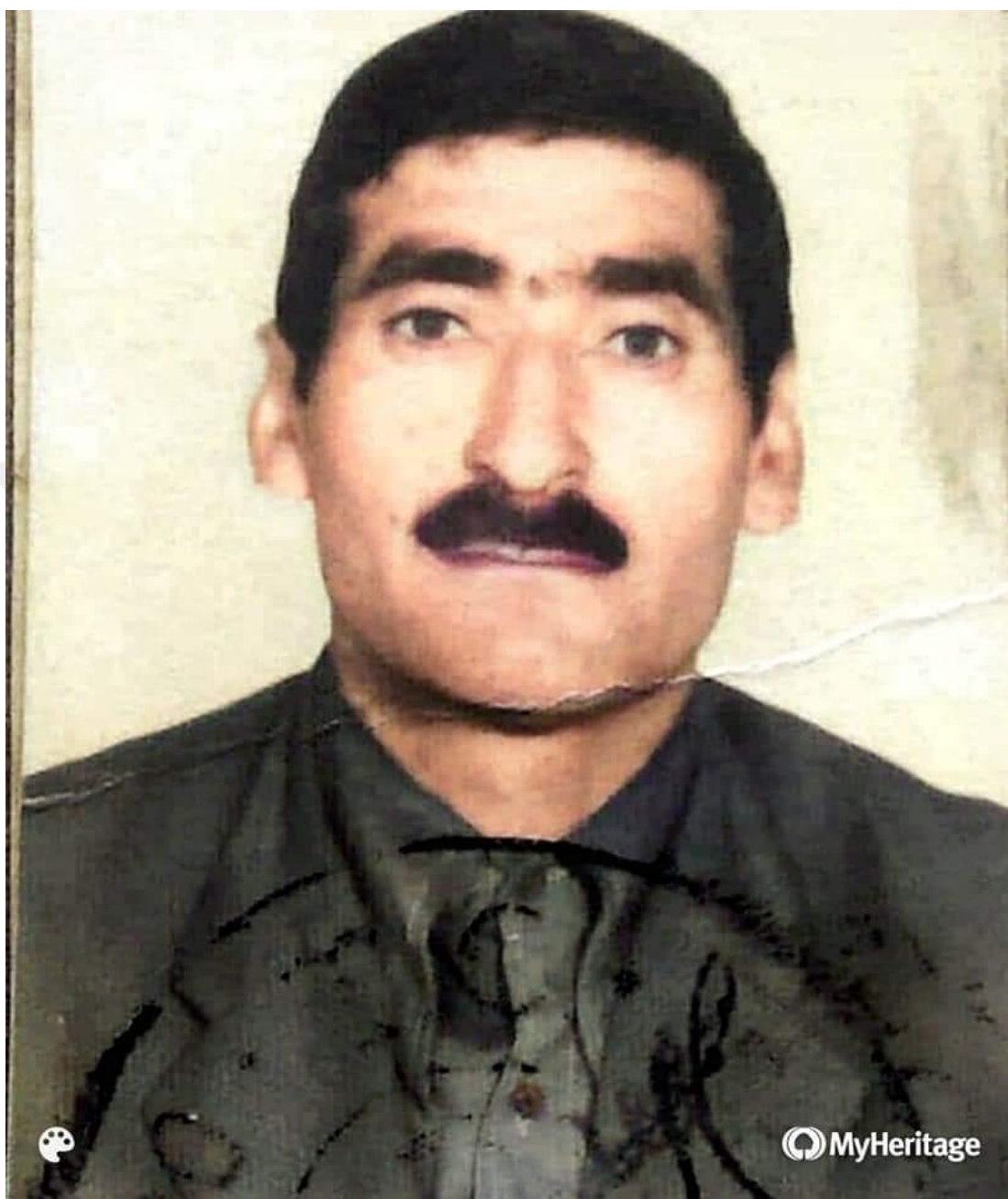
Yıldırım, Sedat. *“Cumhuriyet Dönemi Doğu Âlimlerinden Seyda Molla Musa Gecit'in (v. 2021) Hadis Usûlü Risâlesi”* Genç Mütefekkirler Dergisi, 4/4 (Aralık-2023), 25-30.

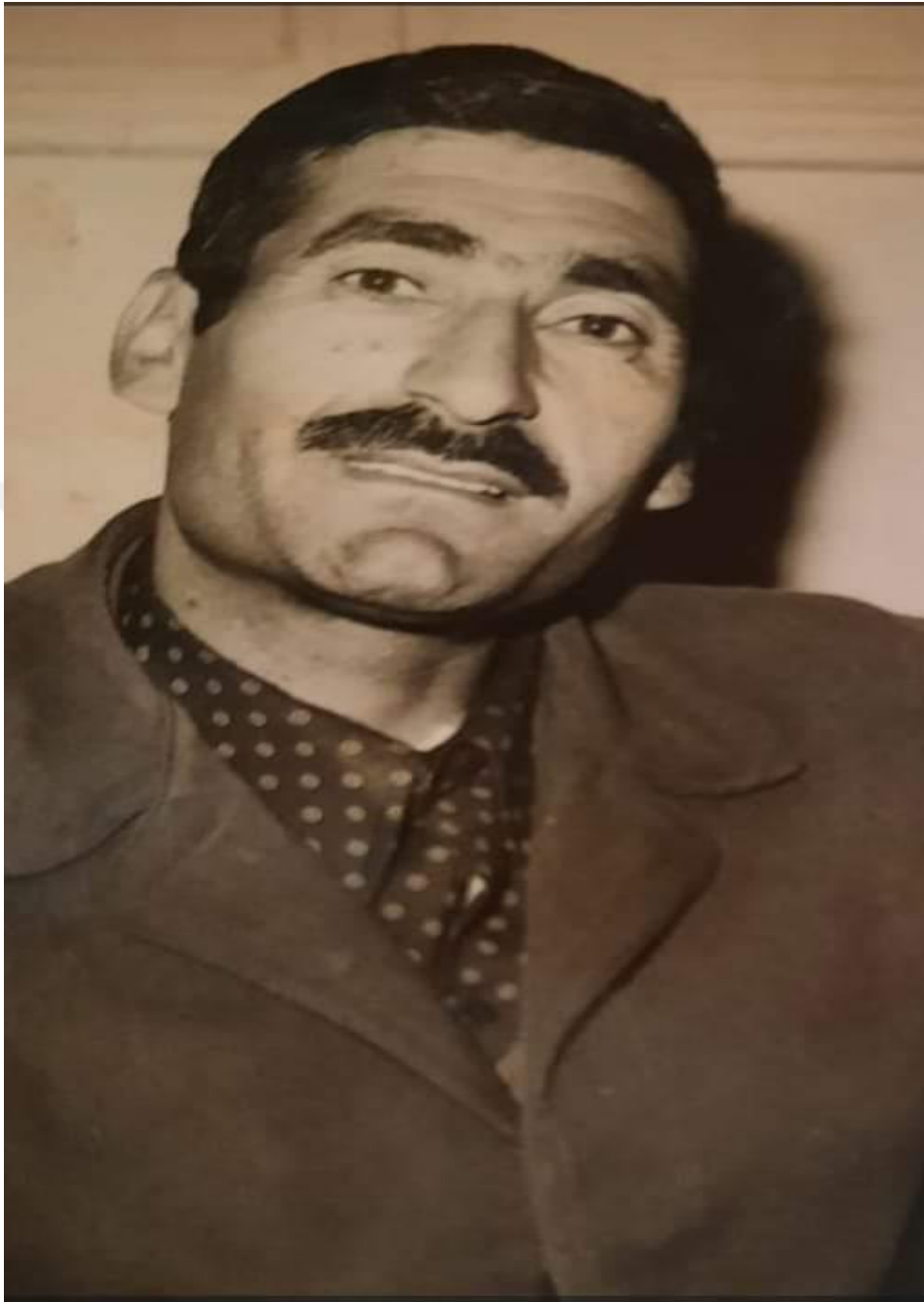
Youssef, Adnan. *Molla Musa el- Celâli'nin Nahiv ve Sarf 'taki Metodları*, Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

EKLER

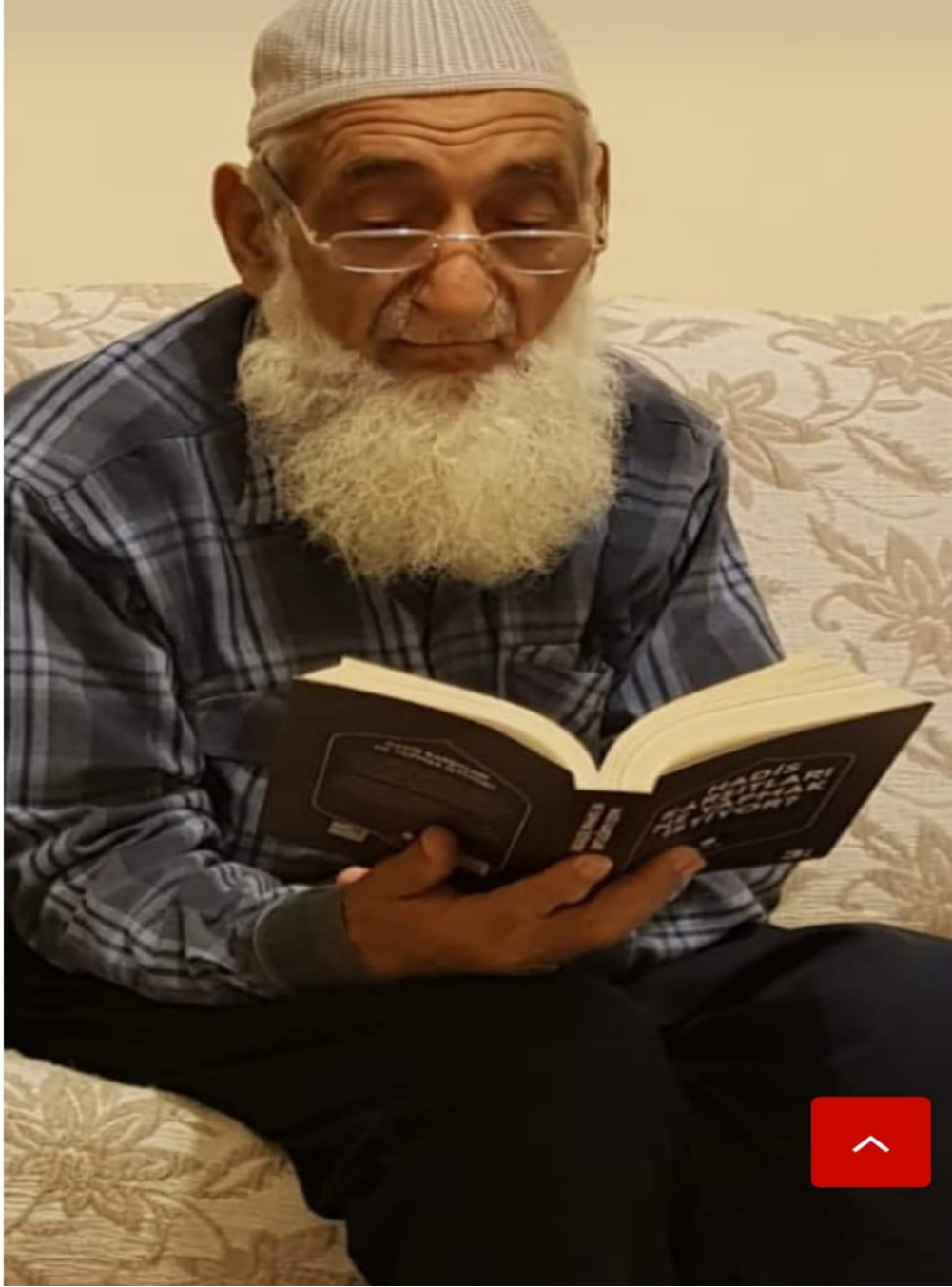
EK 1. Molla Musa el-Celâli'nin Resimleri

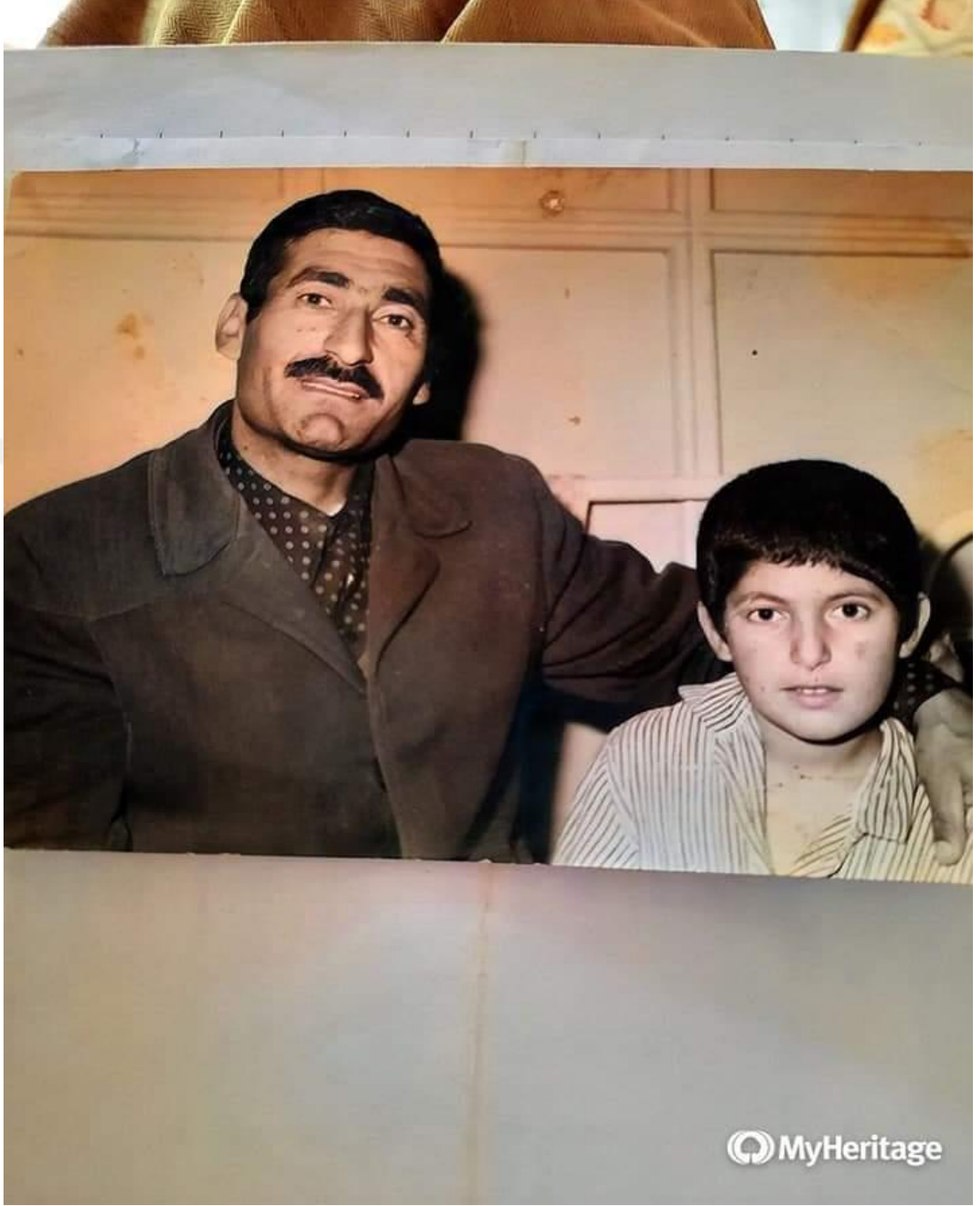

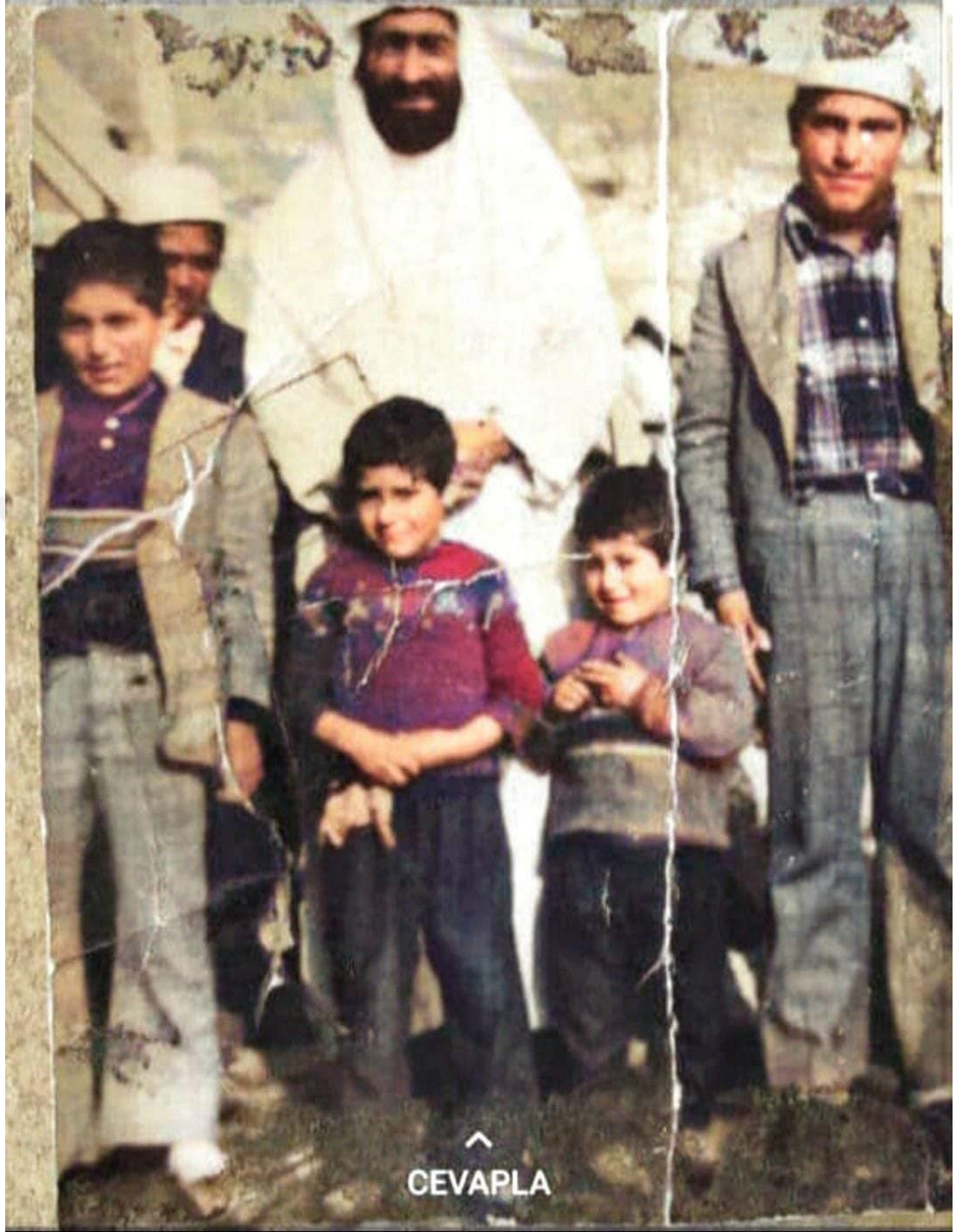
**Molla Musa el-Celâli'nin hadis Prof. M. Yaşar Kandemir ile birlikte
“*Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*” kitabını okurken çekilmiş bir resim.**

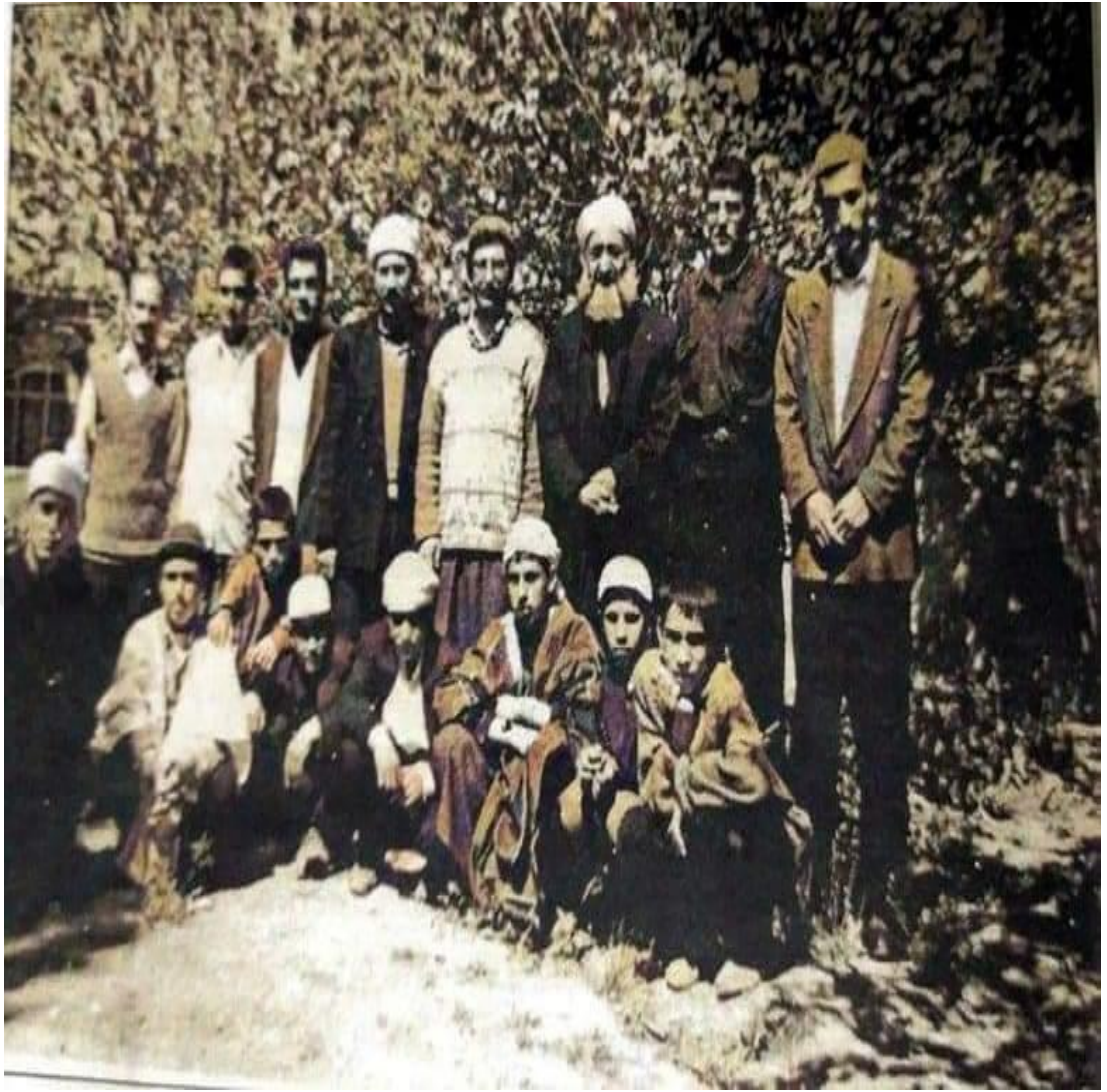

İmâm-Hatip olarak görev yaptığı yıllarda meslektaşları ile çekilen bir kare.

EK 2. el-Celâli ve Talebeleri

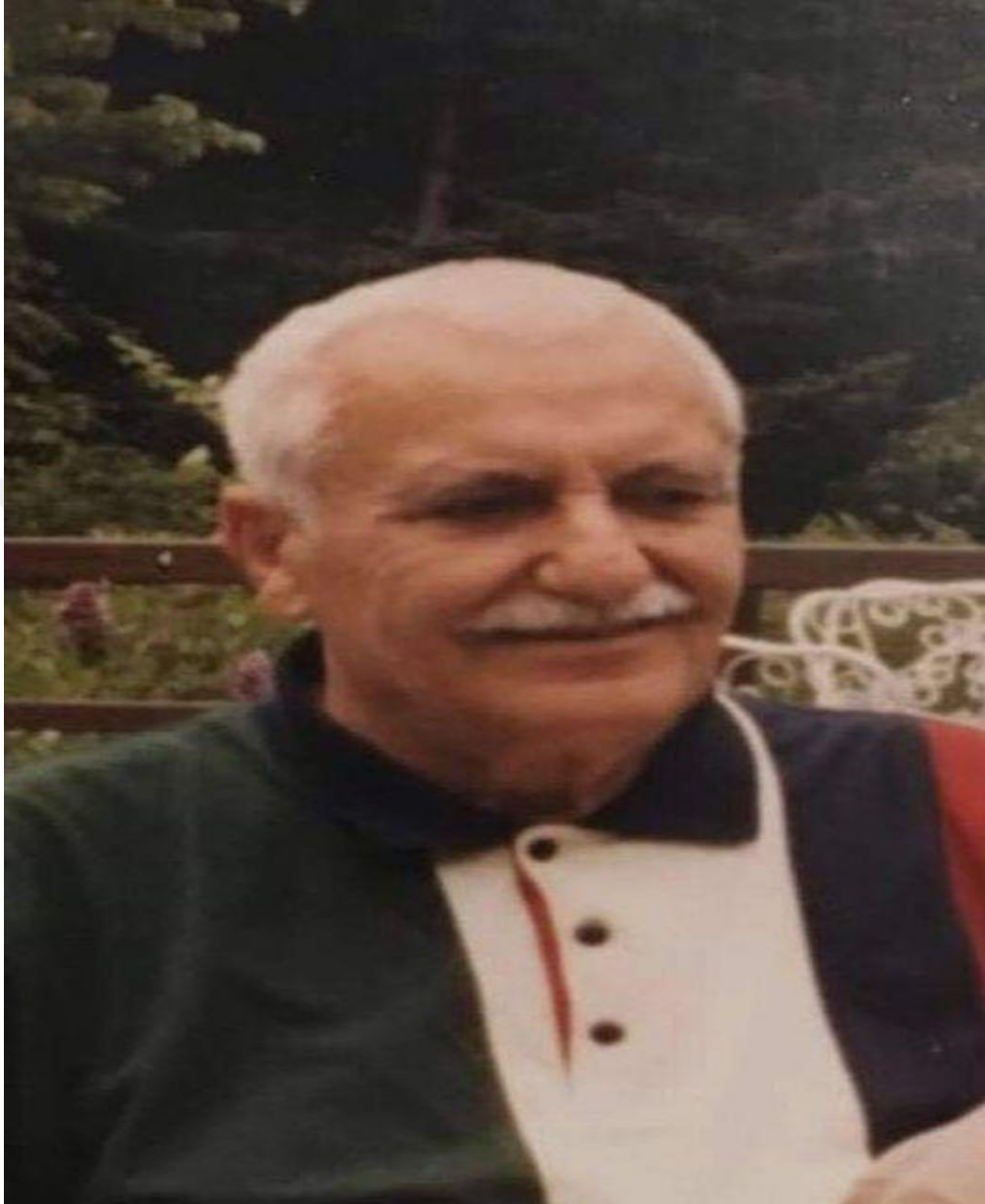
EK 3. el-Celâli'nin Hocaları

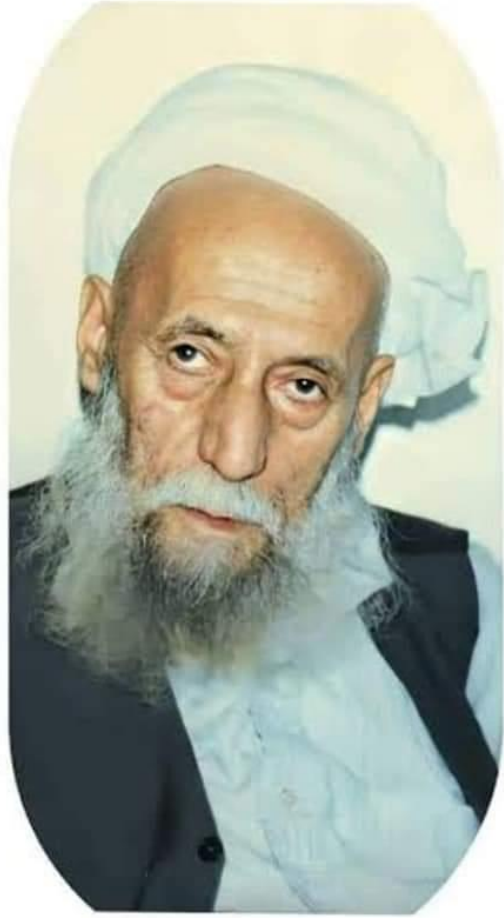
Seyda Molla Reşit

Şeyh Abdurrahim Çoxreşi

Molla Abdurrahman Dürre

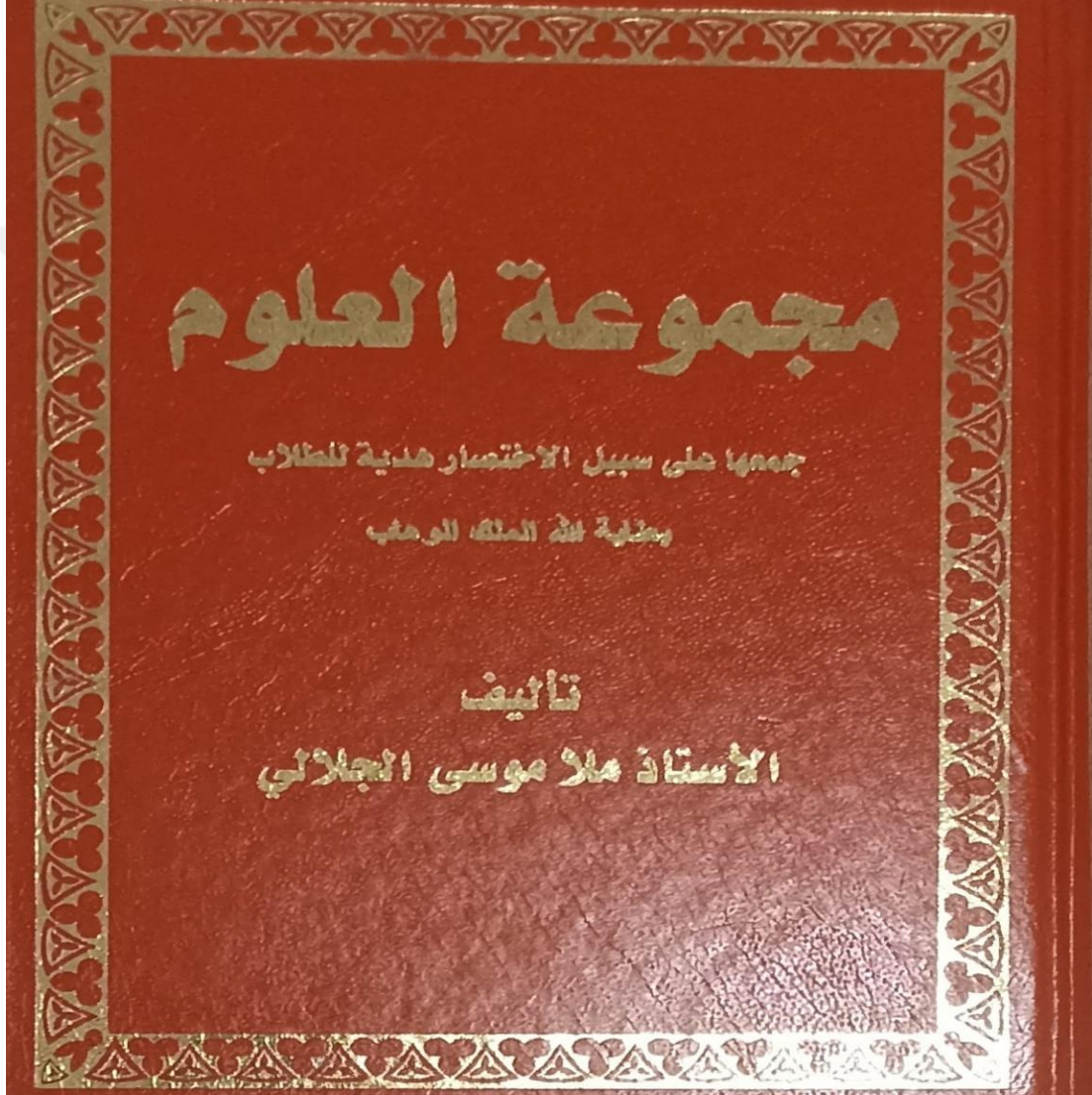

Seyda Molla Muhyeddin Hâvîli (ö. 1987)

EK 4. el-Celâli'nin Kitapları

Mecmuâtü'l-Ulum Kitabı

Kitab ön kapak sayfası

Kitab arka kapak sayfası

